

a - 6246

all complete

3.17.88

L.



Digitized by the Internet Archive
in 2014

<https://archive.org/details/petrimarcellinic02corr>

PETRI MARCELLINI
CORRADINI

S. R. E. CARDINALIS

DE

PRIMIS ANTIQUI LATII POPULIS,

Urbibus, Regibus, Moribus, & Festis;

QUIBUS ACCESSIT

SETINA, ET CIRCEJENSIS HISTORIA

LIBRI TRES

In duos Tomos distincti.

TOMUS SECUNDUS.



ROMÆ, MDCCXLVIII.

Ex Typographia Bernabò, & Lazzarini prope Fontem Trivii.

EX PRÆSIDUM PERMISSU.

LETTERS MARSHALLS
CORRADI

THE
OF THE
THE
THE

I - M - L - S - E - L - L - U - M - S - E



THE

By the

THE

INDEX CAPITUM.

LIBER SECUNDUS,

DE SETINIS.

CAP. I.	D E <i>Setiæ origine, ejusque situ.</i>	pag. 1
CAP. II.	<i>De Colonia Setina, ejusque cladibus.</i>	8
CAP. III.	<i>De Templo Saturni Profugi Setinorum.</i>	20
CAP. IV.	<i>De Curia, & Ærario Setinorum.</i>	28
CAP. V.	<i>De Amphitheatro, & Foro Setinorum.</i>	30
CAP. VI.	<i>De Templo Herculis Setini.</i>	35
CAP. VII.	<i>De Templo Martis, Æde Apollinis, atque Augusti, De Augustalium, necnon Fabrorum Collegio Coloniae Setinæ.</i>	49
CAP. VIII.	<i>De Agro Setino.</i>	62
CAP. IX.	<i>De Pometia seu Sueffa Pometia, quæ etiam Aurunca, & Sueffa Camena, Latinorum priscorum urbe, in agro Setino posita.</i>	63
CAP. X.	<i>De Pometinorum cladibus; deque Lucilia, & Pomptina familiis, Sueffa Pometia oriundis.</i>	79
CAP. XI.	<i>De Apiolarum urbe in Pometino, & Setinorum agro posita, & de Antronia gente.</i>	86
CAP. XII.	<i>De Polusca, seu Polustia urbe Latinorum in agro Setino, & de Longula itidem Latinorum oppido.</i>	89
CAP. XIII.	<i>De Foro Appii in agro Setino.</i>	93
CAP. XIV.	<i>De Fossa Augusti, & Neronis in agro Pomptino, & Setinorum.</i>	113
CAP. XV.	<i>De Decennovio, seu Usenti fluvio, Regeta, & Campis Barbaricis in Setinorum agro.</i>	118
CAP. XVI.	<i>De palude Pomptina Romanorum ætate, & de urbibus, quæ in ea antiquitus numerabantur.</i>	123
CAP. XVII.	<i>De palude Pomptina sub imperio Summorum Pontificum.</i>	134
	CAP. XVIII.	

CAP. XVIII.	<i>De Romanorum villis in agro Setino, & de villa Antoniae gentis, ac vino Setino.</i>	145
CAP. XIX.	<i>De villis Augusti, Mæcenatis, Attici, Vitelliae, Corneliae, & aliarum Romanarum gentium in agro Setino.</i>	156
CAP. XX.	<i>De Appia via in Setino agro.</i>	164
CAP. XXI.	<i>De Familiis Setinis.</i>	215
CAP. XXII.	<i>De Annia gente Setina.</i>	226
CAP. XXIII.	<i>De aliis Familiis Setinis, & de C. Valerio Flacco poeta Setino.</i>	234

LIBER TERTIUS.

CAP. I.	<i>De Circejsibus, & Circejorum urbis situ.</i>	241
CAP. II.	<i>De Circeji Conditoribus.</i>	244
CAP. III.	<i>De Colonia Circejsi, ejusque cladibus.</i>	248
CAP. IV.	<i>De aede Circi sacra in Circejsi Colonia, necnon de ara Minervæ, poculo, & ara Ulyssis, & rostris ejusdem navium, quæ in eo templo servabantur.</i>	252
CAP. V.	<i>De tumulo Elpenoris, ejus remo, & prima myrto in Italiam delata, & circumcirca Elpenoris tumulum Circejsis sata.</i>	256
CAP. VI.	<i>De templo, fonte, lacu, & luco Feroniæ in Circejsi agro.</i>	260
CAP. VII.	<i>De Villis Circejsium.</i>	270
CAP. VIII.	<i>De Portu Circejsi.</i>	276

REIMPRIMATUR,

Si videbitur Rmo Patri Magistro Sacri Palatii Apostolici.

F. M. de Rubeis Archiepisc. Tarfi Vicesgerens.

REIMPRIMATUR.

Fr. Aloysius Nicolaus Ridolfi Ordinis Prædicatorum Sacri Palatii Apostolici Magister.

VETUS LATIUM
PROFANUM
PETRI MARCELLINI CORRADINI
LIBER SECUNDUS

De Setinis.

CAPUT I.

De Setia origine, ejusque situ.



DE Setia jam tandem loquar, quum Laurentum, & Alba, olim veteris Latii Regiæ Urbes à multis retro sæculis solo æquatæ, & excisæ jaceant, & Romanas res referre haud sit in animo, quoniam Urbs, quæ Servio Tullo imperante vix in fœdere Latino id assequi valuerat, ut rerum Latinarum caput esset, Livio lib. I. teste, dein universi orbis tenens imperium tot laudes præmeruerit, ut laudari nequicquam possit. Ergo à Setia initium auspico, ut patrio solo id retribuam, & extremam prisce Latii oram pertingens exponam Setinorum gesta, quorum Urbs vetustissima licet sæpenumero vastata, semper tamen refloruit.

Memoratur Setia Livio, Vellejo, Straboni, Plutarcho, Fron- rino, Ptolemæo, Lucilio, Martiali, Siliio Italico, Statio, Juve- nali, cæterisque Romanis Historicis, atque Poëtis; verumtamen Solinus, & Martianus Capella, qui Latii Urbium origines prodide- runt, Setiæ conditorem prætereunt. Ligorius in MSS. Otthobonia- nis voce *Gerarchi* putat Italos, aut Oenotrios, qui cum Italo Latii prisce primo Rege ad Latina littora appulsi sunt, eam Urbem, nec non Reate, Trebulam, Vestiolam, & Signiam, condidisse. At unde hæc Ligorius hauserit compertum non habeo. Casella de antiq. Latii Colon. pag. 63. Curetes vetustissimos Latii accolæ ætate Saba-

tij, quem alii Saturnum dicunt, alii priscum Latii Regem faciunt, Setiam, aliasque Urbes circumquaque ædificasse narrat. Fidem tamen ejus Auctoris suspectam habeo, quod is plerumque sua excerpterit ex Annio Viterbiensi, qui veteres res fœdavit, quique Setinorum meminit Curetum tempore.

Palàm itaque est neminem prodere Setinorum originem, quæ tamen vetustissima est, & Setini lapidibus inscriptis palàm jactabant Herculem suum conditorem: quum enim initio sæculi mox lapsi pars ædis Herculis Setini everteretur ad Collegium Societatis Jesu ibidem ædificandum, effossus est cippus antiquus cum hac Epigraphe:

H E R C U L I F U N D A T
C O L O N I A E

Hæc erat basis simulacri Herculis in eadem æde positi, unde Setinos pro certo habuisse Herculem suam Urbem condidisse patet, cujus rei testimonium proferunt Ughellus Italiae Sacrae tom. 1. de Terracinen. Episcopis loquens, pluresque recentiores: quo posito id Oppidum, constructum constat sexaginta fere annis ante Trojæ casum Fauno Aboriginum Rege Latio imperante, & anno quinto & quinquagesimo ante appulsum Æneæ in Latina littora, atque anno fere quingentesimo priusquam Roma conderetur; juxta computationem de qua Dionysius lib. 1., & alii apud Rickium de primis Italiae Colonis cap. 8. 10. & 11.

Nec est quod aliquis vanas Setinorum inscriptiones asserat Herculis in Latium adventum fabulosum existimans, ut facit Cluverius lib. 4. Italiae antiquæ; quoniam præter certissimum ipsorum Romanorum testimonium, multa evincunt Herculis peregrinationem: Ara Saturni ab Hercule erecta in Colle Capitolino, ubi quotannis ex ejusdem instituto sacrificabatur: Spelunca Caci, & prope hanc Ara Patri, seu Jovi Inventori ab Hercule posita apud Portam Trigeminam, in qua ritu Græcanico ex ejusdem Herculis instituto Dionysii ætate sacra fiebant: Ara Herculis ab Evandro erecta Carmentæ matris monitu, quæ à Romanis Ara Maxima appellata est, ubi decimæ Herculi offerebantur, juramenta, & pacta peragebantur, quæque
adhuc

adhuc Dionysii temporibus supererat : Institutio Sacerdotii in duabus familiis Potitiorum , & Pinariorum ab Hercule facta ad sacra hujus Aræ attrectanda : Ædes Saturni , quam Romæ Hercules , aut certe ejus comites condidisse tradebant : familiæ ab Hercule in Latio propagatæ , ut erant Antonia , & Fabia , quas à puellis ab Hercule compressis originem ducere Latina gens jactabat , quin fama erat Latinum Regem Latii à Palanto Hyperborea virgine ab Hercule vitiata ortum : Poculum , quo ebibisse ferebant Herculem , quum cœnam sacram apud aram ei ab Evandro sacratam institueret , quod poculum Romæ in Convivio Herculis quotannis exhibebant : Portus Herculeus inter Pompejos , & Neapolim ubi Herculis classis stativa habuisse dicebatur , immo Pompeii populi in Campania , qui auctorem Colonix eum Deum ajebant , ac se ita denominatos , quod eo loci is Deus victor ex Hispania pompam boum duxerat , quemadmodum narrant Dionysius lib. 1. , Solinus Polyhistor. cap. 2. & 8. ad principium , Varro lib. 4. de Lingua Latina , Auctor Origin. Gent. Rom. , Diodorus lib. 5. cap. 2. , Livius lib. 1. , & alii supra lib. 1. cap. 4. & 27. adducti : quam rem testati sunt Latini , & dein Romani , Italique universi , qui Herculi devotos sese fecerunt , quod plures is in Latio , atque Italia condidisset Urbes , flumina avertisset campos inundantia , via sq; in montibus ascensu difficillimis aperuisset , & his majora fecisset pro Republica Latinorum , ut auctor est Dionysius lib. 1. cui consentiunt Cicero lib. 3. Offic. & de Natura Deorum lib. 3. , Plinius lib. 35. cap. 11. , Divus Augustinus de Civitate Dei lib. 18. cap. 8. Quamobrem nulla fere erat in Latio Urbs , quæ Herculis æde sacra careret . Coræ enim Templum Herculis visebatur , Setiæ quoque , Norbæ , & Ardeæ , Lanuvii itidem , Præneste , Velitris , Tiburi , & Ceninæ , uti diximus Lib. I. Cap. 27. , & produnt Julius Obsequens de Prodig. pag. 46. , Livius , Dionysius , & alii . Horum omnium , & aliorum monumentorum Herculis per Italiam , Latiumque transitum ostendentium , fama tanta fuit , ut ipsi Græci veteres illam testati sint , & præcæteris Aristoteles , seu quisquis est auctor de Mirab. Aucult. : *Ferunt* , is inquit , *passim etiam num in Italia Herculis monumenta extare juxta vias , quas ille transiit* , quæ ex imaginario nata fuisse principio non nisi temere quis dixerit . Hisce omnibus

consonat Lapis vetustus superius adductus, quo Setini in apertum protulerunt Herculem Setiam condidisse, eamque famam probavit Fulvia gens Romæ triumphalis; quæ jactabat Herculem sibi ædem, & auctorem familiæ suæ Sacerdotem, qui in ea æde sacra facerèt, Setiæ constituisse, ut fufius suo loco dicemus.

Sive igitur Setiam Hercules, aut Arcades, fociive Herculis condiderint, constat vetustissimam eam fuisse Urbem, quam merito Romani Scriptores, tametsi in Volscis sitam, Latinorum priscorum Oppidis accensent, quod ab Albanis Regibus Colonia deducta, longe Romanam Urbem antecedit origine, uti scripsimus Lib.I. Cap.2.

Situm Urbis exhibent Lucilius, & Martialis, quorum ille Satyr. lib. 3. apud Aulum Gellium Noct. Atticar. lib. 16. cap. 9. hoc carmine;

Illud opus durum, ut Setinum accessimus finem.

fatis expressit Urbem sitam supra asperum montem; Martialis lib. 13. Epigr. 112. hæc habet:

*Pendula Pomptinos quæ spectat Setia campos
Exigua vetulos mittit ab Urbe cados.*

Setiam *Pendulam* appellat, quia in montium jugo, quod juxta Pomptinos campos protenditur sita est, & ab extrema ora ejus tanquam ex crepidine quadam in subjectam planitiem respicit, quemadmodum Cluverius Ital. antiq. lib. 3. pag. 1022. explicat. At ego arbitror Martialem sedem Urbis antiquæ aliter enunciaffe, quandoquidem ex ruderibus, quæ supersunt in planitie inter Saturni Templum, & dissectum montem apparet portam Urbis, ubi via Setina ex Urbe Setiam ducens terminabatur fuisse, ubi nunc locus est, quem accolæ *Turrim Saturni* appellant. Ab hac porta Urbs vetusta incipiebat, & protendebatur per totam planitiem illam vsque ad pontem, quem nunc *Vallis* vocitant, totumque illud spatium montis, in quo Civitas nunc posita est, occupabat, & clivum. *Pendula* itaque erat, quoniam à summitate montis incipiens, desinebat in planitiem, quamdam ejusdem montis ima valle circumdatam, quæ spectabat Pomptinas paludes, unde ædificia, quæ in jugo montis erant, transeuntibus per Pomptinum agrum, & per Appiam viam pendere videbantur.

Quare constat situm antiquæ Urbis eundem fuisse, ac est præfens, quamvis vetusta Urbs amplior esset, & ad tria circiter millia passuum extenderetur, recens autem mille passuum spatium parumper excedat, positaque sit in situ, quem Herculis Templum, ac Cereris, & Apollinis ædes occupabant. Ascensus hujus montis asper est, & per viam in modum cochlidis stratam ad summitatem ejus pervenitur. Via, quemadmodum reliquiæ ostendunt, faxis quadratis Appiæ similibus, constructa erat, eamque straverunt de sua pecunia L. Asconius Polio, & C. Pomponius Polio VIII. Viri viarum curandarum, uti indicat Lapis vetustus non longe ab initio viæ, qua ascenditur positus.

A. A S C O N I V S
P O L I O

C. P O M P O N I V S
P O L I O

VIII. VIRI C. VIA
D E S V A P E C. S T R A V

Ligorius in MSS. Otthobonianis viam hanc in Appiam divertisse memorat, & terminasse ad locum, ubi nunc est Turris, quam *Petratam* dicunt: at sane hallucinatur, quum Pub. Victor de Urbis Romæ Regionibus titulo *De Viis*, vigintinovem vias ab Urbe Roma incipientes enumerans, Appiam, Latinam, & Setinam nominet, ut innueret Setinam aliam ab Appia fuisse: constat enim Setinam lapidibus quadratis stratam inter Latinam, & Appiam per lucum Ferentinæ sub Albano monte, dein supra speculum Dianæ deductam usque ad Appiam, cujus rei testimonium proferunt ruinae ejus viæ, quæ nunc etiam Setina dicitur in loco, quam *Fajolam* vulgo vocant. Hanc viam Appia antiquiorem fuisse suspicor, quin Appiam per longum tramitem à tribus Tabernis ad Forum Appii usque stratam in eodem situ per quem Setina deducta erat. Incidebat enim Setina in Appiam paulò ante Tres Tabernas, & per eam Populi Latini, qui Pometinum agrum colebant transibant ad Ferentinæ lucum, quum Jovis Latialis ferias, & concilia Latinæ gentis agerent.

rent. Panvinius in descriptione Urbis Romæ lib. 1. pag. 35. videtur innuere portam Urbis, à qua via hæc inchoabat Setinam dictam, quod plures viri docti probant: & pag. 52. notat viam laudatam inter Numiciam, & Appiam fuisse, unde vero id hauserit comper- tum non habeo.

Stephani Epitomator hæc habet; *Setia Oppidum Italiæ, gen- titium unde Setenum*. More scilicet prisca ævi, quo littera I sona- bat uti E. Itaque vertendum erat *Setinum*, nam Oppidiani inde Livio, Plinio, Straboni, & cæteris sunt *Setini*. Appiano lib. 1. Bellor. Civil. *Setium neutro genere est*. Spectat Urbs ab Oriente mon- tes Lepinos, in quorum jugo est Signia altera Latii prisca Civitas teste Columella lib. 10.

*Quæ pariunt veteres cespicio littore Cumæ,
Quæ Marrucini, quæ Signia monte Lepino.*

Ab Occidente mare Tirrhenum, subjectamque habet totam oram ejus maris ab Ostia Cajetam, universosque campos Pometinos. Al- luit radices Setini montis Ufens, ubi nascitur navigabilis, quem Vibius Sequester Terracinæ, alii autem Priverno proximum, locant: oscitanter tamen, quum Ufens subitè Setinos montes sca- turiat, & desinat in mare Terracinæ proximum. Hunc Fluvium Aufentem nuncupat Xylander Strabonis interpres lib. 5. pag. 233., alii rectius Ufentem ita dictum, quod Ufens dux Latinæ gentis in eo submersus esset, quamvis Virgilius lib. 7. & 8. Æneid. eum ducem Turno adversus Æneam suppeticas misisse scribat:

*Conjurat trepido Latium, sevitque juventus
Effera, ductores primi Messapus, & Ufens,
Contemptorque Deum Mezentius, undique cogunt
Auxilia*

ubi Servius subdit id effectum à Poëta, qui nomina ducum Latinæ gentis à fluminibus magni nominis in Latio positos usurpare con- tuit.

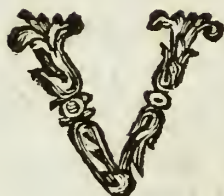
Supra montem Setinum fertilis est planities, seu vallis Urbi proxima, & Lepinis montibus adjacens, quæ spatio septem mille passuum protenditur. Per eam fluunt duo fontes, alter *Caritia* dici- tur, alter *Aureus* ruri meo, quod vulgo vocant *le Fontanelle ac-*
com.

commodatus. Primus est abundans, usuique publico inservit, vetustissimus etiam, nam constat viam, quæ à porta Passibella ad hos publicos fontes ducit, instaurasse L. Pomponium Annianum testimonio vetusti Cippi apud Gruterum pag. 1078., quem is Setiæ ad portam Passibellam locat.

L. P O M P O N I V S L. F
 A N N I A N V S
 V I A M D E S V A P E C V N
 S T E R N E N D A M C V R A V I T
 H A E C E S T V I A Q V A E D V C I T A D F O N T E S

Secundus saluberrimus est, & antiquitus Thermarum publicarum usui addictus, sicuti indicant ruinæ, quæ supersunt rure meo, ubi subtus fontem effossos vidi lateres ejus generis, quod *Pentadoron* antiqui nominabant à mensura quatuor, & quinque palmorum, quibus lateribus passim Thermæ refertæ erant. Visitur & nunc in monte Urbi proximo supra fontes publicos os carceris antiqui, & imi. Hunc locum Setini vulgo *Oiso* appellant. Quum elapsis annis mulier quædam cum amasio virum suum interfecisset, atque in os prædictum cadaver præcipitasset, Judices jusserunt artifices quosdam in eum locum descendere, qui funibus religati illuc ad imum missi, cadaver invenerunt. Tunc notum fuit profunditatem bis mille palmorum, & ultra spatium pertingere & locum instar carceris esse, & per ejus partem aquarum colluviem decurrere, unde suspicantur ibi horridum fuisse carcerem Romanorum ætate, ejusque portam fuisse in planitiæ monti proxima, & per scalas manu factas in carcerem penetratum, atque os in summitate factum, ut fontes imaginem luminis videntes majori pœna premerentur, atque hinc putant eam aquam esse, quæ ab altera parte ejusdem montis fluit in *Ufentem*.

CAPUT II.

De Colonia Setina, ejusque cladibus.

Ellejus lib.1. Setiam deductam Coloniam his verbis prodit: *Post septem annos, quam Galli Urbem ceperunt Sutrium deducta Colonia est, & post annum Setina, novemque interjectis annis Nepet. quo tamen anno, & à quibus, id prorsus obscurum est.* Sunt qui arbitrantur id contigisse anno post Romam conditam CCCLXXII. ut videre est apud Panvinium lib.3. descript. Imper. Roman. pag.333. . Plerique anno integro serius id statuunt ut patet ex Kirchero in Veteri Latio lib.4. par.4. cap.1. pag.242. . Alii anno CCCLXXI. ut Stephanus Vinandus Pighius Annal. tom.1. lib.3. ad annum CCCLXXI. pag.236.

Hujus vero diffidii causam regerunt in incertitudinem anni, quo Roma capta est à Gallis, quam tamen captam esse anno ab V.C. CCCLXIII. Pighius ubi supra pag.224. affirmat. Hinc tradentes Urbem Romanam eo anno captam, Setiam Coloniam deductam putant anno octavo post Urbem captam, nempe anno CCCLXXI. . Non desunt qui hanc Urbem Coloniam bis deductam opinantur anno CCCLXXI. post Romam conditam ex Livio lib.6. ubi hæc habet: *Ad quam militiam quo paratior plebs esset, quinque viros Pomptino agro dividendo, & trium viros Nepete Colonie deducende creaverunt:* ex quibus verbis Pighius existimat in divisione Pontini, seu Pometini agri hoc anno Setiam Coloniam deductam, iterumque anno V.C. CCCLXXV. quo juxta calculos Pighii lib.3. pag.240. & 241. Tribuni militares Consulari potestate creati sunt P.Manlius, C.Manlius, L.Julius, C.Sextilius, M.Albinus, & L.Antistius. Hoc quippe anno Livius iterum Setinam Coloniam deductam scribit his verbis: *Eodem anno etiam ipsis querentibus penuriam hominum, novi Coloni adscripti.* Hanc lectionem mendosam esse omnes Livii scholiastes suspicantur, ac nomen Colonie omissum; quamobrem Henricus Glareanus de Veliternis Livium

Livium loquutum putat. At Carolus Sigonius in lib.6. Livii, Setinis ea verba applicat: *Desideratur*, inquit, *Coloniæ nomen*, nam de *Prænестinis ipsis rebellantibus intelligi non potest*, nec de *Satricis quidem*, & *Velitris*, neque enim syllabas habent, quæ erroris causam *Librario tribuere potuerint*. Itaque ego sine dubio legendum puto: eodem anno *Setiam ipsis quærentibus*; *Setiæ enim Colonia post Satricum deducta meminit Vellejas lib.1.*, & *Livius lib.7. extremo Norbam*, & *Setiam finitimas Colonias vocat*, quum tamen quo anno *deducta Setia sit nusquam apud eum extet*, quod autem novi *Coloni dicat de iis*, qui tunc primum *deducti sunt*, non est mirum, etenim sic loquutus est supra: *Norbæ in montes novam Coloniam miserunt*, & *Pædianus in Pisonem*: *Pompejus non novis incolis eas constituit*, sed *veteribus incolis manentibus jus dedit Latii*. *Item Placentiam novi Coloni deducti sunt*.

Hactenus Sigonius, cujus lectio non consentit computationi factæ per Vellejum lib.1., ita namque Setia deducta fuisset Colonia, non octo annos post quam Urbs à Gallis capta est, sed post duodecim juxta Pighium, vel post undecim secundum Panvinium. Itaque si Livius verba fecit de Setina Colonia, palàm est eum prodidisse Setiam eo anno iterum Coloniam deductam ob penuriam Colonorum, qui agrum Setinum in Pometino situm colere haud poterant; id enim familiare fuit Romanis eodem Livio pluribus locis, & præcipue lib.2. teste, ubi ait: *Et Velitris auxere numerum Colonarum Romani*.

Cæterum Livius lib 26. memorans Annibalis transitum per Italiam Latiumque, Setiam municipium nuncupat: *Ipsè*, ait, (*Q. Fulvius scilicet*) *per Appiæ municipia*, quæque propter eam viam sunt, *Setiam, Soram, Lavinium, Lanuvium præmisit*, ut *commeatus paratos*, & *in Urbibus haberent*, & *ex agris deviis in viam perferrent*, *præsidiaque in Urbes contraherent*, ut *sua cuiq; Respub. in manu esset*. At quum infra idem Livius hanc Urbem Coloniam appellet, suspicor abusive eam municipium vocasse, nam uti viri docti notant, sæpè numero Coloniae Municipia dicebantur, licet revera talia haud essent:

Sed an Setia Colonia Romana, & Romanorum Civium, an

vero Latina esset, diffidium non leve est inter Scriptores. Quippe Panvinius vigesimam Coloniam à Populo Romano deductam Setiam facit, & quidem Latinam, quod arguit ex Livio lib. 37., ubi enumerans duodecim Colonias Populi Romani, quæ secundo bello Punico milites, & pecuniam dare Consulibus detrectaverunt: *Eæ, ait, fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Circeii, Alba, Carseoli, Suessa, Sora, Setia, Cales, Narnia, Interamne, & lib. 39. hæc subdit: Erectis expectatione Patribus subjecerunt: Colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio, & Q. Fulvio Coss. abnuissent milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiæ quasi honoris, & beneficii causa habere, quum interim boni, obedientesque socii pro fide, atque obsequio Imperii Romani continuis omnium annorum delectibus exhausti essent. Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei jam oblitteratæ, quam ira irritata est. Itaque nihil prius referre Consules passi, decreverunt ut Consules, Magistratus, denosque Principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeiis, Narnia, Interamna Romanam excirent: iis imperarent, quantum quæque earum Coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum ejus summæ numerum peditum daret, & Equites centenos vicenos, Equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque ubicumque extra Italiam supplemento opus esset, si qui ex iis recusarent, retineri ejus Coloniarum Magistratus, Legatosque placere, neque si postularent Senatam dari priusquam imperata fecissent. Stipendium præterea iis Coloniarum tria millia æris asses singulos imperari, exigique quotannis: censumque in iis Coloniarum agi ex formula à Romanis Censoribus data, dari autem placere eandem quam Populo Romano, deferrique Romam ab Juratis Censoribus Coloniarum priusquam Magistratu abirent: Dein subijcit accitos Romam fuisse Magistratus Coloniarum prædictarum, primoresque, & Legatos retentos Romæ donec imperata fecissent.*

Hinc Panvinius verba faciens de Ardea Colonia, arguit omnes eas duodecim Colonias Latinas fuisse, quod tales Livius appellet, & acerbiorē delectu, censu, tributoque stipendii nomine indicto punitas referat, quod eæ Latinæ non autem Romanæ essent Coloniae.

niæ. Verumtamen ex ipso Livio colligitur Setiam Romanam fuisse Coloniam; ille enim in fine lib.7. ita scribit: *Privernates etiam, Norbam, atque Setiam finitimas Colonias Romanas incursione subita depopulati sunt*: & lib. 8. ad principium postquam narravit Norbanorum, atque Setinorum nuncios defectionis Privernatum cum querimoniis acceptæ cladis Romam venisse, defectionem Latinorum omnium enunciando, sic subdit: *Romani, etsi defectio sociorum, nominisque Latini haud dubia erat, tamen tanquam de Samnitibus, non de se curam agerent, decem Principes Latinorum Romam evocarunt, quibus imperarent, quæ vellent. Praetores tum duos Latini habebant L. Annum Setinum, & L. Numisium Circeiensem, ambos ex Colonis Romanis, per quos præter Signiam, Velitrasque, & ipsas Colonias Romanas, Volsci etiam excitati ad arma erant, eos nominatim evocari placuit.*

Ergo ex his patet Setiam, Circeiosque Colonias Romanas, non Latinas fuisse, quod clarius à Livio asseri non poterat: immo quemadmodum idem Panvinius Norbam, atque Velitras Latinas Colonias non facit, sed Romanas, ita & Setiam Romanam Coloniam affirmare debuisset, quum Livius Velitras, Norbamque Colonias Romanas, sicuti Setiam dilucide prodat; quis putet Romanas Colonias ab illis Civium Romanorum differre, nam Setia Romana Colonia dici haud poterat, si Civium Romanorum non fuisset sicuti Rosinus antiq. Roman. lib. 10. cap. 22. animadvertit, & viri docti probant, maximè quod Livius locis, quibus de Coloniae statu nil affirmare proponit, eas Romanorum Colonias dicit. Romanæ enim Coloniae erant Romæ effigies, seu simulacra, quum Coloni præter publica Civitatis Romanæ, omnia jura haberent, quæ Cives Romani obtinebant cum suffragii potestate, quemadmodum tradunt Aulus Gellius Noct. Atticar. lib. 12. cap. 13., Sigonius de Antiq. Jur. Ital. lib. 2. cap. 2. & 7. Panvinius loco adducto pag. 326. Rosinus, & alii. Latinæ vero ex erant quibus jus Latii, seu Latinitatis datum erat, quod sane jus tanti fecerunt Romani, ut nobilissimis Urbibus illud post enixas preces haud diffiderint tradere. Quandoquidem Placentiæ, Bononiæ, Cremonæ, Aquilejæ, aliisque similibus Civitatibus magni nominis jus Latii tantummodo

fuisse concessum probat Livius lib.40., aliisque locis adductis apud Panvinium, & Alexandrum Genial. lib. 4. cap. 10., qui tamen refert Placentiam fuisse Romanam Coloniam, Equitesque solos habuisse Latinos, quod ejus Scholiastes ex Livio, & Plutarcho confirmat: immo referunt Neronem nationibus Alpium maritimis jus Latii concessisse ex Tacito lib. 15., Vespasianum itidem universæ Hispaniæ idem jus tribuisse teste Plinio lib. 3. cap. 3.

Istud quidem jus in eo consistebat, ut suffragiorum potestatem Consulibus Romanis permittentibus Romæ haberent, & si in Civitate Latii jure donata Magistratum gessissent, Cives Romani ut fierent, quemadmodum qui stirpem ex se domi reliquissent, ac Romam ad habitandum venissent ex Cicerone pro Cecina, & pro Balbo Livio & aliis apud Panvinium lib. 3. pag. 326. & 321.

His positis nutat Panvini sententia, quem fefellit Livius duodecim Colonias, de quibus verba fecimus, Latinas enuncians, fortasse quod fere omnes, paucis exceptis, Latinæ essent. Argumentum vero Panvini leve est, nam ideo Senatus Romanus indictione tributi, census, & stipendii eas Colonias punivit, quod illæ Consulibus parere, & milites, ac stipendia dare detrectassent. Porro ex verbis Livii patuit dignitas Coloniæ Romanarum, Latinarumque: in iis quippe erant Censores, Ædiles, ceterique Magistratus, qui Romanam administrabant Rempublicam, quin honoris gratia, jus erat Coloniis Legatos ad Populum Romanum mittere, Romæque retinere, quibus petentibus dabatur Senatus.

Cui autem Tribui adscripti Setini essent, pauci recte norunt. Ligorius in MSS. Otthobonianis voce *Tribu Setina*, testatur se hunc Lapidem effossum in via, quæ Setiam ducebat vidisse:

SEX. SALLIO SEX. F. SETINA
 AMATO MIL. LEGION
 XIV. GEMIN. MARTIAE V
 Q. MIL. ANN. III. VIX. ANN: XXV
 M. SALLIVS. M. F. SETINA CAPITO
 TESSERARIVS LEGION. M. V
 FECIT SIBI ET HER
 PRAELEGATIS SALLIAE
 ET L. SALLIO IVNIORI ET M
 SALLIO PRIMITIVO NEP

Saxum probat Tribum Setinam fuisse, Setinosque ei adscriptos, quod mirum est, quum Panvinius, Rosinus, & alii hujus Tribus non meminerint. Neque unam ex trigintaquinque Tribubus hanc fuisse arbitror, aut Setinos in deductione Coloniae in ea censitos; suspicor enim Pomptinae seu verius Pometinae illos fuisse addictos postquam Quinque viri Pometinum agrum diviserant, uti diximus, & sub Consulatu C. Fabii Ambutti, & C. Plautii Proculi anno V. C. CCCXVI. M. Fabius Cenfor cum Collega Pometinam Tribum addiderat, in quam qui agrum Pometinum sortiti erant conjecti sunt ex Livio, & Panvino descript. Civit. Rom. lib. 2. pag. 247. Quoniam vero Latini rebellaverant, & cum L. Annio Setino eorum duce in Campania ad Veferim victi, iterumque L. Camillo, & C. Manio Cofs. anno ab V. C. CDXV. in deditioem recepti, in poenam multati sunt agris, ademptaque iis connubia, commercia, & concilia, quin Civitas Romana iis Populis, quibus ea data erat, sublata paucis exceptis, quibus Civitas servata est, vel concessa, quemadmodum ex Livio lib. 8., Vellejo, Plinio, L. Floro, Eutropio, & aliis notavimus Lib. I. Lat. Profan. Cap. 8. Hinc ni fallor facile est Setinos Civitatem tunc perdidisse, eamque bello Italico L. Julii Caesaris lege, de qua dictum est Lib. I. Cap. 10., recuperasse, quo tempore, sicuti testimonio Panvini lib. 2. pag. 257. additae sunt plures Tribus incertae, quarum mentio nulla est apud Scriptores, nempe Papia, Cluentia, seu Cluvia, Dumia, Minucia, Camilla, & similes, quas fuisse memorant

morant prisca Cippi apud eundem Panvinium ubi supra, ita & Setinam additam suspicor, si tamen Ligoriano Lapidi fides danda est.

Frontinus de Coloniis juxta lectionem Panvini Setiæ ita meminit; *Setia muro ducta Colonia, Triumvirali Lege est munita, iter Populo debetur P. XXXV., Ager ejus in absoluto ex occupatione à militibus tenebatur.* Quare arbitror iterum fuisse hanc Urbem Coloniam deductam, quo vero tempore non liquet, idque colligitur ex verbis Frontini mox relatis, quandoquidem ager Setinus à militibus in absoluto ex occupatione tenebatur, quod indicat militarem Coloniam eam factam teste Vellejo lib. 1., qui duo Coloniarum genera constituit, unum earum, quæ Senatus jussu deductæ sunt, & de quibus jam diximus quod ipsæ fuerint aut Romanæ, aut Latinæ: alterum earum, quæ militares dicebantur, quæque idcirco deduci solebant, ut veterani milites præriorum diuturnitate, fessi, præmium aliquod aliquando caperent suorum laborum, quod post Sullana arma maxime prævaluit: quin fertur Sullam agros militibus suis assignasse, & Colonias militares plures Urbes deduxisse, quemadmodum Nolam, Bovillas, Sueffulam, Pompejos, Capuam, quarum ager militibus Sullanis concessus dicitur eodem Frontino L. Floro lib. 77., Cicerone pro Sulla, & Appiano lib. 1. Bellor. Civilium testibus, quod sequutos Imperatores fecisse produnt, Cæsarem præsertim, Triumviros Lepidum, Antonium, & Octavium, Neronem, & alios; nam memoriæ proditum est Triumviros jam dictos Aquinum Coloniam deduxisse, ejusque agros militibus veteranis assignasse. Nero quoque Beneventum, & Antium militares Colonias deduxit ut auctor est Frontinus de Coloniis, qui itidem plures refert Colonias à Triumviris deductas; at quum is addat Triumvirali lege Setiam deductam, conjicio ab Antonio, Lepido, & Octavio Cæsare Triumviris id factum, nam M. Antonius Triumvir, cujus factionis erant Setini, ut infra dicam, videns fortasse eorum agrum à Sullanis militibus in absoluto occupatum, (Sulla namque Setiam factionis Marianæ diripuerat, everteratque ex Appiano Bellor. Civil. lib. 1.) iterum eorum Urbem Coloniam deduci curavit, agrumque Colonis restituit, quapropter Frontinus ætate, qua scripsit, non retulit tunc agrum à militibus tentum, sed illis verbis: *à militibus tenebatur,*
innuit

innuit tunc & Triumvirali lege cum agrum haud fuisse à militibus occupatum, quæ notanda sunt, quum antiquorum nemo id diferte referat, atque ex Frontino, & historia Romana satis arguatur.

Itaque ex his intelligi videtur quater hanc Urbem Coloniam deductam, primum anno post Urbem conditam CCCLXXI. dein anno CCCLXXV. ob penuriam Colonorum, postmodum à Sulla, & demum à Triumviris M. Antonio, Lepido, & Octavio Cæsare, immo quinquies, ut notat Sponius in Miscellaneis sect. 5. pag. 169. Lapidem hunc referens.

M. NOMEICIVS M. F. PALATIN
 N O M E S I A N V S
 MAGISTER AVGVSTALIS COLONIAE SETINAE
 SAL. MARTIALIS CAPVLATVS
 IIII. VIR. VIAR. CVRAND
 V.S. FECIT SIBI ET SVIS LIB. ET POST

Quem sic legit: *M. Nomeicius &c. Magister Augustalis Coloniae Setinae Saloninae Martialis*, putatque eam deductam à Valeriano Imperatore, quem Saloninum dixerunt exemplo Salonæ in Dalmatia, quæ in vetusto Cippo Julia Salona Martia dicitur, cui consentiunt plures inscriptiones, in quibus Urbes illustres, quas Imperatores iterum Colonias deduxerunt, à nominibus eorum dictæ sunt. Sic cæteris prætermisissis, Terracina, cujus Urbem Antoninus Pius Coloniam deduxit, & in ea portum condidit, Pia noncupatur in prisco saxo apud Ligorium MSS. Otthobonianis verbo *Terracina*.

C. IVLIVS C. F. CORNELIANVS
 ET M. GAVIVS M. F. CENTINVS
 II. VIR. MAGIST. COLONIAE PIAE TERRACINAE

At ego puto Sponium in explicando lapide errasse, & illas notas lapidis, quas aliter legit, ita esse legendas: *Salius Martialis Capulatus*, quibus lapis indicat Numicium Magistrum Augustalem, Salius Martialem Capulatum, & IIII. Virum Viarum curandarum Colo-

Coloniæ Setinæ fuisse, uti legit Fabrettus *Inscription. Antiq. cap. 2. pag. 115.* quod vero Sacerdotii Saliaris genus Numicius haberet, dicam infra quum ædem Martis Setiæ conditam memorabo.

Hæc satis sint ad illustrandam Coloniam Setinam. Nunc de ejus varia fortuna aliquid delibare juvet. Perhibent Cneum Marcium Coriolanum Setiam, quæ erat Romanis fœderata diripuisse, ut auctor est Dionysius lib. 8.: *Mox porrò, inquit, contra Satricanos duxit exercitum, & potitus hoc quoque oppido, prædaque cum parte copiarum Ecetram missa, ipse cum reliquo exercitu Setiam petiit, & hac etiam capta, direptaque in Poluscanum agrum irrupit.* Lopus, & Glareanus legunt *Cotiam*, Gelenius, & alii *Setiam*, uti castigati Codices exhibent, & ordo, quem Dionysius ibi servat demonstrat, nam nominat septem Latinorum priscorum Oppida quæ Setiæ finitima fuisse suo loco dicemus. Hæc prima Setinorum clades: dein anno ab V.C. CDXI. juxta Fastos Capitolinos apud Pighium, licet biennio serius id statuat Glareanus, ultimo ejus anni mense Privernates rebelantes juncti Volscis, Samnitibusque hanc Coloniam, atque Norbam in cursione subita depopulati sunt, quemadmodum superius ex Livio lib. 7. ad finem dictum est. Nuncii hujus Setinorum, ac Norbanorum cladis, & defectionis Privernatum Romam venerunt initio anni sequentis CDXII. quibus renunciantibus Volscorum exercitum duce Antiati populo ad Satricum consedisse, C. Plautio Hypseo tunc Consuli cum L. Æmilio Mamercino, aliis Mamercos, utrumque bellum sorte evenit. Hic prius ad Privernum profectus extemplo aciem conflixit, & haud magno certamine devictis hostibus Oppidum cæpit, reddiditque statim Privernatibus præsidio valido imposito, ademptisque accolis duabus agri partibus ex Livio lib. 8. Quoniam vero iterum ii populi à Romanis defecerant anno V.C. CDXXIV., quo idem L. Æmilius Mamercus Consulatum tenebat cum consorte C. Plautio Deciano, fratre fortasse superioris Plautii, Privernum itidem oppugnatum est, captumque, & muri ex S.C. dejecti, Senatus inde abductus, eadem lege, qua Veliterni trans Tiberim habitare jussus, quamvis dein Senatus Romanus animoso, & libero Legati cujusdam Privernatis responso motus, non solum venia, sed etiam Civitate eos Populos dignos judicavit Livio teste. De Privernatibus itaque eo anno triumpharunt.

L. AEMILIUS L.F.L.N. MAMERCINVS
ANN. CDXXIV. PRIVERNAS COS. II. DE
PRIVERNATIBVS KAL. MART

C. PLAVTIUS P.F.P.N. DECIVANVS COS.
ANN. CDXXIV. DE PRIVERNATIBVS
KAL. MART

uti exhibent Columnæ triumphales, refertque Pighius tom. i. Annal. pag. 337., qui addit hinc argui utrumque Consulem Privernum oppugnasse, & occasione ejus victoriæ cognomen hujus Æmilii *Privernas* originem habuisse, quamquam Livius soli Plautio victoriam attribuat.

Anno post Romam conditam DLIV. quem alii faciunt DLVI. quum Consules essent L. Quintius Flaminius, & Sex. Ælius Pætus, hanc Coloniam occupare tentarunt Servi Carthaginensium. Hanc rem sic Livius lib. 34. narrat: *Obsides Carthaginensium Setiæ custodiebantur, cum iis, ut Principum liberis magna vis servorum erat, augebant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, & ab ipsis Setinis captiva aliquot nationis ejus ex præda emptamancipia. Cum conjurationem fecissent missis ex eo numero, qui in Setino agro, deinde circa Norbam, & Circejos servitia sollicitarent, satis jam omnibus preparatis ludis, qui Setiæ propediem futuri erant, spectaculo intentum populum aggredi statuerant: Setia per cædem, & repentinum tumultum capta, Norbam, & Circejos occupare; hujus rei tam fedæ indicium ad L. Cornelium Lentulum Prætorem Urbis delatum est. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia, quæ acta, futuraque erant exposuerunt, quibus domi custodiri jussis, Prætor Senatu vocato, edoctoque quæ indices afferrent proficisci ad eam conjurationem querendam, atque opprimendam jussus cum quinque Legatis profectus, obvios in agris sacramento rogatos arma capere, & sequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominibus armatis, Setiam, omnibus quo pergeret ignaris venit, ibi raptim Principibus conjurationis comprehensis,*

bensis, fuga servorum ex Oppido facta est: dimissi deinde per agros qui vestigarent. Dein prodit Prætorem Prænestem profectum, quingentos ferre servos, qui in eadem noxa erant pœnæ dedisse, edixisse etiam omnibus Latinorum Oppidis, ut & obsides in privato servarentur, neque in publicum prodire possent, & captivi ne minus decem pondo compedibus vincti, in nulla alia, quam in carceris publici custodia essent. Hinc colligitur obsides in iis Coloniis mansisse vsque ad annum V. C. DLXXIII. quo Consulatum gerebant P. Cornelius Lentulus Cethegus, & M. Bœbius Pamphilus, hoc enim anno memorat Livius lib. 40. Carthaginensibus centum obsides red-ditos.

Appianus lib. 1. Bellor. Civil. Setiam factionis Marianæ à Sulla captam prodit hoc modo. *Occupata à Sylla Setia, Marius eo copias admovit, deinde paulatim retrocedens, ubi ad Sacriportum pervenit, explicuit aciem: pugnatum est magnis animis. Aliquot codices Setiæ direptionis mentionem nullam faciunt, at meliores verba quæ retulimus habent, quod ex Græcis exemplaribus hausisse se testatur Suaresius Prænest. antiq. lib. 1. cap. 29. pag. 96., aliique viri docti consentiunt, quoniam tota ora Latii maritima Prænestem vsque, & sic Setia, Norba, Circeii, Antium, Aricia, Lavinium, Lanuvium, Cora, Velitræ, & cætera Oppida circumquaque, quæ Marius occupaverat, aut per Cajum Norbanum Norba oriundum in societatem adsciverat, Marii filii partes tutabantur testimonio Appiani lib. 1., unde factum est florentissimas Colonias à Sullanis militibus everfas, eorumque agros occupatos, uti superius dictum est.*

Triumvirorum tempore Setinos L. Antonium aduersus Cæsarem iuvisse palàm est. Hujus rei ita meminit idem Appianus lib. 5. *Duæ Lucii Legiones apud Albam dissidentes erectis ducibus ad defectionem inclinarunt, festinantibus ad has Cæsare, & Lucio, præveniens Lucius, iterum pecuniarum oblationibus, pollicitationibusque lenivit. Furnio deinde exercitum alium ad Lucium ducente, Cæsar Furnium aggressus, accurrentis ad collem exercitus postrema invasit, & Furnium in tumulum quendam compulit, qui proxima nocte abiit in Urbem suæ factionis Setiam, quem Cæsar prosequi noluit metuens insidias: In alio codice Candidi sic legitur:*

gitur: *Cum nocte ad Setiam Urbem accessisset, quæ earundem partium dicebatur esse, Cæsar insidias veritus, minime nocte insequutus est, orta luce, Setiam simul, & Firmi (Furnii scilicet) exercitum obsedit*: Quis tamen hujus obsidionis fuerit exitus non liquet, quamquam ex relatis ab eodem Scriptore, à Cæsarianis Setiam captam fuisse arguatur. Una ex duabus Legionibus, quæ Setiam cum Furnio petiit erat Martia, quæ Albæ confedebat, & Antonii partes tutabatur, dein eo relicto cum universis Civibus Octavio Cæsari adhæsit testimonio Ciceronis Philip. 3. Suspicio autem Setinos factionis Antonii fuisse ob Fulviam, & ipsam Antoniam gentem; Fulvia enim M. Antonii uxor, & Cæsaris focrus cum L. Antonio contra Cæsarem societatem iniverat, & occupata Præneste, omnes suæ factionis Urbes ad bellum adversus Cæsarem impulit: accinxit enim se gladio, tesseramque militibus dedit, adeoque viriliter pugnavit, ut Octavius Senatores ad eam, & Lucium ablegarit, qui de controversia cognoscerent. Hi cum veteranis coacti, Lucio, & Fulviæ per Legatos diem dixerunt, ad quam disceptandæ rei causa Gabios venirent, & quum Fulvia nollet, factum est veteranos omnes contra eam, & Lucium bellum suscepisse, quod ex Dione lib. 48. atque Appiano lib. 5. intelligitur. Quamobrem Setini, qui Antonia, & Fulviæ gentis erant clientes, quod Antonia Rus vetustissimum, & plura prædia Setiæ possideret, ac Fulvia ab eorum Colonia originem duceret, ut alibi dicam, utriusque gentis partes sustinuerunt vsque ad Colonia excidium.

Cæterum sunt qui prodant Albæ Silvii Albanorum Regis ætate, Tuscos Elbio Vero duce, seu Equitum magistro Setiam diripuisse, dein Tiberino regnante Occum Pomarium itidem Tuscorum Principem eam Urbem ferro, igneque vastasse: quin eandem iterum ab Albanis conditam, quum Agrippa Silvius Latinorum regnum teneret, invasisse, quemadmodum Inghiramius Etruscar. Antiquit. lib. 1. pag. 40. 41. & 55., nec non pag. 78. 58. & 59., atque Annius Viterbiensis perhibent, quorum tamen somnia retulisse sufficiat.

CAPUT III.

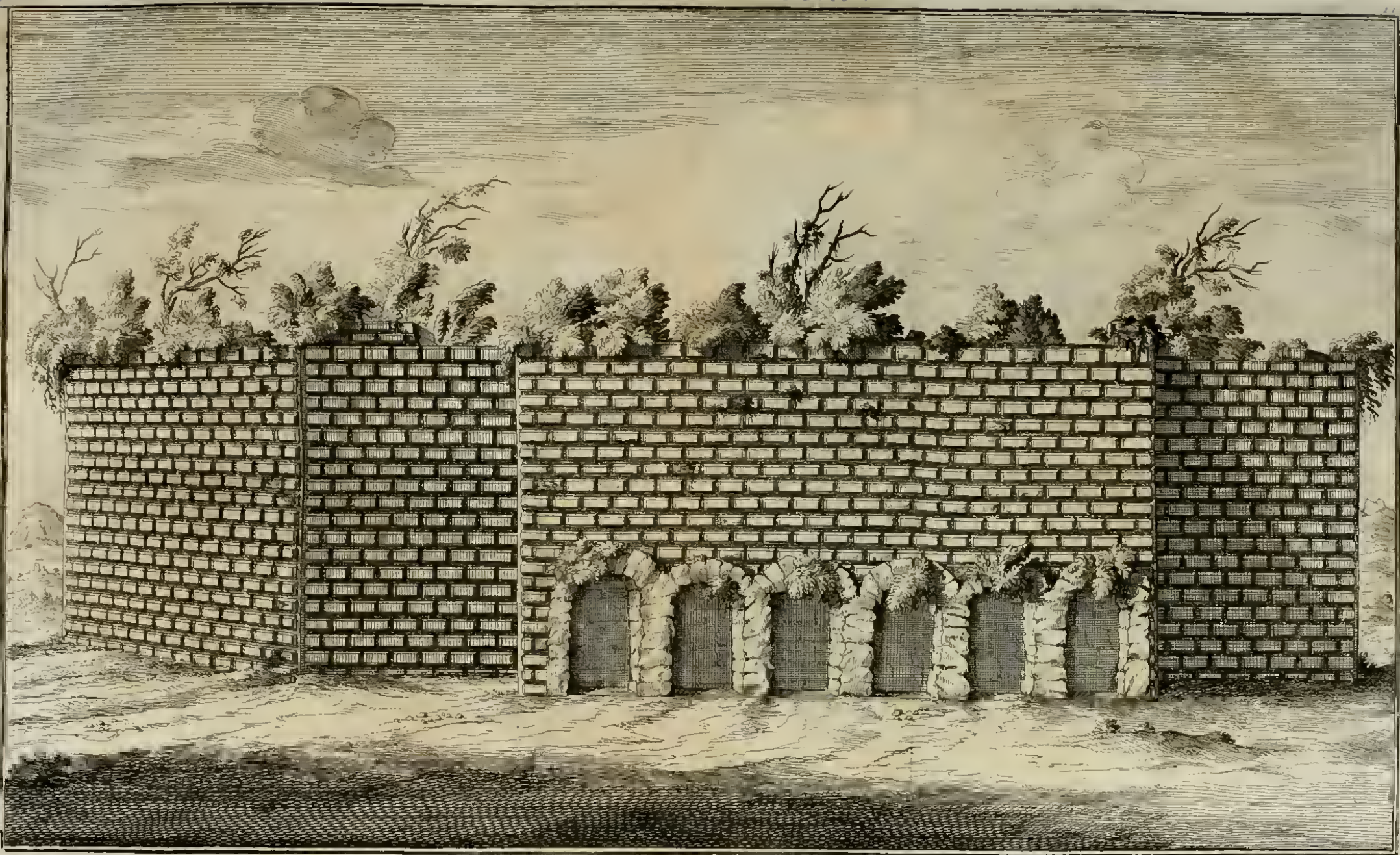
De Templo Saturni Profugi Setinorum.

Ost Iustratam Setinorum Urbem, nunc ædes sacras memorare juvet. Inter quas vetustissima est Saturni Profugi, cujus vestigia supersunt prope mania Setiæ in hortis Tirlettorum, ubi antiqua Urbs sita erat. Quanta fuerit, facile intelligitur ex ruderibus Templi cujus typum exhibemus. Lapis antiquus, qui adhuc obuius est cum epigraphæ :

S A T V R N O P R O F V G O .
S A C R V M

fatis exponit id delubrum Saturno Profugo à Setinis dicatum. Nullam sane in toto Latio, aut Romæ legimus Saturno Profugo ædem sacratam præter istam: quod factum esse putamus, ut palàm facerent Latini memoriam fugæ, & latebræ Saturni ibi maxime recolendam, ubi is credebatur primum delituisse. His consentit sententia Gonzagæ Præfulis Mantuani, qui in libro de Origine Religionis Franciscanæ, hæc habet: *Ad duo milliaria à Castro Bassani, sive Basseani est locus, ubi magnus Saturnus, qui & Abirides Crentensium Rex Jovis filii persecutionem fugiens delituisse dicitur, à quo & Latium, quod in ea Provincia latuerat appellatum evasit, in collis cujusdam amœni clivo quinque millia passuum à Sirmineti Oppido distans: Hinc constat eruditissimum Præfulem dilucide situm nostri Templi descripsisse, distant enim ejus rudera quinque millibus passibus à Sirmineto, & duobus circiter à Castro Bassiani, in amœno clivo montis, ubi adhuc admiranda vetustissimi Templi moles, & inscriptio supra laudata probant Saturno Profugo eo loci divinos datos honores, unde patet Gonzagam ex fama vetustissima, & ex prædicto Cippo eruditum prodere, Latinos putasse in eo colle primum Saturnum latuisse, nomenque Latium ab ejus latebra accepisse.*

Neque





Neque ideo falsa Setinorum, & Latinorum omnium opinio, quod Saturni in Latium appulsus fabularis fuerit, & Latini Sterceri Pici eorum Regis patrem, quem ferunt Janum in partem Latini agri recepisse, sub nomine Saturni coluerint, quemadmodum ex Divo Augustino de Civit. Dei lib. 18. cap. 15. probat Rickius de Antiq. Ital. Colon. dissert. 5. ad finem, seu potius Evandro sub cognomento Saturni divinos constituerint honores, uti arrisit Vossio de Idololatr. lib. 1. cap. 12. . Quandoquidem Rickium, & Vossium divinasse satis probatum est lib. 1. cap. 3. & cap. 24. . Immo ut horum lapsum evincamus, operæ pretium est testimonia omnium fere antiquorum proferre, ut appareat quanta alacritate prædicti doctissimi viri antiquas res perturbaverint; quippe adeo constans Italorum fama fuit, Saturnum Jovis filii iram fugientem in Latinas oras appulsum à Jano hospitio exceptum Latio nomen indidisse, ut Romanorum Scriptorum nemo id in dubium revocarit, nam præter testimonium Livii lib. 1., Dionysii lib. 1. & 2., qui produnt Tempia, & Delubra ob hanc rem ei Deo in toto undique Latio erecta, Sacerdotes adsignatos, & Flamines, qui Saturniis carminibus ejus laudes concelebrarent, de quibus lib. 1. c. 17. & 24. verba fecimus, Solinus Polyhistor. cap. 2. memorat Herculis comites in honorem Saturni, quem cultorem Regionis illius agnoverant extitisse, ædem, & ærarium condidisse in ea parte Latii, ubi Roma fuit: quin montem Capitolinum Saturnium, & portam antiqui Oppidi ab Arcadibus ibi extructi Saturniam, immo parvam Urbem eodem nomine appellasse, quod & narrat cap. 8.: *Nam quis ignorat vel dictum, vel conditum à Jano Janiculum, à Saturno Latium, atque Saturniam.* Consentit Varro lib. 4. de Ling. Latina ubi ait: *Tarpejum montem Saturnium appellatum prodiderunt, & ab ejus latebra Saturniam terram, ut etiam Ennius appellat. Antiquum Oppidum in hoc fuisse Saturnium scribitur. Ejus vestigia etiam nunc manent tria: quod Saturni fanum in faucibus: quod Saturnia porta, quam nunc vocant Padanam: quod post ædem Saturni, in ædificiorum legibus parietes postici muri sunt scripti:* Et Herodianus lib. 1. Histor. in Commod. cap. 18. & lib. 2. . *Anno, inquit ineunte diem Romani festum agunt ad vetustissimum Italie Deum referentes, cujus etiam Saturnum ipsum,*

cum

cum à Jove filio regno pulsus in terram descendisset, fuisse hospitem prædicant, veritumque filii dominatum, absconditum apud eum latuisse, ubi nomen illi loco impositum volunt, & Latium appellatum fuisse, vocabula è græco sermone in patrium translato. Hinc dubitari nequit fatis probatam famam Romanorum; & Latinorum, & constantem opinionem ejus gentis, quod Saturnus Latii accola in ea regione delituisset, & ab ejus latebra Latium nomen acceperit.

Utque hujusce rei argumenta etiam à Christianis Scriptoribus accersam, Tertullianus vir in rebus Romanorum peritissimus, Apologetici cap. 10. ita scribit: *Saturnum quantum litteræ docent, neque Diodorus Græcus, atque Thallus, neque Cassius Severus, aut Cornelius Nepos, neque ullus Commentator ejuscemodi antiquitatum, aliud quam hominem promulgarerunt. Si quæras rerum argumenta, nusquam invenio fideliora, quam apud ipsam Italiam, in qua Saturnus post multas expeditiones, postque Attica hospitia consedit exceptus à Jano, vel Jane, ut Salii volunt. Mons quem incoluerat Saturnius dictus; Civitas quam depalarerat Saturnia usque nunc est. Tota denique Italia post Oenotriam Saturnia cognominabatur. Ab ipso primum Tabule, & imagine signatus Nummus, & inde Ærario præsidet. Eadem habet Minucius in Octavio, Arnobius contra gentes lib. 4. Lactantius de Fals. Religion. lib. 1. cap. 11.*

Idem passim regerunt Poëtæ ut Virgilius lib. 8. Æneid., qui Evandrum loca Urbis Romæ Æneæ ostendentem inducens, ita adfatum fingit:

*Hæc duo præterea disjectis Oppida muris
Reliquias, veterumque vides monumenta Virorum
Hanc Janus Pater, hanc Saturnus condidit arcem
Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.*

quæ Ovidius 1. Fastor. confirmat hisce verbis.

*Hæc ego Saturnum memini tellure receptum
Cœlitibus regnis à Jove pulsus erat.
Inde diù genti mansit Saturnia tellus;
Dicta quoque est Latium terra latente Deo.*

& iterum lib. 6.

*Est aliquid nupsisse Jovi , Jovis esse sororem
 Fratrem magis dubito glorier , an ne viro ?
 Si genus aspicitur , Saturnum prima parentem
 Feci : Saturni sors ego prima fui .
 A patre dicta meo quondam Saturnia Roma est ,
 Hæc illi è cælo proxima terra fuit .*

& prætermiffis quampluribus antiquis, Prudentius in Symmachum Saturni accedentis verba hoc modo recitat :

*Sum Deus , advenio fugiens , præbete latebras
 Occultate senem gnati feritate Tyranni
 Dejectum Solio : placet hic fugitivus , & exul
 Ut lateam , genti , atque loco Latium dabo nomen :
 Vitibus incurruum , si qua est ea cura , putandis ,
 Producam chalybem , nec non & mania vestri
 Fluminis in ripa statuam Saturnia vobis .
 Vos nemo , appositasque meo sub honore sacranes ,
 (Sum quia nam Cælo genitus) celebrabitis aras*

His si addatur Latinos ob hanc rem Saturno mensẽ integrum dicasse, & æra signasse ex altera quidem parte capite Jani, ex altera navi, qua Saturnus fuerat advectus expressa, hæc res in propatulo erit, quemadmodum scribit Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 7., qui hanc vetustissimam Romanorum, & Latinorum opinionem ita sub oculos ponit: *Hic igitur Janus, quum Saturnum classe pervectum excepisset hospitio, & ab eo edoctus peritiam ruris, ferum illum, ac rudem ante fruges inventas, victum in melius rede gisset, Regnum societate muneravit, quum primus quoque æra signaret, servavit, & in hoc Saturni reverentiam, ut quoniam ille navi fuerat advectus, ex una quidem parte, sui capitis effigies, ex altera vero navis exprimeretur, quo Saturni memoriam in posteros propagaret. Ita fuisse signatum hodieque intelligitur in alex. lusu, quum pueri denarios in sublime jactantes, Capita, aut Navia, lusu teste vetustatis exclament: His consentiunt Ovidius, Auctor Origin. Gent. Rom., Plinius, Servius, Lactantius, & alii, lib. 1. cap. 25. relati; quæ nequaquam Romæ, & in Latio facta, si horum fama fuisset incerta, & ii Populi existimassent Stercen Pici Patrem, aut Evandrum*
 fut

sub cognomento Saturni cultum, quum Latina Gens Pici Patrem Saturnum affirmaret, ac Stercutium, sive Stercen diceret, quod Saturnus primus stercore fecunditatem agris comparasset teste Macrobio lib. 1. cap. 7., & Evandrum optime nosset, eique diverso mense, & die festos dies assignasset, uti lib. 1. cap. 3., & alibi scripsimus.

Hiscæ positis nemo non videt Latinorum priscorum eam fuisse constantem sententiam, quod Saturnus navi advectus eorum regionem incoluisset, latuisset etiam in ea filii iram fugiens, & ab ejus latebra Latium appellatum, quæ an vera, an fabulosa essent, ipsi viderint, nam ut alibi diximus omnis fere Deorum Latinæ gentis genealogia fabularis fuit; cultus tamen verus, & opinio illorum, qui tales falsos Deos colebant constans: quod satis est, ut firma remaneat Setinorum, ac universi Latii credulitas, quod Saturnus primum in Colle Setiæ proximo delituisset, quod & Setini probarunt, Templo in honorem Saturni Profugi erecto.

Nec est quod aliquis contra hæc obiiciat, Tertullianum, cujus verba jam recitavimus, potius adfirmare Romæ in Saturnio Colle primum Saturnum delituisset. Quandoquidem neque Tertullianus, neque ullus Romanarum rerum Scriptor id ausus est proferre; omnes enim memorant tantummodo eum à Jano hospitio exceptum in Saturnio colle regnasse; antequam autem id factum esset primum Saturnus latere debuit, secus nunquam in Regione Latinorum latuisset, si statim ac cum navi Tiberina ostia appulsus, Jani hospes, & in regni partem fuisset adscitus. Quin neque delitere poterat Jovis iram fugiens in Saturnio colle non procul à Janiculo, quem Janus cum suis tunc incolebat. Immo Setini, & Latini omnes palàm non posuissent in colle Setino ædem Saturno Profugo, si putassent illum non in eo colle, sed in Saturnio primum delituisset. Ex quibus ni fallor, quantum convincendo errori in re tam antiqua satis est, constat Rickium & Vossium eruditissimos viros temere plane à communi, & vetustissima de Saturni in Latium adventu recessisse sententia; Kircherum etiam de veteri, & novo Latio Lib. 1. Cap. 2., qui Noëmum Saturnum fuisse tradit, oscitanter quidem, quum Casella de Antiq. Ital. Colon., & alii, qui hanc rem prodiderunt, nugatori Annio Viterbiensi fidem adhibuerint.

Ædem hanc Saturno dicatam ante Herculis in Latium appulsum sunt qui dicant quod Dionysius lib. 1. cultum ejus Dei ad priscos Aborigines referat. Alii arbitrantur Fauni ætate id Templum positum, nam quemadmodum ex Probo Lactantio, & aliis lib. 1. cap. 24. & 25. adductis patuit, primus qui Avos suos, & superiores Latii Reges colere docuit, Faunus dicitur, quapropter priusquam Faunus Saturno Avo divinos dedisset honores, nulla ædes sacra in Latio ei Deo dicari potuit. At ego suspicor in hoc Setinorum colle aut Herculem, vel ejus comites aram Saturno sacrasse: ferunt enim socios Herculis plura Fana, & aras Saturnias erexisse Romæ, & in Latio testimonio Dionysii Solini Polyhistor. cap. 2. & 8., & Macrobbii Saturnal. lib. 1. cap. 7. & 8. Facile itaque est Setinos, qui Herculem conditorem Coloniam jactabant putasse etiam eum Deum aut ejus comites aram Saturno consecrasse eo loci, ubi dein Latini sumptuosissimi operis Templum construxerunt, licet hujus rei nil certi proferre possim. Immensa tamen huius ædis cryptarum, arcuum, fornicumque rudera, quæ adhuc visuntur, probant non Setinorum tantummodo, sed & universi Latii vires in unum collatas, ut tanta moles assurgeret; quippe arcus, fornicesque Templi positi sunt super fundamentis murorum magnis, & quadratis faxis compactis instar Ærarii Romani, & priscarum ædium, quæ vel ante Romam, vel Romana Republica nascente conditæ asseruntur.

Situm est id Templum in Setino monte, & in loco, quem potius collem diceres, quod eum circumdet amæna quædam planities, & vallis, ubi antiquam fuisse Urbem diximus Cap. 1. Spectat & paludes Pomptinas, Pometinum agrum, mare, ac montes Lepinos. Rudera, quæ in clivo ejus collis sparsa visuntur innuunt ante Fanum, cujus reliquæ supersunt, fuisse multiplices Porticus pluribus areis distinctas, quæ centum, & ultra passibus in conspectu protendebantur, ut ascensus ad Templum facilis esset per portam antiquæ Urbis, quam Saturniam dicebant, quod per eam pateret aditus ad porticus, & ædem laudatam: idque intelligitur ex ruderibus ejusdem portæ iisdem immensis, & quadratis faxis constructæ, quibus ingens hujus ædis moles erecta erat, quam portam nunc accolæ vocant *Saturni Turrim*, quod instar Turriculæ assurgat. Susplicor quoque in eo-

dem Templo ædiculam, ubi accolæ Opi Saturni conjugii divinos præstarent honores, dicatam; quandoquidem nulla erat Saturni ædes, in qua Opis non coleretur teste Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 10. quod & prodit Pausanias Arcadic. seu lib. 8. pag. 513. subiiciens fœminas in Templo Saturni ei Deæ sacra facere censueviffe, & Lactantius de Fals. Relig. lib. 1. cap. 15. Adsignatos etiam ibidem Numini Sacerdotes, qui Vates, & Faunii dicebantur; tradunt quippe Faunum Latinorum Regem flamines Saturno Avo constituisse, qui Saturniis versibus laudes ejus percolerent ex relatis lib. 1. cap. 24. ubi Scaligeri lapsus notavimus. Fuisse & Sacerdotes fœminas, quæ Opi in eadem æde sacrificarent non dubito ex Pausania mox adducto.

Verumtamen Sacerdotes in hoc, & aliis Latii Templis huic Deo supplicabant apertis capitibus, quamvis in omnibus penè sacris ex Æneæ instituto Latini capita velarent, quod factum esse ajunt, ut ritum sacra faciendi Saturno, quem Faunus, & Hercules instituerant religiosè custodirent testimonio Festi lib. 17. voce *Saturnia*, Macrobbii Saturnal. lib. 1. cap. 7. & 8., ex quo etiam palàm fit Saturni cultum in Latio longe Æneæ ætatem antecessisse.

Inter Numinis sacra loco Saturni Latium Patrem invocare sacrificulus cogebatur, & pro Opi Latiam Saturni proferre id namque in prisco Latio pontificalia indigitamenta præscribebant, secus piaculare id erat, & profanata sacra, ut notavit Scaliger ad Varronem de Ling. Latin. pag. 16., quamquam Aulus Gellius Noctium Atticarum lib. 5. cap. 12. referat in aliis Sacris, & Templis aliorum Deorum Saturnum, Patrem indigitatum. Ejus simulacrum fœnis imaginem falcem manu habentis exhibebat, quod agrorum culturæ is Deus præsidere diceretur: cernebatur quoque capite velato, si credimus Servio ad lib. 3. Æneidos, Plutarcho Problem. cap. 11., & Tertulliano lib. 1. advers. gent. cap. 10.

Sed cur Statua Saturni toto anni curriculo in compedibus esset, laneoque vinculo alligata, diebus ei festis, quibus illud solvebant exceptis ex Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 8., facile non est intelligere. Sunt qui memoriæ mandarint vincula statuis Saturni iniecta ipsius festo soluta in memoriam securitatis, & felicitatis quam sub illo egerunt homines, si fides danda est Luciano in Saturno, Arno-

bio contra Gent. lib. 4. & aliis; at Poëtæ aliter rem narrant, nam Seneca in Hercul. Furent. actu 4. Scen. 1. hæc habet:

Dubitatur etiam? Vincla Saturno exuam

Contraque Patris impii regnum impotens

Auum resolvam

Papinius Statius lib. 8. Tebaid. vers. 44.

Habeo jam quassa Gigantum

Vincula, & æthereum cupidos exire subassem

Titanas miserumque Patrem

Valerius Flaccus lib. 3. Argonauticorum.

Fundo veluti cum Cæus in imo

Vincla Jovis, fractoque trabens adamante catenas

Saturnum, Tityumque vocat

Claudianus lib. 1. de Raptu Proserpinæ.

Si dictis parere negas, patefacta ciebo

Tartara, Saturni veteres laxabo catenas:

unde id factum intelligitur ex nota fabula, quam his verbis exponit Lactantius de Fals. Relig. lib. 1. cap. 14.: *Juppiter ergo liberatur summi sceleris crimine, quod Patrem vinxisse compedibus perhibetur, id enim Titan Patruus fecit, quod ille contra pactiorem, jusque jurandum, mares liberos substulisset: reliqua historia sic contextitur: Jovem adultum quum audivisset Patrem atque matrem custodiis circumsectos, atque in vincula coniectos venisse cum magna Cretensium multitudine, Titanumque ac filios ejus pugnando vicisse, Parentem vinculis exemisse, Patri regnum reddidisse, atque ita in Cretam remeasse.* Hinc duplex Antiquorum opinio, una docebat Jovem vinculis exemisse Patrem, altera eum vinxisse compedibus: quod tamen Latini putabant, qui Saturnum à nexibus exemptum, ac Jovis iram fugientem credebant in Latio delituisse, dein regnasse & ex se prolem reliquisse, unde ut memoriam ejus facti recolerent per annum simulacra Saturni laneis vinculis alligabant, & die ejus festo, quo ætatem, qua ille in Latio regnaverat memorabant, vincula solvebant, quod ex Poëtis superius relatis patuit, unde invaluisse putant morem mancipiorum, quæ sui juris facta catenas, anulosque ferreos Saturno suspendebant ex Martiali lib. 3. Epig. 29.

*Has cum gemina compede dedicat Catenas
Saturne tibi Zoilus , annulos priores*

Quo mense ejus solemnia agitarentur , & quæ tunc in Latio fierent satis dictum est Lib.I. Cap.24. , quibus addere juuet diebus Saturno festis toti Latio bellum indicere , litesque movere , aut à nocente pœnas exigere , convocare Senatum , vel scholas frequentare , piacularare fuisse , quod jactarent Saturnum sine bellico tumultu , pœnæque timore Latinis imperitasse Macrobio Saturnal. lib.1. cap.15. Athenæo lib.14. , Plinio lib.8.cap.7.testibus. Quæ dicta sint ut cultum Saturno in hoc Setinorum Templo à Sacerdotibus , Latinisque præstitum breviter exponeremus .

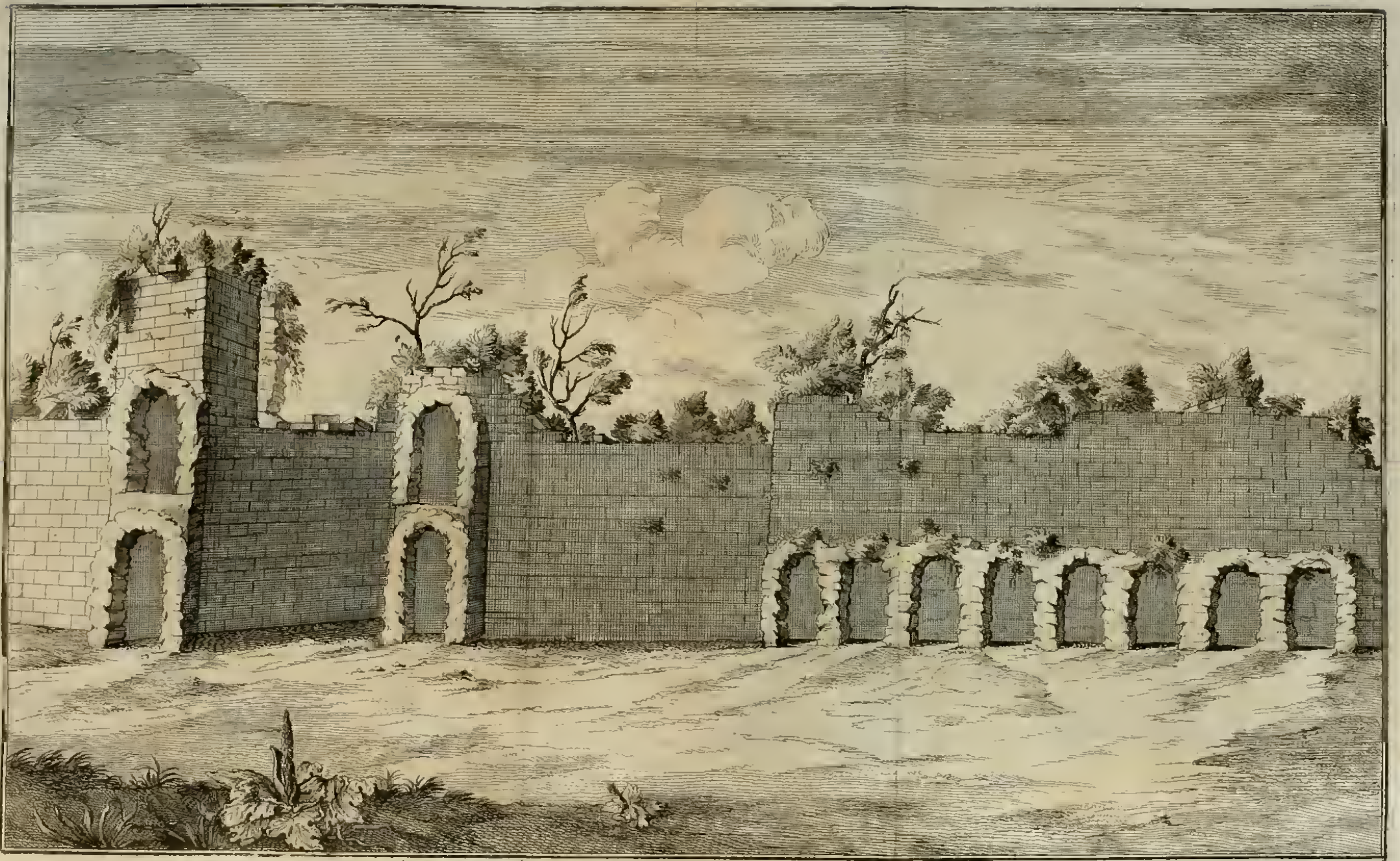
C A P V T I V .

De Curia , & Ærario Setinorum .



Templo Saturni , de quo superiori capite verba fecimus adjacent rudera insignis Palatii pariter quadratis , & imensis faxis constructi , ubi in extremitate , quæ mare respicit ipse mons excisus est , & pluribus quasi planis gradibus sectus . Hic fuisse Curiam Senatus Setini , & Ærarium publicum fama est , licet nulla supersit inscriptio , quæ id probet ; quandoquidem Setini hodieque etiam hunc locum *Scurulam* , & *Scuriam* corrupto nomine appellant , & situs , ædiumque magnificentia mihi suadent eas ædes publicas fuisse . Quippe palàm est Latinos vel in Templis Deorum , aut in ædibus iis adjacentibus Curias , quibus Senatus convocaretur , constituisse . Hujus moris meminit Virgilius lib.7. Æneid. his carminibus :

*Tectum augustum ingens centum sublime columnis
Urbe fuit summa , Laurentis Regia Pici ,
Horrendum silvis , & relligione parentum
Hic scepra accipere , & primos attollere fasces
Regibus omen erat , hoc illis Curia Templum ,
Hæ sacris ædes epulis , hic ariete cæso
Perpetuis soliti Patres considerare mensis .*





Ad hæc Donatus, Servius, & Probus notant solitos Latinos, & dein Romanos de rebus publicis in ædibus sacris tractare, quin Curiam ita dictam produnt à cura sacrorum, & rerum publicarum, quemadmodum probant Varro de Vita Populi Romani apud Nonium Marcellum de Proprietate Sermonis & lib.4. & 6. de Ling. Latina, ac Festus lib.3. . Quibus positis pro certo habeo Setinos apud Saturni Fanum in sacris ædibus illi adjacentibus Curiam constituisse quod id esset Templum universo Latio religiosissimum, & vetustate, ac memoria latebræ Saturni in ea regione venerabile.

Ibidem fuisse & Ærarium publicum suspicor, quod Latini prius soliti essent apud ædem Saturni Ærarium habere. Ferunt enim ætate, qua is Deus Latio imperitavit, nullum in ejus finibus furtum commissum, nihilque cujuscumque fuisse privatum. Ob hanc rem eum præsidere Ærariis putabant teste Tertulliano in Apologet. cap.10., quasi pecuniæ in tuto præsidio essent sub tutela Saturni, quin thesauros, publicumque censum in exteriori Fano, idest in ædibus, (quæ & sacræ erant) Saturni delubro adjacentibus condebant, cujus rei meminit Pausanias Eliac. poster. seu lib.6. pag.378. & 380, Macrobius etiam Saturnal. lib.1. cap.8. . Sacram vero pecuniam, & donaria Deo facta in penitiori Templi recessu, tutiori nempe, & munitiori loco, quem sanctius Ærarium appellarunt ex Livio lib.27. Cicerone lib.7. ad Atticum Epist.20. & Act.3. in Verrem, Cæsare lib.2. Bell. Civil., quos ita explicat Philippus Rubenius lib.2. Electorum. His alludit Lucanus lib.3. de Bello Pharsalico:

. *pugnasque Metellus*

Ut videt ingenti Saturnia Templa revelli

Mole rapit gressus

& paucis deinde interjectis:

Non nisi per nostrum vobis percussa patebunt

Templa latus, nullasque feres nisi sanguine sacro

Sparsas raptor opes

Porro ex his intelliguntur Appianus lib.2. Bell. Civil., & L. Florus lib.4. cap.2. prodentes à Cæsare ædes Saturni, & Ærarii fores effractas, ut inde sanctiorem thesaurum raperet, ex quo tradunt protulisse eum laterum aureorum viginti sex millia, & in numerato pondo trecen-

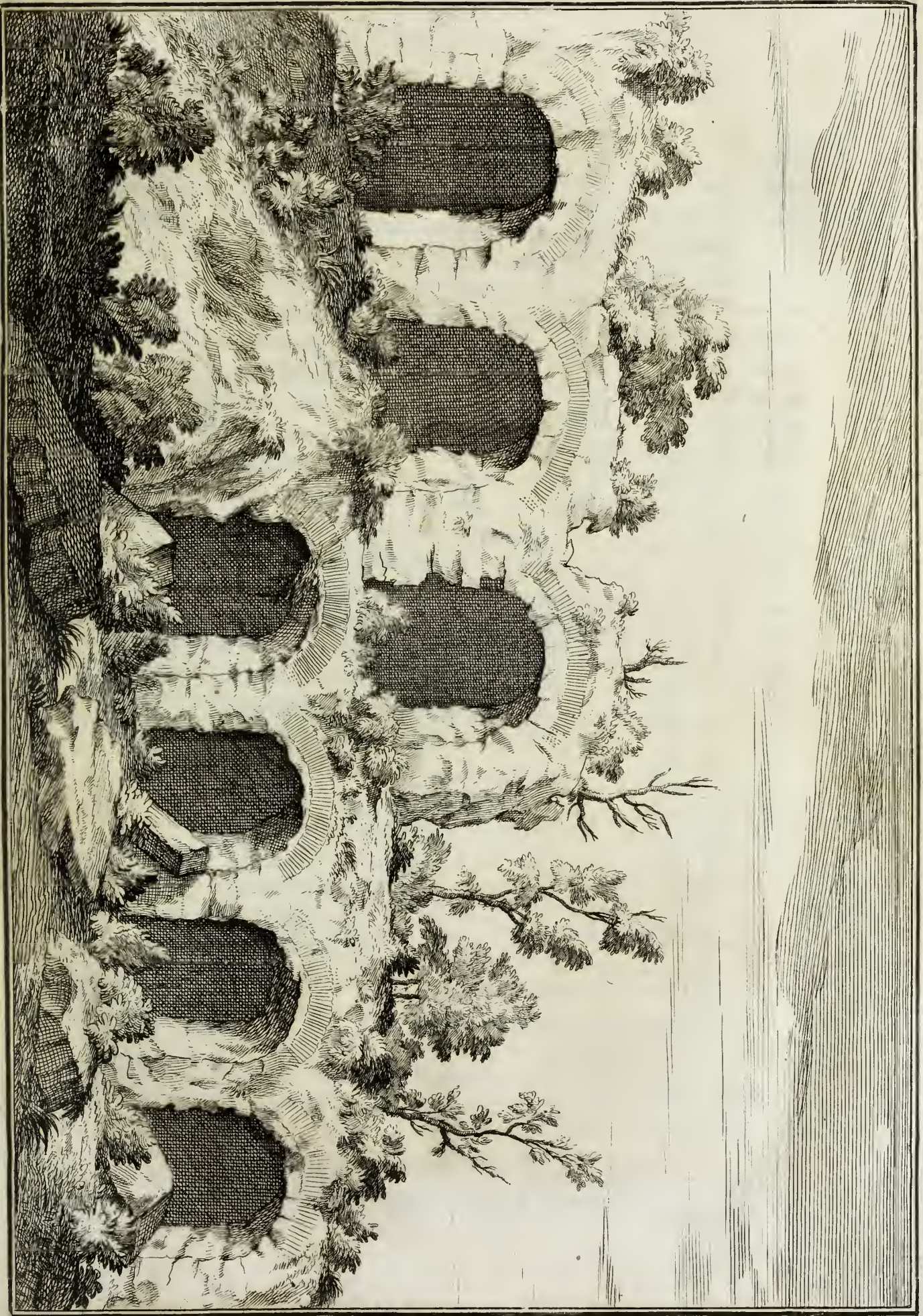
ta, ut auctor est Plinius lib. 33. cap. 3. quamquam lib. 19. cap. 3. aliter referat & Orosius lib. 6. cap. 15. subdens Cæsarem protulisse ex ærario Saturni auri pondo quatuor millia centum & triginta quinque, argenti vero pondo prope nongenta millia.

His consentit Solinus Polihystor. cap. 2. *Ædem etiam inquit quæ Saturni ærarium fertur, comites ejus (Herculis scilicet) condiderunt in honorem Saturni, quem cultorem regionis illius agnoverunt extitisse: unde proditur mos ærarium publicum habendi in Templis Saturni, aut ædibus iis Templis adhærentibus vetustissimum fuisse, invecumque in Latium ab Herculis sociis. Itaque Setinos, qui lapidibus inscriptis jactabant Coloniam conditorem Herculem, cujus fortasse comites ædem Saturno ibi erexerunt, facile est ærarium Templo hærens, ad id vetustissimum tempus retulisse, quod tamen nequaquam affirmo, quum immensa moles harum ædium, & quadrati lapides similes, immo majores illis Ærarii Romani, quibus fundamenta ædium posita sunt, innuant eas ædes Fano Saturni adjacentes prima Republicæ Romanæ ætate, quando Setini plurimum pollebant viribus, exædificatas. Rerum quas huc vsque narravimus typum, in sequenti ichnographia lector contemplari poterit.*

C A P U T V.

De Amphitheatro, & Foro Setinorum.

Nærebat Templo Saturni à parte montes Lepinos respiciente Amphitheatrum, cujus rudera insignis structuræ hodieque supersunt, & in tabula hic adposita exhibentur. Et quamquam nostra ætate Amphitheatrum, & Saturni ædem interfecet via quæ ducit ad Urbem, illa tamen recens est, nam ex muris Saturnii Fani saxa ejusdem figuræ adhuc prominent, quæ indicant Templum Amphitheatro hæsisse, viamque antiquam ab æde Beatæ Mariæ Pacis recto itinere iter ad Amphitheatrum aperuisse, itaut Fanum Saturni medium staret inter Ærarium, Curiam, ac Amphitheatrum.





Illic Amphitheatrum fuisse opinor, quod ruderā ipsa ostendant illud ædificium rotundum fuisse, arcubus etiam, & fornicibus ornatum, hæc enim erat antiqua Amphitheatrorum structura. Arguitur & id ex Livio lib. 34. ubi narrat Setiæ ludos quotannis & spectacula exhibita his verbis: *Satis jam omnibus preparatis ludis qui Setiæ prope diem futuri erant spectaculo intentum populum aggredi statuerant*, quibus satis dilucide innuit in ea Colonia locum publicum, in quo ludi, & spectacula exhiberentur paratum, qui locus nonnisi Amphitheatrum esse poterat, quemadmodum Kircherus Lib. I. Cap. 5. veteris, & novi Latii probat; etenim laudans Amphitheatrum Domitiani in Albano, cujus nemo Romanarum rerum Scriptor meminit, & reliquiæ visuntur, ut probaret rudera, quæ Albæ hodieque sunt Amphitheatrum exhibere, hæc prodit: *Vides igitur à nullo alio istiusmodi Amphitheatrum extructum, quam à Domitiano, quum enim perpetuis ludis, scenicisque, spectaculis, necnon gladiatoriiis certaminibus deditus esset, locum necessario, in quo dicta exhiberentur parari consentaneum videbatur*. Quibus si addatur Livium asserere eos ludos solemnes fuisse, solitosque multum tempus terere Setinos in iis parandis, res in propatulo erit, nam tanta cum pompa ludi exhiberi non poterant absque Amphitheatro.

Quibus autem Diis ii ludi, quos Livius memorat dicati essent, neque is aperit, neque nostrum est judicare. At quantum ex conjecturis in re tam vetusta colligere licet, eos ludos sacros fuisse Herculi, aut Saturno suspicor. Quippe Setiæ præter Saturni nobile Templum, Herculis ædes erant, quarum immensa moles quanta fuerit arguitur ex ruderibus, quæ nunc fere medietatem modernæ Urbis occupant, uti dicemus Capite sequenti; facile igitur est tam ingentem ludorum pompam dicatam Herculi, quem Coloniae auctorem Setini arbitrabantur, nisi dicamus ex situ Amphitheatri hærentis Templo Saturni satius intelligi ludos sacros fuisse ei Numini: quamvis ego existimem Herculi, & Saturno, quin etiam Apollini cujus Fanum Setini habebant, uti ex Cap. 7. patebit, quotannis Setiæ in hoc Amphitheatro ludos actos.

Sed cur Setini Amphitheatrum junctum Saturni ædi extruxerint, difficile est assequi, quanquam si liceret in re tam antiqua ali-

quid fari, plures ejus rei causæ adsignari possent. Ferunt priscos Latinos Saturno humanas victimas immolasse. Id immane sacrum Pelasgi in Latinas oras invexerunt si Macrobio Saturnal. lib. 1. cap. 11. credimus: immo tradunt in plerisque Urbibus extra Oppidorum portas hominem certis ritibus confectum, productum, atque vino irrigatum coram Magistratus confessu publice damnatum, Numini maectari consuetum teste Porphyrio lib. 2. de Abstinencia. Alii narant Pueros die festo ejus Dei sacrificatos, dein monitu Herculis infautum sacrum immutatum, arasque Saturnias accensis luminibus excultas, ludosque actos, ut ex relatis lib. 1. cap. 17. patuit. Ergo verisimile est Setinos nefando ritu immutato, ludos in honorem Saturni agitalle, vel gladiatorum spectacula in Amphitheatro Saturno sacro exhibuisse, ut ita imago prisca sacrificii restitueretur.

Sunt qui memorent Saturnum, & Ditem præcipua Numina fuisse eorum, qui in arenam descendebant testimonio Marcilii scholiastis Valerii Maximi lib. 2. cap. 4. de spectaculis, verumtamen Casella de prim. Ital. Colon. pag. 32. memoriæ prodidit Saturnum, quum Latinis imperaret, ex Patribus deputasse quosdam, qui in palæstra, cursu, & disco juvenes instruerent, unde vero id hauserit comperit non habeo: quin ex Dionysio, & aliis adductis lib. 1. cap. 13. patuit Arcades, Spartanos, cæterosque Græcanicæ gentis prisca Latii cultores eas artes in Latium transvexisse, quare constat Setinos Saturni Templo Amphitheatrum addidisse, quod fortasse putarent ludis, qui in eo agitabantur eum Deum præsidere.

Forum habuisse Setinos haud dubito, nulla enim Colonia foro carebat, in quo res venales venderentur, & statux præclarorum virorum, & Cæsarum positæ essent, uti dicemus suo loco: quin tradunt in Setinorum foro locatam statuam Titi Claudii Augusti Liberti Oniri cum hac epigraphe apud Gruterum pag. 1113.

T. C L A V D I O A V G V S T
L I B. O N I R O

Plures legunt *Tiberio*, & hunc fuisse Libertum Claudii Cæsaris putant, quod Claudius plures Libertos adamasset, quin in tantam profu-

filiiſſet inſaniam, ut Libertis Imperium traderet ex Suetonio in eius vita cap. 28., & Tacito Annal. lib. 12.. Ego arbitror legendum *Tito* & hunc Libertum Auguſti facio, ita enim lapis innuit, idemque Suetonius in Octavio cap. 67. teſtatur Auguſtum Libertos plures in honore habuiſſe: en eius verba: *Multos Libertorum in honore, & uſu maximo habuit, ut Licinium, Enceladum, alioſque*. Caſaubonus legit Licinium, & Celadum, quod Celadi Auguſti Liberti mentionem faciat Joſephus; alii Lucinium, vel Lucinum. Cuiuſcemodi tamen eorum Libertorum fuerint nomina, illud palàm eſt apud Auguſtum plures Libertos prævaluiſſe, quibus accenſendum puto Onirum, cujus Cippus prædictus meminit. Hic quum fortasſe Setinorum ſuffragator eſſet apud Principem, ſtatuum in eorum foro promeruit.

In qua Urbis parte forum eſſet, mihi non liquet, quamvis verosimile ſit illud locatum inter porticus ædis Saturni, & Amphitheatrum, qui ſane locus in meditullio antiquæ Urbis erat.

C A P U T V I.

De Templo Herculis Setini.

Ubi Collegium Societatis Jeſu ære publico viginti quinque mille aureorum extructum eſt, Setiæ erat Herculis ædes, inſignis ſtructuræ, ſaxiſque quadratis, & ſpatioſis, & quidem præ illis, quibus Ærarii Romani moles aſſurgit, ædificata. Hæc penè medieta- tem modernæ Urbis occupabat. Tres erant ambitus Templi, exterior prope Cathedralẽ Eccleſiam incipiebat, & ad portam Urbis, quam *Paſſibellam* dicunt pertingebat, quemadmodum reliquiæ ſub Monafterio Monialium S. Claræ, & quæ ſequuntur demonſtrant; Interior ambitus penetrale ædis Herculeæ cuſtodiebat, intima vero pars inſtar Caſtri condita, Caſtrum Herculis, ſeu Caſtrum durum appellabatur, ubi erat penetrale, nunc ſacra divi Rocci, & in loco, quo Caſtrum Herculeum locatum, nunc divi Petri ædes, & Collegium laudatum aſſurgunt. Erat itaque mons exciſus, & tribus pla-

nis gradibus sectus, cryptisque, & ædiculis abundabat. Eo situ fuisse Herculis Templum probant rudera, vetustissima accolarum fama, de qua Ughellus Italiæ sacræ tom. 1. de Episcop. Terracinen-sibus, Pater Rhò in libro, quem is edidit de S. Lindano, necnon Josephus Ciammaruconus qui de Setinis breviter scripsit, ac vetustissimus Cippus eo loci effossus cum inscriptione hac:

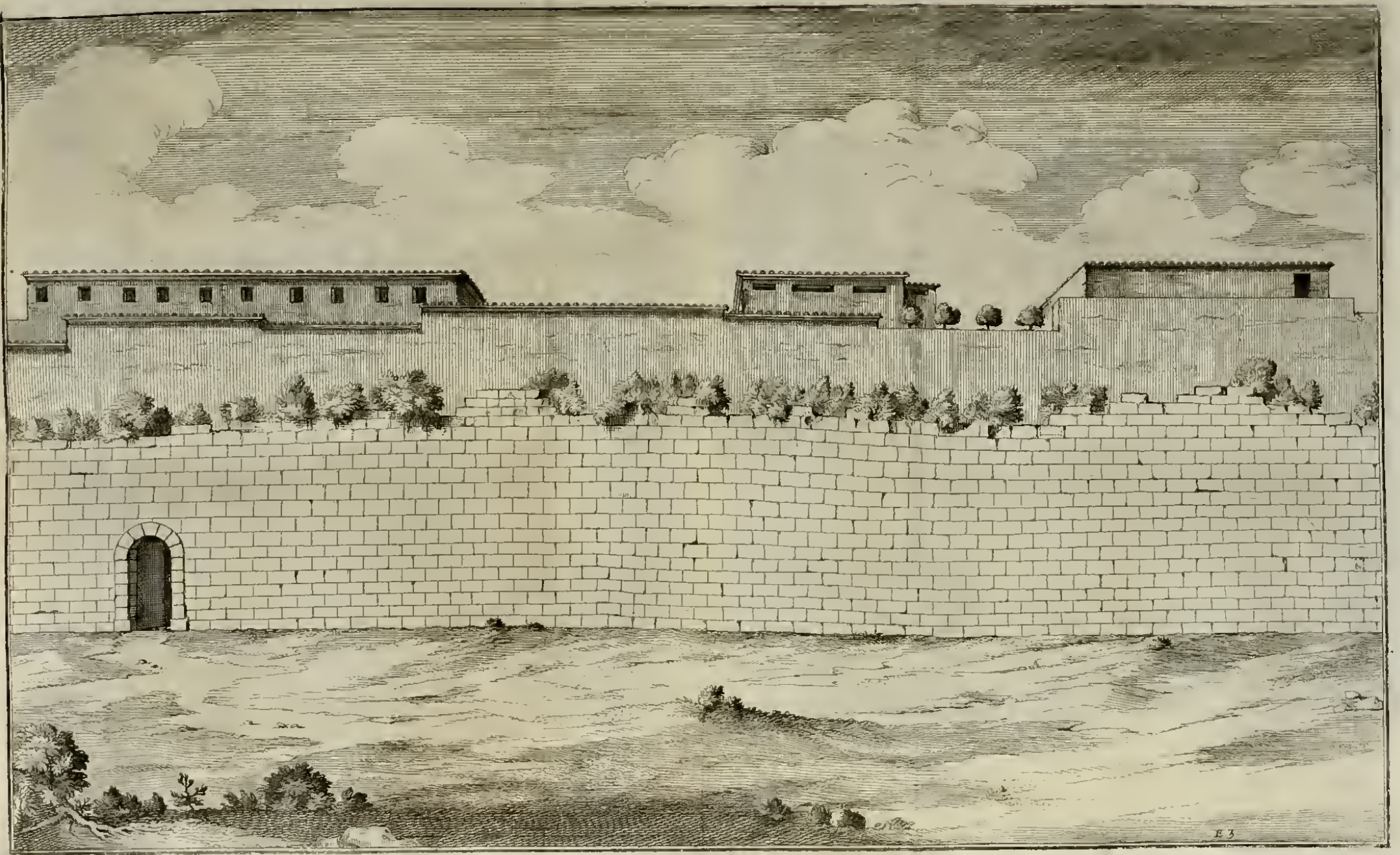
HERCVLI FVNDAT COLON

His consentit mutilus lapis quem sub Collegio in vico mare versus pluries conspexi cum Epigraphe hac:

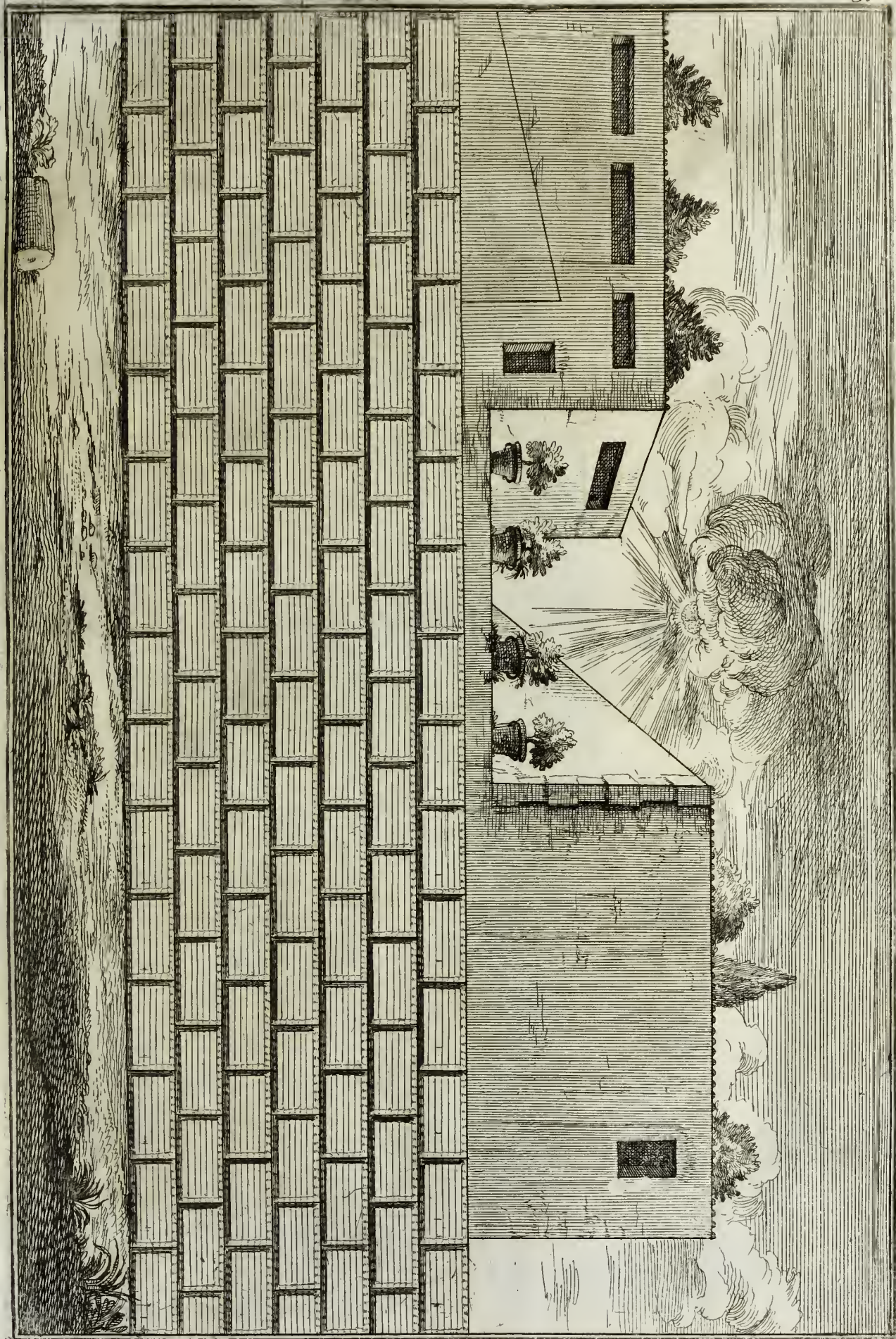
. . . . F O V L

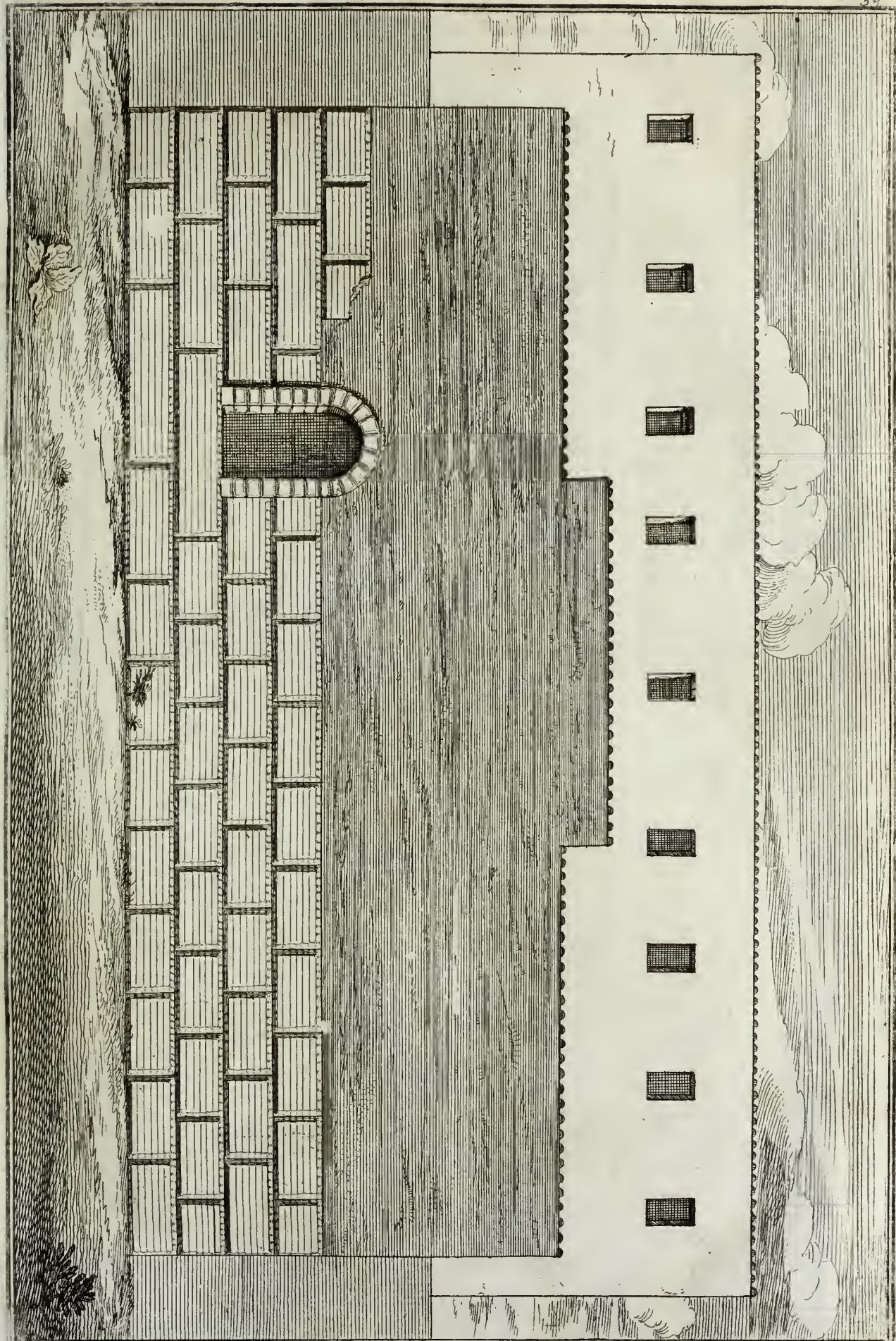
quamquam anno mox lapsò Setiam reversus, in eo situ neque fornicem, cui inscriptio laudata hærebat repererim, quod (ut sæpe contingit) vir ignarus parvam ædem ut construeret eam rudera Herculei Templi partem invaserat. Has, & similes ærurnas subeunt vetustissimæ Urbes ob incuriam Civium, qui memorias lapidibus inscriptas aut deturpant, aut eadem saxa, reliquiasque priscas populantur, ut privatis compendiis inserviant, quamobrem multum redarguendi Setini, qui Castrum Herculis vastarunt, & Amphitheatrum terebrarunt, ut pestilentia tempore mortuos inibi tumularent: quin vetustum saxum è Saturni Templo delapsum cum Epigraphe probante eam ædem Saturno Profugo dicatam pessumdedissent, ni ejus loci Dominus illud servasset.

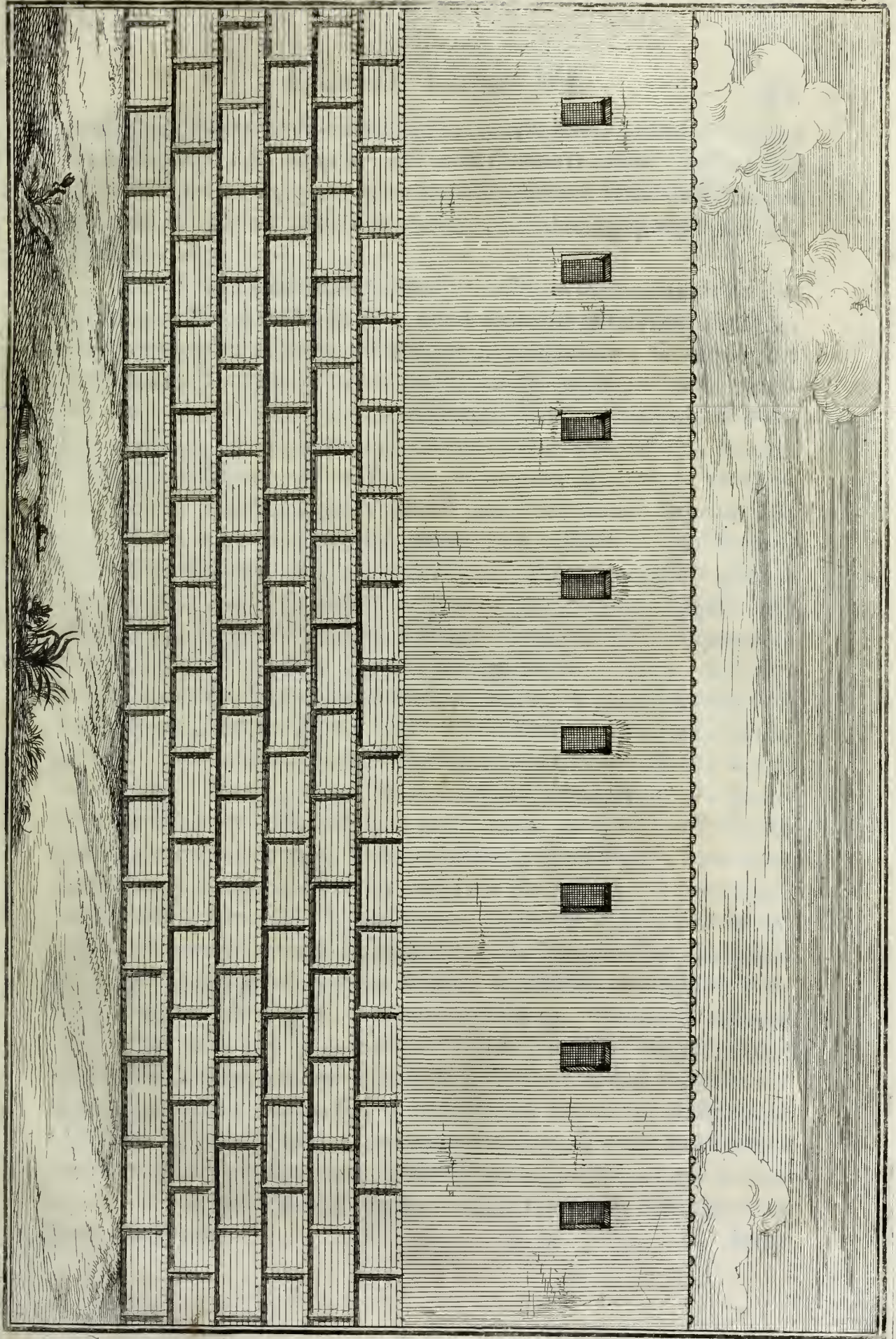
Saxum itaque Fulviam gentem, quam antiqui Foulviam scribebant teste Spanhemio de præstant. & usu numismat. dissert. 2. pag. 80., ædem hanc ampliassè, aut restaurassè indicat. Hinc intelligimus Ciceronem in oratione pro domo sua ad Pontifices, ubi arguens Clodium, qui domum suam sine Collegio Pontificum, solo Fulviæ gentis Pontifice adstante dedicaverat, ita de hoc Fulvio loquitur. *Quem quum videres, tum te ad tuum affinem non deletum à te, sed relictum à cæteris contulisti: quam ego tamen credo, si est ortus ab illis, quos memorie proditum est ab ipso Hercule perfuncto*











functo jam laboribus sacra didicisse, in viri fortis ærumnis non ita crudelem fuisse, ut in vivi, & jam spirantis caput, bustum suis manibus imponeret; quare patet putasse Quirites Fulviam familiam edoctam ab Hercule ejus sacra tractare, ad id tempus originem suæ gentis retulisse.

Scio Paulum Manutium prodere Tullium in ea oratione de Lucio Pinario Natta verba fecisse, quod Romani testarentur Pinariæ, & Potitiæ gentis auctores ab Hercule Aræ Maximæ, sacrisque suis præfectos ex Dionysio & Livio lib. 1., Servio etiam ad lib. 8. Æneidos. At ex verbis Ciceronis, quæ præcedunt, dilucidum est Pontificem illum, qui dedicationi à Clodio factæ solus adfuit, fratrem uxoris Clodii fuisse, quæ ex Fulvia gente erat; *Quis ergo, ait Cicero, affuit? frater, inquit, uxoris meæ: & infra: hanc tu igitur dedicationem appellas, ad quam, non collegium, non honoribus Populi Romani ornatum Pontificem adhibere potuisti? affuit is si modo affuit, quem tu impulisti, soror rogavit, mater coegit: quæ innuunt Ciceronem loquutum de fratre uxoris Clodii, nequaquam consobrino, aut ex altero gradu, uti Manutius autumat, sed nato ex eadem matre. Quod longe clarius apparet, si consideremus nulum antiquum testem adduci qui Lucium Pinarium Nattam consobrinum, aut uterinum fratrem Fulviæ uxoris Clodii referat. Cæterum liquet Fulviam gentem Herculi semper devotam fuisse, quandoquidem narrant M. Fulvium nobiliorem in censura extruxisse Fanum Herculi musarum, in quo musarum signa posuit, quæ capta Ambracia Romam transtulerat ex Livio lib. 38. Imperatores etiam Macrinianum seniore, & juniore, Quietum itidem Fulviæ familiæ, ut mori gentis suæ obsequerentur, in Templo Herculis quotannis splendidissimam cœnam Populo exhibuisse testimonio Trebellii Pollionis de triginta tyrannis in Quieto. Quibus si addatur mox relata inscriptio in ruderibus Templi Herculis Setini reperta, palàm fiet Fulviam gentem Romæ & in Setina Colonia Herculis solemnia quotannis celebrasse, quod jactarent Herculem perfunctum laboribus sacrorum suorum curam auctoribus familiæ tradidisse non Romæ, ubi constat eum præfecisse sacris suis Pinarium, & Potitium, sed in alia Colonia, quam fortasse fama tunc erat, ab eo in Latio conditam.*

Hanc rem perhibet & Pighius Annal. tom. 1. lib. 6. ad annum V.C. CDLXXIII., qui explicans Ciceronem in Planciana, ejus verba pervertit: hæc enim sunt verba Tullii: *Nùm aliquando vides Tusculanum aliquem de M. Catone illo in omni virtute principe, nùm de Tito Coruncanio municipe suo, nùm de tot Fabiis gloriari?* hunc locum mutilum, & incorrectum existimat Pighius, putatque ita legendum: *Nùm aliquando vides Tusculanum aliquem de M. Catone illo in omni virtute Principe, nùm de Tito Coruncanio municipe suo, Camerinum, nùm de tot Fulviis Tiburtem gloriari?* subiicitque: *Nam de Fulviis Plebeis, & obscuris primum, non Fabiis illustribus, & Patriciis loqui Ciceronem autumo, qui municipio Tibure oriundi videntur, nam in oratione pro domo sua scribit, ab Hercule perfuncto laboribus sacra didicisse Fulvios.*

Hactenus Pighius vir alioquin eruditissimus, cujus in hac re lapsus multi sunt, quippe Cicero juxta Scriptorum omnium sensum, Coruncanium Tusculanum facit, quamvis Claudius Imperator testimonio Taciti lib. 1. 1. eam gentem primum Camerio oriundam diceret. Loquitur & Cicero de Fabiis, cui genti Tusculum prima dedit incunabula, quemadmodum diximus lib. 1. cap. 27., arguitque eo loci Tullius Tusculanos, qui in petitione Consulatus M. Laterensem Tusculanæ, & Consularis gentis non juverunt, miraturque de eis, qui Cives suos præclaros potius vituperarent, quam laudarent, extollitque Atinates, qui Cneo Plancio civi Atinati favebant. Sensus itaque Ciceronis is est, ut in Consulatu Plancius ob studium Comprovincialium suorum, & merita Atinatum præferri debuisset Laterensi, pro quo Tusculani non instabant, quamvis Tusculanorum dignitas major esset apud Populum Romanum: quam tamen parvi pendendam ait Orator, quod municipes illi neque de familiis Consularibus, & longe præstantioribus illa Laterensis, quales erant gentes Catonis, Coruncanii, & Fabiorum, gloriarentur.

His positis patet Pighium Ciceronis sensum pervertisse. At neque poterat Cicero loco Fabiæ Fulviam nominare, neque Fulviam Tiburtinam facere, nullus enim Scriptor ejus rei meminit: & quamquam Pighius ex eodem Tullio in oratione pro domo sua id arguat, quod Tiburi Herculis ædes sumptuosissimi operis esset; attamen

men si is compertum habuisset Setiæ etiam Herculis Templum insignis structuræ fuisse, Setinosque jactasse lapidibus inscriptis Herculem fundatorem Coloniae, conspexisset itidem lapidem in rudibus ædis Herculis Setini Fulviæ gentis devotionem indicantem, Ciceronis dictum non Tiburtinæ, sed Setinæ Coloniae consentire adfirmasset, quemadmodum suo loco, quum familias Setinas censebo, plenius differere propono.

De Herculis in Latium appulso, deque fama priscorum quod is Oppida, & ædes sibi sacras in Latio condiderit satis dictum est hoc Libro Cap. I., itaque juvat aliquid delibare de ritibus sacrorum ejus Dei, & quomodo in hoc Templo illi sacrificaretur. Facile est in hac æde fuisse simulacrum Herculis, viri nudi, hedera redimiti, barbati, cultu militari, & validis lacertis, dextra manu aperta, sed extensa, sinistra clavam, pellemque Leonis gerentis figuram exhibentis: ita enim Herculem effingebant, quod traderent eum pelle Leonis, quem clava mactaverat in signum perceptæ victoriæ semper indutum incessisse dum Latium inhabitaverat teste Smetio Antiquit. Neomagen. pag. 142. 143. & 251.

Numinis aras populi frondibus ornabant, fama enim erat Evandrum apud Aram Maximam sacra facientem Herculi spectanti, aram ejus arboris frondibus redimisse, quod eas gratissimas Deo intellexisset, si fides danda est Macrobio Saturnal. lib. 3. cap. 12., quamquam Servius ad lib. 8. Æneid. prodat Populum Herculi sacrum, quoniam quum is ad inferos descendisset de hac arbore sibi corona facta caput velasse dicebatur, huius & moris meminit Virgil. lib. 8. Æneid. his versibus:

. . . . *Herculea bicolor cum populus umbra
Velavitque comas, foliisque innixa pependit,*
& paulò post loquens de Saliis Herculis sic canit:
Populeis adsunt evicti tempora ramis.

Sacerdotes Deo bovem immolabant, cujus carnes carius vendebant religionis causa; ut alium ex pretio redimerent, qui qua si perpetuus esse videbatur, ut auctor est Servius in lib. 8. Æneid. ad illud:

*Vescitur Æneas simul; & Trojana juventus
Perpetui tergo Bovis*

Quinimo quum in prisco Latio edicto cautum esset, ne ovis aut intonsa, aut priusquam peperisset maectaretur, neve boves immolarentur, sunt qui dicant hunc bovem Herculi sacrum, quem perpetuum dicebant, religionis causa ei semper immolatum ex Athenæo lib.9.

Supra exta bovis sacrificati spargebant vinum, quod tamen ex græca, & amputata vite, seu fulmine tacta, aut quæ vulneratis pedibus calcata, aut immunditie polluta fuerat, vel juxta quam homo laqueo pependerit, quæque circumcisis vinaceis profluxerat natum non esset uti notat Stuckius de Sacr. Gentil. pag. 132. Qui rem divinam Numini faciebat alium deorum appellabat neminem, quin neque Janum, cui in omnibus sacrificiis præfari solitum fuit teste Plutarcho Probl. cap.90. Eo die canes in Templis, & Urbibus in quibus Numini res divina fieret nequaquam apparebant, quod quum Evander ei Deo litaret, nihil omnino præfenti infestior fuisset, quam canis. Quamobrem tametsi Latini ædibus sacris canem arceant, quod pugnax, & in primis ferox esset animal, die tamen, quo Herculi sacrificabant à Templis, & Urbe canes omnes pellebant, quemadmodum scribit Plutarchus Problem. cap.90., quamquam Plinius, & Solinus lib.1. cap.27. adducti aliam causam ejus rei assignent. Adstare nec poterant sacris Numinis, & in æde qui allium, aut simile quicquam gustassent si credimus Athenæo lib. 10., neque fœminæ, Servi, aut Liberti testimonio Plutarchi Problem. cap.55. Macrobbii Saturnal. lib.1. cap.12. Livii dec.1. lib.9. & Servii ad lib.8. Æneidos in illud:

Tunc lecti juvenes certatim

quibus alludunt Silius lib.3. Punicor. qui describens sacra, & Templum Herculis Gaditani, sic cecinit:

Tum queis fas, & onos adyti penetrabilia nosse

Fœmineos prohibent gressus, ac limine curant

Setigeros arcere suos

Propertius lib.4. Eleg. ad Herculem:

Maxima quæ gregibus devota est ara repertis

Ara per has, inquit, maxima facta manus

Hæc nullis unquam pateat veneranda puellis

Herculis eximii ne sit inluta sitis .

qui eam causam refert ad mulieres, quæ Herculi sitienti aquam negaverunt, quod sacris Bonæ Deæ, à quibus viri arcebantur, operarentur.

In his sacris epulabantur sedentes in mollibus lectis, quos Latini Herculeos dixerunt, cæna præbente eo, qui Duumvir, aut Magistratum gereret, vel Numini præcæteris esset devotus, in quâ tradunt multum effundi solitum præeduliis, & carnes fumo duratas elixas, ostiarumque nuper mactatarum assas partes subministrari ex Athenæo lib.4., Macrobio Saturnal. lib.3. cap.6., & Servio ad lib.8. Æneid., qui subdunt post cænam epulantes manus lavisse aquis calidis è terra scaturientibus tanquam Numini sacris. Libantes Numini nihil in calice vini relinquebant, ut morem ei gèrent: perhibebant quippe eum Deum magnum poculum ligneum in Latium tulisse, quo uteretur in sacris; id ne carie consumeretur pice oblitum religiose servabant, & quum referrent eundem sacra facientem in eo poculo nil vini solitum relinquere, ob hanc rem simili modo in ejus sacris libabant, quod memorant Servius ad lib.8. Æneid. Athenæus lib.12. & alii, quamquam Macrobius Saturnal. lib.5. cap.22. prodat hæc facta quod Hercules bibax fuisse diceretur, seu potius quod is poculo tanquam navigio ventis immensa maria transisset. His alludit Virgilius lib.8. Æneidos de sacrificio Herculi oblato ita canens:

Et sacer implevit dextram Scyphus

Juvenalis Satyr.12. vers.45.

. urnæ cratera capacem

Et dignum sitiente Pholo

Cicero act.6. in Verrem: duo pocula Herculea manu Mentoris summo artificio facta, quibus Tullius magna pocula Herculea dicta protulit, & Servius loco quo supra hæc subdens: *Legitur in Libris antiquis Herculem magnum poculum ligneum attulisse, quo utebatur in sacris, quod ne carie consumeretur pice oblitum conservabatur.* Porro omnes tradunt in ædibus Herculis sacra facta aperto capite, ut eum imitarentur ex Macrobio Saturnal. lib.3. cap.6. & 12.,

Plutarcho Problem. cap. 10. . . Afferre autem illi soli licebat omnia esculenta, & poculenta, quamquam aliis Diis omnia pollucere piaculare esset, ut auctor est Festus lib. 14. verb. *Pollucere*, quod & ejus interpretes affirmant. Solitum & fuit in Latio decimam fructuum ei Deo passim voveri; idque auspiciatissimum duxerunt, & fortunatissimum, putantes eos, qui hæc fecissent fortunas augere, uti memoriæ mandarunt Plutarchus Problem. cap. 17., Macrobius cap. 6., Diodorus Siculus lib. 5. cap. 2. & alii. Ex hac decima gustabant tantum Sacerdotes, ædisque Ministri, nam quum is doceret sua sacra attrectari ita edixerat, interdixerat etiam Pinario Sacerdoti ejus, & familiæ ad epulas sacras convenire quod apud Aram Maximam comeso jam prandio novissimus venisset, quum jam Præsores manus lavarent Plutarcho Problem. cap. 55., Macrobio Saturnal. lib. 3. cap. 6. & Dionysio lib. 1. testibus, quamvis Servius ad lib. 8. Æneidos rem aliter narret: unde intelligitur Herculi mane, & vesperi eodem die litatum, eique immolatos non unum bovem, quod tamen Servio alio loco superius relato placuit, sed plures, bovemque illum, quem perpetuum nuncupabant, & de quo supra verba fecimus, præcæteris die ejus festo eidem mactatum.

Ex his patet Latinos præcos, quin Græcos cæterasque gentes in sacris Herculis ritus ab ipso dictatos religiosè servasse, ob quam rem ferunt apud Lindum non benedictis, sed maledictis inter sacrificandum usos, cujus rei causam explicat Lactantius de Fals. Relig. lib. 1. cap. 21. pag. 123. . Hæc dicta sint, ut quo ritu in hac æde Herculis Setini sacrificaretur exponeremus. Cæterum constat Salios in hoc Templo Herculi ministrasse uti diximus Lib. I. Cap. 22., ubi probavimus Latinos præcos Herculi Salios adsignasse priusquam Roma conderetur, ita testantibus Virgilio, Servio, & Macrobio ibidem adductis, & mihi id suadet inscriptio relata hoc Lib. Cap. 2. ex qua apparet M. Nomecium Palatinæ Tribus Salium Martialem Capulatum, & Magistrum Augustalem Colonæ Setinæ fuisse. Hunc Capulatum vocat Lapis, quod is Capulum, siue Manubrium, aut Apicem Saliaris Pilei, seu Cassidis pro gestamine haberet uti explicat Fabrettus Inscript. cap. 2. pag. 115., quamquam ego putem ita eum inscriptum ex Manubrio ancylis, quod gestabat Marti sacrificans

ex Antiquario Lubini , & Virgilio lib. 2. Æneidos :

. *laterique coruscus*

Extulit , ac lateri capulo tenus abdidit enses :

itaque ex dicto vetusto Cippo apparet Nomeicium Saliari Sacerdotio Setiæ insignitum , Marti , Herculi etiam sacra fecisse , quemadmodum Romæ Salii Martis , & Herculis sacris operabantur , sicuti dictum est Lib. I. Cap. 22. , licet id pro certo non habeam .

Quare Salii Herculi sacriati populea corona redimiti circum aras carminibus psallebant , & dum extis carnibusque sacrificuli vescerentur , inter vespendum hymnos & laudes Numini canere consueverunt , cymbala quoque pulsare ex Macrobio , aliisque mox adductis . Sed an hi Salii saltarent , & circum aras choros agitantes exultarent , leve non est inter Scriptores diffidium , quamvis mihi arideat sententia Scaligeri commentatoris Festi verb. *Redemptuare* , qui memorat Salios Martis saltasse , & exultasse , eos vero Herculis nequaquam , quod & tradit Cælius Rhodiginus antiq. lect. lib. 5. cap. 3. . Quæ satis sit in re tam vetusta delibasse .

C A P U T VII.

De Templo Martis , Æde Apollinis , atque Augusti .

De Augustalium , necnon Fabrorum Collegio

Colonia Setina .



Onstat teste Fabretto Inscript. Antiq. cap. 2. pag. 90. ex lapide vetusto relato hoc Libro Cap. 2. M. Nomeicium Coloniae Setinae Salium Martialem fuisse , unde coniicitur ibidem Fanum Martis extructum , ejusque sacra & Saliiorum Collegium instituta . Diximus Lib. I. Cap. 22. ex Servio , Macrobio , & aliis Collegia Saliorum Sacerdotum Martis , qui armati certisque diebus saltantes ei Deo sacrificabant , Tusculanis , Tiburtinis , ac universo Latio vetustissima fuisse , quum Æneam , Pelasgos vel prisca Latii accolae in Latina littora id Sacerdotium , & eas caeremonias transvexisse putarent . Facile itaque est Setinos , qui Herculem jaetabant Coloniae conditorem , Salios ei

Deo adsignasse: Marti etiam, quum id Numen Latinis ab initio venerabile esset. Et quamquam sint qui putent Saliorum Collegia, & Ancyilia à Numa primum constituta, eos tamen erroris infimulo, quod pateat ex prædictis, Æneæ tempore Salios Herculi, & Marti in Latio sacratos cum armis, atque Ancylibus litasse. Sic Larinates Collegium Saliorum, qui cum Ancylibus Marti sacrificarent instituisse memoriæ proditum est testimonio Alexandri Genial. lib. I. cap. 26.; Setinos itidem, id quod Cippus laudatus evincit, nam quum Nomeicius Salius Capulatus inscribatur, satis intelligitur Salios, qui ministrabant in æde Martis Setinorum cum Ancylibus sacra fecisse, quemadmodum ex adductis Capite superiori patuit.

Saxum Setinum quod exhibet Gruterus pag. 1066, Apollinis Delubrum Setiæ fuisse memorat, quippe tale est.

L. ANINIUS L. F. CAPRA IIII. VIR
ITER APOLLINIS AEDIS, ET CIRCVM
AEDEM MVROS D. S. P. R. C

Hinc scimus Setiæ ædem Apollinis extructam, viamque, quæ ad id Templum ducebat L. Aninium restituisse, & muros, qui circum ædem erant, idque factum anno, quo Aninius Magistratum in ea Colonia gerebat, de quo Magistratu suo loco plura dicenda supersunt. Hunc non ex Setina gente, sed Arretina fuisse suspicor, & ex Tribu Pomptina, uti arguitur ex alio Lapide Tiferni effosso, quem refert Ligorius in MSS. Otthobonianis voce *Tifernum* cum hac Epigraphe.

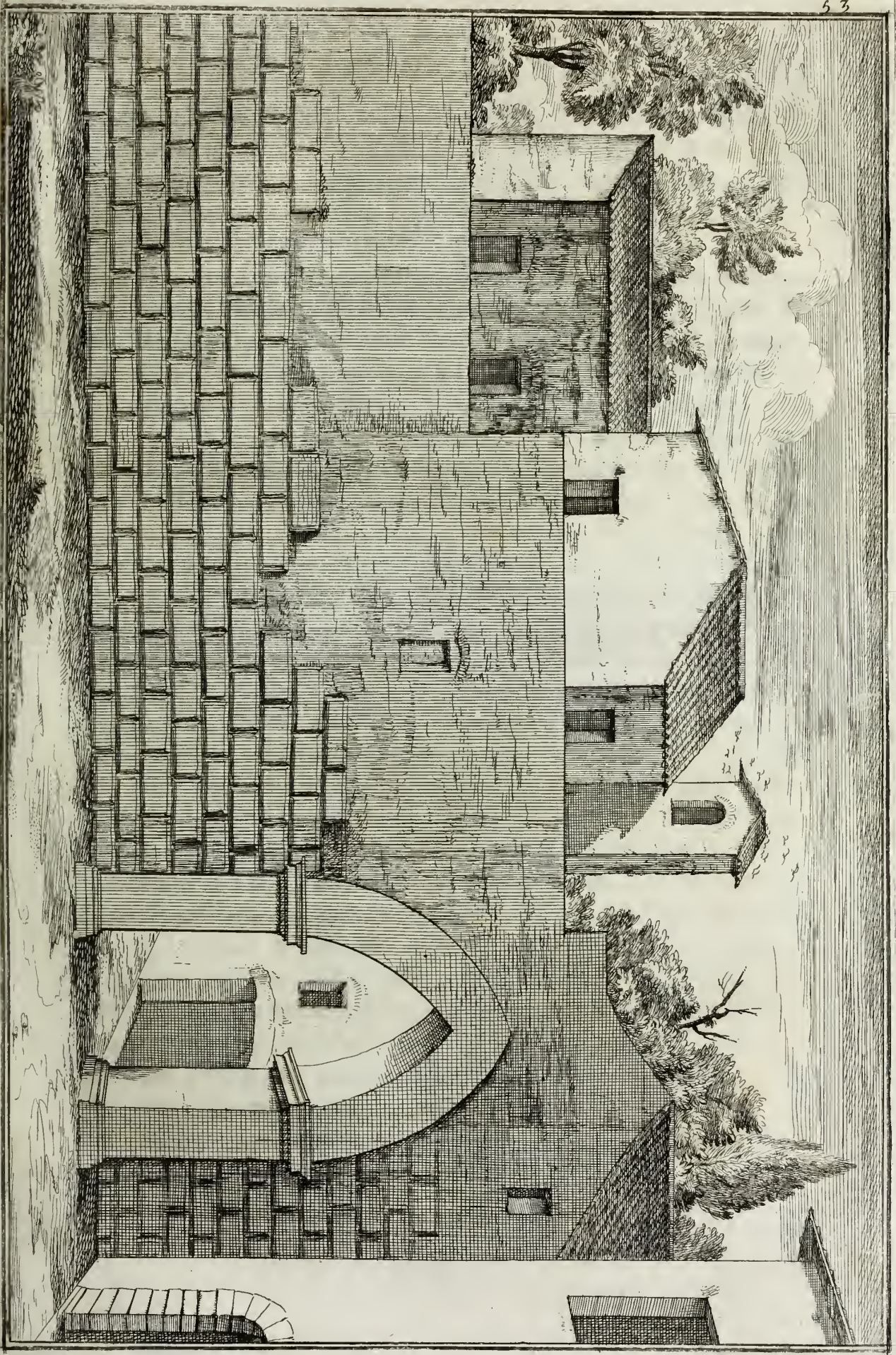
C. ANINIUS C. F. POMPTINA GALLVS
DOMO ARRETIO LEG. IV. SCYTHICAE MILITAVIT
IN PROVINC. ANN. XVII
E V O C. A N N. II
IN LEG. IIII. SCYTHIC
ANN. XVIII. VIX. ANN. LX
M E R V. A N N. XXXVIII
H. S. E. A T Y M E T V S L
E X T E S T A M E N T O P. C

Quandoquidem licet Cajus iste frater Lucii Aninii haud esset, quum hic Lucii, ille Caii filius inscribatur, nihilominus puto vtrumque ejusdem familiæ, & Tribus Pomptinæ fuisse, & post Augustum vixisse, nam ferunt Augustum Legionem Scythicam III. instituisse ex Dione, & aliis apud Panvinium in Descript. Imper. Roman. lib. 3. pag. 383. . Ajunt Apollinis Templum Setiæ positum eo loci, ubi Ecclesia S. Parascevis apud Portam Passibellam, atque alia proxima sacra ædes S. Antonio Abbati dicata, extant, memorantque ibi lapidem priscum id probantem diu mansisse; quorum tamen nil compertum habeo. Exhibeo typum eorum ruderum, & Portæ Passibellæ uti nunc sunt, ex quibus apparet in eo situ vetustissimum positum ædificium; at quale id esset, non liquet.

Templum Augusti, & Collegium Augustalium Setiæ positum satis dilucidum est, id testante inscriptione M. Nomeicii, de qua supra verba fecimus, ubi is Magister Augustalis Colonix Setinæ inscriptus est; quippe testimonio Auctoris qui scripsit vitas virorum illustrium, Suetonii in Augusto cap. 52., & Appiani Bellor. Civil. lib. 5., compertum est in omnibus Provinciis, perque Urbes celeberrimas Augusto vivo mortuoque Tempa, Sacerdotes, & Collegia sacrata. Verumtamen an ea Collegia Augustalium essent, obscurum est. Sunt qui dicant Sacerdotes, qui Augusti sacra attrectarent, eo vivo constitutos, quorum sententia verosimilior est, quod pateat Flamines Augusto eo vivente adsignatos; at non Augustales Sodales, de quibus hæc habet Tacitus lib. 1. Annal. ad Tiberium id Sacerdotium referens: *Idem annus novas cæremonias accepit, addito Sodalium Augustalium Sacerdotio, ut quondam T. Tatius retinendis Sabinorum sacris Sodales Titios instituerat, sorte ducti è Primoribus Civitatis unus & viginti, Tiberius, Drususque & Claudius, & Germanicus adjiciuntur*; quin ut Historicus evinceret Sodales, quorum meminerat, Sacerdotes Augustales fuisse, lib. 2. hæc facta Romæ quum nuncius mortis Germanici properasset, subdit: *Honores ut quis amore in Germanicum, aut ingenio validus, reperti, decretique ut nomen ejus Saliari carmine caneretur; sedes curules Sacerdotum Augustalium locis, superque eas querceæ coronæ statuerentur: ludos Circenses eburna effigies præiret, neve quis fla-*

flamen, aut Augur in locum Germanici, nisi gentis Juliae crearetur: & narrans lib. 3. quæ facta sunt quum valetudo atrox Juliam invasisset, ita subiicit: Sed tum supplicia Diis, ludique magni ab Senatu decernuntur, quos Pontifices, & Augures & quindecim viri septem viris simul, & Sodalibus Augustalibus ederent. Censuerat L. Apronius, ut Feciales quoque is ludis præfiderent. Contradixit Cæsar (Tiberius scilicet) distincto Sacerdotiorum jure, & repetitis exemplis, neque enim unquam Fecialibus hoc majestatis fuisse, ideo Augustales adjectos, quia proprium ejus domus Sacerdotium esset, pro qua vota persolverentur: Tacito consentit Suetonius in Claudio cap. 6., qui dignitates Claudio collatas Tiberii imperio recensens: Senatus quoque ait, ut ad numerum Sodalium Augustalium sorte ductorum extra ordinem adjiceretur censuit: & in Galba cap. 8.: eum inter quindecim viros Sodalesque Titios item Augustales cooptatum scribit; quo fit dilucidum esse Augustalis nomen in lapidibus præfatis, Collegium Sacerdotum, qui sacra Augusti curarent asserere.

Ad hæc Reinesius epist. 31. ad Rupertum tradit: *Augustales fuisse Magistratus municipales: ex iisdem duum viros eligi solitos, ipsos à Præsidibus etiam Provinciæ Augustalitate decoratos: unde eos putat Augustales nominatos, qui in Coloniis genere, meritis; & patrimonii amplitudine cæteris potiores essent, & Augustorum jussu Magistratum inibi obirent, quam assertionem is probat inscriptione Alcantarensi, & Reipub. Petilinarum, quibus notatur Augustales juri dicundo præpositos. Nec dissimulabo edictum Theodosii, & Valentiniani in l. si quis spontaneos Cod. de Decurionibus lib. 10., ubi spectabilis Augustalis dicitur is, qui in Provincia jus dicebat. Fallitur tamen Reinesius, quum lapides laudati jurisdictionem tantum in rebus sacris probent. Quemadmodum enim Collegium Pontificum Romæ jurisdictione in sacris utebatur ex Gutherio toto lib. 2. de veteri Jure Pontificio, sic penes Augustalium Collegium erat de iis sacris judicare. Augustalis vero, cui Theodosius, & Valentinianus rescripserunt erat Præfectus Ægypti, ut Juris consulti in d. l. si quis spontaneos adnotarunt: qui Augustalis dictus est, quod Augustus Antonio, & Cleopatra victis, Ægyptoque in formam Provin-*





vinciæ redacta, primum eum instituisse, & Equestris ordinis fecisset, si Dioni lib. 51. fides danda est. Sed de his hæctenus, quum Cardinalis Norisius ad Cenotaph. Pisan. diss. 1. cap. 6., Fabretus Inscript. cap. 3. pag. 228. & cap. 5. pag. 403. fufius de his, & aliis ad Augustalium Collegium attinentibus agant.

Quoniam vero lapis Setinus Nomicium Magistrum Augustalem exponit, operæ pretium est, quid id Magisterium esset intelligere. Ligorius voce *Augustali* memoriæ mandavit Seviros Augustales ab Augusto in Coloniis constitutos, qui in illis maxime ab eodem Augusto deductis, sacris, & civilibus rebus præsiderent, contractus, concilia, & cætera confirmarent, scrutarentur etiam quæ minores Magistratus recte, vel inique fecissent. His Seviris præpositum Ligorius putat Magistrum, qui Princeps Collegii esset, & majorem Seviris potestatem haberet. Enumerans dein Colonias, quibus Augustales primum Augustus dedisse dicitur, illis Setiam accenset. Alio loco idem Ligorius verbo *Portico Augustale* refert Augustales sex viros fuisse, qui de redditibus publicis, & privatis Augusti judicarent, & in Coloniis sacras res administrarent; at hæc Ligorii somnia arbitror, quum mihi liqueat Augustales Duumviris, & Decurionibus minores fuisse, quin fæminas, & Libertos quibus Decurionatus honos ex Lege Visellia conferri haud poterat, Augustalibus adscriptos; quo fit falli Ligorium asserentem Augustales cæteris Coloniæ Magistratibus imperitasse; porro is etiam errat putans Augustales ab Augusto esse constitutos, dum ex jam relatis patuit id Sacerdotium Tiberium Romæ primum creasse, dein Colonias partim adulandi calliditate, partim ambitionis sensu, Collegia Augustalium Sacerdotum imperantis Urbis exemplo instituisse, quemadmodum ex lapidibus adductis à Cardinali Norisio, & Fabretto intelligitur, qui subdunt Seviros Augustales magistros, quoque dictos, nam quum Augustales plures numero sex, quin crescente numero in Juniores, & Seniores partiti essent, hinc factum est Seviros constitutos, qui cæteris præessent testimonio Cardinalis Norisii loco relato, quod tamen pro certo haud affirmo, quum Magister Augustalis à Seviris in vetustis lapidibus satis distinctus sit uti liquet ex antiquo Elogio Reate posito.

T. FVNDILIO GEMINO VI. AVG. MAG
 IVV. AVGVSTALES PATRONO ET QVINQ
 P E R P E T V O

unde constat Fundilium fuisse Sevirem Augustalem, & magistrum Augustalium quater, puto enim in illa nota IVV. unam literam redundare, & Patronum quinquennalem perpetuum Augustalium.

Erat id Sacerdotium annale, & à Decurionibus Coloniae decernebatur, aliquando extra ordinem viris, qui pretio, vel opere sibi illud comparassent, quod sequentes Cippi apud Gruterum, Eminentissimum Norisium, & Fabretum cap. 3. pag. 170. & pag. 228. probant :

I.

CENTVM VIRI MVNICIPII AVGVSTI VEIENTIS
 ROMAE IN AEDEM VENERIS GENETRICIS
 C V M C O N V E N I S
 SENT. PLACVIT VNIVERSIS DVM DECRETVM
 C O N S C R I B E R E T V R
 INTERIM EX AVCTORITATE OMNIVM PERMITTI
 C. IVLIO DIVI AVGVSTI L. GELOTI
 Q V I O M N I T E M P O R E
 MVNICIP. VEIOS NON SOLVM CONSILIO
 ET GRATIA ADIVVERIT
 SED ETIAM IMPENSIS SVS ET PER FILIVM SVVM
 C E L E B R A R I
 VOLVERIT HONOREM ET IVSTISSIMVM DECERNI, VT
 AVGVSTALIVM NVMERO HABEATVR AEQVE
 A C S I E O
 HONORE VSVS SIT LICEATQVE EI
 OMNIBVS SPECTACVLIS
 MVNICIPIO NOSTRO BISELLIO PROPRIO
 I N T E R A V G V S
 T A L E S C O N S I D E R E C E N I S Q V E O M N I B V S P V B L I C I S
 INTER

INTER CENTVM VIROS INTERESSE
 ITEM QVE PLACERE
 NE QVOD AB EO LIBERTISQVE EIVS VESTIGAL
 M V N I C I P I I
 AVGVSTI VEIENTIS EXIGERETVR

Hic lapis innuit Decuriones Geloti honorarium Sacerdotium dedisse, & Augustalibus in Coloniis Bisellium (sedem scilicet, quam Subsellium dicunt) adsignatum ad honorem, immunitatem itidem à Vestigalibus concessam, quæ tamen obscura sunt, nam potius lapis exponit honorem Bisellii, & immunitatem Geloti à Decurionibus ex gratia datam, quemadmodum arguitur ex saxo Sueffano apud Fabrettum Inscript. cap. 3. pag. 228.

II.

F A V S T V S
 VI. VIR ET AVGVST
 QVI INTER PRIMOS
 AVGVSTALES
 A DECVRIONIBVS
 AVGVSTALIS FACTVS EST

Unde intelligitur Decuriones, Augustales cooptasse, nam flamines etiam à Duumviris, Dictatoribus, & Decurionibus Coloniæ eligebantur ex Cicerone orat. 2. de Leg. Agrar. contra Rullum & pro Milone.

III. Ostiensis.

L. CARVLLI FELICISSIMI BIS
 VI. AVG. IDEM
 QVINQVENNALIS LAVRENTVM LAVINATVM Q. Q
 CORPORVM VINARIORVM VRBANORVM ET OST
 VIX. A. LXXVI
 CARVLLVS FELICISSIMVS
 PATR. B. M. FEC

IV. Itidem Ostiensis.

Apud Fabretum Inscrip. cap.8. pag.560.

L. MARRI
 MODERAT
 SEVIR. AVG. IDEM
 QVINQVENNALI VIXIT ANN
 LXX. EUTYCHES
 ET PHYLV MENVS
 FECERVNT

V. Itidem Ostiensis.

Apud eundem cap.5. pag.408.

L. CARVLLIVS
 EPAPHRODITVS
 VI. VIR AVG. IDEM QVINQVENNALIS
 HIC SVM POSITVS QVI
 SEMPER SINE CRIMINE VIXI
 ET QVEM MI DEDERAT
 CVRSVM FORTVNA
 PEREGI
 CVIVS OSSVA ET CINE
 RES HIC LAPIS IN
 TVS HABET
 HVIC VI. VIRI
 AVGVSTALES POST CVRAM
 QVINQVENNALITATEM
 OPTVLERVNT QVI
 EGIT ANNIS
 CONTINVIS IIII

Hæc Epigrammata mihi suadent id Sacerdotium Annale fuisse,
 & ad

& ad Collegium Augustalium pertinuisse prorogare Sacerdotium ad quinquennium, an autem perpetuo, compertum non habeo: quamobrem mirum non videatur, si ex vetustis faxis multiplicitas Seviro- rum Augustalium insurgat, dum Seviraes omnes munere quamvis functi, titulum honoris gratia retinebant, & palàm ejus digni- tatis nomine inscribebantur uti viris docti arridet Fabretto maxi- me, & Cardinali Norisio, apud quos cætera. Ex his itaque pa- tuit Augusti Templum, Augustales, qui ejus sacrificia curarent, & Augustalium Collegium Setiæ fuisse. Collegium itidem Fabrorum, cujus rei extat Epitaphium apud Sponium *Antiq. pag. 179.*, & Fa- brettum *Inscript. cap. 9. pag. 642.*

D. M

C. REPSI IVSTI QVI VIX. ANN
XXXVII. M. VI. PATRON. FABRVM
COLONIAE SETINAE MARITO
BENIGNISSIMO ET INCOMPARA
BILI REPSIA CRESCENTINA VIVA
BENEMERENTI FECIT

apud Fabrettum legitur:

PATRONI FABRORVM COLONIAE SETIAE

De Collegiis ut quædam dicam locus postulat: fuerunt Sodalitates in Latio priusquam Roma conderetur; perhibent enim in Pa- latino Sodalitatem Pani, seu Fauno à Latinis priscis sacratam ex re- latis *Lib. I. Cap. 26.*, sed an Collegia Artificum Latinis essent, non liquet, quin Romanarum rerum Scriptores ferunt Numam hæc Col- legia Romæ primum instituisse, Plutarcho in Numa teste: *Divi- sit autem, is inquit, secundum artificia, ut suum peculiare cor- pus haberent Tibicines, suum Artifices, Architecti, Tinctores, Sutores, Coriarii, Fabri ærarii, Figuli; reliquas artes etiam singu- las omnes in unum suum quemque corpus redegit. Porro unicui- que generi suo peculiare conventus, & religiones præscribens: tum*

primum ita ex Urbe substulit eam diversitatem, qua alii Romani alii Sabini, hi Romuli, illi Tatii Cives censebantur, suaque divisione id consequutus est, ut omnibus cum omnibus conveniret, ac commercia intercederent: Hæc Plutarchus ex cujus verbis, & causa constituendi, & nomina Collegiorum intelliguntur. Ab ea ætate ad excidium usque Imperii Romani ea Collegia Romæ, & in Coloniais mansisse palam est, immo & aucta, quum Collegii Tibicinum Valerius Maximus, Fabrum ærarium Plinius lib. 34. cap. 1., Figulorum idem Plinius lib. 35. cap. 6., Viatorum Aulus Gellius Noctium Atticarum lib. 12. cap. 3., Pistorum, Naviculariorum, & Fabricensium, Cerariorum, & Librariorum, Lictorum, Oleariorum, Dendrophorum, Lenunculariorum, Mensorum, Frumentariorum, Argentariorum, Scaphariorum, & his similibus Codicis, & Pandectarum libri, necnon elogia antiqua, Ostiense maxime apud Fabrettum Inscription. cap. 10. pag. 731. meminerint.

Quod vero jus habuerint hujuscemodi Collegia Romæ, & in Coloniais, ostendit Cajus J. C. in l. 1. ff. quod cujusque universitatis nomine, vel contra eam agatur: *Collegia, ait, Romæ certa sunt, quorum corpus Senatus consulto, & constitutionibus principalibus confirmatum est, veluti Pistorum, & quorundam aliorum, & Naviculariorum, qui & in Provinciis sunt: quibus autem permissum est corpus habere Collegii, vel societatis ad exemplar Reipublicæ, habere res communes, arcam communem, & actorem sive Syndicum, per quem tanquam in Republica quod communiter agi, fieri oporteat, agatur, fiat &c.* Hactenus Cajus, qui in l. ultima ff. de Collegiis subdit: *Sodales sunt qui ejusdem Collegii sunt. His autem potestatem facit lex, privatas inter se pactiones arbitrato suo ineundi, cum eo tamen, ne communem illam totius Collegii, sive ordinis legem violent: quibus consentit Scævola in l. Pater filium ff. de legatis tertio, & Paulus in l. cum Senatui ff. de rebus dubiis, qui addunt hæc Collegia potuisse manumittere, legatum capere, & leges sibi ferre, dummodo ne quid ex publicis legibus corrumpetur. Neque poterat Magistratus Coloniae Collegia hæc instituire, quoniam id Senatui, aut Cæsari erat reservatum, si credimus Marciano J. C. in l. Collegia §. In Summa ff. de Collegiis, quem tamen*

viri

viri docti ita interpretantur, ut ex Senatus consulti cujusque Coloniae auctoritate, vel Cæsarum, Collegia instituerentur.

Epulabantur Sodales quotannis statis diebus ex Cicerone in lib. de Senectute: habebant plerumque ædem sacram, & sacra faciendi jus, quemadmodum Fabrettus Inscript. cap. 6. pag. 449. scribit, & notatur in l. 1. ff. de Collegiis ad finem: magistrum itidem, qui annalis erat, & ex indulgentia quinquennalis esse poterat, ut probat Epigramma apud eundem Fabrettum cap. 6. pag. 437.

L. A Q V I L L I V S O. L
 M O D E S T V S M A G I S T E R
 Q V I N Q V E N N A L I S C O L L E G I I F A B R O R V M
 T I G N V A R I O R V M O S T I E N S I V M L V S T R I I I.
 I S D E M A V G V S T A L I S F E C I T
 S I B I E T
 A Q V I L L I A E L. F. A P T A E P A T R O N A E E T
 S V I S L I B E R T I S, L I B E R T A B V S

& præter actorem, aut syndicum, Patronum, qui Romæ in arduis, Sodalibus & Collegio faveret, quemadmodum Coloniae ipsæ & Respublica sibi adsciscere conueverunt Patronos, qui apud Senatum Romanum, & Cæsares ejus Populi fautores essent, quod lapides prisca suo loco referendi manifestum faciunt. Quæ dicta sint ad Collegium fabrorum Coloniae Setinae, cujus Patronus C. Repsius Justus inscribitur, illustrandum.

CAPUT VIII.

De Agro Setino.

Ost lustratam Urbem, ædesque sacras, & publicas, Setinorum agrum describere aggredior. Ejus, qui amplius est & celebris quum propter antiquas Urbes, tum ob Rura Romanorum, quæ in eo erant, meminit Cicero in Orat. 2. de lege Agraria, qua Rullum ita exagitavit: *Libet agros emi, primùm quæro quos agros? & quibus in locis! nolo suspensam, & incertam plebem Romanam obscura spe, & cæca expectatione pendere: Albanus Ager est, Setinus, Privernas, Fundanus, Vescinus, Falernus, Linternus, Cumanus, Casinas. Habes tantam pecuniam, qua hosce omnes agros, & cæteros horum similes non modò emere, verùm etiam coacervare possis: Martialis itidem lib. 9. Epigr. ad Pastorem sic canens:*

Credis ob hoc me Pastor opes fortasse rogare

Propter quod vulgus, crassaque turba rogat.

Ut Setina meos consumat gleba ligones,

Et sonet innumera compede Tuscus ager.

& lib. 4. Epigr. 64.

Vos nunc omnia parva qui putatis

Centeno gelidum ligone Tibur

Vel Præneste domate pendulamque

Uni deditæ Setiam colono.

His utique innuit quanta esset opinio apud Romanos Setinorum agri qui protenditur ad septuaginta mille passus, nam incipit mare versùs à Castro Aquæ putridæ paulò post locum quem vulgo *Portone d'Acqua puzza* appellant, & desinit in agros Terracinensem, Circæjensem, & Privernatem, dein circumdat montes Setinos, aliosque illis adjacentes, & pertingit summitatem Lepinorum montium, à quibus locis conterminos habet agrum Carpineti, Rocchæ Augurgæ, Basseani, & Sirmineti. Itaque Setinus ager longitudine sexdecim & ultrà mille passus, aliquibus vero locis decem, & octo mil-

mille, latitudine duodecim mille passus extenditur. In hoc situ erant Pometia quæ Sueffa Pometia, Aurunca, & Aufonia dicta; Apio-læ, Polufca, Longula, & Forum Appii, Fossa Neronis, Diverforium clari nominis Medias dictum, Via Appia, quæ adhuc illic visitur integra, Decennovium, & Regeta. Atque hæc est brevis veteris Regionis situs descriptio. Verum quum in sequentibus de hisce fusiùs simus tractaturi, relictis ambagibus recto tramite Urbium, & locorum prædictorum situm, & originem enarrare prosequamur.

C A P U T IX.

De Pometia seu Sueffa Pometia, quæ etiam Aurunca, & Sueffa Camena, Latinorum priscorum Urbe in agro Setino posita.



Uamvis plures clari nominis viri Pometiam in Campania constituent, palàm tamen est eam Urbem Romanæ gentis initiis florentissimam in prisco Latio, & in Pometina palude sitam. Patuit ex relatis Lib. I. Latii Profani Cap. 2. Pometiam urbibus Latii antiqui accensitam, eam enim Coloniam deduxit Latinus Silvius Albanorum Rex testimonio Auctoris Origin. Gent. Roman., & Virgilii lib. 6. Æneid. qui exhibens Sibyllam genus Æneæ vaticinantem, sic canit:

Hi tibi Nomentum, & Gabios, Urbemque Fidenam

Hi Collatinas imponent montibus arces,

Pometios, castrumque Inui, Bolamque, Coramque:

ubi Servius, aliique interpretes notant Pometinos populos antiqui Latii accolos fuisse; & quamquam Strabo lib. 5. hæc habeat: *Volscorum Pometiorum ager præclarus, fuit finitimus Latinis*, Livius itidem lib. 2. referat Pometinos Volscorum Populis addictos; nihilominus compertum est Pometiam in prisco Latio sitam Albanis Regibus paruisse, ejusque Cives Latinorum Conciliis in Ferentino luco adfuisse, uti jam d. Cap. 2. probavimus, ubi subjecimus Antiates, Coriolanos, Satricanos, Longulanos, Veliternos, Polufcanos, Circæjenses,

& Coranos in Volscorum agro positos Latinis priscis accensitos, quod eorum Urbes ab Albanis Regibus Coloniae deductae sitae essent in illo tractu Latii antiqui, qui à Tiberi Circæjos usque protendebatur teste Plinio lib.3. cap.5. five 9., Strabone, & aliis adductis Lib.I. Latii Profani Cap. 1. Quandoquidem Volsci, qui Pometinum agrum incolebant citra Ufentem, & usque ad Circæjensis agri limites, Latini nominis expertes fuerunt, secus ii qui ultra Ufentem Tarracinam versus Oppida tenuerunt. quemadmodum Lib.I. Cap.2. diximus. Itaque Plinius, Dionysius, Auctor Orig.Gent.Rom., Virgilius, Sigonius, Ligorius, & alii laudato Cap.2. relati memoriae mandarunt Pometiam, à qua Pometina seu Pomptina Tribus, & Pometina Palus, Latii antiqui præclaram fuisse Urbem, originemque suam ad primos Latii prisci habitatores retulisse.

His jactis, ejus Urbis situm lustremus. Sunt qui dicant Pometiam inter Tarracinam, & Privernum positam, quorum nomina honoris causa prætereo, quum horum lapsus satis inde pateat, quod Populi, qui in Volscorum agro ultra Ufentem inter Tarracinenses, & Privernates terminos erant in concilia Latinorum haud convenirent, neque Genti Latinæ essent adscripti. Ergo ut Pometiæ situs respondeat finibus Latini agri à Plinio, Strabone, aliisque descriptis, dicendum est eum fuisse inter Circæjum, & Ufentem. Putant plerique Urbem hanc positam in Setinorum agro eo loci, quem accolæ *Palatium* vocant, ubi rudera antiquorum murorum adhuc visuntur. Hos fefellit Strabo lib.5. *Sinuessa*, is ait, *in sinu Setino sita est, & à situ nomen gerit, in proximo Thermæ ad quosdam morbos pellendos efficacissima*: Hinc legentes loco *Sinuessam*, *Suessam*, quæ eadem & Pometia, arguunt situm à Strabone enunciatum congruere laudato loco, quem *Palatium* nuncupant; distat enim ille à Setia tribus milliariis, positusque est in extremitate Pomptinæ Paludis, & proximæ illi sunt Thermæ, quarum rudera apparent in Territorio, quod vulgo nominant *Pantanello* sub monte Setino prope viam, quæ Neapolim nunc ducit: de quibus Thermis meminit Paulus Merula Cosmograph. par.2. lib.4. pag.833. *Inter Setiam, & Casas novas apparent in radice montis veteris ædificii ruine in Circi modum factæ*, mendosè tamen, ut puto quum ruder-

ra, non Circum, sed Thermas exhibeant, ut in typo suo loco subiiciendo.

Istos erroris insimulo, quum Strabo de Sinuessâ loquatur & de sinu Setano juxta lectionem quorundam, Vescino verius: en Strabonis verba ex castigatioribus codicibus deprompta: *Sinuessâ in sinu Vescino sita est, & à situ nomen gerit*, uti legit Peregrinus in Apparatu antiquæ Capuæ disc. 2. cap. 9. de Sinuessâ, & memorat Josephus Sanfelicius de Origin. & Sit. Campan. pag. 7., ubi subdit, prope eam Urbem in sinu Vescino, & Sueffano emanare balneas, quas memoriae proditum est mulierum sterilitati succurrere. Kircherus in Latio lib. 4. cap. 1. scribit Pometiam positam inter Circæjum, & Asturam in Lacu, qui *il Lago di Fogliano* vulgo dicitur, perperam tamen, contra enim Strabo lib. 5. qui Latii prisca agros describens hæc habet: *Totum Latium felix est, & omnium rerum ferax, demptis paucis quibusdam locis maritimis, quæ paludosa sunt, & morbosa, ut Ardeatium Ager, & quod est intra Antium, ac Lavinium, usque ad Pometiam, & Setini agri quedam, ac circa Taracinam, & Circæjum, & infra: sequitur littus importuosum, & ad ipsos tantum Circæjos portu præditum. Supra in Mediterraneis est Pometius campus*, unde arguitur Pometiam nusquam mari adjectisse, quin in Mediterraneis positam, & Setino agro conterminam.

Holstenius in Notis ad Italiam antiquam Cluverii pag. 216. inter Velitras, & Sueffam Pometiam, Ulubras ponit, in quo Oppido Cajum Octavium educatum ferunt, quæ Urbs quum non longe à Velitris distaret, intelligitur Holstenium Pometiam potius in Coronorum, vel Antiatum agro posuisse. Sic Cluverius ipse lib. 3. pag. 1025. circa Coram, & Velitras eam collocat. Ego arbitror Pometiam sitam in moderno Setinorum agro eo loci, quem accolæ *Mesam* vocant, in antiquis Setinorum monumentis *Metia* dicti. In hoc quippe situ, ubi nunc est Piscina Capituli Setini, rudera apparent insignis Urbis, quamquam magna eorum pars submersa jaceat, inter quæ assurgit Mausoleum marmoribus quadratis compactum, cujus unumquodque latus est longitudinis palmorum centum. Ex forma, & columnis, ac basibus apparet illud statuis ornatum. Columnæ sunt ordinis Dorici, & moles similis est Pyramidi Cestii, &

ita constructa, ut è lato in acutum tendat in formam flammæ, quæ ima sui parte latior, in acuminatum desinit fastigium, uti patet ex typo, quem hic subiicio.

Situs hic distat à Foro Appii per Appiam, cui adjacet sex milliariis & sic à Roma per Appiam quadraginta novem circiter mille passibus, estque in meditullio Pometinorum agrorum, in mediterraneis & in prisco Latio, à mari, & Circaëis spatio septem mille passuum remotus, & prisco Setinorum agro conterminus: quo fit illi respondere Strabonis, & cæterorum Antiquorum omnium sententiam, qui Pometiam in meditullio Pometinorum agrorum ponunt & Circaejum in Pometino campo positum adfirmant ex Dionysio lib.4. *Circaejum autem consulto deduxit Tarquinius Coloniam, quod in Pometinorum campo totius Latii maximo, locus is opportunè ad mare situs esset.* Id ipsum innuit dimidiatum nomen, quo vocitatus est is locus, *Metia* nempe, nunc corrupto nomine *Mesa*.

Nec est cur aliquis dicat eum locum *Metia* antiquitus, modo *Mesa* dictum, fuisse Diverforium *Medias* nuncupatum, cujus meminit Hierosolymitanum Itinerarium apud Holstenium in Italiam Antiquam Cluver. pag.218.

Roma Ariciam	XVI.
Tres Tabernas	V.
Spontas	XIV.
Appi Forum	VII.
Medias	IX.
Terracinam	X.

LXI.

nam juxta calculum Itinerarii Diverforium illud quinquaginta & uno milliario ab Urbe distabat, & Appii foro novem, qui calculus non respondet eidem situi, qui, ut diximus, quadraginta novem mille passibus circiter Roma, & sex mille ab Appii foro distat: quin immensa moles ruderum, quæ inter fauces Paludis Pomptinæ ibidem submersa visuntur, satis innuit eo loci non simplex Diverforium, sed florentissimam extitisse Urbem.



Vindicato è tenebris situ Sueffæ Pometiæ, nunc operæ pretium est inquirere, an hæc Urbs fuerit eadem ac Sueffa Auruncorum, & Sueffa Camena, seu Aufonia, vel Aurunca. Scio me magnum vadare pelagus, quum in hac re clari nominis Scriptores Sueffam Auruncorum, seu Camenam fecerint Urbem in Campania sitam. At ego puto Pometiam, Sueffam Auruncorum, & Camenam unam eandemque fuisse, & secus opinantes hallucinatos. Quæstio orta est ex Livio lib. 8. ubi ait: *Inter Sidicinos, Auruncosque bellum ortum, Aurunci à T. Manlio Consule in deditioem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii à Romanis causa justior fuit, sed prius quam Cofs. ab Urbe defendendi Auruncos exercitum deducerent, fama affertur Auruncos metu Oppidum deseruisse, profugosque cum conjugibus, ac liberis, Sueffam communisse, quæ nunc Aurunca appellata ob mœnia antiqua eorum, Urbemque ab Sidicinis deletam.* Hinc Camillus Peregrinus in Apparatu antiq. Capuæ disc. 2. cap. 37., Cluverius Antiq. Ital. lib. 3. pag. 1023. ad finem, Antonius Sanfelicius de Origine & situ Campaniæ aliique scribunt, Auruncam in Campania sitam, Auruncosque populos Sueffam Liri amni proximam Urbem incoluisse. Hærent & hi Virgilio lib. 7. Æneidos, qui Campanos describens ita canit:

. *vertunt felicia Baccho
Marsica qui rastris, & quos de montibus altis
Aurunci misere Patres Sidicinaque juxta
Æquora, quique Cales relinquunt*

ajuntque Auruncos ex Maronis sententia altos montes Sidicinis finitimos incoluisse, infulsum propterea esse Auruncam à Sidicinis deletam, cujus meminit Livius, in Pometino agro statuere.

His addunt Auruncam Aufoniam dictam, quod finitima esset Aufoniæ genti, quæ Cales Urbem habitabat, uti Auctor est Livius lib. 8.: *Insequens annus L. Papirio Crasso, K. Duilio Cofs. Aufonium magis novo, quam magno bello fuit insignis: ea gens Cales Urbem incolebat, Sidicinis finitimis armâ conjunxerat: quod refert etiam Paulus Diaconus histor. Longobard. lib. 2. cap. 11. sive 24. Italia, is ait, etiam Aufonia dicitur ab Aufone Ulyssis filio. Primitus tamen Beneventana Regio hoc nomine appellata est, postea vero tota*
sic

sic cepit Italia vocitari. Ad horum lapsum evincendum hæc subitio ex antiquis auctoribus. Plinius lib.3. cap.9. five 5. *Latium antiquum*, inquit, à *Tiberi Circajos servatum est mille passuum quinquaginta longitudine*; *Colonis sepæ mutatis tenuere alii aliis temporibus Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli, & ultra Circajos, Volsci, Osci, Ausones, unde nomen Latii processit ad Lirim amnem*: quo fit Plinium Latium priscum à novo distinguentem, dilucidè adfirmare Auruncos Latium priscum incoluisse. Consentit & Dionysius, qui lib.1. Pelasgorum adventum memorans ait: *Tenuerunt hi (Pelasgi scilicet) & Campanorum quos vocant Camporum partem quandam non exiguam, pulsus inde Auruncis gente barbaræ*: unde habemus Auruncos, & Latium, & Campaniam habitasse, idque Virgilius prodit illis carminibus:

Agmina densantur campis Argivæque pubes,

Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani:

quibus Poëta Latinos adversus Æneam bellantes refert, & Aulus Gellius lib.1. Noctium Atticarum cap.10., aliique Lib.I.Cap.1. Lat. Profan. relati, Auruncos inter Latii prisci habitatores numerantes. Quamobrem Ioseph Scaliger vir antiquarum rerum optime gnarus in Notis ad Festum verbo *Aruns* & voce *Ausonia*, Auruncos veteres Latii populos ideo dictos putat, quod ii à sedibus suis avulsi essent, & Vossius de Idololatr.lib.1.cap.40.ait: *Auruncos excipit ad occasum Pontinus ager, sive Pometinus, sic à Civitate Sueffa Pometia nuncupatus: in hoc Circajum promontorium, & Oppidum Circæi.*

Ex his clarum fit Auruncos veteres Latii populos in eo tractu inter Ufentem, & Circajos fuisse, incoluisse etiam Campanos agros. Sic Ausones loca Pometino agro finitima habitarunt, & partem Campani agri cis Lirim tenuerunt teste Strabone lib.5.: *Supra in Mediterraneis est Pometius campus. Huic contiguam regionem prius Ausones habitarunt, qui iidem Campaniam quoque tenuerunt. Post hos Osci sunt, qui & ipsi partem Campaniæ tenuerunt.* Hactenus Strabo apertissime commemorans Ausones primum regionem illam, quæ est inter Pometinum agrum, & Oscos coluisse. Quin ferunt eos intra Latii prisci fines habitasse. Virgilius enim lib.8. Æneid. Ausones priscis Latinis accenset hisce carminibus:

*Tunc manus Ausonia, & gentes venere Sicane
Sapius, & nomen posuit Saturnia tellus.*

& lib. 7. ad principium;

*Quis Latio antiquo fuerit status advena classem
Cum primum Ausoniis exercitus appulit oris
Expeditam*

& infra;

*Multi illam magno è Latio, totaque petebant
Ausonia*

ubi interpretes notant Latium Ausoniam quoque dictum, quod Ausones ejus Regionis accolæ fuerint, quamquàm eos extra fines prisce Latii fuisse sint qui commemorent, & Ausoniam primum vocitam eam partem Italiæ, in qua sunt Urbes Beneventum, & Cales ex Felto lib. 1. voce *Ausonia*, & aliis, quorum tamen lectionem incertam dicimus, quod Strabo secus affirmet, & verosimilius sit antiquam Ausoniam eorum populorum Urbem, cujus situm nemo prodit, non procul à Circæjensi agro fuisse; eam enim condidisse fertur Auson Ulyssis, & Calypsus filius ex Felto lib. 1., quam Homerus Odyss. lib. 5. Nympham Oceani, & Thetyos filiam, quæ Ulysses naufragum humaniter excepit, facit, seu potius Auson Ulyssis, & Circes filius ex Servio in lib. 8. Æneid. ad carmina mox relata, quod & referunt Tzetzes Hist. Chiliade 5., Rickius de Antiq. Ital. Colon. cap. 2. ad princ. quamvis infra ex Stephano apud Eustathium in Dionysium vers. 78. ex Atlante, & Calypso Ausona ortum tradat, & Pighius Annal. lib. 4. ad annum 413. ad finem Itali filium Ausona putarit. Ergo ex Servio, immo ex Homero habes unum ex Ulyssis, & Circes, vel Calypsus filium eam Urbem condidisse. Facile itaque est in Latio non procul à Circæjo, quod Ulysses incoluit, ejus filium Ausoniam ædificasse, quippe memoriæ proditum est tres filios Ulyssis, & Circes, Romam, Antiam, & Ardeam, tres Urbes in prisco Latio ab eorum nominibus dictas condidisse, uti Auctor est Xenagoras apud Dionysium lib. 1.

Quæ dicta sint non ad asserendum situm, & conditorem Ausonæ Urbis, sed ad evincendum Ausones prisce Latii habitatores fuisse, eamque partem agri inter Pometinum, & Oscum non procul

ab Anxure, Campanorum etiam Regionem tenuisse, quemadmodum & Auruncos; unde error irrepsit, quod Aurunci, & Aufones nusquam antiquum Latium, vel agrum illi conterminum incoluerint. Hinc quoque plurium lapsus, putantium Sueffam in antiquo Latio haud fuisse, quos tamen infimulat Dionysius lib.4., ubi de Tarquinio loquens, hanc rem narrat: *Pervastato Hostico & profligatis qui ausi essent aciem congregari, contra Pometinos duxit qui Sueffam incolebant, omnium vicinorum populorum florentissimi, eoque molesti ceteris: Pometini itaque everfa fortasse Pometia vetustissima Albanorum Colonia, Sueffam in Pometino, & Latino-rum agro sitam commearunt, quæ Urbs dein Sueffa Pometia dicta est, quod Pometini illam inhabitarent. Quamobrem intelligitur Livius lib. 1. pluribusque locis infra adducendis, Dionysius etiam, qui eam Urbem Sueffam Pometiam, Sueffam, & Pometiam appellant.*

At cur Sueffa Auruncorum, vel Aurunca, & Sueffa Aufonia, seu Camena dicta sit, non omnes recte norunt. Livius lib. 8. à cujus lectione hujus rei pendet historia, Sueffam, Auruncam dictam prodit, quod in eam convenissent Aurunci Sidicinorum iram metuentes, quod factum is refert *ob moenia antiqua eorum (Auruncorum scilicet) Urbemque à Sidicinis deletam*. Sigonius Scholiis in lib.8. Livii num.245. hæc subjicit: *Recte inquit Auruncos Oppidum antiquum suum deservisse, ac profugisse. Nomen autem ejus Oppidi Aurunca fortasse fuit, quo deinde nomine Sueffa etiam affecta est, sic Aufonum fuit Oppidum Aufona: quibus innuit Sigonius obscurum esse apud Livium, an Urbs à Sidicinis everfa Aurunca diceretur.*

Plana est lectio Livii, sed quis revelaverit Auruncos populos quorum ille mentionem fecit, & Urbem à Sidicinis deletam in Campania fuisse, non autem in prisco Latio ipsi viderint, qui id pro certo habent. Mihi sane ex toto contextu Liviani Codicis, atque ex Dionysio, compertum est Livium eo loci loquutum de Auruncis prisca Latii accolis, & de eorum Urbe Pometino agro contermina; neque me terret Sidicinos Campanos agros tenuisse; nam meminisse juvet Sidicinam gentem Oscanam, eosque populos inter Volscos, &

Campanos, agrum tenuisse, ut Scholiastes Strabonis lib. 5., & Sigonius Scholiis in lib. 8. Livii num. 248. commemorant: *Sidicinorum*, hic inquit, *legendum*, qui populi fuerunt inter *Volscos*, & *Campanos*; quare hi populi non procul à Pometino, & Auruncis finitimis Pometino erant, immò (quemadmodum sæpe legitur apud Livium,) quum pateat Auruncos Romanorum ætate Ariciam usque agmine infesto penetrasse, nemo non videt Sidicinos in Pometinorum agrum, vel Auruncorum illi conterminum irruere potuisse.

Sed ad evincendum errorem eorum, qui hisce incertis hærent argumentis, fatis sit referre Livium lib. 2. hæc habentem: *Eodem anno duæ Coloniae Latinae Pometia, & Cora ad Auruncos deficiunt*. Hic loquitur Livius apertis verbis de Pometia, & Cora in prisco Latio sitis, easque Urbes in deditioem Auruncorum venisse memorat, quod innuit eam gentem Pometinis finitimam. His addatur id quod narrat idem Livius lib. 2.: *Sic Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit, decedentem Romam Echetrانorum Volscorum Legati rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt; his ex S.C. data pax est, ager ademptus, & paulò post, postero die in magna jam spe undique partæ pacis, Legati Aurunci Senatam adeunt, ni decedatur Volsco agro bellum indicentes: Cum Legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat, cujus fama haud procul ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec Consuli ordine Patres, nec paratum responsum arma inferentibus, arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur, nec procul inde cum Auruncis signa collata: & prodit his verbis Dionysius lib. 6.: Romanis adhuc festum celebrantibus, Legati ab Auruncis venerunt, qui agri Campani pulcherrimam planiciem tenebant: Legati in Senatam introducti, postularunt, ut sibi restituerent agrum Volscorum, qui Echetrani vocabantur, quem Romani Echetranis ademerant, quæ nisi fecissent brevi in agrum Romanorum venturos, & pænas pro iniuriis, quas populis finitimis intulerant sumpturos. Hinc res in propatulo est; quid enim timere potuissent rebus suis Echetrani Pometia capta ut ait Livius, si procul ab ea habitassent, & Pometinis contermini nequaquam fuissent? Itidem si Aurunci finitimi erant Echetranis quemadmodum Dionysius scribit,*

palàm est eos haud procul à Pometino agro habitasse, quamquam Dionysius eos accolas Campani agri referat, nam patuit Auruncorum magnam partem Campaniam incoluisse, reliqua ejus gentis portione, à qua illa propagata erat, Latii prisca agrum habitante: secus falsò Dionysius retulisset Echetrans Volscæ gentis proximos Pometinis, finitimos Auruncis fuisse, quum Aurunci cis Lirim Campaniam tenentes ex Peregrino pag.445. Sanfelicio, & aliis à Volscorum agro, & Pometinorum finibus longe distarent. Hinc lapsus multorum, qui populos antiquos certis finibus circumscribentes, in hac re plurimum se involuerunt. Quum tamen liqueat Volscos, Sabinos, Æquos, & similes numeratos Lib.I. Latii Profani Cap.2. extra Latii fines fuisse, quamquam illorum quædam Urbes partem Latini agri tenerent, & Latinæ essent.

Hanc rem, ni fallor apertè Livius lib.9., aliis 10. probat, is enim anno ab V.C. CDXLI., quem Pighius facit annum CDXL., L.Papirio Curfore V. & C. Junio Bubulco Cofs. has Colonias deductas refert: *Suessam, & Pontiam eodem anno Colonie deductæ sunt. Sueffa Auruncorum fuerat, Volsci Pontiam Insulam sitam in conspectu littoris sui incoluerunt.* Hic locus Livii Sueffæ in Campania sitæ nequaquam congruit, & de sola Sueffa, quam Sueffam Pometiam quoque dictam probavimus intelligi debet. *Sueffa hæc Auruncorum fuerat* juxta Livium, quod, ut ipse lib.2. prodit, Sueffa Pometia ad Auruncos defecisset, & sic Aurunci eam tenuissent ab Anno V.C.CCL. P. Postumio Tuberto II. & Agrippa Menennio Lanato Cofs. Quod si dicas ideo Livium commemorare Sueffam Auruncorum fuisse, quod Aurunci eorum Urbe everfa à Sidicinis illuc commigrassent, statim intelliges id futile esse, quum Livius, & Dionysius referant Auruncos iram Sidicinorum fugientes Sueffam haud occupasse, aut vi cepisse, sed illuc tantummodo commeasse uti Sigonius in Livium eo loci advertit. Quamobrem oscitanter Livius eam Urbem ad Auruncos spectasse dixisset, quando Aurunci Sueffa potiti non fuerant, sed mixti cum Sueffanis eam inhabitaverant. Nemo itaque non videt planam lectionem Livii, nam quum ad Auruncos Sueffa Pometia pertinuisset anno V.C. CCL., dein à Romanis occupata, idcirco Livius utitur iis verbis: *Sueffa Auruncorum fuerat,*

rat, ætate enim illa, qua Quirites eam Coloniam deduxisse ait Livius, Auruncorum amplius non erat, quamvis palàm sit tunc quoque cum Sueffanis Auruncos mixtos illam incoluisse; quamobrem facile Aurunci à Sidicinis pulsi Sueffam Pometiam eorum factionis cum fortunis suis commigrare potuerunt paulò ferius postquam ea ad Auruncos defecerat.

Immo si Livius eo loci de Sueffa Pometia non loquitur, non invenio post divisionem Pometini agri, & post Pometinam Tribum additam, hanc Urbem Coloniam deductam, quæ res admirationi erit. Pontiam, & Sueffam eodem anno, & simul deductas Livius memorat; at Pontia, à qua plures falsò referunt Pometinam, seu Pomptinam Tribum dictam, & Pometinum agrum, erat in conspectu litoris Volsci in mari sita, & Insula, uti Livius narrat, & nunc etiam hæc Insula in conspectu extremitatis Pometini agri visitur, ac Sigonius in Livium lib. 10. num. 277., Glareanus, & alii notant. Ergo Pometinus ager, & Pometina, seu Pomptina Tribus, non à Pontia quæ ab agro Pometino longo intervallo, & à mari sejungitur, sed à Pometia, quæ eadem ac Sueffa Pometinorum, dicta est, uti etiam arripit Ligorio in MSS. Otthobonianis voce *Tribus Setina*, Cluverio Ital. antiq. lib. 3. pag. 1024., Sigonio de Jure antiq. Civ. Roman. lib. 1. cap. 3. num. 30., Voffio de Idololatr. lib. 1. cap. 40., Rosino Antiq. Roman. lib. 6. cap. 15., Paulo Manutio, cæterisque doctis viris, qui Festi lectionem contrariam mendosam asserunt.

Quo fit, divisio per Quinqueviros Pometino agro, & anno V.C. CCCXIV. addiecta Tribu Pomptina, seu Pometina à Pometia dicta, quamvis alii id factum referant anno CCCXCVII. ex Livio lib. 6. & 7., asseri nequaquam posse Pometiam Urbem non incelebrem, & in meditullio agri Pometini sitam, à qua Tribus denominata, Coloniam post hæc deductam haud fuisse. Sed reget forte aliquis: Si Pometia Colonia Latina jam à Romanis deducta fuerat initiis Romanæ gentis ex Livio lib. 2. cujus verba superius retulimus, opus non erat eam iterum post Pometinam Tribum additam deducere, quin fortasse Pometia tunc eversa erat, nam ætate Plinii neque ejus vestigia cernebantur, ut ille refert lib. 3. cap. 5., & Peregrinus autumat. Verum nemo ita arguet, qui apud Dionysium,

Livium, & Romanos Scriptores legerit Sueſſam Pometiam anno V C. CDXLI. floruiſſe, ut infra referam & præ cæteris hujus rei teſtis eſt Silius lib. 8. qui commemorans Colonias quæ Romanis adverſus Annibalem præſto fuerant, ita canit:

. nec monte niwoſo

Descendens Atina aberat, detritaque bellis

Sueſſa, atque à duro Frufino haud imbellis aratro:

Scio Peregrinum hoſce verſus Siliï ad ſuam Sueſſam trahere. Verumtamen miror virum tam diligentem præteriſſe, quod Sueſſa Pometia sæpe sæpiùs à Romanis diruta, ut infra dicam, optimè à Silio bellis detrita vocitari poterat, ſecus Sueſſa Campanorum cis Lirim, quin Strabo lib. 5. Sueſſæ in Pometino ſua ætate meminit: *Ante hanc, inquit, Setiam ſcilicet, Privernum, & Cora, & Sueſſa, Trapon-tium, Velitræ, Aletrium, & Fregellæ, quam Urbem præterit Liris fluvius ad Minturnas ſe effundens*, & paulò ante eam nuncupat Volſcorum caput. Plinius vero Pometiæ meminit, quæ, uti ex Dionyſio ſuperius diximus, everſa funditus jacuit, & cujus Cives, qui Sueſſam proximam Urbem commearunt, nomen Sueſſæ Pometiæ ſeu Sueſſæ Pometinæ illi indiderunt.

Ceterum qui noverit Romanorum mores, fateri compelletur poſt diviſum Pometinum agrum, adjectamque Pometinam Tribum, Sueſſam Pometiam in eo agro poſitam haud neglectam fuiſſe, eo præfertim quod Livius Coram, & Pometiam, Colonias Latinas aſſerit, & nemo eſt qui memoret eas à Romanis Colonias tunc deductas: immo Paterculus, Frontinus, & Panvinius Coram inter Colonias antiquas Romanorum non recensent, quamquam priſci lapides eam Urbem municipium nominent ex Panvino lib. 3. deſc. Imp. Romani. Præterea Cicero Orat. 2. in Rullum, & Polybius lib. 2. diligenter enumerantes omnes Romanorum Colonias circumquaque Capuam, Sueſſæ Auruncorum nullam mentionem faciunt, & Peregrinus idem fatetur: quod mihi ſuadet Sueſſam ad Lirim amnem aliam à Sueſſa Auruncorum, nam Tullius, & Polybius Urbem vetuſtam, & florentiſſimam Coloniam Lucilii patriam non reticuiſſent iis minores commemorantes: quamquam fatear Sueſſam illam à Cæſare deductam Coloniam juxta lapidem hunc apud Gruterum pag. 1093.

C O L O N I A I V L I A F E L I X
C L A S S I C A S V E S S A

quem lapidem Sueffæ in Campania effossum testatur idem Gruterus, & Harduinus Scholiastes Plinii lib. 3. cap. 5. qui haud rectè eam Auruncam cognominatam prodit; quod intelligitur ex concione, quam Brutus occiso Cæsare recitavit, ex Appiano lib. 2. Bellor. Civil., Dione lib. 42., & aliis quos regerit Eminentissimus Norisius ad Cenotaph. Pisan. dissert. 1. cap. 2.. Quapropter Plinius lib. 3. cap. 5. jure merito eam Coloniam appellat, quum sua ætate jam à Cæsare esset deducta.

Accedit, quod Cicero Philippic. 13. narrans Antonii adventum in Urbem per Appiam hæc habet: *Prorupit subito Brundisium, ut inde agmine quadrato ad Urbem accederet: lautissimum Oppidum nunc municipium honestissimorum quondam Colonorum, Sueffam, fortissimorum militum sanguine implevit: sunt qui dicant Ciceronem loquutum de Sueffa Campanorum, quod falsum puto. Quum enim is Antonii cursus ad Urbem paulò post mortem Cæsaris contigisset, ineptè Tullius Sueffam illam, quam Coloniam paucis interjectis annis Cæsar deduxerat, quondam Coloniam nominasset, & tunc municipium, maximè dum idem Orat. 2. in Rullum, (quo fortasse tempore neque Cæsar hanc Sueffam, Coloniam deduxerat,) Colonias circumquaque Capuam recensens, hujus Sueffæ non meminit.*

Quare patet Sueffam Campanorum à Cæsare tantum Coloniam deductam, non autem anno quo Consulatum gesserunt L. Papirius Cursor, & C. Junius Bubulcus, quo Sueffa ea, quæ Aurunca dicebatur deducta est ex Vellejo lib. 1. *deinde interjecto triennio Sueffa Aurunca.* Hanc Frontinus de Colon. apud Panvinium lib. 3. describit. Imper. Roman. à Sempronio Graccho iterum deductam scribit: *Sueffa, inquit, quæ & Aurunca dicitur muro ducta, lege Semproniana est deducta. Iter populo non debetur, ager ejus pro parte limitibus intercessoris, & in Lacineis est adsignatus.* Hinc arguitur Frontinum verba fecisse de Sueffa Pomietinorum, quæ & Aurunca dicta est,

est, non autem de alia Campanorum; quandoquidem is narrans lege Sempronia Sueffam deductam, fatis innuit id factum ex lege T. Sempronii Gracchi Tribuni Plebis, qui Triumviros agris dividendis, Coloniisque deducendis creavit C. Gracchum fratrem, se, & Appium focerum, legemque tulit, qua vetuisse fertur quemquam Civem plus quingentis jugeris possidere ex Appiano Bell. Civil. lib. 1., & Plutarcho in Gracchis; verumtamen testimonio Ciceronis Orat. 2. in Rullum intelligitur Gracchos, & Sullam Campanorum agros non attigisse, neque illos suis legibus plebi Romanæ divisisse: en ejus verba: *Majores nostri non solum id quod de Campanis ceperant non imminuerunt, verum etiam quod tenebant, quibus adimi jure non poterat, coemerunt, qua de causa nec duo Gracchi, qui de plebis Romanæ commodis plurimum cogitaverunt, nec L. Sulla qui omnia sine ulla religione, quibus voluit est dilargitus, agrum Campanum attingere ausus est*; unde constat Sueffam in Pometino fuisse iterum lege Sempronia deductam, eamque & Auruncam dictam ex Frontino, non tamen aliam Sueffam in Campania, quam Gracchi, qui Campanos agros non diviserunt, Coloniam iterum deducere haud potuerunt. Et quamquam sciam T. Sempronium longum quum Consul esset plures deduxisse Colonias in agro Campano ex Livio lib. 34.; attamen Frontinus de hoc non loquitur, nam iste leges non tulit, neque auctor ejus deductionis fuit. Senatus enim Colonias deduci jussit, & Triumviros præter Sempronium creavit M. Servilium, & Q. Minutium Thermum, qui Colonias deduxerunt Puteolos, Vulturum, Linternum, Salernum, & Buxentum, non autem Sueffam, cujus Livius non meminit. Nec minus Frontini lectio congruit P. Sempronio Prætori, qui Triumviros creavit ad deducendas Colonias in Campanorum loca; ex enim Coloniae deductæ sunt ex Plebiscito, jussusque P. Sempronius à Tribunis Plebis Triumviros creare, qui Colonias deducerent Minturnam, & Sinuessam aliam Campanorum Urbem, quæ Synope dicebatur quemadmodum legitur apud Livium lib. 10.

Quamobrem Commentatores Juvenalis Satyr. 1. ad ea carmina:

Cum tamen hoc potius libeat decurrere Campo

Per quem magnus equos Auruncæ flexit Alumnus:

& præ aliis Mancinellus notant Auruncam Lucilii Patriam sitam fuisse in præfco Latio, quod à Tiberi Circajos vsque fervatum est, quam & Aufoniam dictam ferunt, quod Aufon Ulyffis filius eam condidisse diceretur ex Festo lib. 1., & aliis: quibus consentit Josephus Scaliger in Festum voce *Aruns*, & voce *Aufonia*, & Kircherus in Vetere & Novo Latio par. 4. cap. 1. pag. 238. quamquam Ryckius aliter referat, cujus lapsus evincit nomen ipsum Urbis, quæ Aurunca, & Aufonia denominata est.

Ex his unicuique patere posse existimo Peregrinum, Sanfelcium, & Cluverium eruditissimos viros hallucinatos, & Suesfam Pometiam eam fuisse, quæ Aurunca, & Aufonia, seu Camena dicta est. Itaque liquet hanc Urbem tres populos Latini nominis incoluisse, Pometinos videlicet, Suesfanos, & Auruncos: ab ea Pomptinam, seu Pometinam Tribum denominatam, in quam tum ii Cives qui agrum Pometinum sortiti erant, tum alii novi Cives, qui in dies Civitate donabantur conjecti sunt ex Rosino Antiq. Rom. lib. 6. cap. 15.: ab ea denique Pometinum agrum, quem ferunt anno V.C. CCCLXXI. divisum à quinqueviris tanta populi frequentia, ut Cives Romanos nusquam similis cupiditas in Colonias migrandi tenuisset ex Livio lib. 6., & ad fin. *De agro Pomptino à L. Siccino Tribuno Plebis actum ad frequentiore jam populum, nobilitatemque ad cupiditatem agri quam fuerat.*

C A P U T X.

De Pometinorum cladibus; deque Lucilia, & Pomptina familiis Suesfa Pometia oriundis.

Bella quibus Pometia, seu Suesfa pluries interiit, reffloruitque, hæc sunt. Quum Tarquinius Superbus in concilio Ferentini Princeps Latinæ gentis factus esset, Pometini, Gabini, & quidam Latini populi ejus auctoritatem detrectarunt. Rex contra Pometinos, qui Suesfam incolabant duxit exercitum: *Belli causa fuit, inquit Dionysius lib. 4. quod legatis rapinarum, & latrociniorum nomine pœnas repentibus superbe*

perbe responderant, & erant parati hostem armis excipere. Initum est prælium in confiniis Sueffæ, magnaque parte Pometicorum cæsa, cæteri in fugam versi intra mœnia Oppidi conclusi sunt. Hos Tarquinius fossa, & vallo cinxit, & post crebros assultus, sæpius repulsus, & frustra tentans mœnia, denique commeatu deficiente, vi expugnavit. Potitus Urbe armatos occidit, uxores eorum cum liberis, & eos qui se maluerunt dedere, mancipiorumque ingentem numerum in prædam permisit militi: cætera quoque bona quantumcunque obtingeret vel ex Urbe, vel ex agris ferre, & agere; argentum etiam, aurumque quod inveniri potuit unum in locum collatum, decimis in Templi fabricam sepositis, reliquum divisit victoribus. Tantum autem argenti, aurique repertum est, ut quinæ argenti minæ obvenirent singulis militibus; sacratæ verò argenti decimæ explerint quadringentorum talentorum numerum, ut subiicit idem Dionysius, addens dein Tarquinius Sabinos domuisse, reversumque Sueffam, exercitum ditatum Romam reduxisse.

Ex hac præda fundamenta Templi Jovis Capitolini, quod Tarquinius Priscus voverat, jacta esse prodit Livius lib. 1. *Sueffamque Pometicam, inquit, vi cepit ubi cum divendita præda quadraginta talenta argenti, aurique recepisset, concepit animo eam amplitudinem Jovis Templi, quæ digna Deum, hominumque Rege, quæ Romano Imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset, captivam pecuniam in ædificatione ejus Templi seposuit. Inde ad negocia Urbana animum convertit, quarum erat primum ut Jovis Templum in monte Tarpejo monumentum Regni sui, nominisque relinqueret: Tarquinius Reges ambos patrem vovisse, filium perfecisse; augebatur ad impensas Regis animus; itaque Pometicæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinate erant, vix in fundamenta suppeditare, quod & tradunt Dionysius lib. 4., Strabo lib. 5. Auctor de Viris Illustr., & alii, quamquam Antias à quo Livius pene universam hausit historiæ mandarit Tarquinium ex Apiolarum præda Capitolium inchoasse teste Plinio lib. 3. cap. 5., & Piso apud Cluverium Ital. Antiq. lib. 3. pag. 1024. ad finem, quadraginta millia pondo argenti ex Pometicina præda seposita fuisse scribat.*

Porro quamvis Livius, & cæteri Scriptores everfionis Sueffæ nullam

nullam mentionem faciant, attamen ex eodem Dionysio patet eam Urbem à Tarquinio dirutam, direptamque fuisse; narrat enim is Pometinos Latinas Urbes, & maximè Gabinos, ad bellum contra Tarquinium sollicitasse, subditque hæc: *Eo, Gabios scilicet, confluxerat Pometinorum pars, quæ è Sueffa cum dirueret eam Tarquinius, profugerat.* Hinc sunt qui putant ab eo tempore Sueffam Pometiam ruinis obrutam jacuisse ex Plinio lib. 7. cap. 26. qui, ut probaret mulieres natas cum dentibus deportatas in aliquam Urbem, ejus exitium portendisse, ita scribit: *In feminis ea res inauspicati fuit exempli Regum temporibus; quum ita nata esset Valleria, exitio Civitatis, in quam delata esset, futuram responso Aruspicum vaticinante, Sueffam Pometiam illa tempestate florentissimam, deportata est, veridico exitu consequuto.*

Quicquid autem ex incerta Plinii sententia prædicti autument, mihi liquet anno V. C. CCL. vix interjectis quadraginta annis postquam à Tarquinio everfa fuerat, Pometiam refluoruisse. Eo quippe anno Livius lib. 2. prodit Sueffam Pometiam à Romanis ad Auruncos defecisse, dein subiicit: *cum Auruncis bellum initum, fusoque ingenti exercitu omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est: sequuti Coss. Oppiter Virginus Sp. Cassius Pometiam primum vi, deinde vineis, aliisque operibus oppugnaverunt: in quos Aurunci magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua, aut occasione coorti, cum plures igni, quam ferro armati excurrissent, cæde, incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis, & occisis, Consulum quoque alterum gravi vulnere ex equo dejectum prope interfecerunt: demum relato reditu Consul in Urbem re mala gesta subiicit: tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata, & cum vineis resectis, aliaque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditiæ est facta; cæterum nihilominus fæde dedita Urbe, quam si capta foret: Aurunci passim principes securi percussi, sub corona vanierunt Coloni alii, Oppidum dirutum, ager vaniit.* Hactenus Livius.

Verumtamen anno V. C. CCLVIII. & sic vix interjectis septem annis, iterum Pometia revixit, cæteraque Volscæ gentis Oppida

divitiis, & accolarum frequentia præcelluit; nam quum Appio Claudio, & P. Servilio eo anno Consulatum gerentibus Volsci metuentes pœnam belli, quod moliebantur, tercentum primates Urbium Coræ, atque Pometiæ obsides Romanis dedissent, paulò post levati metu occultum rursus parare bellum non diffiderunt; hos Consules fugarunt, & conclusos intra mœnia Pometiæ oppugnarunt, Oppidumque prædæ dederunt ex Livio lib.2. quam rem Dionysius lib.6. latius his verbis narrat: *Præda divisa, & Castris incensis exercitum ad proximam Urbem Sueffam Pometiam duxit, nam hæc amplitudine, habitatorumque frequentia, præterque divitiis, & gloria longe cæteras præcellebat, eratque veluti gentis Caput. Hanc obsessam noctesque, diesque sine intermissione oppugnavit, ne quid otii hosti daretur ad interquiescendum, qua contentione effecit ut fame, anxietate, ac suppetiarum defectu pressi expugnati sint intra non longum temporis spatium: capto Oppido, & interfectis omnibus, qui pubertatis annos attigissent, hic etiam militibus agere, ac ferre permisit quicquid invenirent opum.*

Ex his intelligimus Silium lib. 8. qui hanc Sueffam sæpius bellis attritam memorat, nam revera patet ex jam dictis ter hanc Urbem devastatam à Romanis, semper refluuisse. Hinc quoque scimus post hanc cladem, Sueffam Pometiam haud interiisse, quin anno V.C. CCLVIII. florentissimam fuisse testimonio Dionysii, & Livii, qui hoc ultimo bello eam Urbem captam, at non everfam, & direptam tradunt; quamobrem Antonius Sanfelicius vir antiquarum rerum optimè gnarus, de origine, & situ Campan. pag.39., & 40.: *Fuit, inquit, altera Sueffa Pometia Volscorum, quam Pomptina palude ferunt haustam;* itaque si non bellis, sed Pomptina palude Pometia hæc hausta est, nemo arbitrabitur hoc anno, & in posterum Sueffam, de qua loquimur ruinis obrutam mansisse. Quandoquidem, uti suo loco dicemus, Appius Claudius cæcus in Censura quam obiit anno V.C. CCCXLI. & Cornelius Cethegus Pomptinas paludes exiccarunt, neque Romani passi essent ea ætate, qua Pometinos agros plurimum laudabant, & Coloniais ornaverant, paludes, Urbes, & Coloniais opulentissimas absorberi. Quare puto Livium lib.27, referentem Sueffam ynam ex duodecim Coloniais fuisse, quæ

quæ anno V.C. DXLV. Q. Fabio Maximo Verrucoso V., & Q. Fulvio Flacco III. Cofs. negarunt Consulibus parere, militesque, & suppetias dare, Suevæ Pometiæ meminisse, quæ ideo ea ætate florebat, immo usque ad M. Antonii tempora, uti superiore Capite diximus: quo vero anno, & qua clade ea Urbs interierit mihi non liquet. Refertur apud Kircheri Vet. & Nov. Latium par. 4. cap. 1. pag. 237. antiqua Inscriptio Oſcorum nominum è Sicilia advecta, quam ita ille interpretatur.

GENEROSAE KALINI STATTIAE
DOMINAE POMETIAE, NYMPHAE SACRAE
MAGISTRATVS VPSSENTINVS
QVI MARTI, SIVE BELLO PRAEEST
A POLLINIS CONIUGI

Nympha hæc Pometia dicta ob fortitudinem, pulchritudinemque Nympharum numero adscripta, à Pometino Magistratu ad Ufentem, tamquam Apollinis conjux culta asseritur in Inſcriptione: quam destructa jam Pometia ex posteris exul nonnemo in Siciliam appulfus huic lapidi incisam, ejus honori, & memoriæ extare voluerit, fides tamen ejus rei sit apud eundem Auctorem.

Familiæ illustres Pometia oriundæ hæc numerantur, Pomptina, & Lucilia. Pomptinæ ita meminit Paulus Manutius in epistolam 16. Ciceronis ad Atticum lib. 4. : *C. Pomptinius, qui Prætor fuerat Cicerone Consule, moxque in Provinciam Ciliciam Legatus cum eo profectus est: videtur ab Urbe derivatum nomen, nam ut à Gabiis Gabius, & inde Gabinus, sic à Pometia Pomptinus, & Pomptinius, sive Pontinus, utroque enim modo scribebatur, sicuti & Tribus modo Pontina, modo Pomptina, quod viri docti probant, paucis exceptis, qui Pomptinam perperam à Pontia Urbe, & Insula in mari sita dictam autumant putantes Tribum etiam Pomptinam à Pontia vocitatam, contra ea, quæ superiori Capite scripsimus. Hanc gentem plebejam facimus, & Tribunatus Plebis honore pluries Romæ ornatam, Pighius enim Annalium tom. 3. & 4. plurimum ejus familiæ, qui Tribuni Plebis fuerunt meminit. Ex his ortus est C. Pomptinius*

qui cum M. Annæjo, five Annio, & L. Tullio Legatus Ciceronis fuit in Provincia Cilicia, & Prætor eodem Consule triumphavit de Allobrogibus testimonio Ciceronis lib. 4. epist. 16. ad Atticum: *Pontinius*, is inquit, *vult ad quarto Nonas Novembris triumphare*. Huic obviam Cato, & Servilius Prætor aperte, & Q. Mucius Tribunus, negant enim latum de Imperio, & est latum Hercule insulsè, *sed erit cum Pomptinio Appius Consul*: Cato tamen affirmat, *se vivo illum non triumphare*, & iterum lib. 5. epist. 4. & 22. ad eundem, ubi Pontinium vocat virum optimum, & Postumiæ maritum, & lib. 3. epist. 4. ad Q. fratrem, ubi meminit ejusdem triumphi, & Dio lib. 39. in Orat. de Provinc. qui eum triumphalem nominat, & fufius Manutius in Ciceronis epist. famil. 16. lib. 2. & alii.

Luciliam & gentem Patritiam Romæ fuisse ajunt plures infra adducendi, qui Lucilii Poëtæ vitam scripserunt; alii referunt eam familiam plebejam, Senatoriam tamen ex Vellejo lib. 2., & Fulvio Ursino in Lucilia. Sunt qui perhibent familiam unde Cajus Lucilius ortus est Patritiam, alias Plebejas fuisse, nam Vellejus dicto lib. 2. prodit Sextum Lucilium, quem alii Lucillum scribunt Tribunum Plebis à Publico Lænate itidem Plebis Tribuno è Saxo Tarpejo dejectum. E Patritia, vel Equestri natus est C. Lucilius major Avunculus, vel ut alii minus rectè volunt Avus Cn. Pompei Magni, quem tamen plerique putant Equitem Romanum sub Pub. Africano militasse. Natus is est Sp. Postumio Albino, & L. Calpurnio Pisone Cofs. anno ab V.C. DCV. Bello Punico tertio, & quum alienæ iniquitatis acerrimus esset accusator, primus cepit Satyram scribere, scripsitque supra triginta Satyrarum libros, in quibus & vitia diligenter redarguit, & Lupum, atque Scævolum perditissimos viros perstrinxit. Hinc lata lex est ne cui Poëtæ quemquam nominatim carpere liceret. Descripsit etiam P. Scipionis Africani gesta, ac Neapoli obiit Olympiade CLXVIII. anno ætatis sue quadagesimo sexto, & publico funere efferrî promeruit, quemadmodum notant Scholiastes Juvenalis in Satyr. 1., Franciscus Janus Doufa in ejusdem Lucilii reliquias, Gyraldus de Poëtis dial. 4., Crinitus de Poët. Latin. lib. 1. cap. 10. ante hos vero Eusebius in Chronico, & alii. Hunc Adrianus Imperator omnium Poëtarum, qui Satyram

ram scripsere, principem palàm afferebat, Spartiano in Adriano teste.

Plebejæ familiæ Longi, Capitones, Balbi, Blæsi, & Rufi claruerunt. Lucilii Balbi meminit Cicero in Bruto. Tacitus Annalium lib. 4. cap. 15. refert Lucilium Longum Tiberii amicum fuisse, & Senatorii Ordinis, ejusque comitem in secessu Rhodi: subditque Senatum ei mortuo Censorium funus, & effigiem apud forum Augusti publica pecunia decrevisse. Verum quoniam Tacitus hunc novum hominem appellat, suspicor ex Lucilia gente, de qua loquimur, haud prognatum. Eodem loco Tacitus memorat Lucilium Capitonem, anno quarto Imperii Tiberii Asiæ Procuratorem Provincia accusante damnatum, ob quam ultionem fama est Asiæ Urbes Templum Tiberio, matricque ejus condidisse; Lucilium Bassum nominat Cicero lib. 12. epist. 5. ad Attic. alterumque Tacitus histor. lib. 2. cap. 100., quem post Præfecturam Alæ, Ravennati simul, ac Misinati classibus à Vitellio præpositum scribit, & lib. 3. cap. 12. & 40. subjicit eum à Vitellio defecisse ad Vespasianum cum classe Ravennati, quam rem probat & vetus cippus Aquilejensis apud Gruterum, & Fulvium Ursinum in Lucilia.

IMP. CAESAR VESPASIANVS AVG. &c.
VETERANIS QVI MILITAVERVNT IN CLASSE
RAVENNATE SVB SEX. LVCILIO BASSO

Nummus apud Fulvium Ursinum loco mox adducto M. Lucilii Rufi mentionem facit: fortasse is fuit, quem Plutarchus in Pompejo scribit, quum Tribunus Plebis esset, de Pompejo Dictatore creando multum repugnante Catone ad Populum tulisse. Habes etiam apud Tacitum Annal. lib. 1. cap. 23. in Pannonia interfectum à Legionibus tumultuantibus Lucilium Centurionem, cui militaribus facetis vocabulum *cædo alteram* indiderant, quod fracta vite in tergo militis, alteram clara voce, ac rursus aliam posceret. Alter Lucilius nominatur à Plutarcho in Bruto, & Antonio, qui adeo Brutum amavit, ut Bello Philippenfi pro Bruto se hostibus interficiendum obtulerit: Blæsi mentionem facit Fulvius ubi supra. Lapis antiquus relatus per
Panvi-

Panvinium lib. 2. Faſtor. ad annum DCCCCLXIII. meminit Cæſonii Lucilli Conſulis & Curatoris Reipublicæ Lanuvinorum; an vero is Lucillæ, an potius Luciliæ gentis fuerit, compertum non habeo.

C A P U T XI.

De Apiolarum Urbe in Pometino, & Setinorum agro poſita, & de Antronia gente.



Apiolas Latinorum Urbem vetuſtiſſimam Ligorius voce *Pontina*, in Pometinorum agro ſitam fuiſſe aſſerit, in libro vero de Familiis Romanis pag. 44. referens nummum M. Antronii Prætoris, in quo ſcalpta eſt Diana, Apiolas non procul ab Aricia ponit. Ego probè teneo eam Urbem Pometino agro conterminam, & non procul à Pometia; quippe ex Plinio infra adducendo liquet Apiolas, quam plerique Appiolas ſcribunt, Latinorum priſcorum oppidum fuiſſe, quo ſit in ſitu inter Circæjos, & Tiberim eam conſtitutam.

Strabo ejuſdem oppidi ſitus dilucide meminit, nam lib. 5.: *Volſcorum*, inquit, *Pometiorum ager præclarus fuit, finitimus Latinis, & Apiolæ Urbi, quam Tarquinius Priſcus deleuit*; quamvis enim plures legant & *Apiolæ Urbs*, attamen magis caſtigati Codices *Apiolæ Urbi* exhibent, quod & ſenſus rectus orationis innuit; ergo Strabo prodit agrum Pometiæ, finitimum fuiſſe Latinis, & Apiolarum Urbi; unde ſitus ejuſ oppidi ad oculum à Strabone oſtenditur. Hoc probatur ex Antiatè à quo vetuſtiorem hiftoriam Romanam Livius hauſit, is enim teſte Plinio lib. 3. cap. 5. vel juxta aliorum computationem 9. hæc memoriæ mandavit: *Præterea auctoꝝ eſt Antias oppidum Latinorum Apiolas captum à L. Tarquinio Rege, ex cujuſ præda Capitolium is inchoaverit*. At quum Livius, & Dionyſius relati ſuperiori Capite aſſerant Capitolii fundamenta à Tarquinio Superbo poſita ex manubiis Sueſſæ Pometiæ, ex hoc ſcriptorum diſſidio arguitur errorem hunc apud Antiatè irrepiſſe, quod fama eſſet in agro Pometino eam prædam factam, in quo agro cum inter ſe finitimæ eſſent

essent Apiolæ, & Pometia, facile fuit errare, maxime quod L. Tarquinius Priscus Apiolas everterat magna inde præda revector, ædemque Jovis Capitolini voverat, quemadmodum superiori Capite scripsimus.

Sunt qui putant sub monte Trebarum Privernum versus in agro Setino in planitie duobus montibus inclusa, eam Urbem olim sitam, neque ejus rei desunt argumenta, nam in antiquis Setinorum scripturis hæc Vallis *Valle Apiole* nominatur, & nunc accolæ vulgo eam vocant *Vallejapole*, aut *Vallejavone*. Ibidem sparsa visuntur rudera antiquæ Urbis, & vetustarum cryptarum, quare ab antiqua denominatione fatis argui potest in eo situ Apiolas Urbem constitutam; quæ tamen obscura sunt, & facies ruderum potius mihi suadet eo loci villam fuisse, & quidem præclaram. Ceterum quum in Setino agro plura sint loca, in quibus reliquiæ priscarum Urbium apparent, uti in regione quam Palatium appellant, vel in illa *Fraffellone* dicta, & in alia quam *li Murilli* vocitant, in qua præsertim mille fere passuum spatio reliquiæ murorum vetustorum occurrunt, & situs magis congruat lectioni Strabonis, in re tam antiqua potius assererem Apiolas sitam fuisse in Palatii, aut Fraffelloni, vel Murillorum regione, quam in Valle enunciata, tametsi fatear rem conjecturalem esse, & divinationi expositam.

Diruit hanc Urbem Latinorum non incelebrem juxta calculos Pighii L. Tarquinius Priscus, quintus Romanorum Rex anno ab V.C.C.L. teste Livio lib. I.: *Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi Apiolas vi cepit, prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat revector, ludos opulentiùs, instructiùsque quam priores Reges fecit. Tum primum Circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est, loca divisa Patribus, equitibusque ubi spectacula sibi quisque facerent fori appellati; solemnes deinde annui mansere ludi Romani, magnique variè appellati.*

Rem latius enucleat Dionysius lib. 3.: *In ito, is ait, Imperio bellum primum cum Apiolis gessit non obscura Latine gentis Civitate, nam Apiolani, & ceteri Latini omnes Anci obitu solutas esse fœderis conditiones arbitrati, latrociniis, & excursionibus Romanorum agrum infestabant, quam injuriam ulcisci volens Tarquinius magno exer-*

exercitu educto, optimas agri ejus partes devastavit, quo cum è propinquis Latinorum oppidis magna confluxissent auxilia, duplici prælio cum eis congressus, utroque victor, tandem obsedit oppidum, & copias per vices ad muros oppugnandos admovit. Oppidani contra pauci resistentes pluribus, nullo ad interquiescendum relicto tempore maturè expugnati sunt, oppido vi capto, major pars in pugna confossa est, pauci traditis armis sub hasta cum reliqua præda sunt venditi, pueri, & mulieres Romam in servitutem abducti, oppidum ipsum direptum prius, mox concrematum est; his gestis mœnibusque funditus dirutis Rex domum reduxit exercitum.

Hinc habes ex Apiolarum præda L. Tarquinius Priscum Circum maximum Romæ condidisse, & sic ex manubiis duarum Urbium in Pometino agro sitarum, Pometiæ scilicet, & Apiolarum, inchoatum à Tarquinio Superbo Capitolium, & Circum maximum à Tarquinio Prisco constructum. Habes præterea Regem Urbem hanc penitus diruitte, & concremasse, murosque disjecisse, ne amplius incoleretur: quod factum est, quum Urbs solo semper æquata jacuerit Plinio loco jam adducto, & Strabone testibus.

Ex iis, qui à Tarquinio ex Apiolarum ruinis traducti sunt in Urbem, quidam Antronius legitur à quo Antroniam, quam alii minus rectè Autroniam vocant, gentem plebejam ortam esse ajunt. Hanc Latio oriundam refert Plutarchus Problemat. cap. 4. qui memorans Antronium delusum à Servio Tullio Romanorum Rege præcurrente ad immolendam Bovem Dianæ in Aventino, eum Latinæ gentis fuisse refert: quamvis plura exemplaria exhibeant Sabinum, quæ fortasse lectio mihi magis arridet, quam illa aliorum codicum laudata à Ligorio, qui in lib. de Familiis Romanorum pag. mihi 44. Antroniam gentem Apiolis oriundam scribit, & ab Anco Marcio Romam traductam: oscitanter tamen, quum eæ genti à L. Tarquinio Prisco, qui Apiolas evertit, Romæ locus datus fortasse fuerit in Aventino, quem aliæ familiæ Latinæ incolebant, si eidem Ligorio fides danda est, qui subdit sepulchrum hujus gentis positum in via Ardeatina, vbi sua ætate plures ait effossos esse lapides cum elogiis enunciantibus plerosque Antronios Ædiles, Augures, Equitesque Romanos.

Illud fanè pro certo habeo hanc gentem illustrem Romæ fuisse, nam tabulæ Capitolinæ referunt L. Antronium Pœtum Consulẽ designatum cum P. Sylla anno V.C. DCLXXXVIII., quamvis in locum eorum ambitus pœnas dantium facti sint ii, qui eos accusaverant, nempe L. Aurelius Cotta, & L. Manlius Torquatus ex Salustio, Dione, Padiano in Orat. pro Cornelio in Toga Candida, & Suetonio in Cæsar. Claruit, & alter M. Antronus Prætor Peregrinus cujus meminit priscus Cippus, quem se vidisse testatur Ligorius, nummusque cum effigie Dianæ; harum tamen rerum fides sit apud eundem auctorem.

C A P U T XII.

De Polusca, seu Polustia urbe Latinorum in agro Setino, & de Longula itidem Latinorum oppido.



Poluscam priscorum Latinorum urbem in agro Pomptino fuisse palàm est: quam Polustiam aliqui dixerunt, Poluscam tamen verius dixeris, & agrum Poluscanum, non Polustinum, seu Polustium, & Poluscanos populos, & partem Pomptinæ paludis Poluscanam, teste Festo, & Ligorio voce *Polustia*, & *Polusti*, quod tradit etiam Sigonius Schol. in Livium lib.2. num.59., & 62.. Quo loci urbs ista sita esset facilè intelligitur ex Longulæ situ, quod Volscorum Oppidum intra fines priscorum Latinorum fuisse prodit Plinius lib. 3. cap. 5., ubi populis Latinis, qui sua ætate interierant, Longulanos, & Poluscanos accenset. Longula autem inter Circejum & Setiam, Antium versus, eo loci fuisse putamus, quem vocant *Borgo longolo*, seu *Borgo longo*, ubi in paludibus ipsis rudera antiquæ urbis submersa visuntur.

Situm indicat satis dilucidè Livius lib.2., qui anno V.C. 261. Sp. Cassio, & Posthumio Cominio Cos. referens bellum Volscæ gentis ait: *Alter Consul ad Volscum bellum missus Antiates Volscos fudit, fugatosque compulsos in Oppidum Longulam persequutus, moenibus potitur, inde protinus Mucamitem Volscorum capit: ubi*

Sigonius in Schol. notat loco *Mucamitem* legendum esse *Poluscam*. Id ipsum confirmat Dionysius Antiq. Rom. lib. 6. : *Posthumus Cominius*, inquit, *primum Volscos adoriendos ratus ex itinere cœpit Oppidum eorum Longulam*, *etsi enim oppidani animos sumerent, & cum exercitu prodirent ad arcendum hostis incursum, turpiter tamen intra mœnia sunt compulsi, priusquam præclarum, aliquod edidissent facinus. Uno igitur die tum ager eorum sine pulvere (ut vulgus loquitur) in potestatem redactus est, tum Oppidum ipsum expugnatum non magno negotio, præda militibus concessa, & relicto ibi presidio cum exercitu ad aliud Volscorum Oppidum contendit, nomine Poluscam non procul à Longula distitum, nemineque occurrere auso facile agrum emensus admovit exercitum ad mœnia: ibi milites, pars valvis portarum excisis, pars muro per scalas superato, primo oppugnationis die potiti sunt eo etiam Oppido: quo capto in paucos quosdam, qui defectionis auctores fuerant animadvertit, reliquos pecuniis, & armis multatos populi Romani iussa facere coegit in posterum. Hic quoque relicta modica presidiariorum manu, sequenti die cum exercitu Coriolos petiit Urbem nobilem, & Volscorum quasi caput. Hinc liquet Poluscam Longulæ conterminam fuisse.*

His si addatur testimonium ejusdem Dionysii lib. 8., Marcii Coriolani gesta narrantis, res palàm erit, quippe quum Marcius dux factus à Volscis bello Latinis fœderatis populi Romani indicto, Circæjum, & quadam Latinorum Oppida oppugnasset: *aggressus Longulam expugnatam minimo negotio diripuit, sicut alias exinanivitque captivis abductis, ac mox porrò contra Satricanos duxit exercitum, & potitus hoc quoque Oppido, prædaque amborum cum parte copiarum Ecetram missa, ipse cum reliquo exercitu Setiam petiit, & hac etiam capta, direptaque in Poluscanum agrum irrupit, qui cum ei resistere non posset expugnato eo quoque Oppido ordine perrexit ad cætera. Itaque Albiolanos, & Mugillanos vi expugnavit, Coranos vero per deditiorem in fidem recepit; porrò subactis intra triginta dies septem Latinorum Oppidis Romam petiit. Ordo, quo rem exponit Dionysius evincit Longulam Antiati agro in quo Satricum erat finitimam, & Setiam Poluscæ conterminam;*
Albio-

Albiolam vero, & Mugillam inter Setiam, & Coram in Pomptino fitas fuisse. Et quamvis plerique, inter quos Cluverius, legant *Cetiam*, antiqui tamen Codices *Setiam* exhibent, & viri docti affirmant, quum Cetia in Latio non memoretur.

Neque me ancipitem facit Livius lib. 2., qui ejusdem Coriolani bellum referens: *Circæjos profectus*, inquit, *primum Colonos, inde Romanos expulit, liberamque eam Urbem Volscis tradidit, inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Polustiam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit, tum deinceps Corbionem, Veteliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit.*

Quippe Livii lectio mendosa est; nam Dionysius seriatim describens oppida à Marcio expugnata memoriæ prodidit post Circæjum receptum, Marcium per Latinam viam transgressum Tolerienfes, Bolanos, Pedanos, Corbionenfes, Lavicanos, & Bovillanos oppugnasse, dein Minucio Legato populi Romani frustra pacem petente dimisso, subdit Marcium, ad reliqua Latinorum Oppida, exercitum duxisse, & Longulanos, Poluscanos, Setinos, Mugillanos, Albiolanos, Ecetraños, Coranosque debellasse, ex quo apparet mendum inesse Livio, qui statim Circæjo devicto, scribit, Latinorum septem Oppida à Coriolano in deditioem accepta.

Quamobrem si Poluscanus ager non procul à Setino erat, Longulam, quæ testimonio Dionysii à Polusca parum aberat in Pomptino, & in situ designato fuisse, qui adhuc nomen priscum habet, & Setinum territorium attingit, nullum est dubium, ibi enim loci mare versus quum palus eò usque non crevisset facile, & proximum iter erat Satricum, Antiumque.

Poluscam itaque in agro Setino fuisse putamus, quum dirutis urbibus, quæ in Pomptino erant, Setini in deductione Coloniae, agrorumque divisione partem agrorum, qui excisarum urbium fuerant fortiti sint; ubinam vero sita esset urbs incertum est, licet sint qui referant fuisse in loco, ubi Castrum S. Donati erat, quod nunc accolæ vulgò nuncupant *Il Passo di S. Donato*, plerique vero, ubi Forum Appii ab Appio Claudio Censore constructum; alii tandem ubi regio est, quam vulgus appellat *I Murilli*, in qua subtus terram

rudera murorum antiquorum longo tramite visuntur ; situs tamen antiquus hujus Urbis ignotus adhuc est , licet eam in Pomptino , & non procul à Setia fuisse satis mihi constet ex jam relatis .

Hinc notandus lapsus Cluverii , & Kircheri , quorum prior Ital. antiq. lib. 3. pag. 1028. & 1029. putat Longulam , atque Polufcam circa Coriolos fuisse , fitasque inter Velitras , Antium , Lanuvium , Ardeam , & flumen Asturæ , additque id probari ex Dionysio & Livio , qui statim Longulanis , & Polufcanis domitis , scribit , Coriolos Urbem captam ; at ordo , quem servat Dionysius contrarium evincit uti dictum est , & patet ex lectione integra ejusdem , nam lib. 8. postquam prodiderat Posthumum Cominium Consulem Longulam occupasse statim subjicit , *Et relicto ibi presidio cum exercitu ad aliud Volscorum nomine Polufcam contendit haud procul à Longula dissitum . Hic quoque relicta modica presidiariorum manu , sequenti die exercitum ad Coriolos duxit Urbem admodum nobilem , Et Volscorum veluti caput .* Notandus ordo : primum adortus est Consul Longulam , dein Polufcam proximam Urbem , & demum sequenti die Coriolos , quæ potius innuunt Coriolos à Polufca , & Longula dissitam , quemadmodum spatio fere quindecim mille passuum , & ultra id oppidum à situ indicato aberat . Porro si Cneus Marcius Coriolanus iuxta Dionysium direpta Setia statim in Polufcanum agrum irruit , nemo arbitrabitur tanto intervallo à Setia , Polufcam Coriolis proximam , positam ; numerantur enim ab ea Urbe ad situm Coriolorum oppidi à Cluverio triginta fere milliaria .


Kircheri autem in Latio lib. 4. par. 1. cap. 6. error est palmaris , quippe is à mendoso Livii textu , quem superius exposuimus , putat Polufcam sitam in loco , ubi nunc Poli oppidum est inter Tiburtinos , & Prænestinos montes , Longulam vero haud procul ab eo loco , quem Catenam appellant , insulsè tamen , quum mox relata contrarium omnino doceant . Neque id innuit Inscriptio quædam juxta portam Palatii Polani Ducis hisce verbis :

NVNC POLVS ANTIQVIS SVM DICTA POLVSTRIA PRISCVM
 VIX PROPE QVAE FVERAS LONGVLA NOMEN HABES
 INFENSVS PATRIAE NOS MARCIVS ABSTVLIT VRBI
 QVID MIRVM? HAVD CVSTOS TVNC IOVIS ALES ERAT

Quippe id est recens elogium scriptum ab aliquo fortasse Poli incola
 perquirente originem ejus oppidi, ductu unius loci Liviani mutili,
 dum illum Dionysius, & reliqua præterierunt.

C A P U T X I I I .

De Foro Appii in agro Setino.

 Erunt Appium Claudium cœcum in Censura, quam cum
 C. Plautio gessit M. Valerio, & P. Decio Mure Cofs.,
 Appiam viam munivisse, teste Livio lib. 9.: *Et censura
 clara eo anno Appii Claudii, & C. Plautii fuit: memoria
 tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod viam
 munivit.* Quod & notant Diodorus lib. 20., Frontinus, Au-
 ctor de Viris Illustribus, & alii. In hac via Appius Forum condidit,
 veluti emporium quoddam, quo undique mercatores, & Coloniarum vicin-
 arum accolæ ad emendum, & vendendum convenirent, nundinæque
 perpetuò instituerentur. Huic itaque oppido nomen à foro, & ab
 Appio conditore mansit, quo exemplo similia fora in Italia consti-
 tuta sunt, quemadmodum forum Cornelii, forum Livii, forum
 Julii, forum Aurelii, forum Sempronii, & alia, quorum memine-
 runt Cicero in Catilina, Salustius in Jugurth., & alii.

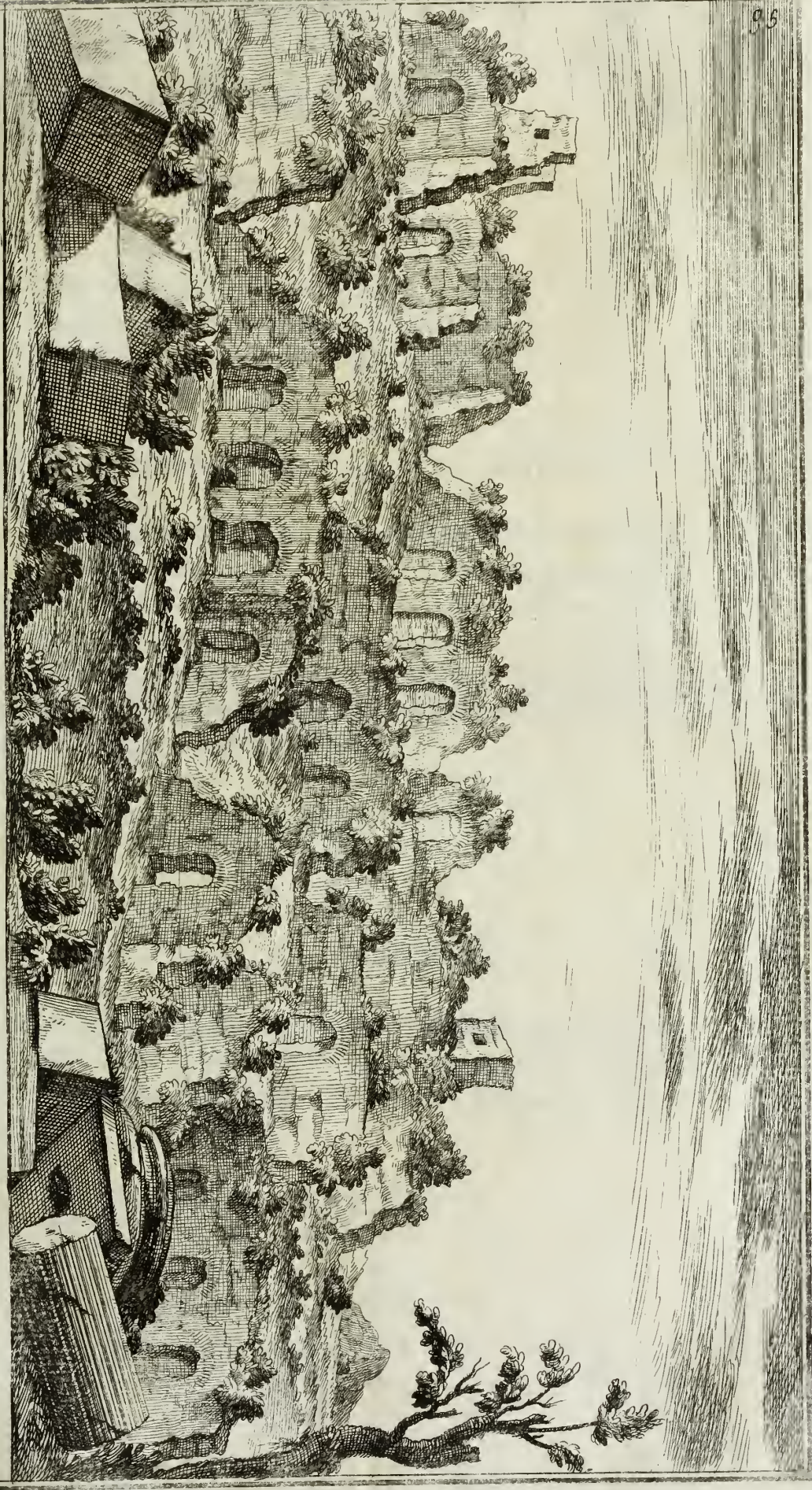
Eo anno quo Appius viam stravit, istiusmodi forum condidisse
 dicitur, & sic anno V. C. CCCCXLI., juxta calculos Pighii, vel
 anno CCCXLII., juxta Glareanum, Cluverium, & alios, testimo-
 nio Livii: quamquam id pro certo non habeam, quum sint qui refe-
 runt Censuram Appii quinquennio continuasse, neque liquidum esse
 an is viam straverit primo, vel sequentibus annis ex Frontino, auctore
 de Viris Illustr., & Pighio. Quo verò loci id forum situm esset non
 omnes

omnes rectè norunt; nam Blondus illud statuit in agro Privernati scilicet in fossa nova, ubi celeberrimum Monasterium Cisterciensis Ordinis, & ubi S. Thomas Aquinas obiit. Alii putant id forum in litore maris constructum, uti scribunt Petrus Comestorius Commentator Actuum Apostolorum ad cap. 28., & Jacobus Gordonus in opere Chronologico ad annum Christi XXVIII. Plures memoriæ produnt illud fuisse vel in loco, qui nunc vulgò dicitur *Casa nove* sub Setino monte, aut *Passo di San Donato* in agro Sirmineti, vel *Taberna Maruti* in eodem Setino agro, quod arrisit Cluverio Ital. antiq. lib. 3. pag. 1033., & Paulo Merulæ Cosmograph. par. 2. lib. 4. pag. 883.

Ligorius verbo *Foro Appii* hæc habet: *Foro Appii fù illustre Vico nella via Appia vicino à Cliteria, & à Sulmo, ò vogliamo dire Sermoneta, lo quale antico luogo era in mezzo della strada, dove si chiama la Torre del Mercato, perchè questo era luogo della Tribu Pontina municipale, ove convenivano al mercato li popoli, che si dicevano Foro Appienni.* Verumtamen inscripti lapides, columnæ milliariæ, Itineraria vetusta, & Scriptorum antiquorum opinio probant id forum constitutum in Setino agro, & in illius parte, quæ ad jus publicum Setinæ Urbis pertinet: quem locum accolæ vocant *Casarillo di Santa Maria*, non procul ab arcu vetustissimi operis, vulgò *l'Arco della Communità Setinis* nunc dicto quod ager circumjacens ad Communitatem eorundem spectet, ubi ampla visuntur vestigia delati oppidi, prout in typo quem hic exhibemus.

Huic situi respondent Itinerarium Hierosolymitanum, & Antonini illud fane sic viæ Appiæ loca computat:

Roma Ariciam	XVI.
Tres Tabernas	V.
Sponsas	XIV.
Appi Forum	VII.
Medias	IX.
Terracinam	X.
	<hr/>
	LXI.



Aliud vero Antonini sic :

Roma

Ariciam m. pl. m.	XVI.
Tres Tabernas m. pl. m.	XVII. (VII.)
Appi Forum m. pl. m.	XVIII. (XXI.)
Terracinam m. pl. m.	XVIII.

uti videre est apud Cluverium lib. 3. pag. 1022., & Holstenium in Adnotat. ad eundem.

Itaque ex Hierosolymitano Itinerario habes Terracinam LXI., Appii forum XLII., Medias verò LI. Ex altero verò Antonini intelliges Terracinam LXII., Appii forum XLIV. mille passibus ab Urbe distare. His consentiunt metæ milliariæ, quæ adhuc supersunt, & quarum typum hîc subnectimus; quandoquidem eo loci, ubi est in Appiæ vestigiis Turris, quam vulgus *Torre di trè Ponti* vocitat, infracta jacet Columna cum hac epigrafe:

IMP.

 XXXVIII.

Quæ Columna indicat eum Pontem ab Urbe triginta novem milliariis abuisse. Hic Pons abest quatuor lapidibus ab altera milliaria meta posita inter rudera Fori Appii, & Pontem laudatum cum hac inscriptione:

IMPER. NERVA
 CAESAR AVGVST.
 PONTIFEX
 MAXIMVS
 TRIBVNITIAE
 N

POTE.

P O T E S T A T I S X
 C O S. III
 P A T E R P A T R I A E
 F A C I E N. C V R A V I T
 X L I I I

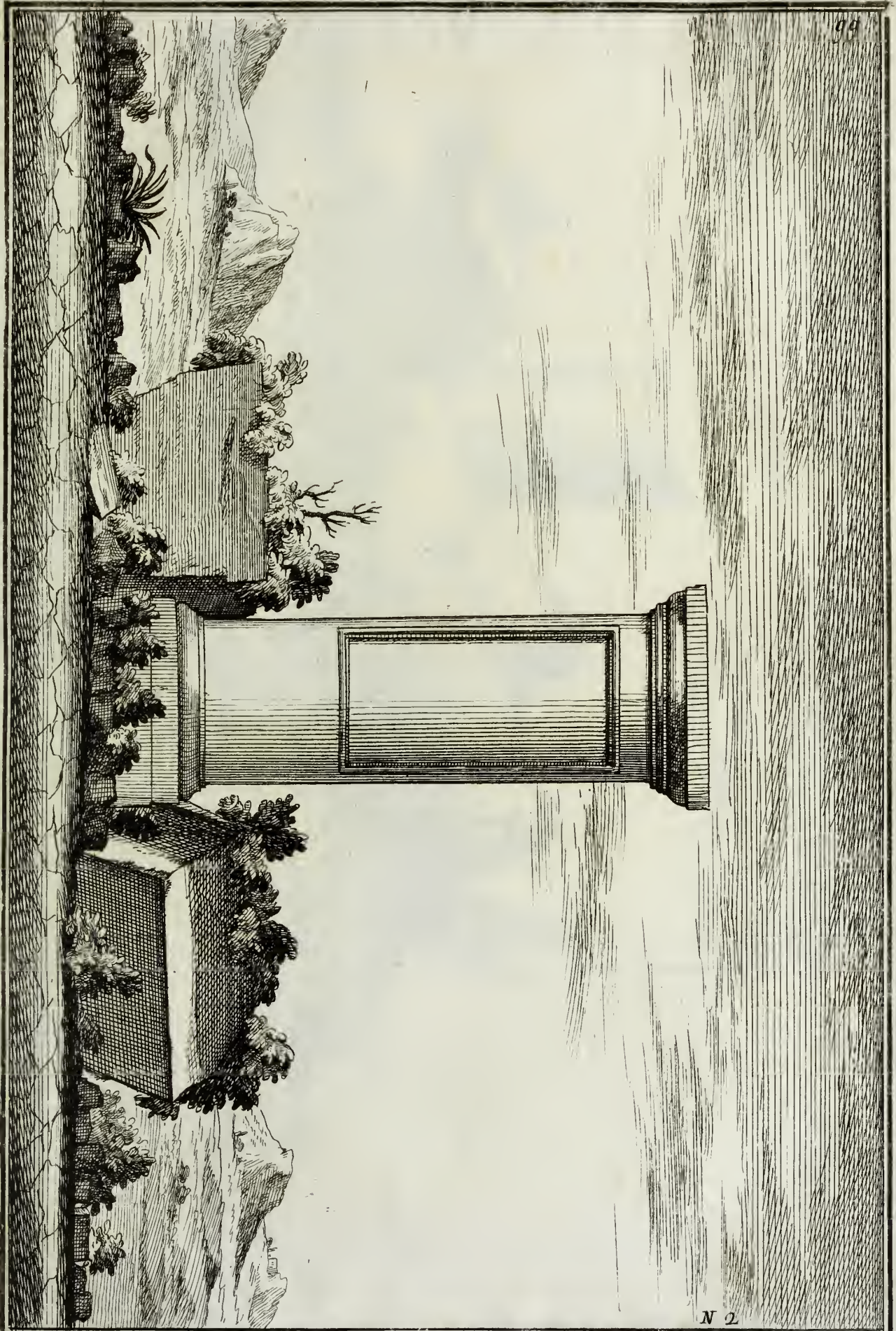
cujus Columnæ milliariæ hic est typus.

Altera subsequitur Columna pariter in Appiæ vestigiis paulò cis reliquias dicti Fori, in qua ita scriptum est :

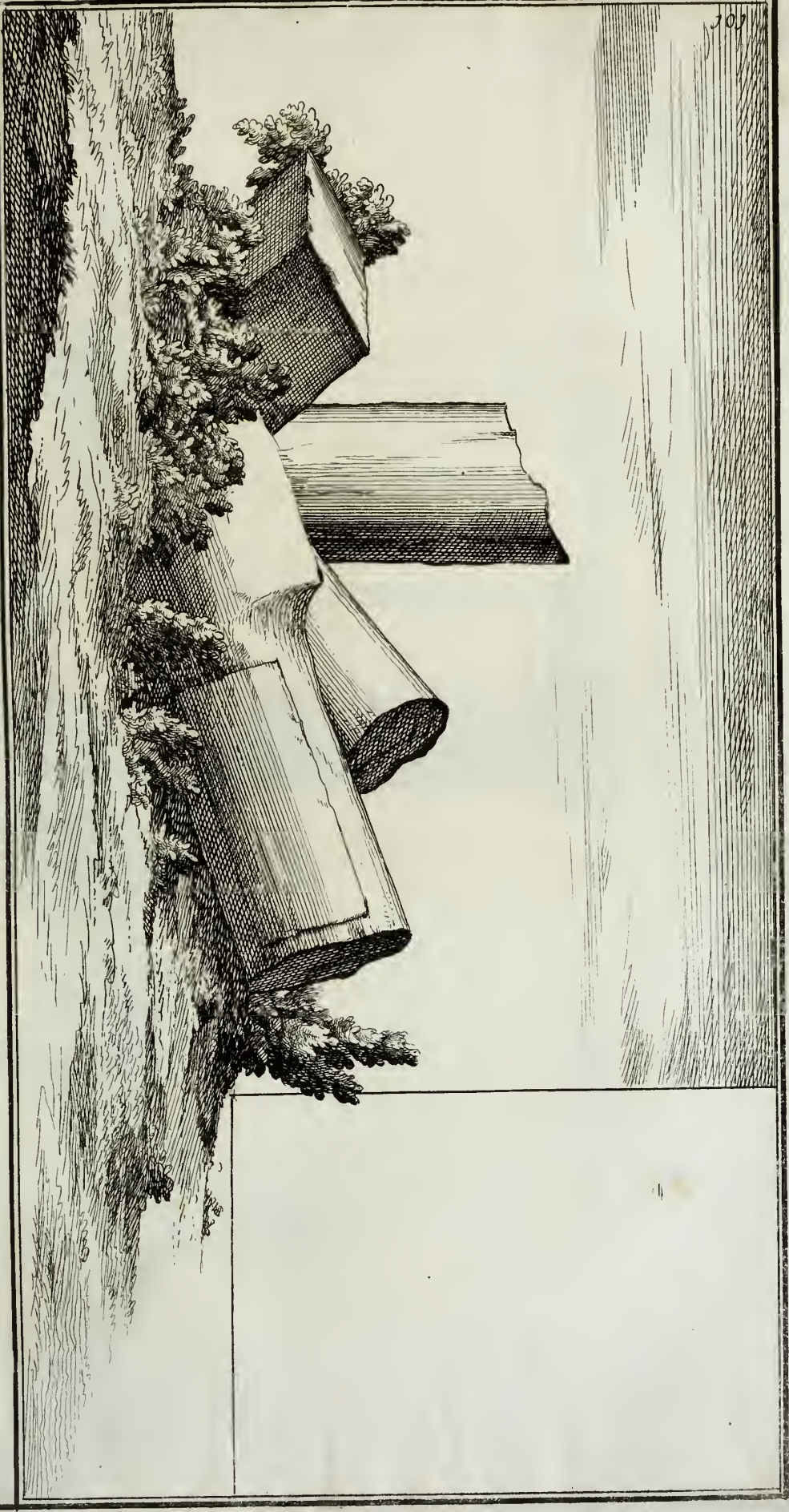
I M P E R A T. N E R V A
 C A E S A R A V G V S T.
 P O N T I F E X
 M A X I M V S
 T R I B V N I T I A E
 P O T E S T A T I S X
 C O S. III
 P A T E R P A T R I A E
 F A C I E N. C V R A V I T
 X L I V

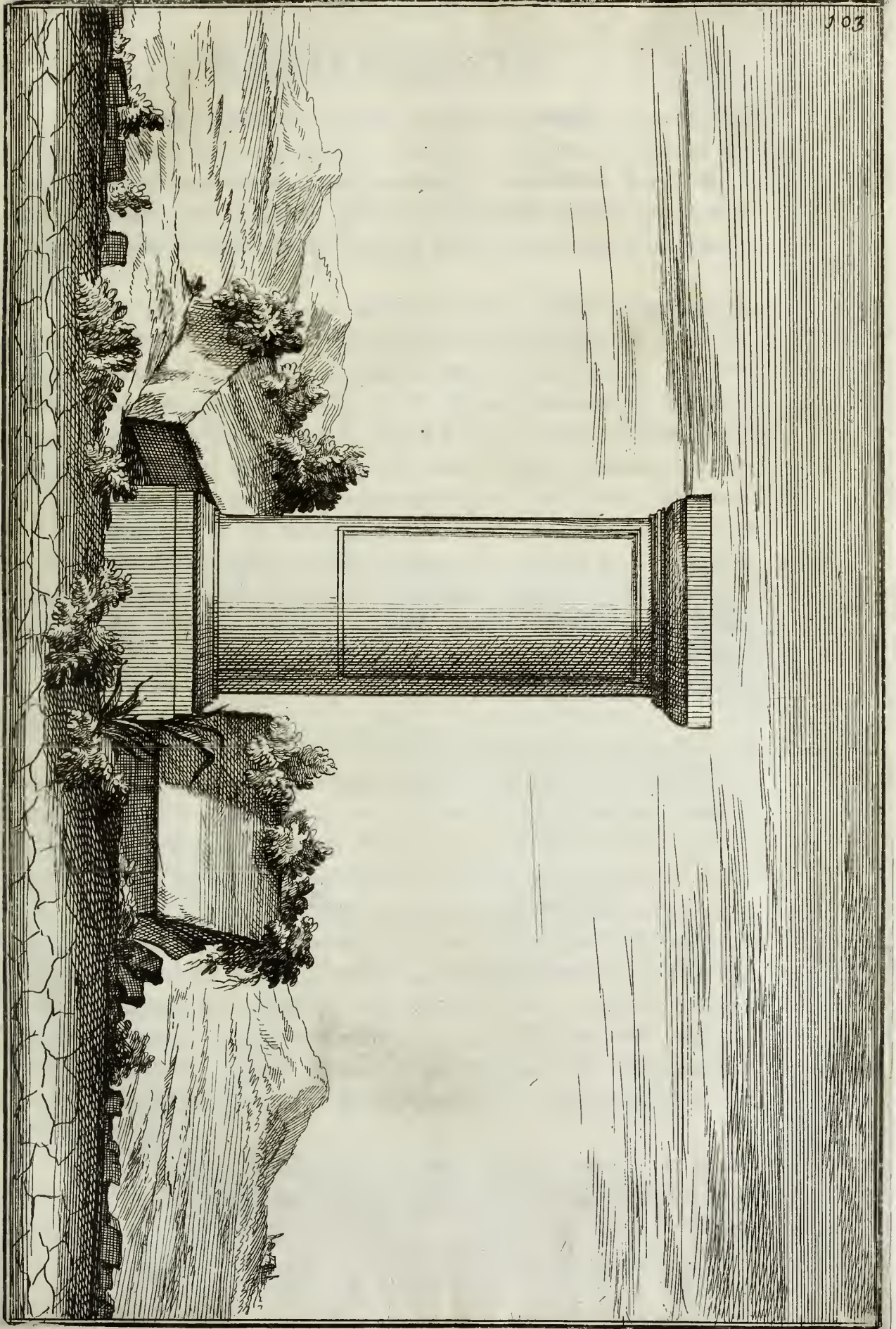
Sequitur & alia, quæ integra jacet in loco, quem accolæ vocant *Bocca di Fiume*, non procul à finibus agri mei, cum hoc epitaphio :

I M P E R A T. N E R V A
 C A E S A R A V G V S T.
 P O N T I F E X
 M A X I M V S
 T R I B V N I T I A E
 P O T E S T A T I S
 C O S. III
 P A T E R P A T R I A E
 F A C I E N. C V R A V I T
 X L V









1875



Quantum conjicitur ex mox adductis Columnis apparet Nervam Coccejum Imperatorem viam Appiam milliariis metis ad itinerantium commodum, curiositatemque explendam distinxisse, & columnis cum basi, & epistylis altitudinis palmorum novem cum dimidio ornasse, easque medias locasse inter alias duas columnellas.

Hinc intelligitur situm istiusmodi Fori fuisse inter quadragesimum tertium, & quadragesimum quartum lapidem ab Urbe per Appiam, quod appositè respondet Itinerario Antonini. Ad hæc Holstenius vir præclarus pag. 218. Annotationum ad Cluverii pag. 1033. *Nascitur, inquit, supra Forum Appii. Optime situm indicat, ubi nunc est Casarillo di Santa Maria, quatuor milliariis sub Setia, ubi magna visuntur vestigia delati Oppidi, & paulò cis Oppidum Arcus est antiqui operis admirandæ structuræ, vulgò l'Arco della Comunità, Setinis nunc dictus, quod ager circumjacens ad Communitatem Setinorum spectet. Situm autem fuit inter XLII. & XLIII. lapidem, quod columnæ nunc etiam stantes testantur; inde porro XVIII. sunt M. pl. Tarracinam. Veruntamen ex jam dictis patuit id Forum fuisse situm inter XLIII. & XLIII. lapidem.*

Idipsum testatur Plinius lib. 14. cap. 6. *Divus Augustus, is inquit, vinum Setinum prætulit cunctis, & ferè sequi Principes confessa propter experimenta non temere cruditatibus noxiis ab ea saliva, nascitur supra Forum Appii.* Quare testimonio Plinii habes Forum Appii agro Setinorum finitimum: qui sanè ager neque Fossæ novæ, aut littori maris, aliisque locis per Ligorium, & cæteros jam adductos enunciatis conterminus est. Porrò Card. Baron. to. 1. Annal. ad annum Christi LVIII., Joannes Lorinus, Cornelius à Lapide, & alii Scholastes Act. Apostol. cap. 28. id forum statuunt in agro Setino, quamvis non bene affirmant ejus nulla superesse vestigia, vel si quæ estant, palude Pontina facta esse inaccessa, quum tamen rudera ejus Oppidi in loco superius memorato obvia adhuc sint, ut ex relatis patuit.

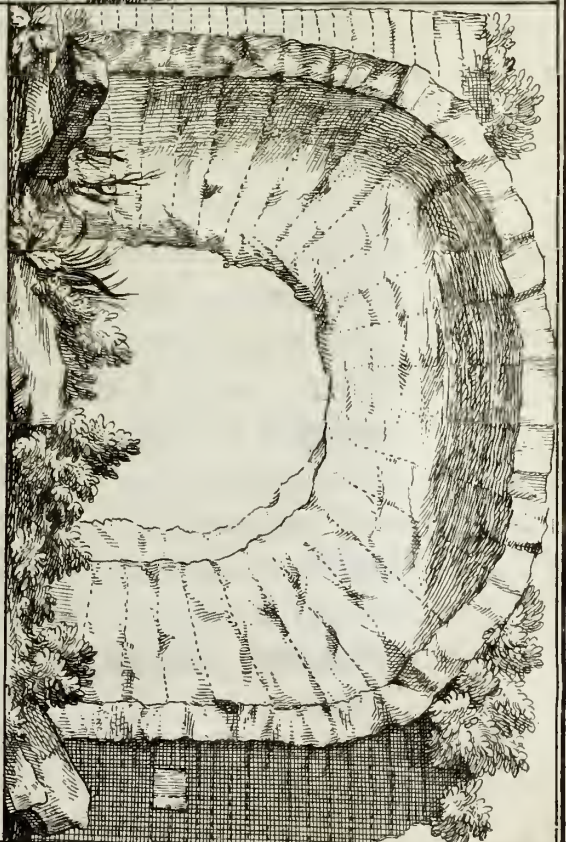
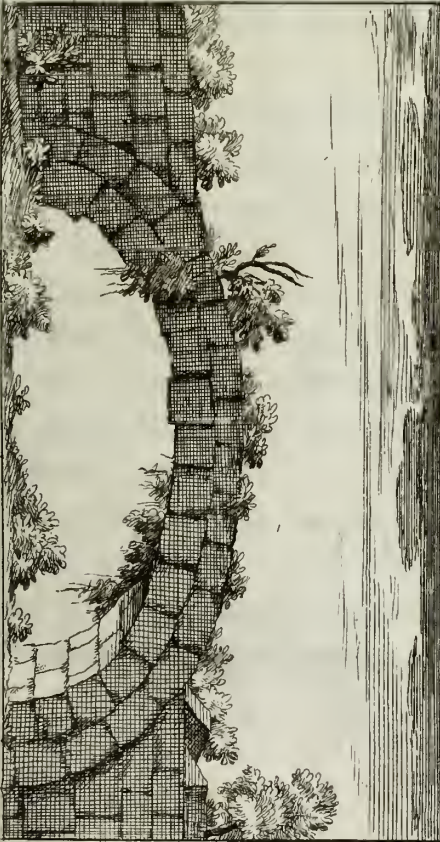
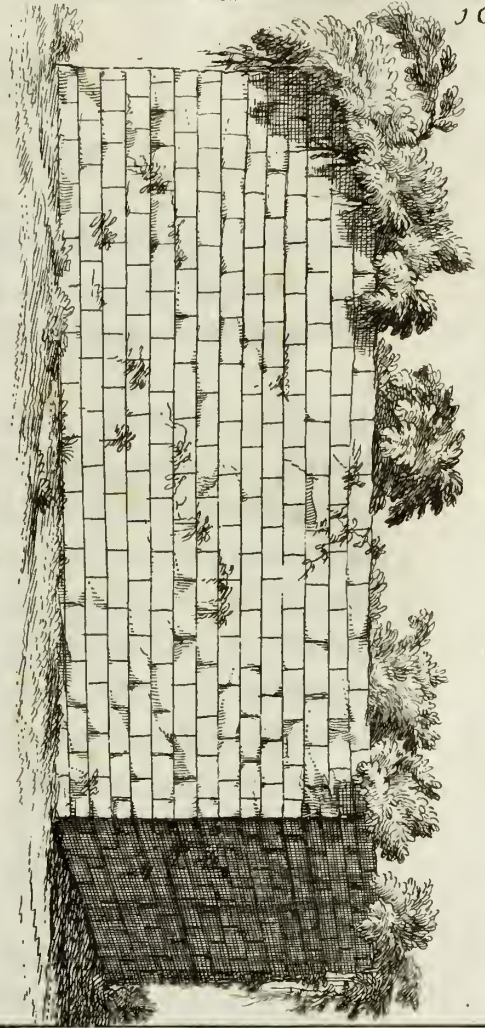
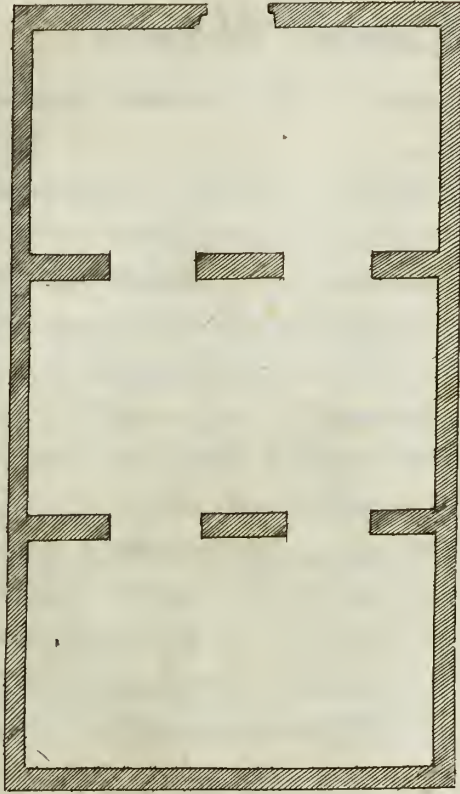
Arcus, quem Holstenius laudatus antiqui operis, & admirandæ structuræ appellat, talis est qualem in subsequenti archetypo

vides. Inter Arcum prædictum, & Forum rudera apparent antiquarum balnearum quadratæ figuræ palmorum quadraginta circiter, & balneum ibidem fuisse puto aquæ sulphuratæ, nam per ea loca labebatur rivus dictæ aquæ, quæ scaturit subtus montes in confinio Sirminetani, & Setini agri, fluitatque per fossam, quam accolæ *Cavatellam* dicunt, quæ labitur per loca dicto Foro finitima, atque in *Ufentem* præcipitat.

Mihi sanè compertum est eam fossam, per quam *Cavatella* nunc decurrit Romanæ Reipublicæ ævo extitisse; quandoquidem in eadem fossa in conspectu Fori Appii visitur Pons antiqui operis palmorum viginti latitudinis, per quem à Foro Appio in Setinorum agrum, & per Appiam viam erat transitus: quem Pontem frustra eo loci construxissent antiqui, nisi fossa eadem ibi fuisset. Balnearum figuram, aliamque Pontis laudati in eodem typo Arcus exhibeo.

Hujus Fori meminerunt frequenter Cicero ad Atticum lib. 1. epist. 15. Vibius Sequester de Fontibus, & Fluminibus. Plin. lib. 14. cap. 6., & lib. 3. cap. 5. ubi populos Foroappios, verius Foroappienses Latinis prisca accenset; & fusiùs Horatius lib. 1. Serm. Satyr. 5. ubi sic describit Oppidum.

*Egressum magna, me excipit Aricia, Roma
Hospitio modico, Rhetor comes Heliodorus
Græcorum longè doctissimus: inde Forum Appii
Differtum nautis, cauponibus, atque malignis:
Hoc iter ignavi divisimus, altiùs ac nos
Præcinctis unum, minus est gravis Appia tardis:
Hic ergo propter aquam, quod erat teterrima, ventri
Indico bellum, cœnanteis baud animo æquo
Expectans comites: jam nox inducere terris
Umbras, & Cœlo diffundere signa parabant.
Tum pueri nautis, pueris convitia nautæ
Ingerere: Hùc appelle: Trecentos inseris: Obè
Jam satis est, dum æs exigitur: dum mula ligatur
Tota labitur hora: mali culices, ranæque palustres
Avertunt somnos: absentem cantat amicam
Multa prolutus vappa nauta, atque viator*





Certatim: tandem fessus dormire viator

Incipit

Hinc intelligitur in hoc Foro plures fuisse tabernas; ac viatores eo loci per fossam manufactam iter profequi consuevisse Bajas usque, navi per eam fossam ductos propè Terracinam, & inde mare ingressos Bajas, uti fusiùs patebit ex sequenti capite.

Sub clientela Appiæ Gentis id Forum fuisse palàm esse arbitror ex Suetonio in Tiberio cap. 2.: *Claudius Drusus*, inquit, *statua sibi cum diademate ad Appii Forum posita, Italiam per clientelas occupare tentavit*, unde Beroaldus arguit Forum laudatum sub clientela Claudiæ Gentis ab ætate Appii Cæci conditoris ad Tiberii Imperium mansisse: statuas etiam ibidem Appiæ Gentis, & præsertim Appii Claudii conditoris, Drusique positas. Porrò Tiberium, aut sequutos Principes hanc clientelam Claudiis sustulisse conjicio ex sequenti cippo in eodem Foro effosso, uti refert Ligorius verbo *Taphæjo*:

L I B E R O P A T R I
S A C

L. TAPHAËIVS REMNIVS PRIMANVS MIL
LEG. IIII. FLAV. FORT
APPI FORI PATRONVS IIII. VIR QVINQVENN

Itaque hic fuit miles Legionis quartæ Flaviæ fortis, quam Vespasianus Imperator primo Imperii anno instituit, & in Germaniam contra Batavos rebellantes misit, ut ex Tacito observat Panvinus *Descript. Imper. Rom. lib. 3. pag 392.*, qui quamquam hanc Legionem secundam dictam putet, attamen ex lapide constat eam quartam nuncupatam, ni fortasse lapidis nota mendosa sit, quemadmodum suspicor. Inscribitur quoque Taphæjus Primanus ejus Legionis, videlicet primus miles dictæ Legionis Flaviæ, sicuti explicat Ligorius. Quandoquidem Legiones habebant Primanum, Secundanum, Tertianum, Quartanum, Quintanum, Sextanum, Octavanum, Nonanum, & Decumanum. Nonani meminit Tacitus lib. 1. *Annal. cap. 23. ad fin. Quinta Decumani tuentur, ni miles Nonanus preces, & adversum aspernantis, minas interjecisset*; itidem Secunda-

cundanorum Histor. lib. 5. cap. 16., & Tertianorum Annal. lib. 13. cap. 38. ad finem : *Medio Sextam Legionem constituit, cui accita per noctem aliis ex Castris, tria millia Tertianorum permiscuerat ; ex quibus verbis, quidquid Ligorius autumet, satis mihi liquet Primanos fuisse milites primæ Legionis, Secundanos secundæ, Tertianos tertiæ, & sic deinceps usque ad cæteras, quod clarius patet ex lectione ejusdem Taciti Hist. lib. 2. cap. 43. Primani stratis una, & vicesimanorum Principibus aquilam abstulere : quo dolore accensa Legio, & impulit rursus Primanos, interfecto Orphidio Benigno Legato, & plurima signa, vexillaque ex hostibus rapuit. A parte alia propulsa Quintanorum impetu Tertiadecima Legio : circumventi plurimum accursu Quartadecimani ; sic Primanus Tribunus is erat, qui primæ Legioni tributum scribebat, si fides danda est Paulo Festi mutilatori lib. 14.*

Sed cur Lucius iste Primanus Legionis secundæ inscribatur operæ pretium est intelligere. Mihi fanè arridet eam Legionem è recens conscriptis à Vespasiano primam fuisse ex iis, quas ille conscribere poterat ex Tacito Histor. lib. 4. cap. 68., proptereaque ejus milites Primanos abusivè dictos, quamquam Legio secunda esset, ut intelligeretur eòs nomen dedisse Legioni Primæ à Vespasiano conscriptæ.

Apparet præterea ex lapide Lucium hunc fuisse Appii Fori Patronum, quod probat id Forum tum sub clientela Appiæ Gentis haud fuisse, gessisse itidem Quartumviratum in Foro. Compertum enim satis est in Foris fuisse Magistratus, Dignitates, Sacerdotes, Equitesque publicos, quemadmodum in Coloniis, uti viri docti afferunt, & evincit alter lapis apud Ligorium verbo *Hyppuria* cum hoc epitaphio :

DIS MANIBVS SAC
C. HYPPVRIVS Q. F. GALER. ASPER
EQVES PVBLIC. FOR. CLAVD
FECIT SIBI, ET HYPPVRIAE VESTAE MATRI

Quinquennalis etiam Lucius iste asseritur, idest Quartumvir, cui Magistratus prorogatus erat ad quinquennium, quemadmodum dictum est superiori Cap. 7. pag. 59., quamquam Reinesius class. 1. lapid. 8. pag. 22. putet Quinquennales fuisse, qui per quinquennium

cogebantur injuncto munere fungi; & Fabrettus Inscript. cap. 9, pag. 658. memoriæ prodat eos fuisse Primores Magistratus. Porrò ad Augusti Imperium nondum Colonicis Magistratibus tempus definitum erat, nam aliquando Duumviratus fuit quadrimestris, semestris, annuusque. Ætate autem sequutorum Principum semper annuus ex lege 1. Cod. Quemadmod. mun. civil. indicunt. , & lege 16. C. de Decurion. in Cod. Theodosiano, Reinesio loco mox adducto, & Cardin. Norisio ad Cenotaph. Pisan. dissert. 1. cap. 3. ; quare Duumviratus quinquennalis, ad quinquennium ex indulgentia Principis dicebatur prorogatus.

Cujus autem Gentis esset Lucius hic in Remniam fortasse adoptatus, vel Remniæ Libertus, mihi non liquet; ego sanè haud arbitrator eum Remniæ Consularis Familiæ fuisse; quamquam enim dilucidum sit Romana Republica florente Colonias, Præfecturas, & Fora in clientelam potentium Civium Romanorum venisse, testimonio Dionysii lib. 2., tamen Imperatorum tempore etiam vilissimos viros, Eunuchos, & Libertos, quin & foeminas, Patronos Coloniæ, vetustissima elogia asserunt.

Ex prædicto marmore habes itidem in hoc Foro Templum Liberi Patris constructum, jure quidem optimo, nam quemadmodum ferebant Liberum Patrem emere, & vendere instituisse, teste Plinio lib. 7. cap. 56., ita congruebat in eo Foro ab Appio condito, ut accollæ Pometini agri illuc ad emendum, & vendendum convenientes, cultum Liberi Patris exhiberent; quamobrem Liberalium die, quo sacra Baccho, seu Libero Patri faciebant per totum Forum, sedebant Sacerdotes, hederaque coronatæ erant Anus cum libis, & foculo pro emptore sacrificantes ex Varrone lib. 5. de Lingu. Latin., ita indicantes se eo die feriari, & apud ignitabulum, parvumque focum rem divinam in qualibet Fori parte extra Templum, & Aram sacram facere pro emptoribus, quorum tutelare Numen Liber Pater tradebatur, quemadmodum Turnebus Scholiastes Varronis, ubi supra, meminit, & Ovidius lib. 3. Fast. sic canens:

*Carminis hujus opus causas exponere, quare
Vilis anus populos ad sua liba vocet:*

Ante tuos ortus, ære sine honore fuerunt
Liber, & in gelidis herba reperta focis.
Te memorant, Gange, totoque Oriente subactō
Primitias magno seposuisse Jovi.
Cinnama tu primus, captivæque thura dedisti;
Deque triumphato viscera tosta bove.
Nomine ab auctoris ducunt Libamina nomen,
Libæque quod sanctis pars datur inde focis.
Liba Deo fiunt succis, quia dulcibus idem
Gaudet, & à Baccho mella reperta ferunt.

Ritus horum festorum fatis exposuimus Lib. I. Latii Profani Cap. 15., ubi notavimus Bacchi cultum in Latio ad Arcades referendum, quamquam Fulvius Ursinus in Vibia 1. ex Servio prodat C. Julium Cæsarem è Græcia primum Romam hæc sacra transvexisse. Non procul ab hoc Foro diù obvia mansit Capra marmorea. Hanc in finitimam piscinam transtulerunt Piscatores, cupidineque auri, quo ventrem ejus Capræ plenum putabant, confregerunt, quemadmodum fenæ Setini testantur. Eam Foroappiensibus religiosam fuisse non ambigimus, & in Liberi Patris æde, vel foro positam; memorant quippe Philiasios populos regionis Corinthiæ in foro Capram ex ære magna sui parte inauratam posuisse, cui ob eam causam honos ab iis habitus est, ne fidus, quod Capram vocant ortu suo vitibus noceret; ne itaque cælestis Capra vinetis officeret, forenses illam ex ære percolebant honoribus; sic puto Foroappienses, quorum ager vitibus præstabat Philiasiorum exemplo huic Capræ honores dedisse, vel potius eam in Templo Liberi Patris collocasse religionis causa; Baccho enim Caprum immolabant, ut de vitium pernicie vindicta fumeretur ex Martiali lib. 13. epigr. 39.

Lascivum pecus, & viridi non utile Baccho
Dat poenas, nocuit jam tener ille Deo.

Et Virgil. lib. 2. Georgic.

Quantum illi nocuere greges, durique venenum
Dentis, & admorso signata in stirpe cicatrix
Non aliam ob culpam Baccho super omnibus aris
Cæditur.

Ad hæc Servius: *Victimæ*, ait, *Numinibus per similitudinem, aut per contrarietatem immolantur; per similitudinem, ut nigrum pecus Plutoni, per contrarietatem, ut Porca, quæ obest frigibus Cereri, & Caper, qui obest vitibus Libero, item Capra Æsculapio, qui est Deus salutis, cum Capra numquam sine febre sit; quod & notant Alexander Gen. lib. 3. cap. 12., Tomafinus de Donar. cap. 3. & 4., qui tamen cap. 27. Leporem etiam Libero mactatum, eiusque cerebrum illi oblatum refert, quod & id animal uvis infestum diceretur; non abs re itaque suspicari possumus Caprum marmoreum, & non Capram id saxum exhibuisse.*

Ligorius in MSS. Otthobonianis voce *Caberina* scribit prope idem Oppidum fuisse villam Caberinæ gentis, quam ejus Fori familiam asserunt, & quamquam laudatus auctor memoret hanc Villam conterminam viæ, quæ Lanuvium ducebat, attamen vereor mendum inesse Ligorio, quum ea via nonnisi Appia esse posset, vel Setina, longè enim abest Lanuvium à Foro Appii, tametsi Appia, & Setina, quæ in Appiam incidebat Lanuvium usque, & dein Romam ducerent. Et hæc satis sint ad Foro Appii situm, Villas, ædesque sacras enunciandum,

CAPUT XIV.

De Fossa Augusti, & Neronis in agro Pomptino, & Setinorum.

Superiori Capite scripsimus Forum Appii in agro Setino, situm inter duos fluvios, quos accolæ *Cavatellam*, & *Cavatam* vocant; nunc dicendum superest de Fossa Neronis. Hanc Augustus primum fecit, dein Nero latitudine, ac longitudine extendit: hujus rei sic meminit Strabo lib. 5. *Prope Terracinam, qua Romam itur, juxta viam Appiam, Fossa longa ducta est, quæ palustribus, & fluvialibus impletur aquis, ac noctu maximè navigatur, ut qui navim vesperi intrant, in mare egressi Appia via pergant; sed & interdum multi naves per eam fossam loris trabunt.* Meminit & ejus Fossæ Horatius lib. 1. Sat. 5.,

qui post Carmina relata Cap. 13., quibus Forum Appii describit, hosce versus addit :

. *ac missæ pastum retiacula mulæ
Nauta piger saxo religat, sternitque supinus.
Jamque dies aderat, quum nil procedere lintrem
Sentimus: donec cerebrosus profilit unus
Ac mulæ, nautæque caput, lumbosque saligno
Fuste dolat. Quarta vix demum exponimur hora.
Ora, manusque tua lavimus, Feronia, lymphæ.
Millia tum pransi tria repimus, atque subimus
Impositum saxis late candentibus Anxur.*

Unde lumen Straboni longitudinem ejus Fossæ, & situm reticenti: quippe ex Horatio habes eam Fossam à Foro Appii ad Feroniæ usque fanum tria milliaria Terracina distitam, arte ductam; id enim erat itinerarium, ut qui mare egrederentur Terracinam peterent, dein spatio trium lapidum per Appiam progredierentur; inde in æde Feroniæ, quæ erat in Circæjensi agro moram parumper traherent, donec lavissent manus, & ora aqua è fonte Deæ sacro scaturiente, & demum per hanc Fossam navigarent usque ad Forum Appii, quo loci per Appiam iterum Romam usque iter proferebantur, ut ita Strabonis locus respondeat alteri Horatii, uterque enim vixit Augusti ævo, quamquam Strabo, qui anno undecimo, aut duodecimo Tiberii obiit, ejus ætate scripsisse narretur.

Hinc intelligitur longitudinem ejus Fossæ fuisse quindecim mille passuum, eamque Augusti Imperio factam, quum is paludes Pomptinas siccastet, ut testimonio veteris Commentatoris Horatii de Arte Poet. Cluverius Ital. antiq. lib. 3. pag. 1005, Kircherus vet. & nov. Lat. lib. 4. cap. 2. & alii.

Porrò perperam scripsisse puto Holstenium in Adnotat. ad Cluverium loco adducto, ubi sic prodit: *Sed certissimum est Fossam illam, quam nunc Fiume Cavatella vocant, & ab Appii Foro ad mare usque porrigitur, intelligi; nam istiusmodi Fossa Augusti ætate desinebat in ædem Feroniæ, neque in mare intrabat, uti patuit ex Strabone, & Horatio: quin flumen Cavatellæ vix interjectis decem mille passibus à Foro Appii in Ufentem effunditur, in loco, quem*
vulgus

vulgus appellat *Capo selce*, quo fit descriptionem Horatij Cavatellæ haud congruere, sed alteri flumini, quod Cavatam appellant. Id quoque Fori Appii ruderibus finitimum est, & ducebat ad fanum Feroniæ distitum quindecim miliaribus, & tunc implebatur palustribus, & pluvialibus aquis, quæ circumquaque Fossam etiam nunc decurrunt. Neque me terret, quod is fluvius nostrâ ætate sit navigabilis, & Nymphæus amnis per hanc Fossam fluat: Nam Romanorum ævo Nymphæus, & torrens Teppia per alia loca Sirminetani agri in mare, & clostra Romana educebatur, itaut alveus ejus Fossæ solis palustribus aquis, aliisque ex rivulis quibusdam redundantibus impleri posset, quemadmodum memorant Holstenius in Adnotat. ad Cluverium lib. 3. Ital. antiq. pag. 992., & nos suo loco fusius explicabimus.

Nero eam Fossam longitudine, ac latitudine auxit, & ob id à suo nomine nuncupavit, quod intelligitur ex Suetonio in Nerone cap. 31. *Fossam, is inquit, ab Averno Ostiam usque, ut navibus, nec tamen mari, iretur, longitudinis per centum sexaginta millia: latitudinis qua contrariæ quinquereemes commearent. Quorum operum perficiendorum gratia, quod ubique esset custodiæ in Italiam deportari, etiam scelere convictos, nonnisi ad opus damnari præceperat: Tacito lib. 15. Annal. cap. 42. Magistris, & machinatoribus Severo, & Celere, quibus ingenium, & audacia erat, etiam quæ natura denegavisset, per artem tentare, & viribus Principis illudere. Namque ab lacu Averno navigabilem Fossam usque ad Ostia Tiberina depressuros promiserant, squallenti littore, aut per montes adversos. Neque enim aliud humidum gignendis aquis occurrit, quam Pomptinæ paludes: cætera abrupta, aut arentia. Nero tamen, ut erat incredibilium cupitor, effodere proxima Averno juga connexus est, manentque vestigia irritæ spei. Plinio lib. 14. cap. 6. Antea Cœculo vino erat generositas celeberrima, in palustribus populetis, sinu Amyclano, quod jam intercidit, & incuria coloni, locique angustia; magis tamen Fossa Neronis, quam à Bacano lacu Ostiam usque navigabilem inchoaverat. Id ipsum tradunt Ligorius, & plures docti viri.*

Sunt qui referant Neronem Cæsaris consilium exequi studuisse,

is enim teste Plutarcho in Cæsare ob moderandas Tiberis exundationes meditatus est: *Tiberim ex Urbe statim profunda excipere fossa, & Circeum usque defluens Terracinae immittere mari: qua ex re tutelam pariter, & commoditatem negotiorum excogitaret.* At hos insimulant Tacitus, & Suetonius, uti ex mox relatis verbis patuit; sed reget fortasse aliquis laudatos auctores non indicare à quo loco Nero opus cæpisset, incertum itaque esse Augusti Fossam, de qua verba fecimus, à Nerone ampliata, quod tamen mihi arripet: puto namque Neronem ab æde Feroniæ in agro Circaejensi Cisternam usque eam Fossam duxisse: id liquet ex hujus Oppidi prisco nomine, quod Cisterna Neronis dicebatur, quemadmodum ex Historia electionis Alexandri III. Papæ constat. Nemo non scit Victorem Alexandro oppositum, diuque examinatam validitatem electionis Alexandri, maximè in Conciliabulo Papiensi à Friderico Imperatore perperam indicto, quo Victori III. Antipapæ Pontificatus adjudicatus est. Fridericus, Præsidentes ei Conciliabulo, & Canonici Basilicæ Vaticanæ, qui partes Victoris tutabantur hæc epistolas, quas integras in Latio Sacro dabimus, scripserunt, quibus electionem Victoris legitimam palam facerent. Sic Fridericus scripsit: *Hac de causa duodecimo die post electionem Domini Victoris Papæ, eo sedente in Sede Beati Petri, jam dicti conspiratores egressi ab Urbe ad Cisternam Neronis, derelinquentes venam aquarum viventium, se contulerunt, & idolum sibi Rolandum Cancellarium erexerunt.* Ita & Præsidentes Conciliabulo: *Probatum est etiam, quod Rolandus duodecima die post Domini Victoris promotionem ab Urbe egressus apud Cisternam, in qua Nero Imperator quondam ab Urbe profugus latitavit, primo est immansatus.* Et Canonici Sancti Petri: *Sicque per totam hebdomadam illam Domino Cancellario, & suis in Ecclesia Beati Petri morantibus, nono die descendentes Transiberim, eo die, & altero commorantes, undecimo exierunt, & pervenerunt ad Cisternam Neronis, in qua latuit Nero fugiens Romanos insequentes: justè Cisternam adierunt, qui dereliquerunt fontem aquæ vivæ.* Hoc videre est apud Labbæum tom. 10. Concilior. pag. 1391. 1393. & 1396.

Compertum itaque ex his est Cisternæ Oppido inter Sirmine-

tum, & Velitras, Cisternæ Neronis nomen ab antiquis inditum, uti fama ad Alexandri III. ævum manifestum facit, quamobrem hallucinatos apparet quamplures, qui id Oppidum Tres Tabernas esse traderunt. Et quamquam nemo prodat hujus rei causam, attamen suspicor id factum, quod ad eum usque locum Fossa Neronis ducta esset, & quum situs propè Cisternam Pomptinis paludibus emineat, fortasse ibidem Nero, qui Fossam Ostiam usque ducere meditabatur, sicuti diximus, magis imam fecit. Vestigia siquidem ejus rei nunc etiam apparent, nam Nero usus est Fossa Augusti, eamque prolatavit, dein septem vel octo circiter lapidibus à littore Terracinensi novam fodit, quæ recto tramite exciperet aquas dictæ Fossæ Augusti, & recens à se factam per agrum Circæjensem, & Sirmineti derivavit Cisternam usque, uti ex aspectu ejus Fossæ patet, quæ nunc ab accolis *Fiume vecchio* dicitur. Ita arbitror, quoniam Commentatores Plinii, & Suetonii locis laudatis, omnesque viri docti consentiunt in agro Pomptino fuisse Fossam Neronis; suadet & id ipsum Taciti, & Plinii auctoritas, qui opus à Nerone captum testantur, & verisimilitudo, quod inchoatum fuerit ab ea parte, in qua jam Augustus Fossam fecerat, & quæ facilè fodi poterat, qualis erat hæc planities, & alia Bajani lacus. Cæterum, ni fallor, ineptè in epistolis relatis scriptum puto Cisternæ Neronis nomen inditum, quod ibi latuisset Nero Romanorum metu, quum Suetonius, Tacitus, Dio, aliique Romanæ Historiæ auctores alia loca magis Romæ proxima latebram Neroni suppeditasse asserant; quæ fatis sint ad rem vetustissimam enucleandam.

CAPUT XV.

*De Decennovio, seu Ufente Fluvio, Regeta, & Campis
Barbaricis in Setinorum agro.*



Decennovii, & loci Regeta dicti in Pomptino agro meminit Procopius initio lib. 1. de bello Gothico cap. 11. *Gothi verò, is inquit, qui apud Romam, circumjectisque in locis degebant, & vehementer mirati fuerant adeò cessare Theodatum, ut hosti appropinquanti offerre se, & congregari nollet, non leviter suspicantes, eum Justiniano Augusto Gothorum res ultrò prodere, neque aliud curare, nisi ut otio fortunis abundantis, vitam traduceret: ubi nuntius venit captam esse Neapolim, horum omnium culpam in ipsum palam conjicientes in locum cojere, qui Roma CCLXXX. stadiis distat, & à Romanis Regeta dicitur. Is castris commodissimus visus est, quod multa habeat equorum pascua, ac rigetur fluvio, quem indiget Latino vocabulo Decennovium idè appellat, quia decursus XIX. milliaribus, quæ stadia conficiunt CXIII. in mare influit ad Urbem Terracinam monti proximam Circeo. Et dein paucis interjectis subdit: Congregati apud Regeta Gothi, sibi, Italisque Regem eligunt Vitigin, virum haud illustri quidem loco natum, sed clarissimum præliis ad Sirmium ante editis, cum adversus Gepidas bellum gereret Theodoricus. Eiusdem fluvii nomine Decennovii in Pomptinis paludibus mentionem facit Cassiodorus lib. 2. epist. 32. & 33.; & vetus Inscriptio Terracinæ posita, ubi & palus Pomptina Decennovii palus dicitur, de quibus infra quum de hac Palude verba faciam fusiùs differere propono.*

Decennovius dictus est Ufens fluvius è radicibus montis Setini scaturiens, quoniam decem & novem mille passus delapsus, tandem in mare Terracinæ proximum effunditur, ex Cluverio Ital. antiq. lib. 3. pag. 1007. & 1008., ex Kircheri veteri, & novo Latio lib. 4. cap. 2. & aliis, quamquam Holstenius fossam Neronis Decennovium fuisse

fuisse perperam scribat . Id flumen antiqui in agro Privernati collocant , oscitanter tamen , eos enim sefellit Lucretius eo Carmine :

Priverno Oufetina venit , fluvioque Oufente .

Et Festus voce *Oufens* , ubi ait : *Oufentina Tribus initio causa fuit nominis Oufens , quod est in agro Privernati inter mare , & Terracinam* ; qui non constituerunt Ufentem in agro Privernati contra evidentiam rei , sed literis mandarunt Ufentinam Tribum dictam ab Ufente fluvio , in quam conjecti sunt ii populi , qui cis Ufentem , agrum Privernatem , & Terracinensem incolebant . Nam quemadmodum Ufens fuit terminus Latii antiqui , & populi Volsci , qui cis Ufentem , Privernum , & Terracinam versus habitantes nominis Latini haud expertes erant , uti diximus Lib.I. Latii Profani Cap.2. ; ita & is fluvius terminus fuit inter Pometinam , & Oufentinam Tribus , Pometinæ enim adscripti erant ii populi , qui Ufenti contermini erant Circæjum , & Setiam versus : Oufentina alii jam dicti , & ob id Festus subdit ea verba : *Quod est in agro Privernate inter mare , & Terracinam* ; ut innueret eam Tribum nomen accepisse ab illa parte Ufentis Priverni , & Terracinæ agris contermina , quod si intellexisset Cluverius lib.3. Ital. Antiq. pag. 1007. num. 40. descriptionem Festi laudasset .

Veterum Ufens è radicibus montis Setini scaturit , & dum incipit fluere , navigabilis est , decurritque spatio fere decem & ultra mille passuum per agrum Setinum , quamquam pluribus in locis tardus sit , sicut & Claudianus in Panegyrico de Probi , & Olybrii Consulatu cecinit :

. *Tardusque suis erroribus Ufens .*

Meminerunt ejusdem Virgilius Æneid. lib. 7. & 8. , Silius lib. 8. , Silius lib.8. , Plinius , Livius , Vibius Sequester , & alii plures , Strabo etiam lib. 5. , ubi id flumen *Aufidum* nuncupat , mendosè tamen , quum alia exemplaria exhibeant *Aufentem* , quemadmodum antiqui illud Aufentem , Oufentem , & Ufentem scripserunt . Dictum Ufentem putant Interpretes Virgilii ad lib. 8. Æneid. à duce Latinorum ejus nominis .

Nunc de Regeta dicendum , qui locus 280. stadiis Roma aberat , & Decennovio , idest Ufenti proximus erat , & quoniam Procopius

pius eo loci computat sex stadia in singula milliaria, hinc coniecitur Regeta fuisse XLVI. millia passuum cum stadiis quatuor ab Roma diffitum, quicquid Blondus, & alii affirmant; quemadmodum asserit Cluverius ubi supra, qui tamen pag. 1008. ad finem, & 1009. ad princip. loco *Regeta* *Pineta* legit, quod Servius ad lib. 11. *Æneidos* in ea Carmina:

Est antiquus ager, Tusco mihi proximus amni;
Longus in occasum fines super usque Sicanos
Aurunci, Rutulique ferunt, & vomere duos
Exercent colles; atque horum asperrima pascunt:
Hæc omnis regio, & celsi plaga pinea montis
Cedat amicitie Teucrorum

Ita scribat: *Ad hunc locum Donatus erravit, dicens: Agrum, quem Latinus donare se disponit esse in Campania juxta Ulfentem fluvium, cujus terras vicinas Tusci aliquando tenuerint, ut inde dictum sit. Tusco proximus anni. Agit etiam hoc argumento, quod illic est locus, qui hodieque Pinetum vocatur: constat loca illa omnia esse campestria; nec procedit quod dicitur Celsi plaga pinea montis. Duo itaque probat Grammaticus, idest, quod locus agri à Latino assignati Æneæ non fuit in Latio prope Ulfentem, quum descriptio à Poëta facta, illi Regioni, quæ plana, neque alpestris est, haud quaquam consentiat, & quod in Regione illa apud Ulfentem locus, Pinetum ab antiquis dictus erat. Eam tamen lectionem carpit Holstenius in Adnot. ad eundem Cluverium pag. 1009. linea 20. hæc subdens: *Mibi nequaquam sit verisimile: nam nullam ego Pinum per universas hasce paludes observavi, neque soli natura id arboris genus ferret, quod locis editis, siccisque potius gaudet, quam palustribus stagnis; quin ad pag. 1008. linea 54. ita scribit: Numquid fortè etiam apud Procopium legendum Trajecta. Ita locus ille septem mille passus Terracina distans planè incidit in Appiam viam, ubi Ulfens, & Amasenus jam conjuncti illam transeunt. At sententia Holstenii non consentit Procopio, is enim, ut dictum est, prodit Regeta Roma XLVI. mille passibus abfuisse & quatuor stadiis, quum tamen Trajectæ locus mihi ignotus à Terracina diffitus septem milliariibus, Roma distare debuisset LIII. aut LIIII. millia passuum,*
nam*

nam Terracina secundum Columnas, & Itineraria Hierosolymitanum, ac Antonini, Roma aberat per Appiam LX. aut LXI. milliariibus. Itaque locus Regeta dictus, cujus meminit Procopius, erat inter Forum Appii, & Pometiam priscam, idest Piscinam Capituli Setini, quæ *Mesa* nunc vocitatur, non procul à Fossa, quam dicunt S. Jacobi, quæ est inter XLVII. & XLVIII. lapidem per Appiam. Situs enim is apprimè respondet Procopio, nam positus est inter Fossam Augusti, & Ufentem in Appia via, atque in meditullio fere Pomptini agri: irrigatur Ufente, habet immensam planitiem, commodusque esset etiam nunc pascuis pro equitatu regii exercitus, qualis erat ille Vitigis Gothorum Regis centum mille milites numerans ex Platina in vita Silverii Papæ, ni palus Pomptina ea loca obruisset. Tunc enim fertiles erant ii agri, quum Cæcilius Decius Patricius Romanus sub Theoderico Rege circa annum Christi CCCCLXXX. paludes Pomptinas sicasset, uti infra in alio Capite dicam: unde constat quinquagintaquinque jam lapsis ab ævo Theoderici ad electionem Vitigis, qui Rex à Gothis acclamatus est ætate Silverii Papæ: & sic anno Christi DXXXV. aut sequenti eam planitiem à paludis faucibus exemptam mansisse. Visuntur in eo situ sparsa rudera antiqui oppiduli, & non procul erat vetustissima, nunc autem diruta Ecclesia Sancti Jacobi in via Appia, cujus typum Lib. I. Latii sacri exhibebimus.

Hos campos, in quibus Vitiges Rex electus est, Jornandes de Successione Regni Gothorum ad finem *Barbaricos* nuncupat: en ejus verba: *Qui, Vitiges scilicet, Campaniam ingressus, mox ubi ad campos venisset Barbaricos, illicò exercitus favorem, quem contra Theodahatum suspectum habebat, Rex cepit; unde habemus planitiem circumquaque Regeta, in qua Gothorum exercitum castrametatum scribit Procopius, dictam à Romanis campos Barbaricos, uti subdit Peregrinus de antiq. Capuæ disc. 1. cap. 9. pag. 59., fortasse quod in iis agris, Gallorum, quos Romani Barbaros vocabant, strages facta esset eo prælio, quo L. Furio Camillo, & Appio Claudio Coss. anno V. C. 405. Galli in Pomptino à Romanis fusi sunt, & M. Valerius Tribunus militaris singulari certamine cum Gallo dimicavit: quam rem narrant Livius lib. 7. Valerius Maximus*

lib. 8. cap. 15. , & fusiùs Aulus Gellius Noct. Attic. lib. 9. cap. 11. ita scribens : *Adolescens, Valerius scilicet, Furio, & Appio Coss. fit Tribunus militaris, atque in eo tempore copiæ Gallorum ingentes agrum Pomptinum insederant, instruebaturque acies à Coss. de vi, ac multitudine hostium satagentibus. Dux interea Gallorum vasta, & ardua proceritate, grandia ingrediens, & manu telum reciprocans incedebat; perque contemptum, & superbiam circumspiciens, despicieusque omnia, venire jubet, & congredi si quis pugnare secum ex omni Romano exercitu auderet. Tum Valerius Tribunus, cæteris inter metum, pudoremque ambiguis, impetravit prius à Coss. ut in Gallum tam immaniter arrogantem pugnare sese permitterent: progreditur intrepidè obviam, & congrediuntur, & consistunt, & conferebantur jam manus; atque ibi vis quædam divina fit. Corvus repentè improvisus advolat, & super galeam Tribuni insistit, atque inde in adversarii os, atque oculos pugnare incipit, insilibat, obturbabat, unguibus manum laniabat, & prospectum alis arcebat, atque ubi satis sæviebat, revolabat in galeam Tribuni: sic Tribunus spectante utroque exercitu, & sua virtute nisus, & opera alitis propugnantis, ducem hostium ferocissimum vicit, interfecitque, atque ob hanc causam cognomen habuit Corvinus. Hæc Gellius, subdens statuam Corvino isti à Divo Augusto in suo Foro locatam cum Corvi simulacro in capite: unde lumen Suetonio in Augusto cap. 31. narranti Augustum statuas virorum, & ducum illustrium, qui Imperium Populi Romani ex minimo maximum reddidissent, in utroque Fori sui porticu dedicasse. Itaque is ager illustris est quum ob Vitigis Regis electionem in eo factam, tum ob singulare certamen inter Corvinum, & Gallum ibidem commissum.*

CAPUT XVI.

De palude Pomptina Romanorum etate, & de urbibus, qua in ea antiquitus numerabantur.



Linus lib. 3. cap. 5. aliis 9. in Pomptina palude viginti tres urbes fuisse prodit: *Aliud*, ait, *miraculum à Circæis palus Pomptina est, quem locum XXIII. urbium Mucianus ter Consul prodidit*; legitur in aliis Codicibus numerus XXXIII., at alii magis castigati Codices vulgatam lectionem exhibent testimonio Cluverii, Kircheri, & aliorum. Quum autem urbium nomina Plinius, ac Mucianus reticuerint, nostrum erit eadem investigare. Superioribus capitibus satis relatum est Pometiam, Auruncam, Suessam Camenam, Polustiam, Longulam, Apio-las, Forum Appii, Sulmonem, nunc Sirminetum, aliis Sulmone-tum, Circæjum, Setiam, Privernum, & Auxur nunc Terracinam, quin fortasse Aufonam in palude Pomptina positas quemadmodum Strabo lib. 5., & Dionysius lib. 4. commemorant.

Cæteras præter duodecim jam nominatas faciliè colliges, si spa-tium, & totum continens istiusmodi paludis apud antiquos perscru-taberis; quandoquidem Livius lib. 2. Norbam in Pomptino statuit: *Et Norbæ, inquit, in montes novam Coloniam quæ arx in Pompti-no esset miserunt*. Quare facile est Romanos totam illam planitiem, quæ est inter Terracinam, Privernum, Circæjum, Antium, Coram, & Velitras, Pomptinum agrum existimasse, urbesque, quæ in mon-tibus circumquaque sitæ, & quarum Coloni agros illos sortiti erant in Pomptino locatas, asseruisse. Quippe Norbani, & Corani urbes supra montes positas inhabitantes, nonnisi agros eius planitiei colere poterant. Rectè itaque antiqui Norbam in Pomptino locarunt, quam-quam à Pometia fere viginti millia passibus distita esset, & vix tribus milliariis à Cora distaret, ejusque ager nusquam palustris fuisset. Ejus rei causa dicitur quod Pomptinæ paludis situs vetustus difformis esset à recenti; antiquitus enim palus ista incipiebat à Circæjis, & maritimam partem Antium fere vsque occupabat: protendebatur

etiam ad situm Pometiæ, & Setini agri quædam, idest modicam partem absorbebat testimonio Strabonis lib. 5. . *Totum Latium felix est, & omnium rerum ferax demptis paucis quibusdam locis maritimis, quæ palustria sunt, & morbosa, ut Ardeatium ager, & quod est inter Antium, & Lavinium usque ad Pometiam, & Setini agri quædam* : unde fit totam illam planitiem, quæ Velitris, Coræ, Norbæ, Sulmoni, Setiæ, atque Priverno subjacet Terracinam usque, agrum Pomptinum, Pometinum verius appellatum, quod Cluverio lib. 3. pag. 1026. arridet.

Hicse jactis, Norbam, Coram, Albiolas, Mugillam, Satricum, Antium, Ecetram, Mucamitem, Artenam, & Ulubras, urbibus in Pomptino sitis accensebis. Nam omnes laudatæ urbes politæ erant in jam dicta planitie, aut in jugo Lepinorum montium, qui inter Setiam, & Signiam intercedunt, agrumque Pomptinum spectant ex Holstenio in Adnot. ad Cluverium pag. 1019., & pag. 1020. Sic Norba, & Cora, de quibus superius verba fecimus; sic Albiola, & Mugilla quemadmodum ex Itinerario Coriolani à Dionysio lib. 8. relato patet: hic enim narrans Coriolanum Longulam, & Satricum debellasse, ita ait, *& potitus hoc quoque Oppido, Satrico nempe, prædaque amborum cum parte copiarum Ecetram dimisso, ipse cum reliquo exercitu Setiam petiit, & hac etiam capta, direptaque in Poluscanum agrum irrupit, qui cum ei resistere non posset, expugnato eo quoque oppido ordine perrexit ad cetera: itaque Albiolanos, & Mugillanos vi expugnavit, Coranos vero per deditionem in fidem recepit.* Ordo expositus à Dionysio satis indicat Albiolam, & Mugillam inter Setiam, & Coram locatas in jugo Lepinorum montium.

Cluverius lib. 3. pag. 1028. qui situm Longulæ, & Polustæ aliter enuntiat, nodum in scirpo invenit, idest in planissimis Dionysii verbis, & pro *Setiam Cetiam* legit, insimulatque eos qui Dionysium Setiæ meminisse scripserunt. Ad evincendum Cluverii errorem lectorem remittimus ad ea, quæ superiori Capite 12. scripsimus; Cetiæ enim nemo Romanarum rerum Scriptor meminit, & mendum Græco codici Dionysii inesse, Setiamque in eo textu assertam omnes commemorant præter Cluverium, qui ut locaret Longulam, & Polustiam in situ longè hinc diffito, idest inter Lanuvium, Antium, & Veli-

Velitras, Dionysii verba haud quaquam rectè interpretatus est, nisi dicas Setiam, Cetiam etiam antiquitus dictam, & ab ea Cetios populos, quum Saturnus in eo situ latuisset, quemadmodum ex Eusebio, Suida, & Alexandrino Chronico prodit Bochartus in sua Geograph. Sac. lib. 3. cap. 5. pag. 180. & 181., quibus consentit opinio Setinorum, & priscorum Latinorum, qui eo loci ædem vetustissimam Saturno profugo dicarunt, uti fusiùs Capite 3. hujus Libri dictum est.

Satricum etiam in ea planitie positum omnes affirmant ex Livio lib. 6. hæc prodente: *Ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas*, unde fit Satricum inter Antium, & Velitras fuisse. Ulubras quoque quemadmodum Holstenius in Cluverium pag. 1026. in princ. scribit, & Mucamitem, quam Livius lib. 2. inter Antium, & Longulam locat: en ejus verba: *alter Consul ad Volscum bellum missus Antiates Volscos fundit, fugatque compulsos in oppidum Longulam persecutus mœnibus potitus, inde protinus Mucamitem Volscorum capit*: quamquam Sigonius oscitanter putet Polustiam, & Mucamitem eandem fuisse.

De Ecetræ situ diffidium haud leve est inter scriptores. Sigonius lib. 1. cap. 3. de antiq. Jur. Ital. Ecetranos populos in Pometino locare videtur. Cluverius lib. 3. Ital. antiq. pag. 1031. & 1032. arbitratur id oppidum longè ab ora maritima distitum in confinio Æquorum Hernicorumque supra Norbam, & Signiam fuisse, quod haudquaquam subsistit; nam Dionysius lib. 8. de Volscis loquens: *Convenerunt*, inquit, *undique honoratiores pariter, & magna reliquæ turbæ multitudo Ecetram, hæc quippe urbs ad cæterarum comitia aptissimo loco sita esse videbatur*. Commoda haud quaquam dici poterat Ecetra Volscæ genti, cujus urbes ferè omnes in Pomptino sitæ erant, si tam longo intervallo à Pomptino aberat. Sic Livius lib. 2. scribit Sueffa Pometia capta ab Appio Claudio, & P. Servilio Prisco Consulibus, Ecetranos Legatos rebus suis timentes Romam adiisse; cur igitur adeo timerent Ecetrani, & non alii populi Pometia capta, viderit Cluverius; mihi enim satis ex hoc liquet Ecetranorum agrum Pometino finitimum fuisse, & ob id timuisse Ecetranos rebus suis Pometia debellata, & Pometio agro Romano populo addicto; id ipsum evincit alio loco Livius, qui lib. 3. hæc habet: *Hernici nuntiant, Volscos,*

☉ *Æquos, etsi accisæ res sint reficere exercitus: Antii summam rei positam: Ecetræ Antiates Colonos palàm Concilia facere, id caput, eas vires belli esse.* Hinc intelligitur Ecetram ubi *Æquorum, & Volscorum* belli fedes esset, Antiatesque convenirent, sitam in jugo montium Lepinorum spectante Pometinum agrum, & in loco Volscis comodo, atque ab eorum urbibus haud sejuncto: quod disertè idem Livius lib.6. asserit: *Legionibus novis scriptis, placuit duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisus duci. Sp. Furius, ☉ M. Horatius dextrorsus maritimam oram, atque Antium. Q. Servilius, ☉ L. Geganius læva ad montes Ecetram pergunt.* Quibus ex verbis satis cognosci potest Ecetram in Lepinorum montium jugo sitam non procul à Cora; quippe duplex exercitus ad debellandos Volscos scriptus ita divisus est, ut alter maritimam oram Antium versus invaderet, alter mediterraneam partem in qua erant urbes Volscorum in montibus sitæ, occuparet, & sic id jugum Lepinorum montium in quo Ecetra, Cora, Artena, Norba, Setia, aliaque Volscorum oppida erant, alias ab hoc continenti sejuncta Ecetra, & cis Signiam posita, alter exercitus ad eam tantummodo oppugnandam missus esset. Ita & ipse Livius lib.4. scribit: *Tres Tribuni postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prælio apparuit, tripartito ad devastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras, Fabius, quod maximè petebatur, ad Auxur oppugnandum sine ulla populatione accessit;* his ergo verbis Livius expressit Volscorum fines in maritimis ab Antio Terracinam usque, & in mediterraneis ab Ecetra, quoniam hæc erat prima Volscorum Urbs in Lepinis montibus Romam versus.

Neque me terret Livius eodem lib.4. hæc narrans: *Cum Volscis inter Ferentinum, atque Ecetram signis collatis dimicatum est;* nam sensus istiusmodi textus Liviani vix intelligitur: Ferentinum namque circumdant Frusino, Verulæ, Anagnia, Signia, & Castrum Fumonis, neque montes Lepinos versus ab ea Hernicorum Regione locus ullus castris aptus est, quin ita Ecetra in Hernico agro posita fuisset: quamobrem aut mendosus est hic Livii locus, aut ille de Ferentino in monte Albano loquitur, qui locus ex relatis lib.1. cap.8. nunc vulgò dicitur, *la Fajola*, finitimusque est à parte respiciente Prænestem planitiæ,

quæ

quæ intercedit inter Velitras, Coram, & montem Fortinum, quod Castrum Kircherus Corbionem veterem fuisse autumat, & hic situs adamuffim respondet principio Lepinorum montium, quibus subjacet Pomptinus ager: nisi fortasse dicas Ecetram in vertice eorundem montium inter Coram, & Norbam positam, agrumque in Pometino habuisse, & Ferentinum agrum prospectui horum montium ab ea parte junctum: quod nemo peritus ejus loci negaverit.

Cæterum ex Dionysii verbis superius relatis mihi liquet Ecetram in istiusmodi situ Lepinorum montium positam. Porrò Coriolanus Satrico oppugnato, & Longula, quæ oppida in Pomptino agro erant, volens aggredi Setiam, Polustiam, & Coram, prædam divitem Ecetram haud dimisisset uti Dionysius narrat, si ea urbs ultra Signiam fuisset, & propè Ferentinum, nam manubias summo exposuisset periculo, molestoque & longo itineri. Porrò ex jam dictis Ecetræ positus, adhuc incertus est, tametsi argumenta satis evincant illum in laudato jugo Lepinorum montium fuisse supra Coram: Artena eidem Urbi proxima erat quod ex Livio lib. 4. arguit Cluverius ubi supra.

Quare habemus elenchum vigintiduarum Urbium in Pomptino constitutarum. Quod si demas Ecetram, & Artenam, addito Trapontio Urbe in Pomptino locata, viginti & unius urbium eo loci sitarum nomina exsurgent. Trapontii meminit Strabo lib. 5.: *Ab utraque Latinæ viæ parte ad dexteram sunt inter hanc, & Appiam sitæ Setia, & Signia. Ante hanc est Privernum, Cora, & Sueffa, Trapontium, Velitræ, Aletrium, & Fregellæ.* Cluverius hunc locum Strabonis mutilum, & mendosum arbitratur; at is non percepit mentem verborum Strabonis, nam illud: *Ante hanc*, haud quaquam referendum est ad Signiam, sed ad alterutram viarum, quarum meminit, Latinæ scilicet, & Appiæ, & quidem ad posteriorem, videlicet Appiam sic legendo: *Ante Appiam est Privernum, Cora, & Sueffa, Trapontium, Velitræ; ante Latinam Aletrium, & Fregellæ,* quemadmodum legit Holstenius in adnotat. ad pag. 1017. & ad pag. 1023. Appiæ enim imminent Setia, Privernum, Cora, & Velitræ, uti Strabonis ævo Sueffa Pometia, & Trapontium imminebant; Latinæ autem nequaquam, cum summum Lepinorum montium jugum inter Setiam, Coram, Privernum, Sueffam, & Trapontium intercedat:

Trapon-

Trapontium itaque in Pomptino erat testimonio Strabonis, ejusque interpretum. Id Oppidum fuisse eo situ in quo tres pontes erant in Appia inter Tres Tabernas, & forum Appii, sunt qui putent, infulsè tamen, quum laudati tres pontes vel à Trajano, vel à Nerva, qui Appiam pontibus, & metis milliariis muniverunt, conditi sint, vt sequenti Capite dicam.

Plinius erravit, arbitratusque est Mucianum prodidisse viginti tres urbes in Pomptina palude fuisse, quod mihi persuaserit nemo, quum situs paludis jam dictæ tresdecim mille jugera terræ occupet nostro ævo, sub Romanis verò quantitatem multo minorem occupabat, quo spatio nequaquam tot urbes constitutæ esse poterant; quamobrem viri docti tradunt Mucianum numerum urbium superius expositum in Pomptino agro statuisse, ex Cluverio, & aliis. Plinio explicato Pomptinæ paludis terminos lustremus. Nunc palus incipit à Terracina, Urbisque mœnibus adjacet, protenditur per loca maritima fere Antium usque, & sic Terracinensem, Circæjensem, & Asturæ agrum, & quædam Antiatis obruit. In mediterraneis optimam partem Sirmineti, Cisternæ, & Castri S. Donati planities, Setini verò agri, & Privernatis meliorem partem absorbet, & sic extenditur à Terracina usque ad forum Appii, dein relicto intervallo quatuor mille passuum longitudinis, & ter mille latitudinis vsque ad flumen Aquæ putridæ, & Cavatellæ, in quo situ est ager Setinus nunc cultus, denuò exundant aquæ quæ palustrem faciunt fere universam planitiem, quæ inter montes Sirmineto proximos, & mare intercedit. Hæc est latitudo, & longitudo istiusmodi paludis in Setino, & Sirminetano. In Privernati verò palus contermina est alteri palustri agro Setinorum sub monte ubi Castrum Valentini fuisse dicitur, & sub alio, ubi insignis Villa Sejani fuit. Protenditur dein ad loca proxima Monasterio Fossæ novæ, & ad prædium quod Leo Decimus Pontifex Maximus affinibus suis largitus est: quodque deinde Gottifredæ familiæ, & ab hac Gavottæ venditum dicitur, quæ loca fermè integra derivatis aquis in fossam manufactam Carolus Gavottus in culturam redegit. Itaque in tanta latitudine, & longitudine à Monasterio Fossæ novæ Terracinam usque loca omnia, montanis exceptis, adeò aquis obruta sunt, vt hieme viam Consularem qua Romam,

man, & Neapolim itur, aquæ exundantes circumtegant, ita quidem ut submersis in ea via ab aquarum colluvie nonnullis non ita pridem Innocentius XII. Pont. Max. illuc miserit R. P. D. Grimaldum tunc Viarum Curatorem, qui loca lustraret, & septa quædam à piscatoribus artefacta in fluminibus, everteret, aliaque impedimenta tolleret, quemadmodum factum est, ac salutari edicto provisum viatorum saluti.

Sunt qui putant Pomptinas paludes Romanorum ævo totum spatium, quod diximus occupasse: dein arguunt Romanos haud potuisse has paludes ficcare, irridentque eos, qui publicæ rei causa Summo Pontifici suadent majorem partem ejusdem paludis facillè siccare posse. At isti in magno errore versantur, quum paludis Pomptinæ situs Romanorum tempore non præsentem æquaverit, sed longè lateque minor extiterit. Eam paludem Romanæ Reipublicæ ævo proximam Terracinæ, & Circæiis patet ex Livio lib.4. : *Anxur*, is ait, *fuit quæ nunc Terracinæ sunt: urbs prona in paludes*, & Strabone lib.5. cujus verba superius retulimus: ex quibus constat paludem istam à Terracina, & Circæiis incœpisse, locaque Pometiam usque occupasse, & Setini agri quædam, idest modici agri contermini Pometiæ, quæ nunc *Mesa* vocitatur, & quadraginta novem mille passibus Roma, & undecim milliariis à Terracina abest. Ergo citra Ufentem Privernum versus nulla erat palus, & præter quædam agri Setini Pometiæ finitimi, cætera ejus territorii haud erant palustria.

Forum Appii nunc aquis submersum jacet, vniversusque ager circumjacens: Appia via à Foro laudato vsque ad Terracinam nunc tota palustris est. Castrum S. Donati inter forum Appii, & Circæjum, Asturamque positum, quod stetisse scimus usque ad annum Christi MCCC., nunc sine vestigio aquis obrutum tabescit. Pometia, cujus ruderata visuntur in loco *Mesa* dicto in fine Setini territorii Terracinensi finitimo ad Strabonis ætatem floruit, uti Capite 9. diximus. Quare ni fallor nemo negaverit Romanorum ætate Pometiam, & partem ejus agri, viam Appiam, Forum Appii, & locum ubi Castrum S. Donati situm erat, olim palude Pomptina infectum haud fuisse: nisi quis dicat fatuos Quirites, qui Urbes, & Fora, viamque Consularem, Regnamque viarum construxerint in medio paludis Pomptinæ. Id ipsum

probant insignes reliquæ sepulchrorum Romanorum, quæ Ligorii ætate, immo & nunc visuntur in tota Appia, quæ submersa jacet; rura ampla, quæ in eo tractu extitisse suo loco exponemus; villa Sejani supra montem finitimum paludi posita à parte respiciente Privernum, aliaque rudera pariter insignis villæ, quæ in monte Valentino apparent: quæ quidem villæ agros suos nonnisi in planitie nunc palustri habebant: enimverò qui asserit ea loca, & finitima illis palustria ea ætate fuisse, stultitiæ insimulat Romanos, qui villas in palude, & sepulchra tanta cum impensa condita item contermina viæ in paludis medio sitæ constituissent.

Has paludes primus omnium siccasse dicitur Appius Claudius Cæcus in censura, quam cum C. Plautio gessit anno V. C. CCCCLXII. vel CCCCLXIII. ex Livio lib. 9. aliisque relatis hoc libro cap. 13., quamquam Kircherus lib. ultimo Veteris, & Novi Latii cap. 2. prodat Appium aggere paludibus injecto viam silice stravisse: quod apud Livium non legitur, neque id mihi arridet, nisi dicas id contigisse in eo tractu Appiæ non procul à Terracina in quo sunt plures fornices regii Pontis, quem Trajanum construxisse ajunt; hic enim situs spatium ferè trium millium passuum cæteris illius planitiei depressior est, & mari inferior. Post Appium jam lapsis annis ferè centum triginta iterum hæc paludes siccasse narratur Cornelius Cethegus quum Consul esset teste epitomatore Livii lib. 46.: *Pomptinæ paludes à Cornelio Cethego Consule, cui ea Provincia evenerat siccata, agerque ex iis factus est.* Sunt qui hunc nuncupent M. Cornelium Cethegum, qui cum L. Anicio Gallo Consul fuit anno V. C. DLXXX. ex Cluverio lib. 3. Ital. antiq. pag. 1005., & Kirchero Veter. & Nov. Lat. lib. ultimo cap. 2., aut anno DXCIII. ut aliis arridet. Plerique suspicantur eum fuisse P. Cornelium Cethegum, qui anno V. C. DLXVIII. Consulatum gessit cum M. Bæbio Tamphilo, quod Ligorius in MSS. Otthobonianis verbo *Pomptiniana*, & voce *Pontiniano* prodat in Regione agri Setini, quam vulgus *i Maruti* appellat, non procul ab Appii foro, positam villam P. Cornelii Cethegi Consulis, quo loci subdit effossum sua ætate lapidem Terminalem cum epigraphe:

A G E R P R I V A T V S

P. C O R N E L I I C E T H E G I,

Verun-

Veruntamen palam est L. Florum loco jam adducto Consulatus M. Cornelii Cethegi meminisse, quem ideò putamus Pomptinas paludes culturæ reddidisse, quod villam paternam finitimam possideret in Setino .

Dein Cæsar istiusmodi paludis exsiccationem tertio aggressus est; & quoniam ob aquas ex Ufente, & Amaseno exundantes finitimi agri mare versus in summo versabantur discrimine, idcirco meditatus est aggere viam Appiam munire testimonio Plutarchi in vita C. Julii Cæsaris: *Paludes in Nomentanis, & Setinis derivare molitus est, atque efficere campum, qui multa millia posset capere agricularum*, Suetonius in eodem Cæsare cap. 44. : *Siccare paludes Pomptinas destinabat*, idque opus Cæsarem incœpisse constat ex Dione lib. 44. qui aggeris per Appiam ducti meminit, quemadmodum & vetus interpret Horatii ad satyr. 5. lib. 1. Quod opus Cæsar destinaverat, aut incœperat, Augustus tandem perfecit: hinc novis aggeribus extructis Appiam restituit, & campos inundatione squalidos ad culturam revocavit quemadmodum literis mandavit vetus commentator Horatii de Arte Poëtic. ad ea carmina:

*Debemur morti nos, nostraque: si ve receptus
Terra Neptunus classèis Aquilonibus arcet:
Regis opus, sterilisve diu palus aptaque remis,
Vicinas urbes alit, & grave sentit aratrum:
Seu cursum mutavit iniquum frugibus amnis.*

modo autem subdit, inquit interpret, quod non tantum verba hominum intereant: sed & homines, & omnia eorum facta quod tribus probat exemplis: Primum de Ostiensi Portu. nam apud Ostiam Civitatem Augustus mare irrumpens interclusit, & aggere terra, & lapidibus obstruxit, Portumque ibi fecit: secundum de Pomptinis paludibus, quas Augustus exsiccarit, & habitabiles reddidit, injecto similiter aggere lapidum, & terræ: tertium de Tiberis fluvio, quem Agrippa de proprio declinavit alveo, ad eum per quem modo fluit: & paulò post: Divus Augustus duas res divinas fecit, ut Pomptinam paludem exsiccaret, & in mare meatum habere cogeret, ut arari posset: deinde Portum Lucrinum munivit. Hæc Acron, cui consentit Strabo lib. 5. qui scribit Augustum fossam longam ad Appii forum usque du-

xiffe ut palustres aquæ in eam derivatæ , atque in mare exoneratæ campos culturæ aptos relinquerent , quamquam Holstenius adnot. ad Cluverium lib. 3. pag. 1004. hæc subiiciat : *Falsum hoc : nam agger viæ Appiæ non ea est altitudine ut fluvios exundantes intra alveum contineret , sed passim in ipsa viâ veteri Pontes , & Arcus veteres visuntur , sub quibus aquæ derivabantur* , in quo ipse fallitur Holtienius , quum antiqui hujus aggeris meminerint , & revera agger nunc etiam appareat hac arte factus , ut aquæ ex Ufente exundantes continerentur ne supra Appiam excreverent , & quæ ab alia parte mare versus vel per Pontes , & meatus Appiæ decurrerent , per fossam jam dictam exonerarentur in mare , quod nemo ea loca visitans negaverit : quamquam piscarii novarum rerum cupidi pro piscium piscatu pluribus in locis Appiam obtriverint , ut per ea pisces vagari possent . Post hæc Trajanus Appiam instaurans exsiccationi etiam paludum incubuisse dicitur ex Dione lib. 68. : *Per Pomptinas paludes viam saxo stravit , extruxitque juxta vias ædificia , pontesque magnificentissimos fecit* , unde non defunt qui referant incertum esse an Appiam saxis , quæ nunc visuntur Trajanus , an Appius , vel Augustus muniverint : quamquam mihi liqueat semper iisdem saxis Appiam stratam , iisque usum fuisse Augustum , quum ea devastata esset , aggeremque illi iniceret , & Trajanum , quod Romani bellis ingruentibus viam illam satis commodam regio exercitui sæpè sæpiùs evertissent ad hostium adventum , accessumque impediendum ex Holstenio , & Kirchero superiùs adductis .

Porrò idem Kircherus arbitratur cultum camporum Pomptinorum diù durasse , quod ni fallor probatur ex sequentibus cippis antiquis , quos refert Ligorius in MSS. Otthobonianis verbo *Tabulario* , & voce *Licimniano* . Alter effossus prope Circæjum sic :

D. M

TI. CLAUDIUS AVG. LIB. PROTUS
 TABVLARIUS A RAT. POMPTINA
 SIBI ET SVIS FECIT LIBERTIS
 LIBERTABVS
 POSTERISQVE EORVM

qui lapis ostendit Augustum exsiccatas paludibus Pomptinis agrum ex iis sibi fecisse privatum, præfecisse etiam Claudium Libertum suum rationibus introituum istiusmodi agri. Alter effossus non procul à via Labicana hæc habet :

DIANAÆ LICIMNIANAÆ SERVATRICI
S A C R V M

L. AVCTIVS L. F. LICIMNIVS
LICIMNIANVS TABVLARIVS POMPT
D. D. N. N. GRATIANI AVG. . . .

.

Quare constat ad annum salutis nostræ CCLXXXVII., & ab V. C. MCXXI., & sic spatio tercentorum, & plurium annorum hæc paludes exsiccatas mansisse, & Imperatores in eo situ omnia prædia ab Augusto liberatore à colluvie aquarum vindicata possedisse usque ad Gratianum; ex quibus intelligitur cur Trajanus, Nerva Coccejus, & ceteri viri docti putant, Domitianus quoque viam Appiam ornaverint, atque muniverint. Id enim eos, quin & alios sequutos Principes fecisse dicendum est, ut viatorum commoditati occurrerent, atque etiam servarent ab inundationibus agros privati patrimonii, ex quibus frumentariæ rei plurimum consultum erat.

Quomodo autem Romani hos agros custodirent patet ex Festo lib. 16. qui ait : *Retanda locantur Pomptina flumina*, id est purganda; retæ enim vocabantur arbores, quæ aut ex ripis fluminum eminent, aut in alveis eorum extarent, sic dictæ à retibus, quod prætereuntes naves impedirent, & quasi irretirent, unde Aulus Gellius Attic. Noct. lib. 11. cap. 17. arbitratur retanda flumina locari, idem esse ac purganda, ne quid aut moræ, aut periculi navibus in ea virgulta incidentibus fieret, quemadmodum interpretes Festi explicant. Quare habemus, Quirites quotannis locasse hæc flumina, ut ita conductores ea à vepribus, arboribus, virgultis, & herbis, quæ in iis fluminibus nascuntur, purgarent, & sic aquæ libero cursu in mare fluerent: quum juxta experientiam etiam præsentem pateat hosce fluvios tardos esse, multamque herbam palustrem parere, quæ fixis radicibus in imo, & foliis super

super aquas expansis ita impedit aquas decurrere, ut eas restagnare faciat: unde plerumque evenire solet Vere, & Æstate è suis alveis aquas erumpere, & vicinos agros inundare, ac naves irretiri. Quibus verò instrumentis hæc herbas Romani eradicarent mihi non liquet, licet sciam nunc bubalis in ea flumina immiſſis id fieri, nam ii dum connatant, & obnatant radices evellunt. At quamvis in hunc modum purgatis fluminibus contingat statim aquas quinque, & ultra palmis decreſcere, nihilominus ob aliam cauſam iſtiusmodi usus inutilis dignoſcitur, nam bubali irruunt pedibus, & capitibus in aggeres, alveoque replent terra, quæ ex iis in flumina præcipitat. Hic ſtatus rerum Imperatorum ætate.

C A P U T X V I I.

De palude Pomptina ſub imperio Summorum Pontificum.



Etulimus ſuperiori Capite quæ facta ſunt ad hæc paludes exſiccandas veterum Romanorum ævo: ſuperest modo ut memoremus ſequiora tempora, quibus Barbari Romam, Latiumque imperio tenuerunt. Hi quippe omnia fere Latii magnifica monumenta, & cum primis viam Appiam fœdè vaſtarunt, donec Cæcilius Decius Maurus Baſilius ex nobili Deciorum progenie Theoderico Regi Gothorum, Senatuque Romano obtulit ſe privata manu id Regium opus reſtauraturum: quare Theodericus Senatu Romano ſcribens glorioſum ſibi duxit nobiliſſimo Senatori in hunc modum gratias referre,

Senatui Urbis Romæ.

T H E O D E R I C V S R E X.

*V*ir magnificus, atque Patricius Decius glorioſo circa Rempubli-
cam amore devinctus ultro poſtularit voto mirabili, quod
vix potuiſſet ſub conſilio noſtræ pietatis imponi; paludem Decennovii
in hoſtis modum vicina devaſtantem, fovearum ore patefacto promi-
ſit

fit absorbere illam famosam sæculi vastitatem; quam sub diuturnitate licentiæ quondam mare paludestre possedit, cultisque locis inimicum superaffundens unda diluvium terrenam gratiam sylvestri pariter horrore confudit, nil utique nutriens sub liquore: spoliatum fructibus est solum, postquam obnoxium cœpit esse paludibus. Ideo miramur priscae confidentiæ virum, ut quod diu virtus publica refugit, manu privata susceperit. Hunc ergo audacem laborem aggressurum se laudabili perfectione pollicitus est; ut pereunte damnofo gurgite, quæ fuerant amissa, ulterius non perirent; unde nostras super hac parte fertilitatis postulat iussiones, ne sine auctoritate publica subeat opus eximium, quod erit cunctis viantibus profuturum. Sed vos Patres conscripti præsentibus decretis adnuimus, ut ad dicta loca Decennovii duos ex vestro Corpore dirigatis; quibus arbitrantibus, quantum spatii restagnantis incurfibus paludestris illuvies occupaverit, fixis terminis adnotetur; ut quum ad perfectionem promissum pervenerit, liberatori suo reddita terra proficiat, nec quisquam inde aliquid præsumat attingere; quod tam diu invadentibus aquis non potuit vindicare.

Ex hac epistola Theoderici apud Cassiodorum lib. 2. Variar. 32. intelligitur duos Senatores missos, qui terminos palustris agri statuerent, quippe Rex, Senatusque decreverant Decium tantorum auctorem bonorum totius agri ad culturam revocandi dominum, ac possessorem futurum. quod ex altera epistola 33. à laudato Rege eidem Decio scripta patet.

Decio viro illustri Patricio.

THEODERICVS REX.

Vobis itaque desideria justa petentibus præsentia auctoritate concedimus, ut stagnis Decennovii paludibusque siccatis sine fisco possideas in solum rura revocata; nec ullam metuas libertatis rebus exhibere culturam, quas sub generalitatis testimonio absolvimus. Hinc etiam ad Amplissimum Senatum præcepta transmisimus, ut definito nunc spatio ad tuum pulchre transeat dominium, quod est à foedis gurgiti-

gitibus vindicatum; æquum est enim, ut unicuique suus proficiat labor. Ergo liquet Decio liberatori totum id terrarum spatium, quod aquis obrutum erat, & à duobus Senatoribus circumscriptum, sine ullo censu fisco solvendo, aut dominis, ex Theoderici rescripto fuisse concessum.

Feliciter opus perfecit Decius, & stagnantes paludes exsiccavit; Appiamque restituit, quemadmodum ejus rei adhuc extat Terracinæ in columna quadam ad posteritatis commendationem inscripta memoria, quam & hîc apponendam duximus.

DN. GLORIOSISS. ATQVE INCLYTUS REX THEODO-
 RICVS VICTOR
 AC TRIVMF. SEMPER AVG. BONO REIP. STATUS
 CVSTOS LIBERTA-
 TIS ET PROPAGATOR ROMANI NOMINIS. DOMITOR
 GENTIVM
 DECENNOVII VIAE APPIAE, ID EST A TRIPVS VS-
 QVE TERRACINAM ITER
 ET LOCA QVAE CONFLVENTIBVS AB VTRAQVE
 PARTE PALVDIBVS PER
 OMNES RETRO PRINCIPVM INVNDAVERANT: VSVI
 PVBLICO, ET SECV-
 RITATI VIANIVM; ADMIRANDA PROPITIO DEO
 FELICITATE RESTI-
 TVIT: OPERI NAVITER INSVDANTE ATQVE CLE-
 MENTISS. PRINCI-
 PIS FELICITER DESERVIENTE PRAECONIIS: EX PRO-
 SAPIA DE-
 CIORVM CAEC. MAV. BASILIO V. C. ET INL. EXPF.
 VRB. EX PP.
 EX CONS. ORD. PATR. QVI AD PERPETVANDAM
 TANTAM DOMINI
 GLORIAM PER PLVRIMOS QVI ANTE NON ERANT
 ALBEOS
 DEDVCTA IN MARE AQVA

Ea enim est felicitas Principum, qui opera publica privatorum manu facta sibi adscribere solent, quod faciunda concesserint. Ex his quoque compertum habes istiusmodi paludem Decennovii tunc dictam, quod Ufens ea ætate Decennovium vocaretur, uti scripsimus Cap. 15. Per *Tripus* hic nil aliud intelligitur, nisi tres Pontes, qui ab Appii foro Terracina Romam venientibus diffiti sunt quatuor ferè mille passibus, quamquam Cluverius legat *Tribus Tabernis*, quem ideò insinuat Holstenius Adnot. in Ital. Antiq. ejusdem ad pag. 1005. lin. 25. Kircherus, & alii.

Porrò domitis tandem, expulsisque Roma Gothis, quum Imperatores partim Constantinopoli, partim in Occidente vagas, & instabiles sedes fortirentur, atque adeò Roma Præfectorum, & Pontificum curæ relinqueretur, ruptis vastatisque in ea confusione temporum aggeribus, campi Pomptini denuo pristinam illuviem passi sunt; quippe neque ulla magni momenti fabrica nisi continuò annuis in hunc finem stipendiis facta tecta conservetur, diù durare potest.

In hoc statu manserunt ii agri donec Bonifacius VIII. ex nobilissima Cajetana gente, ut Sirminetani Ducatus familiæ suæ addicti paludosis aquis obnoxios campos ad culturam revocaret, Nymphæum amnem, fluvium S. Nicolai, aliumq; Falconis, per fossam artefactam duxit in Cavatam Setinorum, scilicet in eam fossam, quam Augustum fecisse scripsimus Cap. 14. Quippe Nymphæi, & prædictorum fluminum aquæ tunc breviori via per tres Pontes à Trajano supra Appiam constructos ad Pontem Trovæ, & inde per alveum, quem *Rio Martino* vocant in mare educebantur; neque per Cavatam, aut Setinorum territorium confluebant: cujus rei vestigia clarissima nunc etiam apparent, & assertor est Plinius lib. 3. cap. 5. aliis 9. qui in antiquo Latio inter Antium, & Circæjum statuit Clostra Romana. Sic Ptolemæus, & Tabula itineraria.

Astura.

Clostris IX.

Ad Turres Albas III.

Circæjos XIX.

Itaque Clostra Romana diffita ab Astura spatio trium mille passuum, erant ubi nunc est locus vulgò dictus *Foce di Fogliano* nam

ostium Lacus laudati tribus milliariis distat ab Astura; alius verò locus in Tabula notatus *ad Turres Albas*, is est quem hodieque *Tumuletum* vocitant, qui tria millia passuum à jam dicto ostio lacus Fogliani abest, uti patet ex Holstenio in Cluverium ad pag. 992. linea 10. & lin. 16. & seq. qui ea loca exploravit, & cum duabus chartis MSS. Vaticanis paludis Pomptinæ à peritissimis Geometris confectis contulit.

Alveus quem dicunt *Rio Martino* artefactus usque ad id ostium lacus laudati ductus hodieque apparet: quandoquidem ea erat aquarum derivatio, ut Nymphæus cum aliis Sirmineti aquis per tres Pontes à Trajano in Appia constructos, dein per flumen antiquum, idest partem fossæ Neronis, usque ad Trovam, & inde per alveum Rivi Martini usque ad ostium lacus Fogliani fluerent, & in mare exonerarentur, quod testantur Holstenius loco mox dicto, Kircherus etiam, quin ejus alvei exsiccati, & profundi clara vestigia, & literæ Pontificum infra referendæ. Quamobrem ni fallor Romani id ostium lacus, Clostra Romana dixere, quod claustra quædam ostio Nymphæi amnis apposuissent contra vim Oceani ne oppleretur arena Holstenio teste.

Bonifacio defuncto, Setini aquarum detrimento aggravati impigrè causam suam apud Pontifices successores egerunt, omnem tamen eorum conatum irritum fecit absentia Pontificum, qui Avenione Sedem constituerant, donec Romam remigrante Gregorio XI. sunt, qui dicant Martinum V. ejus successorem antiquum Nymphæi cursum, restituisse, & alveum *Rio Martino* dictum, de quo jam verba fecimus excavasse. At sane errant, quum is alveus antiquissimus esset, & Romanorum ætate factus. Pro certo tamen habeo eum Pontificem, quum Cardinalis esset, & Camerarii Sedis Apostolicæ munus gereret ea loca, visitasse, & plura per sententiam, quam tulit, decrevisse, quæ dein Eugenius IV. Calixtus III. Pius II. & Sixtus IV. irrita fecerunt; quandoquidem quæ Eugenius, & Calixtus statuerunt satis expressa sunt in literis Pii II. quæ omiſſis iis, quæ redundant, hæ sunt.

P I U S E P I S C O P U S.

FActa Nobis super iis per dilectum filium Franciscum de Chineis familiarem nostrum, quem ad ipsos fines intuendum, & fines locorum terminandum destinavimus plena informatione, ac de meritis

tis causæ etiam ab aliis plenè instructi: motu proprio, non ad cuiusvis instantiam, sed ex certa nostra scientia sententiamus, arbitramur decernimus, & ita tandem præfato Honorato Cajetano, & Universitati Setiæ prædictis, & aliis, quorum interest harum seriè districtius injungimus, & mandamus, ut alveum fluminis, qui ad recipiendum aquas paludum convicinarum, & fluviorum Nynfæ, & aquæ putridæ tempore piæ mem. Eugenii Papæ IV. prædecessoris nostri de ejus mandato inceptum in ea forma, qua datum est initium, & altitudine trium passuum, & totidem latitudinis omninò perficiant, & ad finem juxta formam, & mandatum super hoc ipsis per nostros Commissarios suo tempore faciendum quanto citiùs demandare procurent. Nos enim omnibus supra dictis matura consideratione pensatis, ut inter Honoratum, & ejus Vasallos, ac Universitates prædictas perpetua pax vigeat, Sermonetæ, Nynfæ, & S. Donati, & ipsius Universitatis Setiæ territoria auctoritate Apostolica, ac motu, & scientia supra dictis tenore præsentium dividimus, videlicet: quod lectus, sive alveus fluminis prædicti, qui tempore Eugenii fel. rec. inceptus fuit, ut præfertur descendendo per eundem alveum usque ad locum, qui nuncupatur campus Lazari, & usque ad locum, qui nuncupatur le Mesagne usque ad locum, qui nuncupatur la Trova, & à Trova usque ad Rivum Jo. Francisci &c. per quem Rivum facturum est transitus alveus d. fluminis incepti tempore Eugenii, & per d. Rivum descendendo, usque ad rivum Martini: totum id quod dividit alveum d. fluminis incepti tempore Eugenii, & rivum Jo. Francisci usque ad rivum Martini descendendo ut supra à dextera versus mare, & Urbem sit, & esse debeat ipsius Honorati de territoriis suorum Castrorum. A parte verò sinistra versus montem, & Setiam sit Universitatis Setiæ &c. volumus insuper, & mandamus, quod ad hoc ut alveus ipse quanto citiùs terminari, & perfici valeat ad illum faciendum, & perficiendum universi populi finitimi contribuant, videlicet ipse Honoratus, & reliqui convicini Castrorum Domini, seu Proceres necnon Communitates locorum finitimorum &c. & persone tam Ecclesiasticæ, Regulares etiam exemptæ, & seculares &c. Ordinationibus Apostolicis &c. cæterisque contrariis quibuscumque &c. Dat. Romæ apud S. Petrum anno Dñi 1458. quinto decimo Kal. Febr. &c.

Has litteras confirmavit Sixtus IV. unde deducitur Judices putasse, ut quemadmodum jussu Bonifacii Nymphæus amnis mutato decursu aquarum exoneratus fuerat in Cavatam Setinorum; ita antequam is fluvius in os dictæ Cavatæ intraret, exoneraretur in novum alveum de mandato Eugenii IV. incæptum, ita ut maxima vis aquarum Nymphæi diverteretur, & per territorium Sirmineti, efflueret tandem in antiquum alveum Romanorum, quem *Rivum Martini* dicebant, & per quem etiam tempore Bonifacii VIII. decurrebat: quod factum est; nam alveus impensis totius Provinciæ, uti Pius II. statuerat effossus est, ejusque alvei vestigia inter agrum Canoniorum S. Mariæ Sirmineti, qui est pars prædii Mesagnarum, & agrum Ducis ejusdem oppidi vocatum *le Cartichette* adhuc apparent, & recognita fuerunt à viris illuc missis à Congregatione, quam vocant Boni Regiminis anno 1693. & 1699. qui Setinis, atque Sirminetanis id fatentibus palam scriptis mandarunt, alveum fluminis novi excavati jussu Eugenii IV. & Pii II. in situ superius descripto fuisse: quod & testimonio Chartæ MSS. à peritissimis Geometris tunc confectæ probatur.

Porro & Calixtus III. regalia quædam Setinis remisit, ut eum alveum excavarent. Hæ quippe sunt Calixti litteræ.

Dilectis Filiis Communitatis Civitatis Setiæ
Provinciæ nostræ Maritimæ.

CALIXTUS PAPA III.

Dilecti filii sal. & Apostolicam Benedictionem. Exigunt merita devotionis, & fidei vestra, ut ea vobis concedamus, quæ ad honores, & commoda vestra pertinere noscuntur, quo in dies magis devotio, & fides quam ad nos, & Romanam geritis Ecclesiam augeatur, & crescat; Ac primum annuentes petitionibus per Oratores vestros nobis expositis, omnia, & singula privilegia, libertates, exemptiones, statuta, immunitates, facultates, jura, & gratias, & indulta usque in præsentem diem per quoscumque Romanos Pontifices prædecessores nostros, aut alios ab hisdem potestatem habentes concessa, & data, quorum tenores hic haberi volumus pro sufficienter
expres-

expressis, harum serie autoritate Apostolica approbamus, & confirmamus, mandantes banc nostram voluntatem à Rectoribus Provinciarum nostrarum Campanæ, Maritimæ, quam à tertiis quibuscumque inviolabiliter observari. Ac ut in fide, & devotione, quam ad nos, & præfatam Romanam Ecclesiam geritis ferventiùs persistatis, de tertia parte salis anno præterito nostræ Camere Apostolicæ debita, quæ ad summam centum, & sexaginta quinque florenorum auri de Camera ascendit, vobis sexaginta quinque similes solum pro construendo canali quodam, seu flumine ad siccandas certas paludes Civitatis nostræ Setiæ admodum utili, hac vice tantum remittimus, & relaxamus, mandantes expresse Thesaurario, aliisque officialibus dictæ Camere, quod dictos sexaginta quinque florenos similes d. de causa admittant, & ad exitum in eorum libris apponant, admittique, & apponi penitus faciant in contrarium facien. non obstan. Dat. Romæ apud S. Petrum sub Annulo Piscatoris die prima Junii MCCCCLV. Pontificatus nostri Anno I.

Ja. Lucensis.

Veruntamen neque diù hæc pax culta est, quod Sirminetani sæpe eam fossam devastarint, donec Setini aquarum illuvie oppressi apud Alexandrum Sextum reclamarunt. Hinc civilia bella exarsere, quibus miserrime supra sexcentos viros periisse narrant, & Honoratum Cajetanum tunc Sirmineti Ducem Castrum Setinorum Petratam dictum diripuisse, & ob eam rem Pontificem feudam, & bona ejusdem confiscasse; itaque re iterum ad Judices delata, auctore Antonio de Ruvere Episcopo Eugubino Julii II. à Secretis, & Sacri Palatii Apostolici Magistro anno 1504. composita lis est hoc modo, ut scilicet ostium dicti novi alvei obstructum maneret, & Dux Sirmineti medietatem prædii Mesagnarum donaret Setinis, qui possent semper flumen Puzæ etiam in locis ditionis ejusdem Ducis aggeribus munire, hoc addito pacto, ut in posterum nemini liceret flumina, & antiquos decursus aquarum mutare.

Anno 1550. iterum inter hos populos suam auctoritatem interposuit Cardinalis de Turnone Setiæ Governator, qui litem definiivit his conditionibus, ut nempe priora manerent, daretur præterea domino

domino Duci medietaſ prædii Meſagnarum renovato pacto ſtatum fluminum, & alveorum antiquorum non immutandi, & quod nil fieri poſſet à Sirminetanis, quod quomodolibet aggeribus fluminis Puzzæ detrimento eſſet.

Sixtus V. Romanorum Conſulum, & Auguſtorum æmulator id opus exſiccationis paludum Pomptinarum aggreſſus eſt; vixerat enim Setiæ in Conventu Fratrum S. Franciſci Tertii Ordinis adhuc ejus Religionis alumnus, eumque tunc palam jaçtaſſe referunt ſibi reſervatum eos agros ad culturam revocare, quemadmodum fecit; nam vix Pontifex renuntiatus, Setiam petiit, dein in campo in palude ſito, quem accolæ vocant *Padiglione di Siſto* noctem tranſegit, loca luſtravit, & rem proſus divino conſilio auſpicatus foſſam novam, quæ in hunc diem ab ejus nomine *flumen Sixti* dicitur, fieri præcepit, quamquam ego putem eum foſſam Auguſti, quam Nero dilataverat, & aquarum illuvies repleverat, iterum excavari mandaſſe.

Sunt qui putent Sixtum morte præventum eam foſſam ad mare perducere haud potuiſſe. Errant porro ii, quum foſſa exonerata fuerit in mare eo loci, quem *Bocca di Olevola* appellant, & reſectis aggeribus, alveisque antiquis inſtauratis, ſtagnantes aquæ longe, lateque diffuſæ denuo exſiccatae remanſerint, ut ex MSS. Secretarii Congregationis paludum Pomptinarum apparet: quod & probatur ex veſtigiis foſſæ, & ex fama, quæ viget in ea Provincia, quamquam vix lapſis quatuor annis oſtium Olevolæ obſtruſum, & aggeres in pluribus locis fracti fuerint, & ob eam rem iterum ea loca paluſtria facta. Id eveniſſe ajunt, quod decem eſſent ii, qui propriis expenſis id opus aggreſſi erant, & quum mortuo Sixto V. omnes lucrum ſpectarent, neque impendiis annuis ob conſervationem oſtii Olevolæ, aggerum, foſſarumque, animum adiicerent, atque inſuper contigiſſet ex ſtipulis agrorum incenſis, terræ ipſi non adhuc immuni à bitumine paludis ignem iniici: ex quo produnt ſpatio fere duorum menſium terram deſtagraſſe, & meſſem ſequentis anni interceptiſſe. Hinc factum eſt campos cultura, & feracitate inſignes ſtagnantium aquarum iterum impetum ſubire coactos fuiſſe. Veruntamen teſtari poſſum bis mille, & his plura jugera terræ in Setino agro, quæ erant paluſtria uſque ad annum 1640. à faucibus paludis exempta manſiſſe,

fisse, & culta: quæ tamen paulatim aquis obruta sunt, quod Sirminetani obstruxerint os Rivi Martini privata manu contra pacta jam dicta, quibus solitos aquarum cursus mutare fuerat vetitum, quin torrentem Teppia, qui alia via per tres pontes, & dein per pontem Trovæ, flumen vetus, atque Rivum Martinum fluebat, in os Cavatæ Setinorum anno 1644. exoneraverint; quamobrem ob impetum, aquarum irruentium in aggeres fluminis Puzzæ fertiles Setinorum agri inundari consueverunt, & sic quum bis mille jugera sub Sixto Quinto exsiccata, tum fere alia totidem palustria effecta, instaurata sunt etiam antiqua jurgia. Quippe Setini triginta ab hinc annis apud sacram Congregationem Boni Regiminis Sirminetanos compellant tanquam pactorum perturbatores, & petunt Teppia torrentem, aliamque foveam quam vocant, *Fosso de Cappuccini* per antiquos alveos duci, novosque obrudi: instant præterea iisdem haud licuisse fossam per quam Nymphæus in Cavatam introducit, protelare, aut aggeribus munire, & sic facere ne aquæ exundantes decurrant per prædium Mesagnarum, & in Trovæ piscinam. Et quamvis post plures illuc accessus per insignes Romanæ Curia viros (qui visitato toto illo tractu per quem fluit Nymphæus, nullum reppererunt locum, ubi aggerum apparerent vestigia) anno 1693. & 1697. eadem sacra Congregatio edixerit alveum Nymphæi dilatari, aut aggeribus muniri nequicquam posse, & licere tantummodo ripas restaurare ad planitiem terræ; nihilominus ii populi sibi licere putarunt aggerem Nymphæo opponere, quin ut exundantes aquas è Nymphæo torrentis Teppia illuvie gravido continerent, novos aggeres non procul à Nymphæi fossa in loco, quem dicunt *Teppia vecchia* extruxerunt. quibus omnem vim aquarum, in os Cavatæ Setinorum, & in aggeres fluminis Puzzæ irruere compellunt.

Hinc factum est anno 1702. kalendis Martii ut ruptis aggeribus Cavatæ è conspectu turris Petrata, flumen quaqua versus effusum per agros Setinorum duobus fere mensibus debaccharetur, & coloni, ac domini futura messe fraudarentur. Quare delata res est ad Congregationem, quam Boni Regiminis vocant, & ad Maximum Pontificem CLEMENTEM XI. qui statim, utpotè qui diù,

noctu-

noctuque communi felicitati vigilantissimè operatur, pro ingenti, & prorsus heroica animi sui magnitudine ac summa clementia, dum sacra & profana Urbis monumenta restaurat, ad paludum quoque Pomptinarum exsiccationem animum suum, ad ea etiam, quæ natura vel ars negasset, quæque humana potentia vix fieri crederentur, occupatum adjecit. Quumque optimus præcessor illius Innocentius XII. id oneris commississet industriæ Cornelii Meyer Batavi, rejecta operis mole in generosissimum Principem Livium Odescalcum Bracciani Ducem, & Innocentii XI. nepotem, continuo idem Sanctissimus Pontifex CLEMENS XI. Ducem hortatus est, ut quantò citiùs operam daret exsiccationi; idque ut facilius perageretur gravamina quædam suo chirographo sustulit, quibus Procuratores Fisci bonificatorem oneraverant, ut nempe alacrior Dux fieret ad opus inchoandum. Misit præterea Setiam magni animi, magnæque indolis Cardinalem Josephum Renatum Imperialem Præfectum laudatæ Congregationi, ut imminente excidio Setinorum consuleret: qui vir summus, & publico bono natus nulli parcens sumptui, aut labori alveo Nymphæi, & aggeribus fluminis Puzzæ diligenter lustratis, mox à Setinis devastatos aggeres Puzzæ refici decrevit, & singulatim ad impensas gravari dominos agrorum: rupturam quoque in ripis Cavatæ factam instaurari curavit, operi addicens Othonem Meyer filium jam dicti Cornelii, qui brevi tempore ripam vastatam munivit, restituitque. His decretis idem Cardinalis omni laude cumulandus Romam reversus nomine Congregationis, cui præerat fancivit aggerem injectum ripis Nymphæi contra decreta jam edita circumsecari pluribus in locis, ita ut quolibet spatio passuum centum cæsura fieret palmorum triginta, ex qua erumpentes aquæ exonerari possent in agros Sirmineti mare versus, & dein in flumen antiquum, seu Fossam Neronis: quamobrem decretis addidit aggeres ab eo populo factos circumquaque alveum torrentis Teppiæ veteris everti, ne ii impedimento essent diversioni aquarum: quamquam neque id salutare editum hæctenus executioni missum fuerit, arte cujusdam Architecti qui simulavit se fecisse, quæ nequaquam implevit.

Cæptum itaque est id opus, & jam viginti mille scuta ut vocant,

cant, & forte amplius Princeps Odescalcus in illud impendit. Aggeres tamen fluminis Puzzæ quos exstruxit, bis aquarum impetu ab eo tempore vastati fuerunt, & ni Congregatio huic exsiccationi præposita torrentem Teppiæ per antiquum alveum fluere provideat, quemadmodum jus, & pacta expostulant, vereor ne ullo unquam termino aqua contineatur, & ne loco exsiccandi paludem, reliquum agri Setini, quod semper culturæ aptum fuit, à nova inundatione absorbeatur.

C A P U T XVIII.

De Romanorum villis in agro Setino, & de villa Antonia gentis, ac vino Setino.

LUstravimus jam clariora loca Setini agri: nunc tempus est villas Romanorum in eo agro positas commemorare; sed antequam villam Antoniaë gentis, quæ cæteris præstantior fuit, describere aggrediar, operæ pretium est differere cur Romani prædia, & rura sibi in istiusmodi situ delegerint. Mihi arridet, Quirites iis locis delectatos tum ob fertilitatem camporum Pomptinorum, & venatus, atque piscatus, quibus ea regio affluit; tum ob vina, quæ ibi producebantur; quum antiqui palàm assererent illic summum Liberi Patris cum Cerere certamen testimonio Plinii lib. 3. cap. 4. Sunt qui putent Saturnum, quum in Clivo Setino primum latuisset ibidem & primam vitem Latinis ostendisse ex Servio ad illud lib. 3. Æneid.

Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt.

At hi sanè delirant, quum rem tam veterem pro certo affirmare, fabulare videatur. Plinius lib. 14. cap. 12. prodit vinum Romæ post sexcentimum Urbis annum gustari cœptum, idque probari ait, quod Romulus lacte non vino libasset, & Numa constituisset vino rogum non aspergi ob ejus rei inopiam: quamquam hanc Plinii sententiam viri docti haud probent. Nam satis compertum est Æneam, seu Ascanium ejus filium longè priusquam Roma conderetur, ne vinum Mezentio Etruscorum Regi præstaretur vineta omnia Latinæ gentis

Jovi sacrasse, votique compotem factum, omne vinum ejus anni in templo Veneris Lavinatis effudisse, uti patuit ex relatis Lib. I. Latii Profani Cap. 4. & 5.

Setinum fanè vinum Straboni, Plinio, Athenæo, Juvenali, Martiali, & Statio commemoratur. Hæc de eo habet Plinius lib. 14. cap. 6.: *Divus Augustus Setinum prætulit cunctis, & ferè sequuti Principes confessa propter experimenta, non temere cruditatibus novis ab ea saliva: nascitur supra forum Appii: quare Augustus, & qui eum sequuti sunt Imperatores Setinum plus cæteris adamarunt ob eam causam, quod generosissimum esset, capiti non noceret, & cibos concoqui cogeret ex eodem Plinio lib. 23. cap. 1.: Surrentinum, is ait, veteres maximè probare, sequens ætas Albanum, aut Falernum: Albana nervis utiliora, stomacho minus, quæ sunt dulcia: at quæ supersunt Setina cibos concoqui cogunt: vinum Setinum scilicet plus Surrentino austeritatis, quod & tradit Athenæus lib. 1. his verbis: Setinum Formiano, Tripholino, & Surrentino simile, Falerno levius, capiti non nocet, Strabo etiam lib. 7. ubi id vinum pretiosissimum vocat: unde tanta generositas? ex Plinio, & Juvenali intelligitur; quippe Plinius testatur Setinos in planicie Pomptina vineas supra forum Appii obserere consuevisse contra recentiorum sententiam, qui putant vineas Setinorum priscorum in clivo Setino, ubi nunc olivæ sunt, fuisse. Idem Auctor lib. 17. cap. 4. clarius rem hanc sic enucleat: Cæcubæ vites in Pomptinis paludibus madent, transportabant enim Cæcubas vites è Cæcubis urbe Campaniæ, easque in Pomptino obserebant; unde vinum generosissimum: nam quemadmodum Cæcubo vino erat generositas summa, si eidem Plinio lib. 14. cap. 6. fides danda est, ita & vino ex Cæcubis vitibus translatis in Setinorum agros, erat celeberrima.*

Veruntamen ejus usus multum bonitati ejus vini conferebat; quippe illud non bibebant, nisi vetustissimum esset, quod patet ex Juvenali satyr. 5.

*Cras bibet Albanis aliquid de montibus, aut de
Setinis, cujus patriam, titulumque senectus
Delevit, multa veteris fuligine testæ.*

ubi interpretes, & Valla præ cæteris scribit in lagenis inscripta fuisse
loca,

loca, & tempora vini: quo scilicet loco, & quo Consule id fuisset collectum. Id ipsum prodit Martialis lib. 13. epigramm. 112. eo carmine:

*Pendula Pomptinos, quæ spectat Setia campos
Exigua vetulos misit ab urbe cados.*

& iterum lib. 10. epig. 36.

*Nec facili pretio: sed quo contenta Falerni
Testa sit, aut cellis Setia cara suis:*

quibus carminibus Poëta ambitiosè expressit Setiam gratissimam secessui Romanorum, ejusque vini vetustatem. Namque ut in eum locum Calderinus scribit, extra urbem alia ferè videbatur urbs cellariis referta, ubi viginti, & triginta annis servabantur vina, quæ dedisse Syllam, quum post immanes cædes splendida convivia exhibuisset populo, & vinum quadraginta annorum gustandum præbuisset, scribit Plutarchus in vita Syllæ.

Juvenalis in carminibus relatis fatis innuit hujuscemodi vina in montibus Setinis nasci, non in planitie & in Pomptino, ac supra forum Appii, quod tamen Plinio arrisit. Id ipsum testatur Martialis lib. 10. epigr. 74.

*Non Hybla, non me spicifer capit Nilus:
Nec quæ paludes delicata Pomptinas
Ex arce clivi spectat uva Setini.*

At nihilominus Plinii sententia mihi placet, nam hodieque regio est in ea planitie non procul à situ fori Appii, quæ à vineis quæ illic erant, vulgò vocatur, *l'uve nere*: quamquam arbitrer & vites fuisse sub monte Setino in clivo planitie proximo, quum is esset situs villarum magis illustrium, ejus scilicet Antonix gentis, Mæcenatis, & Augusti quorum rura ita posita erant, ut Appia, & clivus Setinorum montium eorum termini essent. Generositati, & bonitati ejus vini alludunt Juvenalis satyra 10.

*. . . . tunc illa time, quum pocula sumes
Gemmata: & lato Setinum ardebit in auro.*

& idem Martialis lib. 4. epigr. 69.

*Tu Setina quidem semper vel massica ponis
Pamphile: sed rumor tam bona vina negat.*

& lib. 6. epigr. 86.

Setinum, dominaeque nives, densique Tientes:

Quando ego vos, medico non prohibente, bibam?

iterumque lib. 8. epigr. 51.

Ceste, decus mensæ, misce Setina, videtur

Ipse puer nobis, ipse sitire caper.

Stattius etiam Sylvar. lib. 2. ad finem:

. *nec quod tibi Setia canos*

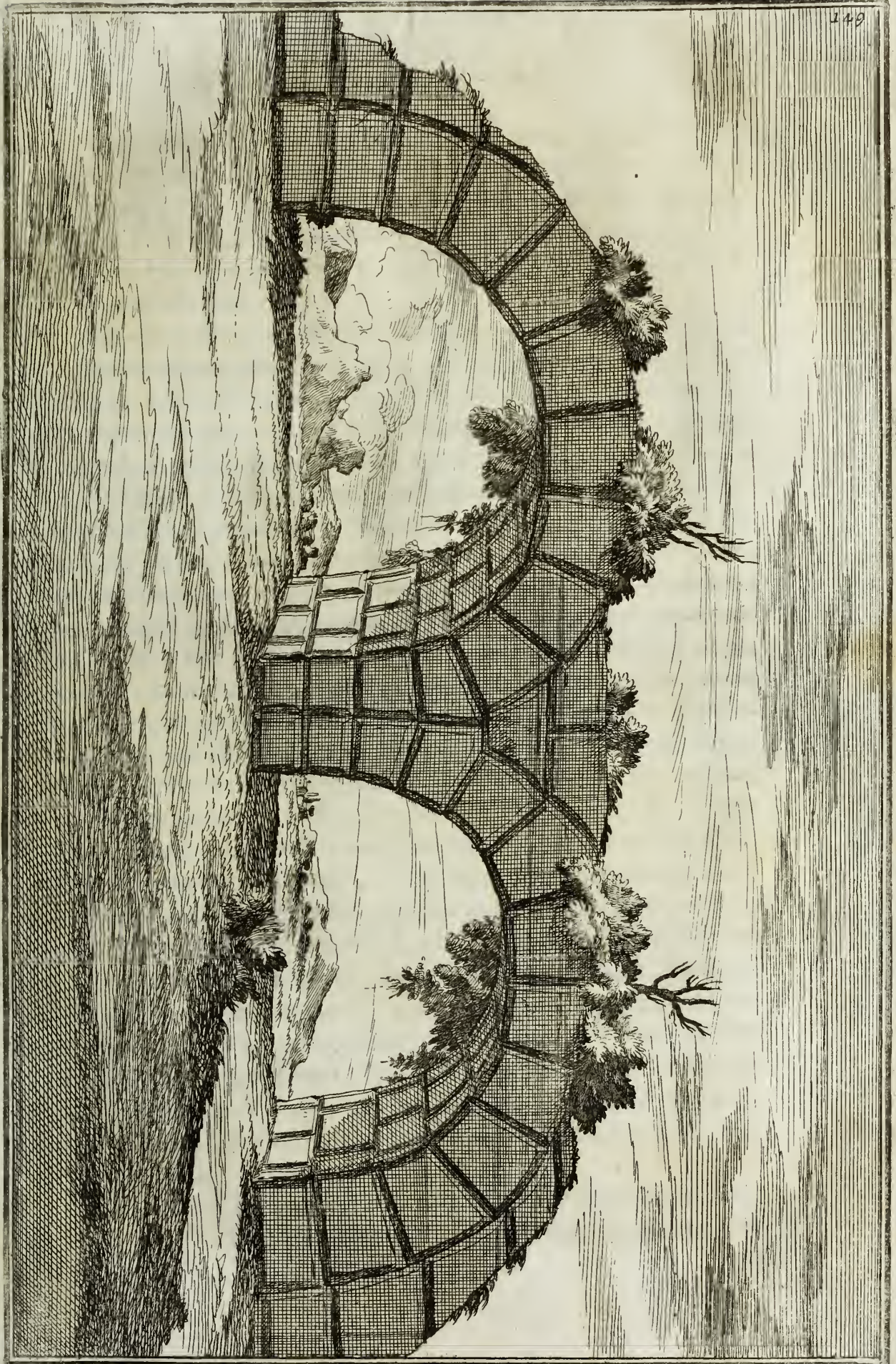
Restinxit cineres, gremio nec lubricus ossa,

Quod vallavit onyx

quibus versibus prodidit rogam clarissimorum virorum Romæ aspergi solitum vino Setino: en verba Calderini interpretis Statii: *Nec inquit umbræ tuæ, & tibi gratius fuit, quod rogam fuerit aspersus vino Setino, id autem tribuebatur clarissimis viris, quod equidem notandum est, quum nemo antiquorum præter Statium id manifestum fecerit.*

Sic & Olivis villas abundasse patet, quod in Antoniano monte, sub quo fuit villa Antoniae gentis adhuc appareant in rupibus vestigia saxorum cavorum, in quibus non nisi olivæ juxta usum ejus regionis feri quibant. Olivas enim primum in Latino plantatas ætate Servii Tullii Romanorum Regis memoriæ mandavit Plinius lib. 15. cap. 1.

Hæc Antoniorum villa celeberrima fuit, & vetustissima, ejusque situs talis erat: Roma venientibus per Appiam non procul à foro Appio in diverticulo viæ Setinæ inter lapidem quadragesimum primum, & quadragesimum secundum erat pons antiquissimi operis, quem nunc accolæ Pontem S. Cecilie vocant ab Ecclesia ejus nominis olim illi proxima, cujus pontis typum hic exhibemus. Hunc pontem antiquos construxisse puro, quod per eum locum flueret Romanæ Reipublicæ initiis exiguus fluvius, quem Setini flumicellum nuncupant, qui dein in Ufentem præcipitabat, & mutato cursu per fossam tandem, quam *Caratellam* appellant decurrere coactus est arte Appii Claudii, aut Cethegi Consulis, qui, uti superiori Capite 16. diximus, Pomptinas paludes exsiccarunt. Paulo cis Antoniae gentis villa incipiebat, totamque eam planitiem,



tiem, quæ Antoniano monti subjacet occupabat, immo summam tatem laudati montis attingebat. In hoc situ erant fontes aquarum quin & sulphurei, qui per subterraneos cuniculos canalibus impositis in Balneum deducebantur. Balnei vestigia hodieque apparent in medio ejus planities, in qua, uti fama est, aquæductus fictiles sæpe effossi sunt.

Sub clivo ejus montis, qui duobus milliariis à Setia distans est, conspiciuntur rudera illustrium ædium, quarum quatuor fornices nunc etiam assurgunt, ejus tamen circuitus ad quadringentos pedes protendebatur, quemadmodum ex ruderibus circumquaque subtus terram positis juxta schema, quod sequitur patet. Ejus villæ meminit Cicero lib. 2. de Orat. ubi inducit Cæsarem cum Crasso, & Antonio ita disputantem: *Sed jam tu, inquit, Antoni, qui in hoc diversorio sermonis mei libenter aquieturum te esse dixisti, tamquam in Pomptinum diverteris, neque amœnum, neque salubrem locum: censeo ut satis diù te putes requiescere, & iter reliquum conficere pergās.* Hic Tullius, qui de jocis oratorum disputationem contulerat, joculari voluit, & asserere, quod uti Pomptinum prædium Antonii neque gratum erat, neque salubre, ita totus ejus disputationis locus nec suaviter fuerat, nec utilis, quamquam Manutius scholiastes Ciceronis aliter sentiat: quod mihi persuaserit nemo, quum sensus verborum, quæ jam retulimus satis planus sit. Hunc Tullianum locum disertissime illustratum arbitror ex jam adductis, præsertim quum tota illa regio, in qua sitam Antonianæ gentis villam in Setino diximus, Antoniana, & mons Antonianus hodieque nuncupetur. Quin & in vetusta Sancti Ligdani Abbatis Benedictini vita, quam in Latio sacro dabimus, atque in aliis antiquissimis Setinorum scripturis idem mons, & planities eodem vocitatur nomine ab Antoniorum villa, quamvis nunc accolæ eum montem corrupto nomine *Antignanum* dicant, & locum ubi ædes villæ erant appellent *le Grotte del Campo*, qui locus occurrit Roma venientibus non procul à via Consulari, qua Romanorum ætate iter non erat, sed per Appiam.

Id ipsum testatur Ligorius in MSS. Otthobonianis voce *Vini*, quo loci prodit Antoniam gentem in Tusculano, atque in Setino

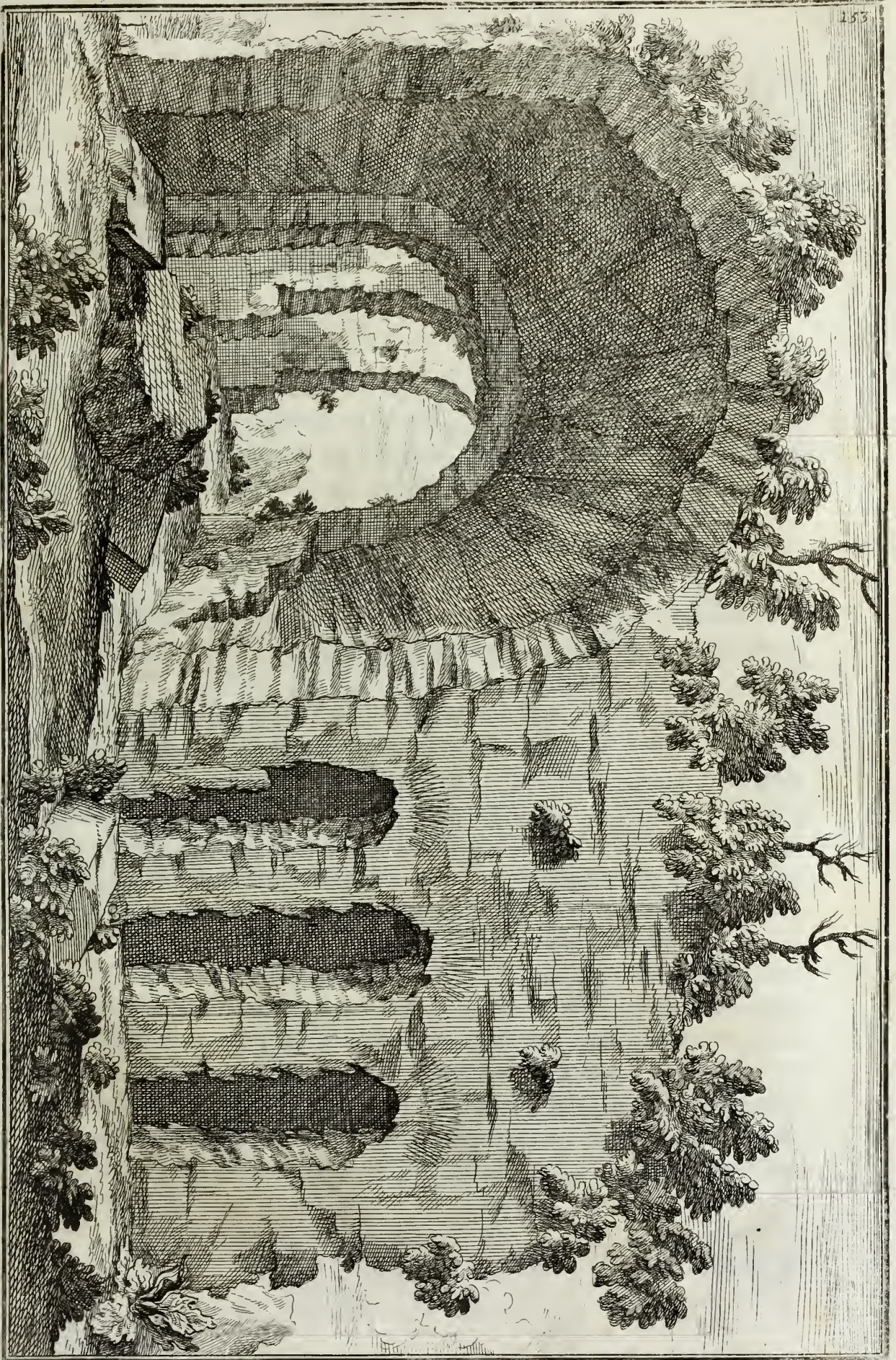
rus possedisse. Porro in regione proxima ubi Sulmo erat, nunc Sirminetum, libertos fortasse Antoniaë familiæ prædia habuisse constat ex sepulcrali faxo apud Ligorium in MSS. Otthobonianis.

D. M

M. ANTON. M. F. ANIEN
 MATRINIO EVOK AVG
 VIX. ANN. XXXII. M. VIII
 M. ANTONIVS M. F. ANIEN
 PRIMIGENIVS
 MEDICVS FACT. RVSSAT
 FRATRI SANCTISSIMO FECIT

unde constat hos fuisse libertos Antoniorum, quum frater Matrinii esset medicus factionis Russatæ, idest aurigarum, qui Circenses agitabant ex Tertullian. lib. de Spectac. cap. 9.: *Talibus auctoribus Quadrigæ productæ, merito, & aurigis coloribus idololatriciam vestierunt, & ab initio duo soli fuerunt, albus, & russeus albus hyemi ob nives candidas, russeus æstati ob solis ruborem voti erant, sed postea tam voluptate, quam superstitione provec̃ta, russeum alii Marti, alii album Zephyris consecraverunt, Præsinum verò terræ matri, Venetum celo, & mari, vel Autumno.*

Villam hanc Antonia gens plurimum adamavit, quod jactaret auctorem familiæ fuisse Anteonem, seu Antonem Herculis filium, aut quemadmodum alii affirmant, Antonam Nympham Tiberinam, quæ Evandri ætate cum Hercule concubuerit testimonio Plutarchi in Antonia. Itaque quum huic genti Tutelaris Deus esset Hercules, uti numismata M. Antonii Triumviri manifestum faciunt, & proprie illa cusa à Pomponio Musa Ædili Curuli, qui quum ævo Augusti filiam Antonii medici desponsasset, ut Sponsæ familiæ alluderet in denariis Herculem ducem musarum, & musas ipsas repræsentasse dicitur teste Ligorio in MSS. Otthobonianis verbo *Antonia*; hinc ad perpetuandam memoriam ejus rei, facile est ambitiosam gentem antiquitus adeptam prædium in Setina Colonia, quam Latini, & Setini Herculem condidisse dicebant uti Cap. 1. & 6. probaturum





tum est, & ob eam causam puto Setinos semper Antoniaë genti devotos, & clientes fuisse etiam Triumviratus tempore ejus factionis contra Octavium, sicuti diximus Cap. 2. ad finem.

Sunt qui prodant in ruderibus ædiculæ ejus villæ lapidem effossum cum inscriptione :

F E C V N D. F A V N A E

ut ita Antonii alluderent Faunæ, quam Herculem constuprasse narrabant, & ex ea Latinum procreasse, à quo Latina gens nomen accepit ex traditis Lib. I. Latii Profani Cap. 4. & 5. Fides tamen ejus rei sit apud eosdem, quum lapidem in loco designato non viderim, neque aliquid certi asserere possim.

Ex Collectione Canonum Cardinalis Deusdedit inedita, quæ servatur in Vaticana Bibliotheca lib. 3. cap. 149. hæc habentur: *Theodosia honestæ fœminæ fundum Antinianum cum omnibus suis via Appia milliario ab Urbe Roma plus minus XX. ex corpore Masse Nevianæ patrimonii Appiæ præstantem L. auri solidos*, quibus verbis hæc villa, quæ Appiæ contermina erat, & fundus Antinianus, seu Antonianus vocabatur, videtur enunciari, & nota XX. esse mendosa, & loco ejus XXXX. esse legendum, quo fit eum fundum à Theodosia nobili fœmina Ecclesiæ Romanæ relictum. Et quidem si milliariorum numerus ibi descriptus mendosus esset, res certa foret, quamquam Antinianus, & non Antonianus fundus ibidem asseratur; nam juvat meminisse Thernias Antonini Caracallæ sub monte Aventino ab antiquis Antonianas dictas ex Martino Polono lib. 1. cap. 6. de Palatijs Antinianas dein corrupto nomine fuisse vocitatas testimonio Andreae Fulvii de Antiquit. Romæ lib. 3. cap. 28. pag. 88. qui sic scribit: *Nella Regione della Piscina, sono ancora in piedi certi grandi edificij, e mezzi rovinati dette Terme Antoniane, e questo luogo hoggi da' Romani per vocabolo corrotto è chiamato Antignano*, quod & tradit Lucius Faunus de Urb. Roma lib. 3. cap. 2. pag. 79.; quæ satis sint ad villam Antoniaë gentis in Setino illustrandam.

C A P U T XIX.

*De villis Augusti, Mæcenatis, Attici, Vitellia,
Cornelia, & aliarum Romanarum gentium
in agro Setino.*

T Pomponium Atticum Ciceronis amicum villam in Setino, alteram in Tusculano, necnon in Antiati, & Terracinensi agris habuisse literis mandavit Ligi-
rius in MSS. Otthobonianis voce *Vini*, unde verò id hauserit viris doctis non liquet; nam Cornelius Nepos, qui Attici vitam diligenter descripsit, frugalitatem ejus commemorans ait: *Parique fastigio steterit in utraque fortuna, nullos sabuerit hortos, nullam suburbanam, aut maritimam sumptuosam villam, neque in Italia præter Ardeatinum, & Nomentanum rusticum prædium.* Hic locus Nepotis vel mutilus est, vel erroneus, quum pateat ex Cicerone lib. 1. epist. 2. ad Atticum, eum in Epyro villam studiis, & libris dicatam possedisse: en Tullii verba: *Ego enim te arbitror cæsis apud Amaltheam tuam victimis statim esse ad Sicyonem oppugnandum profectum, ubi Manutius sic subjicit: Amalthea in Epyro Attici villa studiis, & libris dicata, quemadmodum Academia Ciceronis Puteolos inter, & Avernum lacum in litore; quare patet hanc fuisse illustrem Attici villam, quamquam Cornelius Nepos haud ejus meminerit. Porro & in Pomptino Attici villam sitam habemus ex eodem Cicerone lib. 7. epist. 5. ad eundem: Sed de Formiano, inquit, Terracinam pridie Calendas Januarii, inde Pomptinum tuum, inde Albanum Pompei: ita ad urbem tertio Nonas Natali meo. Codices sunt, in quibus legitur inde Pontinium sumam, qui sane mendosi sunt teste Manutio in eum locum, qui ita legit: *Pontinum prædium ad Pomptinas paludes. & ita ratio dierum constat: pridie Calendas Terracinam, Calendis in Pontinum, IV. Nonas in Albanum, III. Nonas Romam: verbum sumam crediderim abundare, & additum ab aliquo, qui de Pontinio Ciceronis Legato acceperit. Ego affirmare ausim loco**

Pon-

Pontinium sumam legendum *Pomptinum tuum* : voluit quippe Cicero enunciare se Terracinæ pridie Calendas mansurum, sequenti verò die in villa Attici, quæ in Pontino erat, & quæ nonnisi in Setino esse poterat : sic enim ratio dierum constat, quum per Ap-piam Terracina diffita esset à Setino agro milliariis viginti, & ultra.

Hæc de Attici villa, cujus situs obscurus est. Erat & in eodem agro villa Augusti, cujus meminit Ligorius ipse loco jam dicto : nemo tamen quod sciam eam memorat, quum tamen palam sit Augustum prædium amplum in Setino habuisse ex Plinio superiori Cap. 18. relato, is enim testatur eum Principem Setino vino plurimum delectatum, quæ si vera sunt, nemo prudens rerum æstimator arbitrabitur Octavio Imperatori prædium in Setino defuisse, ex quo vina, quæ frequenter bibebat, colligerentur. His si addas siccatis Pomptinis paludibus Augustum in iis prædium sibi fecisse, quemadmodum Cap. 16. scripsimus, res in propatulo erit. Hanc villam alteri Mœcenatis finitimam satis compertum est ex sequentibus ; quandoquidem plures sunt, qui Mœcenatis villam statuunt in ea parte clivi Setini, quæ subjacet viæ, qua Setiam nunc itur non procul ab Ecclesia, quam vulgus vocat *Acquaviva*, & hæc est Setinorum vetusta fama. Veruntamen ii allucinantur, quum Mœcenatis villa sita esset in loco, qui nunc dicitur *il Pantanello* sub eodem monte Setino. Hujus rei meminit Ligorius alio loco, ubi tradit in ruderibus Thermarum, quæ illic jacent effossum ævo Cardinalis Ferrariensis priscum Cippum mutilum cum istiusmodi inscriptione :

.
A Q V I L. D. D

unde Ligorius putat eam villam Aquiliæ gentis fuisse : perperam tamen, quum ipse Cippus palam faciat eam Mœcenatis ; nam relatam dedicationem Mœcenati patrono Aquilam ejus Libertum fecisse suspicor, is namque ad celeritatem scribendi notas quasdam literarum excogitasse dicitur ex Dione lib. 55. *Primus Mœcenas ad celeritatem scribendi notas quasdam literarum excogitavit : quam*
rem

rem Aquilæ Liberti ministerio multos docuit quamquam Isidorus Orig. lib. 1. cap. 21. foli ejus Liberto Aquilæ notarum inventionem tribuat his verbis: *Vulgares notas Ennius primus mille, & centum invenit, mox addit, Romæ primus Tullius Tiro Ciceronis Libertus commentus est notas, sed tantum præpositionum: post eum Tertius Persannius Phylargipus, & Aquila Libertus Mœcenatis alias addiderunt: deinde Seneca contracto omnium, digestoque numero opus effecit in quinque millia.* Hæc Isidorus, in cujus verbis multa desiderat Lipsius Centur. 1. ad Belgas epist. 27. qui pro Ennio Persannium rescribit, quum de Ennio nusquam id lectum. Movet & me fama vetustissima Setinorum, qui in ea Regione Mœcenatis prædium statuerunt, quamquam in alio situ à designato quingentis passibus dissito uti jam diximus; itidem quod Cajus Cilnius Mœcenas Pomptinæ Tribui adscriptus esset testimonio antiqui marmoris reperti via Gabina apud Meibomium in Mœcenatis vita, cap. 28. ad finem.

LIBERTORVM ET LIBERTARVM
C. MOECENATIS
L. F. POMPT
POSTERISQ. EORVM ET QVI AD ID
TVENDVM CONTVLERVNT
CONTVLERINT

quod & patet ex Cippo apud Fabrettum Inscript. cap. 10. pag. 750. num. 569.

C. CILNIO P. F. POM
PAETINO
LEGAT. TI. CAESARIS AVG
PRAETORI TRIBVN
PLEBIS
QVAESTORI TRIBVN
MILITVM
PROCONSULI

Lucem Ligorio à Plinio dari posse sunt qui existimant si accuratius expendantur, quæ de vinis Italiæ generosioribus is tradit lib. 24. cap. 6. ubi inter alia vina palmam obtinere ait: *à supero mari Præ-tutitia, atque Anconæ nascentia, & quæ à palma una forte enata Palmesia appellantur: in mediterraneo vero Cefenatia, ac Mœcenatia, in Veronensi Rhetica.* Hinc arguunt Mœcenatia fuisse vina, quæ Mœcenatis rure nascebantur, & quemadmodum Setina erant firmissima, collecta in Mœcenatis villa cæteris erant generosiora: ferunt enim Mœcenatem primum Cæcubis vinis ex Cæcubis vitibus in Pomptinum translatis delectatum; dein ejus exemplo Augustum & Horatium Epodon Ode 9. iis vinis alluisse eo carmine.

*Quando repostum Cæcubum ad festas dapes,
Victore letus Cæsare,
Tecum sub alta, sic Jovi gratum domo
Beate Mœcenas, bibam.*

uti diximus Cap. 18. & interpretes Horatii innuunt. Seneca etiam epist. 114. quam fere totam Mœcenati criminando conscripsit, eum mollem, & adeo delicatum probat, ut vina pretiosissima biberet, ædesque in villis haberet, ubi parietes advectis trans maria marmoribus fulgerent.

At hos Varro lib. 7. de Ling. Latin. carpit, dum ait: *Hinc quoque nomina illa, Lesas, Ufenas, Carinas, Mœcenas, quæ cum essent à loco, ut Urbinas, tamen Urbinus ab heis debuerunt dici,* qui locus Varronis quamvis corruptus, neque integer fatis, probat regionem, seu oppidum fuisse, cui Mœcenas nomen; unde lumen Plinio, qui quum cætera omnia vina descripta in verbis jam adductis denominet à locis, Mœcenatia utique non aliunde etiam, denominasse constat, quam à natali loco mediterraneo Cefenæ finitimo; sed doctiorum hæc judicio discutienda relinquo.

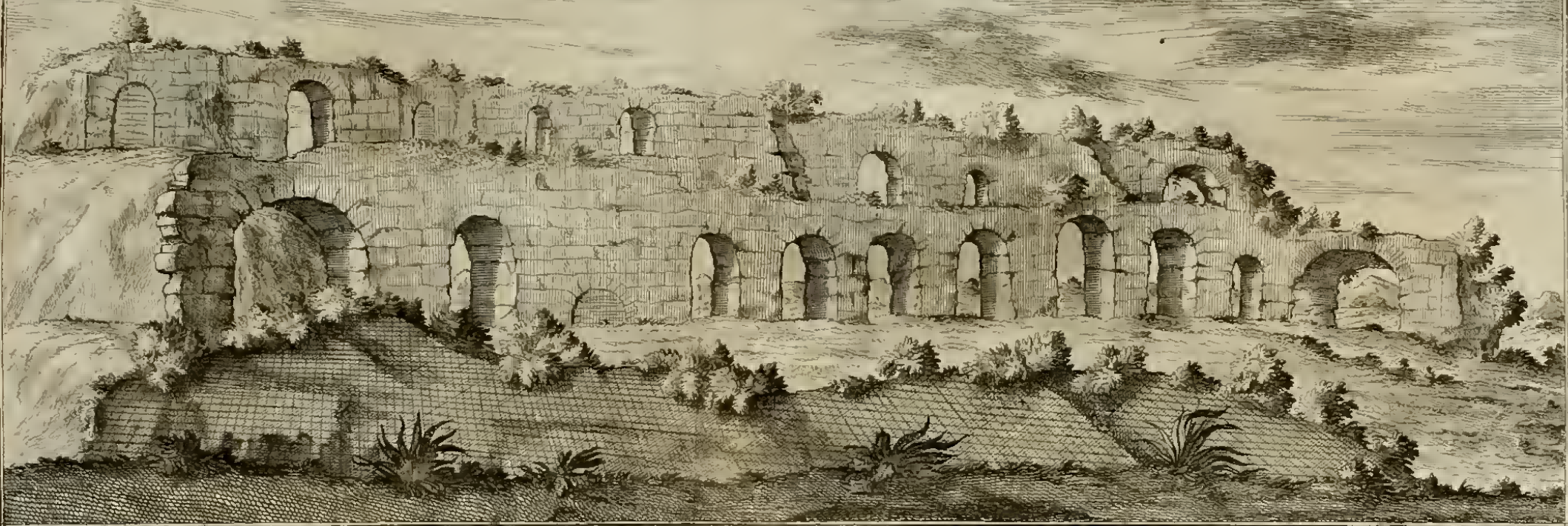
Illud mihi probat Mœcenatis villam in enunciato situ positam, quod illic appareant rudera nobilium, atque illustrium Thermarum. Paulus Merula Cosmograph. par. 2. lib. 4. pag. 833. Circum sumptuosissimi operis ibidem extructum tradit: *Inter Setiam, & Casas novas apparent in radice montis veteris ædificii ruinae in Circi modum factæ,* errat tamen, quum rudera, quorum typum

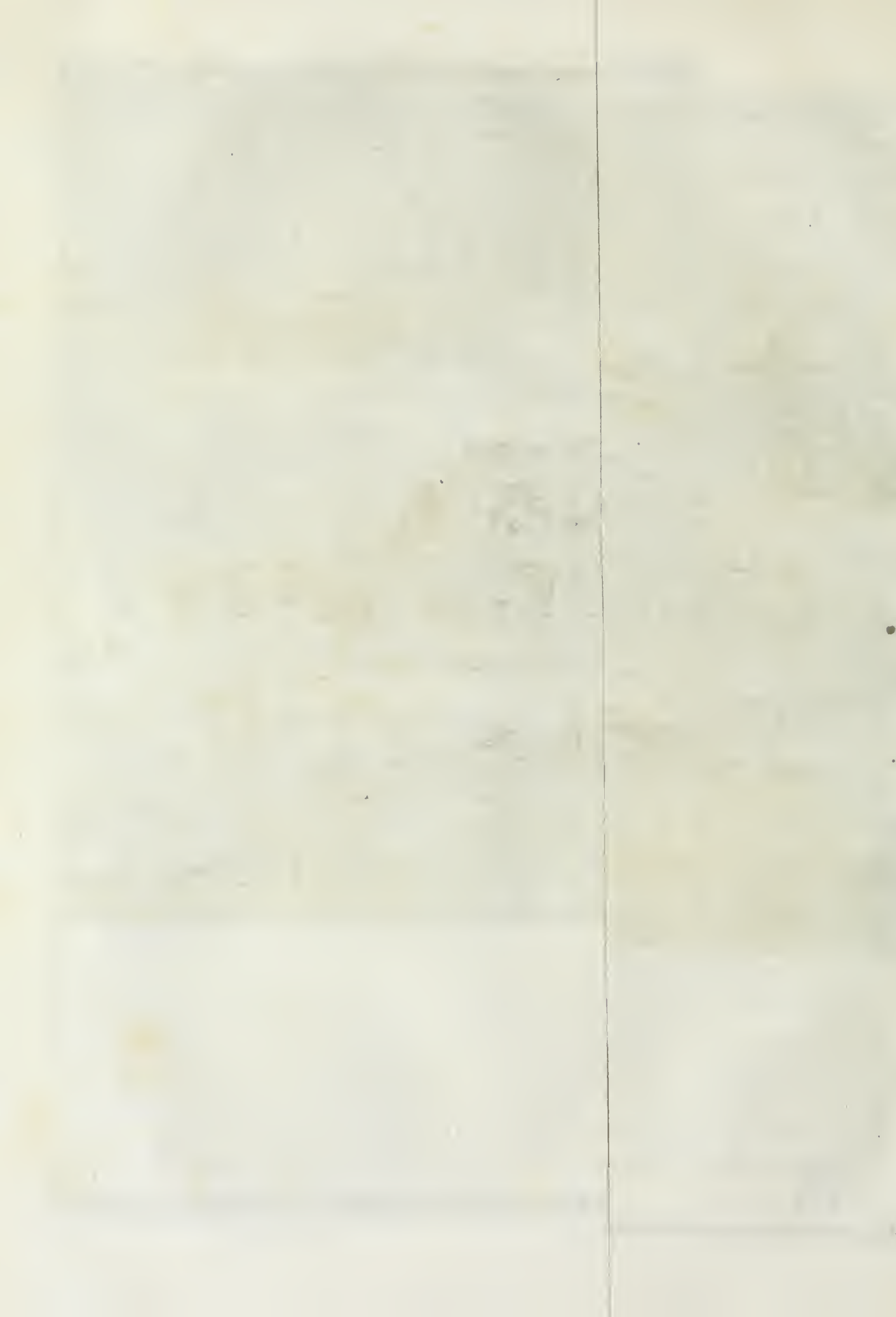
hic

hic subijcio Thermas exhibeant testimonio Ligorii, qui eas à seculis ferè duobus jam lapsis visitavit. Enimvero Mœcenatem, plurimum natatione delectatum ferunt, adeo ut tradant eum ruri Thermas habuisse, & calidarum natationem primum Romæ, & in Italia instituisse ex Dione lib. 55. qui ita scribit: *Primus quoque, Mœcenas scilicet, Romæ natatorium calidis aquis refertum instituit.* Dionem, ut solet, ferè totidem verbis exscribit Xiphilinus in Epitom. & Fridericus Sylburgius vir Græcè doctissimus, institutionem illam Mœcenatis natatorii calidi in dubium vocat ob eam causam, quod nihil ea de re apud Latinos auctores extet, & suspicatur à Dione per imprudentiam Mœcenatem nominatum pro Agrippa, cujus vaporarium Laconicum, sive lavacrum inculcat Ammianus lib. 29. & Spartianus in Adriano. Verum vix verisimile est, Dionem, qui præsertim tam recenter lib. 54. Balnei Agrippæ meminerat, lib. 55. ubi ex professo de Mœcenate agit, quæque in vita invenerat recenset, tam imprudenter lapsum, sui que ipsius oblitum, uti Meibomius in Mœcenatis vita cap. 26. scribit.

Erat itaque fabrica hæc Thermarum ampla fornicibus, portibus, & piscinis suffulta, uti in hunc usque diem rudera ejus indicant: proxime scaturiunt fontes aquarum, quorum unus sulphureus est, & sic, ni fallor, facile est Mœcenatem natatoria frigida, & calida ibidem extruxisse, viridaria etiam, vineas, oliveta, agrosque culturæ aptos habuisse, quum locus amænissimus sit, & longitudine mille fermè passuum sub monte, ac circumquaque clivum occurrant ruina veterum ædificiorum, quæ ostendunt illic magnificam fuisse villam, per Mœcenatem, Augusto quem scripsit hæredem, relictam ex eodem Dione loco relato, & Suetonio in Augusto.

Finitima huic fortasse fuit villa Augusti in regione, quam *il Palazzo* appellant, ubi rudera insignis villæ visuntur palude Pomptina ferè absorpta: quamquam sint qui dicant eo loci horrea Imperatorum, ubi frumenta in Pomptino collecta fervarentur, fuisse. Cujusmodi tamen ædes eæ essent, arbitror eas ad Augustum pertinuisse, quod is Pomptinas paludes sicasset, & primum ex iis sibi, & sequentis Principibus prædium fecisset, quemadmodum Cap. 16. dixi: mihi quoque id ipsum suadet regionis vetustissimum nomen,





Palatium nempe : quo sanè nomine vocabantur solæ Principis ædes, uti viri docti observant, præsertim quod in Setino essent rura Antoniorum, Mæcenatis, Attici, & alia, quæ infra enumerabimus : & quidem cum ædibus, quas tamen hocce nomine Palatii accolæ non honorarunt. Præterea meminisse juvat eam familiaritatem inter Mæcenatem, & Augustum coaluisse, ut vulgo Mæcenas Augusti, & Augustus Mæcenatis jactaretur, Plutarcho in Apophth. Lacon. teste: quare literis produnt vix ullum fuisse Augusto prædium rusticum, cui aliud Mæcenatis non esset conterminum, quemadmodum in Tiburtino, si scholiasti Horatii lib. 3. Ode 29. credimus, Ligorio, & Martio hist. Tiburt. lib. 5.

Corneliam etiam gentem in Setinorum agro, & in loco, qui hodieque dicitur *i Maruti* rus possedisse constat ex eodem Ligorio in MSS. Otthobonianis verbo *Pomptiniana* & *Pontiniano* quemadmodum, Capite 16. dictum est, ubi retuli lapidem terminalem eo loci effossum Ligorii ætate, probantem eum agrum fuisse P. Cornelii Cethegi Consulis, qui Pater fertur M. Cornelii Cethegi, quem narrant in Consulatu paludes Pomptinas sicasse. Sparsæ ibidem visuntur reliquiæ prischorum murorum : at quid indicent neutiquam apparet.

Vitellios in istiusmodi situ villam illustrem habuisse prodit idem Ligorius voce *Villa*, quod arguit à denominatione Regionis, quam tunc *la Vitellia* vocitabant, nunc autem corrupto nomine *i Vitilli*, & quod illic saxum impresso P. Vitellii nomine effossum vidisset. Verisimile porrò est P. Vitellium procuratorem rerum Augusti Equitem Romanum, & Auum Auli Vitellii Imperatoris, de quo Suetonius in Vitellio cap. 2. id prædium acquisivisse postquam Augustus Pomptinas paludes ad culturam revocaverat; ejus tamen rei præter Ligorium nullus auctor, quod sciam, meminit, quamquam verissimum sit eum locum antiquitus nuncupatum *la Vitellia*, hodieque *i Vitilli*.

De Villa Juliæ familiæ inter Setinos, & Lepinos montes in loco ubi situm est Castrum Bassiani sub ditione nobilissimæ Cajetanæ gentis, nil compertum habeo; quamquam plerisque arrideat id Castrum dictum à T. Julio Patino Bassiano patrono Colonæ

Terracinensis, qui illuc æstate divertebat, & magnificam villam fecerat ex inscriptione Terracinæ effossa apud Gruterum pag. 424.

T. IVLIO T. FILIO PAETINO
BASSIANO PATRON. COLONIAE

atque alia apud Fabretum Inscript. cap. 1. pag. 37.

TI. IVLIO TI. F. STEL
PAETINO
BASSIANO PROC
AVG. XX. HER. PRAEF
CLAS. MIS. TRIB. LEG. I.
ITALICAE PATR. COLON
T. FLAVIVS T. F. OVFEN
OPTATVS II. VIR. F. COER

quam etiam ad Coloniam Terracinensem pertinere arbitror, quum Flavia gens inibi esset ex Gruteri thesauro pag. 1019.

Bassianorum nulla apud scriptores extat mentio, quemadmodum neque Burfionum, quos tamen Juliae gentis fuisse patuit ex relatis Cippis, atque ex denario apud Fulvium Ursinum in Julia VII. pag. 136. itaque is Titus Julius Paëtinus Bassianus Tribus Stellatinae, Procurator Augusti vigesimæ hæreditatum, Præfectus Classis Misfenatis, Tribunus Legionis primæ Italicae, ac patronus Coloniae Terracinensis, nomen dedisse traditur loco, ubi nunc Bassiani Castrum est, de quo nil certi compertum habeo.

Dixi superiori Capite 11. sub monte Trebarum Privernum; versus, in Setino atque in planitie duobus montibus inclusa jacere rudera præclaræ villæ eo loci, quem accolæ *Vallejavone* nuncupant; ibidem enim sunt ruinæ Cryptarum, fornicum, & murorum, quos diceres vetustæ Urbis vestigia indicare; cujus tamen id rus esset, assequi nequaquam potui: mihi sæpe blanditus sum id prædium Æmilii Philemonis fuisse, quod Cicero lib. 7. epist. 18. ad Trebatium in Pomptino eius villam statuat, nam scribens Trebatio: *Has literas*, inquit,

inquit, *scripsi in Pontino cum ad villam M. Æmilii Philemonis divertissem VI. Idus Aprilis de Pontino*. Codices sunt, in quibus pro Æmilio, *Metrius* legitur, mendose tamen, quum Manutius, & alii scribant Philemonem Libertum fuisse Æmiliæ gentis, ac ditissimum hominem, & fortasse eum, de quo Pædianus in argumento orationis pro Milone ait: *Munatius Plancus Tribunus plebis produxerat in concionem M. Æmilium Philemonem Libertum M. Lepidi*, quæ tamen in incerto vagantur.

Cæterum ego arbitror Annæ, & Fulviæ gentis, Titinnii Comici, aliarumque familiarum, quarum elenchum sequentibus Capitibus exponam, in Setino prædia, & villas fuisse, quarum positus incertus est. Porrò ex eodem Ligorio voce *Lifentina* habes in eodem agro positum rus Albiæ gentis, quemadmodum ex prisco Cippo cum epigraphe:

L. ALBIVS L. F. OVFENTINA
MASSILIVS EQ. ROM
FECIT SIBI ET
SVIS LIBERIS POSTER
E O R V M

Villa quoque Lucii Clodiani Madiitiani Liberti Theodosii Imperatoris, & Procuratoris clientum Palatinorum ex eodem Ligorio verbo *Madiitiano*, Salliæ etiam familiæ in diverticulo viæ Setinæ haud procul ab Appia stetit, uti patuit ex lapide relato hoc Libro Cap. 2. Hirpinejæ itidem, & Eburinæ, ac aliarum familiarum, quarum nomina infra suo loco prodam: quamquam mihi liqueat Ligorii fidem pluribus doctis viris, Fabretto præsertim, & Cardinali Norisio suspectam, fortasse quod is Architectus Cardinalis Pii Ferrariensis, quem plurimum delectatum ferunt in veterum rerum monumentis effodiendis; lapidum effossorum notas inscruenter exarans, mendosas inscriptiones exhibuerit; vix tamen credi potest eum vasritie lapides confinxisse, & loca, quibus ii eruti fuerant, familias, & dignitates in istiusmodi saxis expressas ingeniose excogitasse. Ego enim ex antiquorum traditione habeo Cardinalem lau-

datum opera Ligorii usum omnia ferè vetustissima loca agri Setini, & Latiaris, in quibus rudera apparebant, excavasse, statuas quoque plures, columnas, & lapides priscos in iis invenisse, quorum nomenclator Ligorius fuit, qui tametsi lapidum notas indocte explicaverit, pluribusque erroribus historiam fœdaverit, id tamen ejus inscitiae, non calliditati adscribendum est. Itaque libenter eodem, sed caute, & unde carpsit, quæ refert, inquiri: neque ejus inscriptiones, & nuncupationes locorum, ubi cippi effossi sunt, commentitias asserere ausim, quum sciam doctissimos viros, Panvinium, Pignorium, Sponium, & his similes iis cippis usos, ejusque fidem in dubium haud vocasse: hæc dicta velim in Ligorii apologiam, neve pereat memoria locorum ubi plura monumenta vetustissima Romæ posita effossa sunt, quorum ipse oculatus testis tantummodo meminit.

C A P U T XX.

De Appia via in Setino agro.



Appiam emensurus, primùm de ejus viæ situ, nomine, & conditoribus, dein de locis, villis, & urbibus, quæ in eam incidebant dicam. Hanc viam à Porta Capena, vel ut Spartianus in Geta, & Severi vita, & Julius Capitolinus scribunt, intra Urbem à Septizonio Severi principium habuisse memoriæ proditum est. Capenam dictam eam portam, quæ nunc Sancti Sebastiani vocitatur, quod per eam iter esset Capenam Urbem Latinorum non incelebrem, quam Siculos juxta Albam condidisse Solinus lib. 2. memorat, verius à Camænis lucis, & æde Camænarum, quæ extra eam portam erant, nomen accepisse scribunt Servius, Pædianus, Victor, & Sextus Rufus, quos laudat Panvinus de Repub. Rom. tit. *de Porta Capena*. Hanc rem enucleat Festus lib. 1. his verbis: *Appia via, & aqua ab Appio Claudio est appellata, cujus initium est à Porta Capena*. Frontinus itidem de Aquæduct. lib. 1. *Appia Aqua inducta est ab Appio Claudio Censore, cui postea Cæco fuit cognomen M. Valerio Maximo, &*

P. Decio Mure Cos. Anno XX. post initium belli Samnitici, qui & Viam Appiam à Porta Capena usque ad Urbem Capuam munendam curavit. Propertius lib. 4.

Armaque cum tulero portæ votiva Capena.

Et Juvenalis Satyr. 4.

Substitit ad veteres arcus, madidamque Capenam.

Quibus versibus Propertius innuit eam viam Triumphalem quoque dictam, quod per illam Triumphantes pompam ducerent teste Marliano de Rom. Antiq. lib. 1. cap. 7., & Juvenalis madidam Capenam cecinit, ut intelligeretur eandem esse & Portam Fontinalem ex eodem Marliano mox adducto, uti dictum est lib. 1. cap. 22., quamquam aliter sentiat Panvinus, qui *Madidam* eam nuncupatam ait, quod inter cæteras portas depressior esset, vel ob aquæductus prope ipsam derivati formam.

Itaque ejus viæ conditor Appius Claudius Cæcus fertur, qui in censura, quam gessit M. Valerio Maximo, & P. Decio Mure Cos. à Roma Capuam usque Appiam constravit ex Livio lib. 7., Frontino, Cicerone pro Milone, Auctore de Vir. Illustr., & aliis; quod patet ex prisco Lapide recensente titulum, & honores Appii apud Ligorium, & Pighium Annal. lib. 5. ad annum V. C. 461., qui tamen de ejus veritate dubitat.

APPIVS CLAVDIVS

C. F. COECVS

CENSOR COS. BIS DICT. INTERREX III.

PRAETOR II. AED. CVR. II. Q.

TRI. MIL. III. COMPLVRA

OPPIDA DE SAMNITIBVS CEPIT

SABINORVM, ET TVSCORVM EXERCITVM

FVDIT PACEM FIERI CVM PYRRHO

REGE PROHIBVIT. IN CENSVRA VIAM

APPIAM STRAVIT, ET AQVAM IN

VRBEM ADDVXIT AEDEM BELLONAE

FECIT

Item ex Diodoro Siculo lib. 20. ubi ait: *Appiam viam à se sic nominatam magna ex parte duris lapidibus à Roma ad Capuam constravit, quod intervallum est stadiorum plus mille, & loca eminentia solo complanando, & depressa, cavaque magnis aggeribus exæquando, universum erarium publicum exhaustit.* Atque ita apud Appii nomen, operum honos permanfit. Porro Appium hanc Viam à Roma Brundisium stravisse literis mandarunt Auctor de Vir. Illustr., & Tacitus lib. 2., perperàm tamen quum ex Frontino, Diodoro Siculo, & aliis fatis compertum fit Appium Capuam usque eam viam munivisse, nec potuisse illam Brundisium perducere, nam fines Imperii Romani tunc ultra Capuam non protendebantur uti arguit Lipsius Commentator Taciti in lib. 2., & arrisit Panvinio, & Peregrino de Antiq. Capuæ disc. 2. cap. 31. de Appia.

Sunt qui dicant Appiam aliquot dierum intervallo constructam, vel intra annum Censuræ Claudii juxta opinionem antiquorum mox relatam. At ego puto tantum opus perfici vix potuisse spatio plurium annorum, quum ut Appius viam sterneret in Pomptino, per decem ferè milliaria debuerit Pomptinas paludes exficcare, quod sanè fieri haud potuit uno anno. Itaque quum eum censuram invitis Patribus usque ad Consulatum protraxisse quidam Annales prodant, & Auctor de Vir. Illustr. quinquennio eam continuasse narret, arbitror hoc spatio eum Appiam Viam terminasse ex Pighio lib. 5. Annal. ad Annum 441., quo is viam hanc cœptam scribit, quamvis alii anno V. C. 445. id contigisse arbitrentur. Hoc ut magis credam facit latitudo, ac longitudo ejus viæ, quæ adeo lata est, ut plaustra duo ex adverso invicem occurrentia liberè transire queant, adeoque est longa ut centum quadraginta circiter mille passibus se extendat; Lapidés siliceos quibus via constrata est ex alia regione Appium vehendos curasse Procopius lib. 1. belli Gothici scribit. Quidam sanè referunt duos se montes in Campania vidisse ex quibus saxa illa coloris, duritiei que ferreæ excindi essent solita, alterum propè Sueffam, alterum ad mare inter Puteolos, & Neapolim, & quum ii silices lati sint quaqua versus ternos, quaternos, & aliquando quinos pedes, hinc intelligitur nonnisi immensis sumptibus, & multo tempore eam viam constratam. Quis verò Appiam à Capua

Brundisium perduxerit non liquet. Plures, & præ cæteris Panvinius, Alexander Gen. lib. 3. cap. 13., & Lipsius id C. Cæsari tribuunt ex Plutarcho in Cæsare narrante eum ingentes prodegisse pecunias, quum illi hujus viæ cura esset commissa. Alii Caio Graccho Tribuno Plebis, qui traditur omnes ferè vias publicas refecisse, saxisque quadratis, & politis, atque aggeribus munivisse, edixisse etiam, ut ex lapidibus milliaria discernentibus notarentur, & pontibus instruerentur: quin certis intervallis muri fierent, super quibus facile quis equos conscendere posset, teste Plutarcho in C. Graccho, & Rosino lib. 8. cap. 3 1.. Plerique demum, inter quos Peregrinus loco relato, id factum putant Republica Romana florente, & postquam Romani Græciam penetrarunt, quod mihi arridet, nam ante Cæsaris dictaturam, imo Civilis belli tempore inter Cæsarem, & Pompejum jam via hæc Brundisium erat perducta testimonio Ciceronis lib. 8. epist. 16., & 12., ac 13. ad Atticum; Quandoquidem hæc via Brundisium usque munita fuit, ut iter facile in Græciam esset si fides danda est Straboni lib. 6. *E Græcia, & Asia rectus est Brundisium trajectus, omnesque huc deferuntur, quibus inde Romam iter est,* & Ciceroni Philippic. 1. *Cum Brundisium, iterque illud, quod tritum in Græciam est non sine causa vitassem, Kal. Sextilibus veni Syracusas, quod ab Urbe ea transmissio in Græciam laudabatur,* quo fit longè ante Cæsarem, & C. Gracchum eam viam constructam, quum ante prædictos Romani Græciam frequentare cœpissent.

Alexander relato cap. 13. putat Appiam penè collapsam Augustum sibi muniendam desumpsisse; at eum carpit Tiraquelus memoria lapsum Appiam pro Flaminia Augusto tribuisse scribens: Ego verò Alexandro adhæreo, nam uti scripsimus Cap. 16. Augustus paludes Pomptinas exsiccans Appiam restituit, & aggere munivit: Vespasianus itidem in Censura, quam gessit hanc viam refecisse, & lapidibus eleganti specie statutis stravisse satis comper- tum habeo ex sequenti cippo septimo ab Urbe lapide per Appiam effosso.

V I I
 I M P. C A E S A R
 V E S P A S I A N V S A V G
 P O N T I F. M A X
 T R I B. P O T E S T. V I I
 I M P. X V I I. P. P
 C E N S O R
 C O S. V I I. D E S I G N. V I I I

Dein eam refecit Nerva Coccejus, & post eum Trajanus, exsiccatif-
 que paludibus Pomptinis, excisis collibus, aggeratis vallibus, faxis
 constratis, ac pontibus exstructis permeabilem fecit, & metis mil-
 liariis ornavit, quemadmodum scripsimus supra Cap. 16., & ob eam
 causam viam istam Trajanam dictam fuisse probat P. Victor, & ar-
 genteus nummus Trajani cum hac Inscriptione:

V I A T R A I A N A

ex Panvinio de Republ. Rom. tit. de Appia, & tit. de Via Trajana;
 Ligorio etiam voce *Via*, ubi subdit Trajanum præterea Terrac-
 cinam versus diverticulum fecisse ab Appia in Amyclanum sinum,
 item & aliam viam, qua facile à Tusculo Setiam, & inde Terracinam
 per Appiam iter esset, quæ clariora forent si prisco cippo quem Li-
 gorius loco relato adducit credendum esset: Lapis talis est:

I M P. C A E S A R
 D I V I N E R V A E F
 N E R V A T R A I A N V S
 A V G. G E R M. D A C I C
 P O N T. M A X. T R I B. P O T.
 X I I I. I M P. V I. C O S. V
 P. P
 V I A M A B E N E V E N T O
 B R V N D V S I V M
 S V A F E C I T

Vereor tamen ne lapis sit recens. Subjicit Ligorius dictam eam viam Valeriam Claudiam, & Ulpiam Claudiam, quod eam restituerit Valerius Censor sub Trajano, quod tamen nullibi legitur. Domitianam etiam dictam Appiam produnt interpretes Martialis, & præ cæteris Calderinus ad lib. 10. epigr. in Macrum, quod is Imperator eam Viam curante Macro instaurasset in locis paludi Pomptinæ finitimis, & ab Urbe ad octavum lapidem, ubi ejus Templum sub Herculis imagine constructum erat, ut infra dicam.

Hujus Viæ Domitianæ Neapolim versus meminit Statius in procemio 4. libr. Silvar. & carm. 4., quam in Appiam incidisse arguit Panvinius ex sequentibus Statii carminibus:

*Quis duri silicis, gravisque ferri
Immanis sonus equori propinquum
Saxosæ latus Appiæ replevit?*

ex quibus Peregrinus innuit Domitianum in hoc quoque tractu Campaniæ felicis Appiam restaurasse. Sic Antoninus Pius Imperator Capuam versus istiusmodi viam restituisse dicitur testimonio Panvini, qui id probari asserit ex inscriptione Pontis supra Vulturnum annem, quam Peregrinus de Antiq. Cap. disc. 2. cap. 12. pag. 16. refert:

IMP. CAESAR AVG. M. AVREL
ANTONINVS PIVS FE
LIX AVG. PARTHICVS MAX
BRITANNICVS MAX. P. M. P. P
COS. III. DESIGN. IIII
VIAM INVNDATIONE AQUAE
INTERRVPTAM RESTITVIT

Hanc etiam adducit Gruterus in Thesauro pag. 151., qui eam inscriptionem sæculo Antonini haud dignam censet, sed forsan à posteris restitutam: facile tamen est Antoninum Appiam pluribus locis restaurasse, quum ejus ævo terræmotus non sine interitu Civitatum, inundationes fluminum, & multa his similia infortunia evenerint ex Auctore vitæ Viror. Illustr., & Capitolino in ejus vita, qui refert

eum Vias Urbis, atque itinerum publicorum diligentissime curasse.

Restituit demum eam viam Valens Imperator, & in illa pontem Valentinum dictum extruxit ex Marliano Antiq. Urb. lib. 7. cap. 17., nec non Theodericus Gothorum Rex curante Decio Basilio Mauro; qui Pomptinas paludes exsiccavit sicuti scripsimus Cap. 17. Cæterum Romani Curatores Viarum constituerunt post creationem duorum Prætorum, urbani videlicet, & peregrini ex Pomponio tit. 2. de origin. Jur. ubi ait: *Constituti sunt eodem tempore, & quatuor viri, qui curam viarum agerent*, Cicerone epist. 1. ad Atticum; & Plinio Jun. lib. 5. epist. ad Pontium; & Appiam maxime curarunt quemadmodum sequens cippus apud Fabretum Inscript. cap. 1. pag. 5 1. demonstrat:

C. IVLIO ASPRO
 COS. PRAETORI
 CVRATORI VIAE
 APPIAE SODALI
 AVGVSTALI TRIB
 PR. PR. QVAESTORI
 PROVI: AFRICAE CV
 RATORI AEDIVM SACR
 SEX VMIDIVS
 ARTEMIDORVS
 AMICO
 INCOMPARABILI

Quirites enim non solum viarum Consularium, sed & municipa-
 lium, & quæ in Colonias ducebant, Curatores creavere, uti ex lapidi-
 bus cap. 1. relatis patuit, & ex sequenti ab eodem Fabretto Inscript.
 cap. 1. pag. 29. adducto:

CN. MVNATIVS M. F. PAL
 AVRELIVS BASSVS
 PROC. AVG
 PRAEF. FABR. PRAEF. COH. III

SAGITTARIORVM PRAEF. COH. ITERVM
 ASTVRVM. CENSITOR CIVIVM
 ROMANORVM COLONIAE VICTORI
 CENSIS QVAE EST IN BRITANNIA
 CAMALODVNI. CVRATOR
 VIAE NOMENTANAE PATR. EIVSDEM
 MVNICIP. FLAMEN PERPETVVS
 DVVMVIRALI POTESTATE
 AEDILIS DICTATOR III

Hinc facilè intelligitur sequens inscriptio per Fabrettum cap. 10.
 Inscript. pag. 717. adducta :

D. M
 M. V L P I A V G. L I B
 E V T Y C H I
 T A B V L. V I A E A P P I A E
 V I X. A N N. X X X X
 F L A V I A
 D A P H N E
 C O N I V G I B. M
 F E C I T

Et altera quam refert Ligorius voce *Appia*.

M V S E O
 M A N C I P I V I A E A P P I A E
 H E R E N N I A
 C O N I V G I
 B E N E M E R E N T I
 F E C I T

Hi Cippi probant Curatores Appiæ consuevisse id opus locare ,
 nam primos omnium vias sternendas locasse Q. Fulvium Flaccum ,
 & A. Postumium Albinum Censores Anno V. C. DLXXX. auctor

est Livius lib. 41. ; quamobrem Museus maniceps Appiæ inscribitur , conductor scilicet , sicuti Paulus in lege *qui fidejussor Digestis locat.* , & Cicero pro Roscio , & Suetonius in Vespasiano scribunt , & Ulpus Augusti Libertus ejus viæ Tabularius , idest præpositus tabulis locationum , & negociorum ejus viæ obsignandis , servandisque .

Structuram Appiæ Procopius lib. 1. belli Gothici in hunc modum describit : *Appius siquidem ex alia , & longinqua tunc regione (ut reor) excisos lapides , & hos quidem siliceos , & suapte natura durissimos in hanc viam vehendos curavit : Quos complanatos , & leves postea redditos , quadratosque circumcidendo factos invicem collocavit , metalli nihil , vel rei alterius inferendo : Sunt autem ita connexi , & inter se tam validè condensati , ut speciem præferant visentibus non compositos esse , sed natura editos : & quamvis diuturno hi tempore atterantur , plaustrisque frequentibus , & quibusvis animantibus continenter pervii sint , suo tamen ex nexu ne parumper quidem discedunt , vel comminuti franguntur , nec sui quicquam amittunt nitoris ,*

Ejus longitudo est millium passuum circiter CCCL. ; quamob rem rectè Stadius ad Pollium scribit :

. *Quam limite noto*

Appia longarum teritur regina viarum .

& Procopius mox relatus subjicit : *Tum ille via Appia exercitum duxit ; Appia ad levam dimissa , quam Appius Censor nongentis ante annis construxerat , exque se illi indiderat nomen : Appiæ viæ longitudinem quinque dierum spatium emetiri expeditus vir aliquis poterit ; Ab Urbe Roma hæc Capuam pertinet , sed ea latitudine patet , ut plaustra duo ex adverso invicem occurrentia libere hanc queant pervadere : Et sanè hæc est præter ceteras omnes , via quidem spectatu dignissima ; Veruntamen quum Procopius longitudinem Appiæ Capuam usque memoret , nequaquam crediderim spatium quinque dierum expeditum virum eam emetiri potuisse , nam Livius lib. 9. Claudium spatium trium dierum , & Benjaminus Tudeleus in suo Itinerario duorum eam se emensum prodit , nisi dicas Procopium itineris Appiæ Brundisium usque meminisse .*

Hæc de Appiæ Istructura , longitudine , ejusque Conditoribus .

Hunc

Hunc delibare juvat loca memoranda , & Urbes quæ in eam respiciebant. Ex Itinerario Hierosolymitano Appiæ itinera sic computantur.

Ad Nono	IX
Ariciam , & Albam	VII
Tres Tabernas	VII
Sponfas	XIV
Appi foro	VII
Ad medias	IX
Terracina	X
Fundis	XIII
Formias	XII
Menturnas	IX
Sinveffa m.	IX
Ad Ponte Campano m.	IX
Ad Octavum m.	VIII
Capua

Ex altero Antonini ita Roma .

Ariciam m. pl. m.	XVI
Tres Tabernas m. p. m.	XVII
	(VII)
Appi forum m. p. m.	XVIII
	(XXI)
Terracinam m. p. m.	XVIII
Fundos m. p. m.	XVI
	(XIII)
Formias m. p. m.	XIII
Miturnas m. p. m.	IX
Sinveffa	
Ponte Campano	IX
Ad Octavum	IX
Capua	VIII

Panvinius loco jam dicto addit huic Itinerario Privernum, quæ Urbs nequaquam Appiæ finitima fuit, quamvis ei immineret, quemadmodum Setia, Cora, & Lanuvium, quas Urbes in Appia statuit Livius lib. 6. *Ipse*, inquit (Fulvius scilicet) *per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Soram, Lanvinium præmisit, ut commeatus paratos & in urbibus haberent, & ex agris devii in viam præferrent*, quam lectionem mendosam viri docti putant, & loco Soram, & Lavinium, legendum, Coram, Lanuvium, quæ oppida Appiæ imminebant

Ex Tabulis vetustis sic

	Roma Via Appia
Bobellas	X
Aricia	III
Sub Lanubio	. . .
Tres Tabernas	. . .
.	X
Terracina	. . .

Hæc sunt loca notata in Itinerariis, quamquam plura, & quidem illustria in illis descripta haud sint, quorum nuncupationes referre ausim. Quippe hanc viam, uti diximus, intra Urbem principium habuisse haud procul à Piscina publica demonstrat Spartianus in vita Getæ quum ait: *Occisus Geta illatus est majorum sepulchro, hoc est Severi, quod est in Appia via euntibus ad partem dexteram specie Septizonii extructum, quod sibi ille vivus ornaverat*, quamquam idem Spartianus in Severi vita Severum Septizonium sub Palatio construxisse scribat, & in Appia, ut ex Africa venientibus suum opus occurreret. Primum itaque insignis structuræ opus in Appia locatum Septizonium fuit, quod Plinius Septizolium appellat, ubi Imperatorum cineres condebantur ex Marliano lib. 3. Antiq. Urb. cap. 17.: dein prope ædiculam, quam vulgò nuncupant *Domine*, quo vadis monumentum visebatur Arriæ gentis juxta lapidem relatum à Ligorio voce *Arria* cum hac epigraphe:

ARRIORVM MONVM
 IN FR. PED. XX. IN AGR. P. XXX
 A. ARRIVS A. F. LEM. FEROX
 P. ARRIVS GN. F. LEM. VALENTINVS
 L. ARRIVS P. F. TROM. SCVRRVS TRIB. MILIT
 LEG. X. AVG. COMM. CONS. FECER

Extra Capenam portam, quæ dicta etiam est Appia, erat fontis delubrum, ubi duos fontes fuisse produnt, & primum fontinalia sacra quotannis agitata ex relatis Lib. I. Latii Profan. Cap. 22. pag. 292. quod arrisit Ligorio in MSS. Otthobonianis voce *Appia via*; dein paulò cis spatium quingentorum passuum Appiam ornabant aedes Apollinis, Spei, Minervæ, Honoris, & Virtutis, atque Tempestatis ex Marliano lib. 7. cap. 17., & Panvinio loco superius relato; Honori, Virtuti, & Tempestati eas aedes dedicasse narrant M. Marcellum prope monumentum suæ gentis inibi extructum, quemadmodum Valerius Maximus, Ovidius, pluresque antiqui testantur, & præ cæteris Cicero in L. Pisonem, & ibi Pædianus hæc subdens: *M. Marcellus nepos ejus Marcelli, qui bello Punico Secundo Syracusas vicit, & quinque Consulatus adeptus est, qui naufragio ad Africam periit paulò ante coeptum bellum Punicum tertium: idem cum statuas sibi, patri, avoque poneret in monumentis avi sui ad Honoris, & Virtutis aedem scripsit: III. Marcelli Novies Cos.: fuerat autem avus ejus quinquies, pater semel, ipse ter: Itaque neque mentitus est, & apud imperitiores Patris sui splendorem auxit: Hujus rei meminit & Livius lib. 5. subdens Marcellum ea templa ornasse signis, tabulisque, quibus abundabant Syracusæ, & lib. 9. ubi refert aedem Virtutis M. Marcellum dedicasse ad Capenam septimodecimo anno postquam à Patre ejus primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat.*

Haud procul aedes Feroniæ uti arguitur ex fragmento ibidem effosso relato per Fabretum Inscript. cap. 6. pag. 451. quod hic subjicio.

S E X. A V D I E N V S C. L
F E R O N I A E
D. L. M

Sequebatur sepulchrum Theffali Medici, qui vixerat Neronis Principatu, de quo hæc habet Plinius lib. 29. cap. 1. *Theffalus Medicus quidam Neronis Principatu delevit cuncta majorum placita, & rabie quadam in omnes ævi medicos peroravit: Quali prudentia, ingenioque æstimari vel uno argumento abundè potest, cum monumento suo, quod est in Appia via, Satronicem se inscripserit, ubi Commentator, in situ, quem narravimus id sepulchrum locat. An autem eo loci fuerit, & monumentum Corvi Avis, qui duorum Æthiopum humeris elatus est præcedente tibicine, & prælatis coronis omnium generum, de qua re multa apud eundem Plinium lib. 10. cap. 31. mihi non liquet, quamquam in Appia eum Corvum cum pompa sepultum idem Plinius, aliique perhibeant.*

Deinde ad lapidem primum elegans delubrum Martis, quod Martis extramuranei templum dictum Panvinius refert, Bellatoris autem, vel Gradivi Marlianus cap. 17. Uterque putat id templum paulò extra Capenam locatum, contra lectionem Livii libro 10. qui ædiles Curules ex multatitia pecunia semitam saxo quadrato à Capena Porta ad Martis stravisse refert, & iterum lib. 38. ubi ait: *Censores viam silice sternendam à Porta Capena ad Martis locaverunt*, quod sanè innuit Martis ædem non ita proximam Capenæ fuisse, quin intervallo haud modico diffitam quemadmodum regerunt interpretes Ovidii lib. 6. Fastor. ad ea carmina:

*Lux eadem Marti festa est, quam prospicit extra
Appositum rectæ porta Capena viæ:*

Hoc templum à Sulla felice restitutum, ampliaturque, ac supra centum Columnas positum ferunt ex Plutarcho, Panvino, & aliis; in eodem custoditum ancyle Martis, quod è cælo Numæ ætate delapsum jactabant testatur Marlianus loco mox adducto, de quo tamen consulas Lib. 1. Lat. Profan. cap. 22. Juxta hanc ædem Martis erat Lapis manalis, quem in Urbem solemnè pompa sacrorum,

deferre solebant Sacerdotes ad aquam pluviam petendam testimonio Festi lib. 11. *Manalem etiam*, is inquit, *lapidem vocabant petram quandam, quæ erat extra Portam Capenam juxta ædem Martis, quam cum propter nimiam siccitatem in Urbem protraherent, insequeretur pluvia statim: eumque quod aquas manaret, manalem lapidem dixerent, & Varronis de Vit. popul. Rom. apud Fulgentium de prisco sermone: Manalis lapis appellatur in Pontificalibus sacris, qui tunc movetur, cum pluvie exoptantur, quod & Marlianus, Panvinus, & Alexander Gen. lib. 4. cap. 16. notant. Hanc ædem Martis extra Capenam memorat Cicero lib. 3. epist. 7. ad Q. Fratrem: Romæ, & maximè ad Martis mira proluvies. Hinc Scholiastes ejusdem putant apud id templum fontes fuisse. Sunt qui affirmant Silvani delubrum huic Martis ædi proximum ex sequenti lapide in Appia effosso apud Fabretum Inscript. cap. 10. pag. 694.*

SANCTO SILVANO
HERMADION
Q. GREPEREI MARTIALIS
ARCARIUSVA PECVNIA D. D
DEDICATVS XI. K. NOVEMBR
SEX. ERVCIO CLARO II. ET
CN. CL. SEVERO COS

locus tamen ejus Templi in Appia positi in incerto vagatur.

Proximè extructus erat Circus, cujus reliquie apud ædem S. Sebastiani visuntur, quem Antonini Caracallæ fuisse plerique sine certa tamen auctoritate tradunt Panvinio teste. Parum ultra eum Circum in loco, qui dicitur Caput Bovis, monumentum erat Licinie gentis, nam illic hæc supereft inscriptio:

CAECILIAE
Q. CRETICI F
METELLAE CRASSI

Hic titulus probat hanc fuisse uxorem M. Crassi Divitis à Parthis
Z cum

cum Publio filio magnæ spei adolescente occisi, adversus quos cum exercitu profectus Proconsule fuerat: itidem id sepulchrum, in quo Cœciliæ cineres conditi sunt ad ejus virum pertinuisse ex Panvinio, & Antonio Augustino in Licinia, unde arguitur M. Crassi non unam Tertullam M. Lueulli Consularis viri filiam parum pudicam C. Cœsari traditam, sed etiam Cœciliam uxores fuisse, quamquam non desint, qui credant id monumentum Cœciliæ gentis fuisse, quod tamen in Appia ad quintum lapidem erat, ut infra dicam.

Haud procul lucus, seu vicus, & templum Camænis à M. Fulvio nobiliore dicatum, in quo Plinius apud Panvinium tit. de Via Capena, & Appia tradit L. Attium Poetam maxima forma statuam sibi posuisse, quum tamen is brevis admodum esset. Hujus ædis, & luci meminerunt Servius ad lib. 7. Aeneid. in eum locum.

. *Lucosque Capenos.*

Publius Victor, Sextus Aurelius, & alii. Huic luco conjunctus alter in valle Ægeriæ, qui etiam Camœnarum lucus dicebatur, & sine æde sacra, quam dein Fulvius musis, uti dictum est, extruxit, cum valle, & pratis à Numa Camœnis dicatus. Illic erat fons Ægeriæ sacer, & antrum, ad similitudinem illius, quod in Aricino visebatur, in quo non autem in Aricino plerique Romanarum rerum Scriptores fabulantur Numam congredi solitum cum Ægeria Nympha ex Plutarcho in Numa Livio lib. 1., & Juvenali satyr. 3.

*Substitit ad veteres arcus, madidamque Capenam
Heic, ubi nocturnæ Numa constituebat amicæ
Nunc sacri fontis nemus, & delubra locantur
Judæis, quorum cophinus, foenumque supellex,
Omnis enim populo mercedem pendere jussa est:
Arbor, & ejectis mendicat silva Camœnis.
In Vallem Egeriæ descendimus, & speluncas
Dissimiles veris*

Ad hæc vetus interpres subjicit: *In via Appia ad Portam Capenam, idest ad Camœnas*, ubi Judæorum statio Vespasiani ætate fuit Philone lib. 3. teste, quorum lectionem falsam asseruimus Lib. I. Cap. 13., & carpit Cluverius lib. 3. Ital., quamvis Romani cum lucum, fontem, vallem, & antrum, quæ erant in Appia in loco, quem vulgus
nunc

nunc *la Caffarella* vocat, Camœnis, & Ægeriæ sacraſſent in memoriam devotionis Numæ erga eam Nympham, uti notat Holſtenius in Cluverium Ital. antiq. ad pag. 932. linea 22., quum tamen lucum Ægeriæ, & Dianæ in Aricino dicaffet Ægerius Lesbius Tuſculanus Dictator Latinus, ut is communis eſſet Tuſculanis, Aricinis, Lanuvinis, Laurentibus, Coranis, Tiburtinis, Pometinis, Ardeatibus, Rutuliſque, ſicuti ſcripſit Cato originum lib.2. apud Priſcianum lib.14., & Holſtenius in Cluverium Ital. antiq. ad pag.923. lin.19. de quibus conſulas lib.1. cap.27. In hac valle fuiſſe ſuſpicor locum Mercurio ſacrum, & aquam Mercurii dictam, ad quam quum populus conveniſſet, unusquiſque lauri ramo alterius caput ea adſpergebat aqua Mercurium invocans, & hac luſtratione perjuria dilui opinabantur, mercatores maximè, qui ita uberes queſtus facere credebant ex Macrobio Saturn. lib.1. cap.12. & Panvinio loco ſuperius adducto, qui refert iſtiusmodi Ovidii verſus :

Eſt aqua Mercurii portæ vicina Capenæ

Si juvat expertis credere, numen habet.

quamquam Marlianus dicto cap. 17. aquam Mercurii locet in foſſis Clœliis ad quintum lapidem contra Ovidium, qui eam vicinam Capenæ aſſerit. Ego crediderim eam aquam in hac valle fuiſſe, quod Romani ad noſtram uſque ætatem Calendis Maii ad eum locum eant, & circumquaſque fontes in Caffarella ſcaturientes, atque in pratis coronati lemnifcis, ſeu arborum frondibus edant, & ſaltem, & feſta agitent, redeantque ad Urbem cum coronis, & manu, lauri, aut alterius arboris ramos geſtantes : quæ ſi facta forent Idibus Maii, & ſic die feſto Mercurii, quo extra Capenam in fonte Mercurii ſimiles ſolemmitates actas fuiſſe diximus Lib. I. Cap. 17. & ſupra, nemo negaret prædicta etiam nunc facta quaſi ad priſtini ſacrificii reparationem : & tamen infanus populus hæc non cogitans, quo animo, nescio, Calendis Maii agitat id feſtum, quod fortasſe Sanctiſſimi Præſules Idibus iſtis celebrare vetuerunt. Finitimum his erat monumentum Baſilii, quod Cicero lib.7. epiſt.9. ad Atticum Buſtum Baſilii appellat, qui locus conterminus ſilvis prædictis, latrociniiſ fuit perquam infamis teſtimonio Ciceronis mox adducti Aſconii in Milonianam, & Manutii Commentatoris Tullii.

Circumquaque id spatium à Capena scilicet ad secundum lapidem, Scipionum, & sic Corneliæ, Serviliæ, Calatinorum, idest Atiliæ gentium monumenta posita erant ex Cicerone lib. I. Tuscul. quæst. non longè à principio: *An tu, is inquit, egressus porta Capenam cum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulchra vides, miseros putas illos?* Ex Marliano, Panvinio, & aliis. Livius lib. 45. P. Scipionis Africani sepulchrum Literni ostendi narrat, ac lib. 38. Literni, & Romæ en ejus verba: *Alii Romæ, alii Literni & mortuum, & sepultum, utrobique monumenta ostenduntur, & statuae, nam & Literni monumentum, monumentoque statua superposita fuit, quam tempestate disjectam nuper vidimus ipsi, & Romæ extra Portam Capenam in Scipionum monumento tres statuae sunt; quarum duæ P. & L. Scipionum dicuntur esse: Tertia Poetæ Q. Ennii:* Hæc Livius, qui paulò ante subdit Romæ vocitatum, Q. Terentium Culleonem Prætorem amicam Corneliæ familiæ pileatum, sicuti in triumpho ierat, in funere P. Scipionis Romæ mortui, & elati, ante lectum isse, & ad portam Capenam, multum prosequutis funus dedisse. Ex his intelligitur Scipionum gentile monumentum extra Capenam positum, in quo Ennius Poeta statuam sibi posuit cum his carminibus in Basi:

ASPICITE O CIVES SENIS ENNI
IMAGINIS FORMAM

*Hic vestrum Panxit maxuma facta Patrum
Nemo me lacrimis decoret, neque funera fletu
Faxit cur volito, vivus per ora virum.*

fuit & ibidem conditus Archias Poeta, ut auctor est Cicero pro Archia.

Palam est plura monumenta à porta Capena ad secundum lapidem per Appiam fuisse: Quandoquidem non procul à porta post Almonem fluviolum in loco, ubi Appia assurgere incipit, Libertorum Juliæ gentis sepulchra posita erant ubi teste Fabretto Inscript. cap. 1. pag. 10., & cap. 10. pag. 764. inter alios cippos hic effossus est anno 1639.

C. IVLIVS C. IVLII F. COL. VITALIS ET
C. IVLI ALEXANDRI LIBERTVS
PARATVS SIBI, ET CLODIAE
AMORI CONIVGI SVAE FECIT

& similem refert Ligorius voce *Aristarcho*; Aquilliae etiam gentis monumenta, & Lucretiae, quorum meminit Ligorius MSS. Otthobonianis verbo *Aquillia*, & Fabrettus Inscript. cap. 6. pag. 476. ubi prope ædem S. Sebastiani hunc erutum cippum testatur:

P. L V C R E T I V S

P. L. S T E P H A N V S

P A T R O N V S

P. L V C R E T I V S P. L

A N T H V S

I N F R. P. XII

I N A G R. P. XVI

Aureliae itidem, Avilliae, Aveniae, & Attiae ex Ligorio voce *Attii*, *Avenia*, *Aurelia*, & *Avillia*, qui lapides refert, nec non Petroniae familiae, ut indicio est lapis cum hac epigraphe apud Fabrettum Inscript. cap. 3. fol. 211. num. 531.

P. P E T R O N I V S S P. F

P A L. R O M A N V S

P. P E T R O N I V S H O S P E S

P E T R O N I A A N T I O C H I S

P. P E T R O N I V S S O C R A T E S

P. P E T R O N I V S P. F. C O L

. . . I A N V A R I V S

C A E C I L I A) L. T R A I S S I B I

E T P O S T E R I S Q. E O R V M

& similis apud eundem dicto cap. 3. pag. 214. num. 546.

P. PE-

P. P E T R O N I V S
 P. L. P H I L O M V S V S
 T O S O R D E V I C O
 S C A V R I I N F R. P. XII
 I N A G R. P. XVI

quin ausim dicere nullam fere Romanam nobilem gentem fuisse, quæ in Appia monumento caruerit, ut titulos suæ nobilitatis, & honorum viderent, qui ex Græcia, Africa, & Asia per Appiam Romanam veniebant.

Lapide II. fuit Templum Ridiculi ibi excitatum, quod eo loco Hannibal castrametatus recesserit illusus ex Dione, & aliis apud Panvinium, & Marlianum jam adductos. Illic fundus Proclis dictus, cujus meminit cippus apud Fabretum Inscript. cap. 5. pag. 415: ad finem, & 416., & monumenta Quintiliæ gentis juxta lapides ibidem repertos, & ab eodem Fabretto cap. 4. num. 24. pag. 299., & cap. 3. num. 45. relatos.

Lapide III. erat sepulchrum Duraniæ gentis cum hac Inscriptione ex Schedis Vaticanis penes eundem Fabretum Inscript. cap. 9. pag. 619. n. 165.

C. D V R A N I V S Q. F. P A L. V A R V O L A
 D V R A N I A L I V I L L I A N A
 D V R A N I A P R I M I T I V A
 F E C E R V N T
 I N F R. P. XXII. I N A G R. P. XXII

& Sacellum Plutoni, ac Proserpinæ, Deæ quoque viarum Præsidi, columnis ornatum, quod in Herodis prædio constitutum refert Ligorius voce *Appia Via*, ita scribens: *E vi era il Sacello di Proserpina; e Plutone, e della Dea Presidente delle Strade, posto à trè miglia discosto dalla Città, nel terreno di Herode, fatto con le colonne di marmo Augustale; à quo verò id Ligorius hauserit compertum non habeo.*

Inter tertium, quartum, & quintum Lapidem locanda putaverim monumenta Pontix, & Sextix familiarum. Illud Pontix satis indicat Lapis in Thesauro Gruteri pag. 1042. in Appia :

PONTIA PRIMA M. PONTIVS M. F. PAPIA RVFVS
 M. PONTIVS M. F. PAPIA POTVS
 A. PONTIVS A. F. CALVENTVS
 A. PONTIVS A. F. GALANVS
 SEX. PONTIVS SEX. FIL. PAPIA VERVS
 HOC MONVMENTVM
 FECERVNT XII. NONAS MARTII CN. POMPEIO
 STRABONE, ET L. PORCIO CATONE COSS

Aliud Sextix in eo situ arguitur ex sequenti Inscriptione, quæ in eodem Gruteri Thesauro pag. 1091.

S E X T I A E
 FORTVNATAE CONIVXI SEXTIVS
 APVSIVS SEXTII FIL
 VET. BAEBIVS VI. VIR AVGVSTALIS VOLSCIS
 LATINIS, ET TABVLARIVS SACR. AVGVST
 F E C I T

Itidem sepulchra Ostiliae, Sergiae, Hortensiae, Deciae, Ventidiae, & Meneniae familiarum, quorum meminit Ligorius voce *Appia Via*. Tulliae quoque gentis ex Marliano idem cap. 17., in quo fortasse effossum ævo Pomponii Læti crediderim cadaver, de quo Alexander ab Alexandro Gen. lib. 3. cap. 2. ad finem hæc habet: *Memini dum Romæ agerem in vetustis sepulchris, quæ in Via Appia plurima visuntur, inter ædificia, hortosque, interque coagmenta lapidum erutum cadaver fuisse multo ævo vetustum, adolescentulæ mulieris, facie, capillo, oculis, naribus, & reliquis lineamentis prorsus integris, & incorruptis: nisi quod vestigia liquaminum, & unguentorum, quibus delibutum fuerat, apparebant: recenti specie, inscriptione nulla, qua nomen defunctæ innotesceret. Pomponius tamen*
 vir,

vir, ut in ea ætate, veterum literarum impensè doctus, Tulliolum Marci Tullii Ciceronis filiam, de cujus obitu ad Servium Sulpicium sunt epistolæ, aut Priscillam Abascantii, de qua Sylva Papinii extat, fuisse augurabatur. Id quibus argumentis asseveraret, cum nulla inscriptionis vestigia extarent, prorsus nescimus. Hæc Alexander, qui si compertum habuisset in eo positu, ubi inventum est id cadaver, fuisse Tulliorum monumentum, facillè Pomponio consensisset. Idipsum refert Leander Albertus in descript. Latii subdens Alexandrum VI. Romanum Pontificem id cadaver in Tiberim præcipitari fecisse, ne ea res Romanis religioni esset.

In hoc etiam spatio narrant positum sepulchrum Horatiæ Tergeminarum sororis, quæ extrâ Capenam complorans antè conspectum fratris redeuntis cum spoliis unius ex Curiatis, cui desponsata fuerat, ab eo confossa est, ejusque cadaver primùm projectum eo loci in fossam lapidibus, & terra ingesta obrutum traditur; dein ob facti immanitatem, absoluto fororicida à populo, sepultum in monumento saxo quadrato extructo, quo loco ea corruerat icta: quam rem narrant Dionysius lib. 3., Livius lib. 1., qui tamen antè ipsam Portam Capenam id sepulchrum statuit, quamvis recentiores ex Panvinio illud inter tertium, & quartum Lapidem locent.

Ad quintum lapidem primùm occurrebat ad dexteram Viæ Ustrinum, locus scilicet circumdatus muro, in quo corpora defunctorum cremabantur, cujus Ustrini figuram referunt Sponius sect. 9. pag. 290., & Fabrettus Inscript. cap. 3. pag. 230., quamquam Ligorius mox relatus ad quartum Lapidem illud statuat. Dein fossæ Cloeliæ, quas Cluilias plures vocitant, ità dictas à Cloelio Albanorum Dictatore ibidem mortuo, qui eo loci castrametatus est eo bello, quo Tergemini pugnam commiserunt teste Livio lib. 1., qui hanc fossam locat ad quintum Lapidem & Dionysio lib. 3. Illic erant sepulchra quinque, Curiatorum nempe trium, & duorum Horatorum hoc modo posita. Primum occurrebant Roma venientibus monumenta Curiatorum, distantia tamen inter se locis, ut pugnatum, & illi confossi fuerant. Dein Albam versus, & sic in fine ejus fossæ duo sepulchra Horatorum eodem loco, quo duo fratres ceciderunt, erecta. Rem universam ob oculos ponit Livius lib. 1., qui postquam Tergeminarum

minorum pugnam narravit: *Ad sepulturam indè, inquit, suorum nequaquam paribus animis vertuntur, quippè imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti: sepulchra extant quo quisque loco cecidit: duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus, sed distantia locis ut & pugnatum est;* quibus verbis Livius innuit in spatio ejusdem fossæ constituta istiusmodi monumenta iis locis, quibus quisque confossus est, nam Horatii ceciderunt in principio fossæ Albam versus, Curiatii in situ Romam respiciente, quod confirmat Martialis lib. 3. epigr. 47. his versibus:

*Capena grandi porta, qua pluit gutta,
Pbrygiæque matris Almo, qua lavat ferrum
Horatiorum, qua viret sacer campus,
Et qua pusilli fervet Herculis fanum:
Faustine plena Bassus ibat in rbeda.*

quemadmodum & Marlianus, Panvinius, Ligorius voce *Coeliæ fossæ*, Cluverius lib. 3. Ital. Antiq. pag. 916., qui subdit hasce fossas esse in loco, quem vulgus *Casale rotondo* nuncupat, & Kircherus Latii veteris par. 1. cap. 1. undè illi arguendi, qui Albani eo loci, quo ad dexterum latus Appiæ apparent tres cippi, tergeminae Horatiorum, vel Curiatorum monumentum statuunt contra testimonium Livii, & aliorum, quos jam retulimus. Inter laudata sepulchra positum suspicor illud Cœciliæ gentis, uti intelligitur ex Cornelio Nepote in Attici vita ad finem, qui Atticum sepultum scribit *juxtà Viam Appiam ad quintum lapidem in monumento Q. Cœcili arunculi sui;* ibidem Ligorius voce *Coeliæ fossæ*, & verbo *Coelii* locat monumentum Cœliæ familiæ.

Hæ fossæ ferè ad dimidium sexti lapidis extendebantur: post eas ad sextum lapidem sunt qui statuunt monumentum Aureliorum, uti videre est apud Ligorium, voce *Aurelia*, qui tres inscriptiones ejus gentis ibidem effossas recenset, de quo nil certi affirmare possum.

Ad octavum lapidem villa Auli Persii Satyricorum facilè Principis, ubi eum mortuum, & sepultum tradunt ex veteri Interprete Persii in ejus vita. Proximum huic villæ templum Domitiano

dicatum, ubi is sub imagine Herculis colebatur. Hujus ædis meminit Martialis lib. 9. epigr. 60.

Herculis in magni vultus descendere Cæsar

Dignatus latiae dat nova templa viae:

Qua triviæ nemorosa petit dum regna viator:

Octavum domina marmor ab Urbe legit.

Et epigrammate sequenti:

Antè colebatis votis, & sanguine largo

Majorem Alcidem: nunc minor iste colit:

Hunc magnas rogat alter opes: rogat alter honores

Illi securus vota minora facit.

Eodemque libro epigr. 98. ita canit:

Appia quam simul venerandus in Hercule Cæsar:

Consecrat Ausoniae maxima fama viae:

Si cupis Alcida cognoscere facta prioris

Disce

Et postquam retulit facta Herculis, hæc subjicit:

Hæc minor Alcides: major quæ gesserit audi

Sextus ab Albana, quem colit arce lapis.

Hinc intelligitur in ea æde Domitiani statuam Herculem exhibentem positam, uti Scholiastes Martialis scribunt, qui addunt Poetam ultimo epigrammate perperam locasse id templum ad sextum lapidem, quum illud ad octavum constitutum esset in prædio ejus Imperatoris in Via Appia ab Urbe octo mille passibus distito, quemadmodum arguit Fabrettus Inscript. cap. 7. num. 199. ex lateribus ibidem effossis cum hac epigraphe:

OPVS DOLIAR. EX PRAED. DD

N. N

EX FIG. DOMITIANIS MINOR

Ad nonum erat diverforium, uti innuit Itinerarium Hierosolymitanum, & paulò cis monumentum, in quo conditi sunt Gallienus Imperator, & Severus Cæsar Galerii sororis filius, à Maxentio occisus, ut auctor est Sextus Aurelius Victor, idque arrisit Panvinio loco addu-

adducto, undè Ligorius suspicatur illic fuisse sepulchrum Liciniæ gentis, quod supra locavimus in hac Via, haud procul à Caracalli circo.

Ad decimum juxtà vetustas Tabulas jàm relatas, occurrebant Bovillæ. Id Oppidum positum in Appia satis patet ex Breviatore Livii lib. 107., ubi ait: *P. Clodii à T. Annio Milone candidato Consulatus, in Appia Via ad Bovillas occisi, corpus plebs in Curia cremavit*; atque ex Cicerone pro Milone, Afconio Pædiano in commentariis ad eam orationem, Appiano lib. 2. Bellorum Civilium, aliisque. An verò Bovillarum positus ad nonum, vel ad decimum esset, non leve diffidium est inter Scriptores. Cluverius lib. 3. Ital. antiquæ pag. 918. inter nonum, & decimum lapidem id Oppidum statuit, cui haud consentit Holstenius ità scribens: *Ego omnino existimo Bovillas fuisse eo loco, ubi nunc est diversorium i Fratocchi dictum, ubi Appia Via ex planitie agri Romani in collem Albanum ascendere incipit. Hic passim ædificiorum antiquorum vestigia ad utrumque viæ latus conspiciuntur. Inde uno milliari versus Romam tumuli ingentes sepulchrorum extant, quorum uni turris rotunda inædificata cernitur. Exit hinc divertigium viæ veteris versus viam Latinam: undè colligo hunc locum esse Itinerarium Hierosolymitani ad IX. m. Confirmat hanc meam sententiam, quod ad dictum diversorium Fratocchi divertigium veteris viæ silicibus stratæ ex Ardeatina incidit, quam ego à prædio Falconiano Barberinæ familiæ continuò ductu huc usque pertingere observari. Hæc Holstenius, quem putarim præteriisse, hunc situm illustriorem fortasse cæteris Appiæ fuisse. Itaque puto inter nonum, & decimum lapidem non procul à Bovillis extitisse Juliæ gentis monumenta, & proximum illis sacrarium gentis Juliæ, & loca, in quibus effigies Julio Cæsari, Augusto, & cæteris ejus gentis Proceribus sacratæ erant, quod intelligitur ex Tacito lib. 2.: *Sacrarium genti Juliæ, effigiesque Divo Augusto apud Bovillas dicantur*; & lib. 15., ubi narrans vota facta pro puerperio Poppeæ Neronis uxoris: *Et additæ, inquit, supplicationes, templumque foecunditati, & certamen ad exemplum Atticæ religionis decretum: utque Fortunarum effigies aureæ in solio Capitolini Jovis collocarentur: ludicrum Circense, ut Julie genti apud Bovillas, ità**

Claudiæ, Domitiaeque apud Antium ederetur.

Ex hisce Taciti verbis inducitur Tiberii Imperio sacrarium Juliae genti constructum non procul à Bovillis, illique proximum fuisse Circum, ubi quotannis Senatus in honorem ejus gentis Circenses, & festas solemnitates agitaret; quemadmodum Suetonius in Claudio cap. 11. affirmat, & scribunt Æneas Vicus Parmensis de Imagin. August. pag. 155., Edmundus Frigellius de Illustr. Roman. stat. cap. 32., unde lumen Suetonio in vita Augusti cap. 100.: *Corpus, is ait, Decuriones Municipiorum, & Coloniarum à Nola Bovillas usque deportarunt: à Bovillis equester ordo suscepit, Urbique intulit.* Sed cur Bovillis, & non Ariciæ, quæ erat Colonia ob originem maternam Augusto devota tota nocte corpus Augusti custoditum fuerit, uti Interpretes notant, facile est intelligere ex prædictis, quippè Bovillis erant monumenta Juliae gentis, & reliquæ Albani populi, quemadmodum suo loco dicemus.

Nil mirum si inter nonum, & decimum lapidem ad utrumque Appiæ latus ingentium saxorum, & fabricarum dispersi videantur acerui, nam illic sacrarium Juliae gentis, loca ubi statuae Cæsaris, Augusti, & Avorum positæ, Circus ubi Circenses exhiberentur quotannis, domus, quas inhabitarent Sacerdotes, & Ministri ejus Sacrarum, monumenta Juliorum, Gallieni, & Severi erant, dein Bovillarum ædes, & delubra Deorum, quæ usque ad diverforium *i Fratocchi* dictum protendebantur, & ita Tabulæ respondent situi indicato.

Habes ex Holstenio mox adducto ad nonum fuisse divertigium viæ veteris versus Latinam, & ad decimum aliud quod in Ardeatinam incidebat. Non procul à Bovillis prædium Terentii Tragædiarum Scriptoris, quod ferunt situm in Appia ad Marii villam ex Gyrardo de Poetis dialog. 8. Dein villa Sextii Galli, in cujus fundo ædes Bonæ Deæ, idest Faunæ Fauni Latinorum Regis uxoris, propè quam Clodius à Milone commissa pugna primum vulnus accepit, si credimus Ciceroni in orat. pro Milone, & Asconio Pædiano ejus commentatori, ubi id Bonæ Deæ sacellum locat in Appia paulò ultrà Bovillas Albanum versus, Appiano lib. 2. Bellorum Civilium Breviatori Livii cap. 107., Cluverio par. 3. pag. 918., ubi Holstenius linea 28. ait: *Puto vestigia hujus Sacelli extare medio circiter milliari ultrà di-*
ctum

Etum diverforium i Fratocchi, ubi primùm ascensus incipit clivi *Albani*; atque inter id Templum, & Bovillas arbitror positam Tabernam, in quam delatus est Clodius jam vulneratus, irruitque Milo, & semianimem Clodium extractum in media Appia trucidavit ex Cicerone, Asconio, & Appiano.

Haud procul à Bonæ Deæ facello rus Clodii erat, quod extendebatur per montem, quo ascenditur ad Castrum Gandulphi, & in Appiam definebat, quemadmodum satis liquidò patet ex eodem Cicerone. Dein usque ad Albanum Domitiani Arruntiaë gentis sepulchrum, in quo hunc lapidem erutum refert Fabrettus *Inscript. cap. 10. num. 283.*

T. A R R V N T I O
I V L I A N O
P R A E F E C T O
F A B R V M E T
I V L I A E A R R V N T I A N A E
F I L I A E E I V S

Antistiaë itidem familiaë uti probat saxum apud eundem dicto *cap. 10. num. 326.*

M. ANTISTI M. F. FAB
M. ANTISTI M. F. F
S A T V R N I N I
P R E C I L I A Q. F. T E R T I A F E C I T
S I B I. V I R O. F I L I O. L I B E R T I S
L I B E R T A B V S Q V E S V E I S

Vatiniaë etiam gentis villa, & monumentum ex Ligorio in MSS. *Orthobonianis* voce *Vatiniano*, qui addit istiusmodi inscriptionem eo loci effossam:

V A L L O N I A E V A T I N I A N A E
S A C
C. V A T I N I V S L. F. P A L. A L B I N I A N V S
P R A E F E C T V S P R A E T O R I V S

Et

Et Cascelliæ, si fides danda est eidem voce *Cascelliano* testanti in eo situ erutum lapidem terminalem cum hoc titulo:

CASCELLIANVS FVNDVS
LATER. PRIVAT. VIAE
PVBL. TERM. PED. CCCCLV
A. CASCELLIVS A. F. AEDIL. CVR

Is fortasse fuit A. Cascellius, quem Casellium vocitat Horatius in Poetica, & Ligorius Cascellium juxtà lapidem scribendum putat. Et in eo spatio à Bovillis Albanum usque Domitiani, tumulos fuisse quamplures Albanorum, sacrosque lucos prodit Cicero in orat. prædicta pro Milone, quos tamen, ne quorum fuerint sciremus, temporis edacitas nobis invidit.

Sic loca, & itinera noni, decimi, & undecimi lapidis quantum res vetustissima patitur memoravimus. Ad duodecimum villa Domitiani fuit, cujus rudera, quæ summitatem montis, ubi Alba erat, pertingunt, ostendunt illic Prætoria, Thermas, Amphitheatrum, ædesque insignis structuræ fuisse uti memorant Dion lib. 66. & 67. Suetonius in Domitiani vita cap. 4., Martialis, & alii relati Lib. I. Latii Profani cap. 15. Hic prædium se à Domitiano accepisse fatetur Statius Silvar. lib. 3. carm. 1. his verbis:

. . . . Dardania, quamvis sub collibus Albæ,
Rus proprium, magnique Ducis mihi munere currens
Unda, domi curas mulcere, æstusque levare
Sufficerent

Ibidemque & patrem suum se tumulasse testatur dicto Silvarum lib. 5. carm. 3., quod est epicedion in patrem:

. Vix hæc in munera solvo,
Primum animum, tacitisque situm depellere curis,
Nunc etiam labente manu, nunc lumine sicco,
Ordior adclivis tumulo, quo molle quiescis,
Jugera nostra tenens: ubi post Ænea fata
Solatus, Latii ingessit montibus Alban
Ascanius, Phrygios dum pingueis sanguine campos

Odit,

Odit, & infaustum regnum dotale novercæ.

Heic ego te (nam Sicani non mitius halat

Aura croci : dites nec sic tibi rura Sabæi

Cinnama , odoratas nec Arabs decerpfit aristas)

Infervi cum laude loci

Proximum Domitiani ruri, quod alii Cæsares post frequentarunt testimonio Gallicani in Avidio Cassio, fuere Castra Prætoria, quorum meminit Capitolinus in Maximino, & Herodianus lib. 8., dein rus Pompei, in cujus situ conditum Albanum oppidulum à negociatoribus confluentibus ad ea Castra, & victui necessaria militibus suppeditantibus scribunt Cluverius lib. 3. pag. 914., Kircherus, & alii. Albani oppidi, & dein civitatis Episcopalis situm designat Procopius Bell. Gothic. lib. 2., villam verò Pompei in Albano, & in Appia memorant Plutarchus in Cicerone, & ipse Cicero ad Atticum lib. 7. epist. 5., & in oratione pro C. Rabini Posthumo, Appianus lib. 1. Bell. Civil. Ibidem sepulchra Pompejorum, & illud præsertim Pompei Magni, quod viri docti putant locatum eo loci, quo nunc è conspectu Cœnobii Carmelitarum visuntur quinque pyramides in formam conorum assurgentes, quarum duæ adhuc ferè integræ, reliquis corruptis conspiciuntur in Appia ex Plutarcho in Pompejo scribente reliquias Pompei Magni ex Asia Romam ad Corneliam relatas, in Albano tumulatas, & infrà, ubi prodit, quod quum Pompejus funus Juliæ uxoris suæ, ejusdemque filiæ Cæsaris apud Albanum pararet, à plebe coactus est in Campum Martium efferre; unde fit in hac villa monumenta Pompejorum posita, quo verò loci pro certo affirmare non possum. Haud procul erant monumenta Flavidie gentis, quorum saxum ad dictum Carmelitarum Cœnobium translatum refert Fabrettus Inscript. cap. 9. num. 194.

D. M

A V R. S A L V T A R I S

V I X. A N N. X V I. M. X

A P R O N I V S F E L I X F L A V I D I A P R I M A

F I L I O B. M

Hinc apparet id monumentum potiùs ad Aproniam gentem pertinuisse, cujus sepulchrum in Appia statuit Ligorius.

Sunt qui dicant in ipso situ, in quo Castra Prætoria locavimus, fuisse carcerem Albanum, cujus meminit Diodorus Siculus lib. 31., quemadmodum narratur in eclog. 1. ex dicto lib. 31. Diodori p. 893. Illuc jussu Senatus Romani custoditum septem diebus memorant Perseum Macedoniae Regem cum Liberis antequam Consules, quid perpetiendum illi foret, constituissent. Erat is carcer profundè effossus sub terra, & ibi specus cœnaculis decem lectorum capax, multique capite damnati illuc detrudebantur, ut ità in angusto conclusi in unum commixtis alimentis, & excrementis, caligine, ac fœtore opprimerentur, si Diodoro fides danda est.

Ad 13. lapidem *Fundus Virginis* dictus, de quo cippus apud Fabrettum Inscript. cap. 5. pag. 415. & 416., necnon villa M. Tarcheitis Equitis Romani, quam proximam Pompejano ruri in Appia statuit Ligorius voce *Tarchitiano*, ubi refert ibidem ævo Cardinalis Ferrariensis effossam nobilis structuræ statuam Æsculapii, basinque marmoream rotundam, in qua sculpta erant omnia Bacchi gesta, & saxum cum istiusmodi inscriptione:

M. TARCHEITIS M. F. PRISCVS
 EQ. ROMANVS.
 DIANA E ARICINA E
 BONAE DEAE DD

Et dein rus M. Pontii Celsi Præfecti Urbis ex Ligorio voce *Pontiano*. In hoc spatio Cluverius, & alii locant Ariciam, scilicet initio XIV. lapidis per Appiam, & in loco, ubi nunc oppidum ejus nominis occurrit: perperam tamen, quum Itinerarium Antonini, & Hierosolymitanum ad decimum sextum id oppidum statuunt, & quidem Dionysius lib. 6. hæc habet: *Occurrerunt sibi invicem ad Ariciam oppidum, quod CXX. stadia ab urbe Roma abest*; sic Philostratus de Apollonii vita lib. 4. cap. 12. *Dùm in hoc statu philosophia esset, Apollonius Romam profectus est; quumque stadia CXX. abesset apud nemus, quod apud Ariciam est, incidit in Philolaum Cittien-*

Cittiensem; & Strabo lib. 5. *Post Albanum montem in via Appia urbs est Aricia CLX. stadia ab Roma situ concavo: arce tamen edita, & natura loci munita*, quem locum mendosum putant interpretes, & loco CLX. esse legendum CXX.: tot stadia Dionysii, ac Strabonis ætate conficiebant millia passuum XV. uti Cluverio arridet, qui tamen arbitratur laudatos Scriptores computasse itinera nemoris, & lacus Dianæ quindecim mille passibus ab Roma distiti, non autem Ariciæ urbis, quemadmodum scribit lib. 3. pag. 920.

Ad hæc Holstenius in adnotat. ad ejusdem Cluverii pag. 920. lin. 33. 41. & 46. subjicit Cluverium hallucinatum, & veterem Ariciæ situm fuisse autumat ad XV. lapidem per Appiam, itineraria verò, quæ eam urbem locant ad XVI. computasse milliaria posterioris ævi more, quo septem stadia cum dimidio singula milliaria conficiebant: quæ opinio mihi magis arridet, quum positus Ariciæ descriptus à Strabone situi oppidi recentis haud consentiat, & in valle Aricina, per quam Appia protenditur permulta occurrant sepulchrorum, aliorumque ædificiorum vestigia, propriè circumquaque decimum quintum lapidem, quæ satis testantur ibidem positam vetustam Ariciam situ concavo in collem dein desinentem. Itaque post Ariciam, ascendebat Appia, & per nemus Aricinum, & Virbii clivum transibat, inde ad sinistram, lacum, & nemus Dianæ Aricinæ attingens, spectabat fanum Dianæ in imo fundo ad septentrionalem ejus lacus partem constructum, uti placet Holstenio, & desinebat in eum locum, ubi nunc sub Cinthiani castro inter Lanuvium, & laudatum nemus Dianæ, reliquæ Appiæ apparent usque ad pontem vulgò dictum *di San Gennarello*. In eo situ inter Ariciam, & nemus per Appiam magna monumentorum extant vestigia, & suspicor ibidem fuisse villam Vitellii, cujus meminit Tacitus lib. 19. cap. 36., alteram Julii Cæsaris, quam eum diruisse memorat Suetonius in Cæsare cap. 46., quia non tota ad animum ei responderat, multaque similia Romanorum Prætoria, quum locus esset celeberrimus ob sacrificiorum novitatem, situs amœnitatem, & Appiæ vicinitatem, ob quam rem jam diximus Romanos expetiisse villas, & sepulchra in Appia constituere, ut venientes ex Græcia, Africa, & Asia eorum titulos antequam Romam pervenissent in marmoribus incisos legerent.

Itaque jam ferè ad decimum septimum lapidem Appiæ pervenimus, ubi fortasse incipiebat rus Bojonix familix Lanuvinx, undè Antoninus Pius Imperator; & alii Cæsares ejus gentis orti sunt, & nati in ea villa, cujus rudera ad dexteram Appiæ visuntur, & extenduntur Lanuvium versus ex Sexto Aurelio Victore in Cæsaribus, Capitolino in Antonino Pio, Ælio Lampridio in Commodo, aliisque.

Illic etiam erant monumenta Riciniæ familix ex saxo in eo situ effosso, quod refert Fabrettus Inscript. cap. 5. pag. 386. num. 225.

CN. RICINIO CN. F. PVP. PERSAE SCR
 TRI. MIL. AVVN CVLO
 POMPONIAE L. F. RVFAE MATRI
 THORIAE A. F. AVIAE
 L. ALBIVS L. F. FAB. RVFVS SER. AED
 QVINTIAE RVFAE VXSORI

Hic Appia descendit, & sub Lanuvio ducit usque ad pontem laudatum, quem vulgus pontem *di San Gennaro*, aut *di San Gennarello* vocitat, quamvis sint, qui scribant ex Strabone libro 5. Lanuvium in ipsa Appia positum: quod falsum est testimonio Cluverii, & Holstenii, quin tabularum vetustarum, & evidentix loci. Illic puto fuisse divertigium, quod ex Appia Lanuvium tendebat; neque desunt, qui locent in istiusmodi Appiæ situ, & in colle finitimo nemus Junonis Argolicæ, sive fospitæ, ubi draconis erat antrum, dein ædes Deæ sacrata, ac Lanuvium, uti videre est apud Cluverium Ital. antiq. lib. 3. pag. 397. ad finem, & 398., quod tamen incertum est. In loco, ubi pontem *di San Gennarello* constructum diximus sub ipso Lanuvii oppido id saxum erutum prodit Fabrettus Inscript. cap. 9. pag. 659. num. 497.

C. SVLPICIO VICTORI
 PATRI EE. QQ. RR. HOMINI
 INNOCENTISSIMO PATRONO
 MVNICIPI S. P. L

O B I N P A R E M O B S E Q V I V M
 E T E R G A S E I M M E N S A M
 M V N I F I C E N T I A M E I V S
 E Q V E S T R E M P O N E N D A M
 C E N S V E R V N T D E D I C A R V N T Q V E
 O B C V I V S D E D I C A T I O N E M
 V I R I T I M D I V I S I T
 D E C V R I O N I B V S E T A V G V S T A L I B V S
 E T C V R I I S N. X X I I I I
 E T C V R I A E
 M V L I E R V M E P V L V M
 D V P L V M D E D I T

Hinc lumen Tacito Annal. lib. 3. cap. 48. qui Sulpicium Quirinium Consulem sub Divo Augusto, insignia triumphi adeptum, datumque Rectorem C. Cæsari Armeniam obtinenti, Lanuvinum facit, à quo descendisse puto C. Sulpicium Victorem, quem lapis relatus municipem Lanuvinum enunciat.

Ex his conjicitur eo loci fuisse illustres Lanuvinorum ædes, aut forum, in quo res venales transeuntibus per Appiam venderentur, neque puto eum lapidem è Lanuvii ruderibus translatum, at illic positum, ut dedicatio Lanuvinorum C. Sulpicio Victori facta, & causæ ejus inscriptæ euntibus per Appiam essent obviæ.

Ligorius statuit eodem loco sepulchrum Sallustiaë gentis, eique consentit inscriptio sequens, relata per Fabrettum dicto cap. 9. pag. 661. num. 513., qui prodit eam effossam circumquaque situm jam dictum:

S A L L V S T I P. F. L V C V L L I
 V S I N I A M A T E R
 F I L I O P I E N T I S S I M O
 E R O T Y L L O
 I V S
 . . . H I O A T I M E T O E T S I B I
 . . . R E L I G I O S O L O C O

. . . . AVCTVS POSITVS EST
 NE QVIS VELIT
 LOCO INIVRIAM FECISSE
 PER QUIETEM
 TITVLO CAVI

Ab eo loco ad tres Tabernas, quæ juxtà itineraria milliariis viginti
 & uno Roma per Appiam distabant nil occurrit memorabile, quum
 Scriptores, & fragmenta veterum ædificiorum, quæ in tota Appia
 extant, nequicquam innuant, præter sepulchrum M. Eburii in Appia,
 & in agro Veliterno paulò antè vigesimum lapidem, de quo Ligorius
 voce *Eburia*:

D. M. S A C
 X V I. K A L. O C T O B R I S
 C. V E R O N A T A L E E T P
 C O R N E L I O S C I P I O N E A S I A T I C. C O S S
 S E X. E B V R I S Q. F. O V F. S V A V I S T R I B
 M I L I T. L E G. V I I. C L A V D. V I C T R I C
 E B V R I A A N N I A F A V S T A M A T E R
 M. E B V R I O S E X. F I L. S E X. N. T I R O N I
 Q V I V I X. A N N. X X V I I I. D. X V I
 D V L C I S S I M O V I R O P A R E N T E S F E C E R
 S I B I E T S V I S H A E R E D. I N F R O N T
 P E D E S X I I. I N A G R. P E D. X V I I I

Facilè tamen est in eo situ fuisse villas Cosconæ, & Octaviæ gentis,
 alteramque Caii Caligulæ, de qua Plinius lib. 12. cap. 1. hæc habet:
*Aliud exemplum Caii Principis in Veliterno rure mirati: unius
 tabulata, laxisque ramorum trabibus scamna patula, & in ea
 epulati, cum ipse pars esset umbræ, quin decem convivarum,
 ac ministerii capace triclinio, quam cœnam appellavit ille
 nidum.*

Inter vigesimum primum, & vigesimum secundum lapidem
 tres Tabernæ erant, idest tres cauponæ, uti Cluverius, & alii scri-
 bunt,

bunt, quæ dein creverunt in oppidum, & civitas Episcopalis ejus nominis facta. Multi locant tres Tabernas, ubi nunc Cister-næ oppidum, atque hos inter Cluverius, quorum palmaris error patet ex itinerariis antiquis, quæ ad vigesimum primum tres Tabernas statuunt, atque ex relatis hoc Libro Cap. 14., ubi Cister-næ oppidi nomen à cisterna Neronis eo loco extante dictam memoravimus. Holstenius in Cluverium ad pag. 1033. linea 49. postquam retulisset tres Tabernas XXI. m. p. Roma distare, subjicit in Actis MSS. Sanctorum Apostolorum Petri, & Pauli notatum id oppidum ab Urbe XXXVIII. mille passibus diffitum, quod falsum ait, subditque acta illa multa habere fabulosa, & à vero abhorrentia. Illis tamen consentire videtur Cicero, qui proficisci volens ex Antio in Formianum, scribit Attico: *Ab Appii foro hora quarta, dederam aliam paulò antè à tribus Tabernis*, uti patet ex ejus epist. 10. lib. 2., quo fit aut Appii forum, quod ad quadragesimum secundum, & ultrà superiori Cap. 13. locavimus, tanto spatio ab Urbe haud abfuisse, vel tres Tabernas, quas proximas Appii foro Tullius testatur XXXVIII. mille passibus, quemadmodum acta jàm laudata dicunt, ab Roma diffitas.

At ego Holstenium laudo, nam Cicero sequenti epistola 12. eidem Attico data: *Emerferam*, ait, *commodè ex Antio in Appiam ad tres Tabernas ipsis Cerialibus, cùm in me incurrit Roma veniens Curio meus; & infra, Literas scripsi hora decima Cerialibus, statim ut tuas legeram*. Patuit ergo trium Tabernarum situs diffimilis ab illo, qui conjectari potest ex obscuris verbis alterius epistolæ 10. Ciceronis; quandoquidem divertigium Appiæ Antium tendens, de quo Tullius, non potuit esse ad trigesimum octavum lapidem, ità enim hæc via per paludes, quæ in ea parte erant transisset, immò ejus divertigii vestigia vidit Holstenius ad dictam pag. Cluverii 1033. linea 13. sic scribens: *Ex Antio in Appiam. Hic est ductus ille viæ antiquæ, qui ab Antio ad Appiam viam tendit duobus milliariis antequam veniatur Neptunium: ingreditur autem Appiam duobus fermè mille passibus cis lacum Castellaccia, sive le Castella dictum, ubi via hæc antiqua Appiam transversam secat, quæ recta Velitras tendit*. Hæc Holstenius, quod & ipse testari possum, unde lectio Ciceronis respondet itinerariis. Ce-

Ceriales verò, quæ & diverforia erant, an essent in via Antium tendente, an in Appia post tres Tabernas incertum est: quamvis Tullii verba satis innuant eas cauponas, quarum copia in hac via multa erat ex Peregrino superiùs adducto, in Appia ultrà tres Tabernas Roma venientibus fuisse; cæterùm antequàm ad tres Tabernas perveniretur, occurrebat villa Othonis Imperatoris, in qua ejus cineres conditi erant ex Suetonio in vita ejus cap. 11. ad finem: *Et circa lucem demùm expergefactus uno se trajecit ic̄tu infra lævam papillam: irrumpentibusque ad primum gemitum, modò celans, modò detegens plagam exanimatus est, & celeriter (it̄a præceperat) apud Veliternam funeratus*, uti Turnebus, & Commentatores, necnon Joannes Cuspinianus de Cæsaribus scribunt, Theulius etiam de Veliternis lib. 1. cap. 10. qui subdit eam regionem ad suam ætatem collem Othonis vocitatum, eamque villam Appiæ finitimam. Sunt & qui prodant Severum Cæsařem apud tres Tabernas ab Herculio occisum ex Sexto Aurelio de Cæsaribus, & Paulo Diacono histor. miscell. lib. 10. quos insimulat Cluverius lib. 3. pag. 1033. ad finem, ubi ex Zosimo lib. 2. notat locum ejus nominis, in quo trucidatum ferunt Severum fuisse inter Romam, & Ravennam, quem sanè locum constituunt inter Interamnam, Spoletiumque.

A vigesimo secundo ad vigesimum quartum sparsa visuntur diruta prætoria, & monumenta, quæ tamen, ne quorum fuerint sciremus, temporis edacitas nobis invidit. Ad vigesimum quartum sunt, qui ponunt diverforium *ad Sponsas* dictum, quod Itinerario Hierosolymitano adversatur. Illic tamen suspicor fuisse templum Soli, & Lunæ dicatum, quum ad nostram ætatem vulgus Agrum in eo spatio, Appiæ adjacentem Solem, & Lunam vocitet testimonio Theuli de Veliternis lib. 1. cap. 4. ad finem. Dein incipiebat villa Tiberii Cæsařis, quæ Veliternorum inter, & Coranorum agros Appiæ contermina erat longitudine ferè quinque millia passuum. Hujus villæ nemo antiquorum, quod sciam, meminit, solusque Tacitus Annal. lib. 5. c. 67. ad finem narrat Tiberium duodecim villarum nominibus, & molibus insedisse; veruntamen ea Regio nunc etiam Tiberia vocitatur, ibidemque fuit castrum Tiberii dictum, in cujus ruderibus effossa perhibent corpora sanctorum Martyrum Pontiani Papæ, & Eleutherii
Epis.

Episcopi uti memorant Mancinellus sermon. lib. 1., & Theulus de Velitern. lib. 1. cap. 10. pag. 98., & patet ex epistola Alexandri III., quam in Latio Sacro dabimus, ubi narratur castrum Tiberii in custodiam concessum Frangipanæ genti, Ecclesiam verò Sancti Eleutherii in finibus ejusdem castri reservatam fratribus B. Andreae de Marmulato, quod intelligitur ex cisterna Neronis illic sita, in qua Neronem latitasse ajunt ex relatis hoc Libro Cap. 14., ubi antiquorum opinionem retulimus, quos hallucinatos credimus, quod ibidem fuisset Tiberii, & Neronis ejus hæredis villa.

Itaque inter vigesimum octavum, & vigesimum nonum circiter locamus cisternam Neronis, ubi nunc est nobile Cisternæ oppidum ad generosam Cajetanam gentem pertinens. Illic in Appia constructam à fidelibus scimus Basilicam Sancti Petri Apostoli, de qua ità Anastasius Bibliothecarius in vita Sancti Hadriani: *Restauravit & Basilicam Beati Petri Apostoli sitam via Appia in Silice ultra S. Thomam Apostolum non procul à trigesimo, desolatione, ruinisque præventam, à novo unà cum baptisterio restaurans, mole magnitudinis decoravit*; cujus & meminit diploma Paschalis II. pro Veliternis apud Ughellum in Italia Sacra tom. 1. de Velitern. pag. 61.; unde probatur tres Tabernas inter & Cisternam in hac via Ecclesiam S. Thomæ Apostoli, & in loco ubi ædificatam diximus Basilicam S. Petri fuisse vetustum oppidum, quemadmodum innuit laudatus Scriptor, Baptisterium in ea Basilica commemorans.

Ad trigesimum aderat altera Ecclesia B. Andreae Apostolo sacra, quam Leonem III. restaurasse, nobilique suppellectili ornasse prodit idem Bibliothecarius in Leonis vita. Hinc habetur initio nascentis Ecclesiæ Fideles memores stationis habitæ apud forum Appii, & tres Tabernas à Beato Paulo Apostolo, Appiam toto illo spatio templis erectis in omnium Apostolorum honorem locupletasse, quod ex infra referendis clariùs patebit. Hanc ædem positam in loco, qui nunc *Torre Tibalda* dicitur scribit Holstenius adnotat. ad pag. 1033. Cluverii linea 49. ad finem.

In hoc spatio, scilicet inter vigesimum nonum, & trigesimum lapidem, illustres villæ, & sepulchra fuere Romanorum, si Ligorio fides danda est; hic enim voce *Digeria* refert illic erutas statuam

Apol-

Apollinis, aliasque Musarum, & Cereris cum inscriptionibus M. Digerii Prisci Equitis Romani; & verbo *Allia* memoria mandavit eo loci eruta monumenta *Allia* gentis cum istiusmodi epigraphæ:

D. M

C. ALLIO C. F. OVF. LATINO
EQ. ROM. PRAEF. TVRM. LEG. VII. GEMIN
VIX. ANNIS LVIII. M. D. IIII
ALLIA RESTITVTA NEVIANA
ET M. ALLIVS P. F. OVF. CVRIO
PARENTES PONI CVR

Et cum alia sic:

M. ALLIVS M. F. OVF. VARVS
EQ. ROM. OPVS INCHOAVIT
RESTITVIT PRO GRAD. PVB

Voce *Alpufianum* refert ibidem effossum lapidem sepulchralem cum imagine Plutonis Proserpinam rapientis, & cum antro, & tricipiti Cerbero saxo sculptis, & istiusmodi inscriptione:

C. ALPVSI AE
VENERIAE M. ALPVSII FIL. DVLCISSI
PVLCHR. VIX. ANN. XIX. M. III. D. VIII
M. ALPVSIVS M. F. QVIR. IVVENCVS
L. LICINI GALLIENI AVG. CVBICVLAR
F

Itidem voce *Hirminia* id refert saxum illic positum:

D. M. SAC
L. HIRMINIVS L. F. QVIR. GALLVS
MILES LEGION. VII. CLAVDIAE
AEDICVLAM HEROIC. GENI
SVPR.

S V P R. M O N V M. A E D I F I C A V I T
 ET ADSIGNAV. SIBI ET SVIS HERED
 ITEM HIRMINIAE ANNIAE MATRI
 ET L. HERMIN. PRISC. PATRI
 M A R M. S A R C O P H A G V M
 P O S V I T

A trigesimo ad trigesimum quintum multa exstant diruta monumentorum vestigia, quorum nuncupationes in incerto vagantur: ædem verò sacram Divo Matthæo ad trigesimum secundum lapidem positam suspicor, quod ibidem locus adhuc sit, quem *Sancti Matthæi* vulgus appellat. Itaque milliario trigesimo quinto diversorium *ad Sponsas* dictum, locamus. Hunc locum nunc vocitant *Torre Mercata* Holstenii testimonio, quamquam is fatiùs putet propè tres Pontes hanc cauponam constitutam: in quo fanè errat, quum turris, quam *Mercatam* dicunt fere septem mille passibus absit ab Foro Appii, ut in Itinerario Hierosolymitano notatum est. Illic Ligorius voce *Foro Appii* autumat Appii Forum fuisse, deceptus fortasse à cognomento *Turris*, quam ni fallor arbitror *Mercatam* dictam, quod eo foro vastato apud id diversorium, reliquiæ accolarum modicum oppidulum condiderint, in quo nundinæ, quemadmodum in Appii Foro, agitentur. Dein ad trigesimum nonum tres Pontes cum turri ejus nominis, ubi meta milliaria XXXIX. lapidem designabat, uti scripsimus superiori Cap. 13. Exstructum diximus eum pontem à Trajano, quod per eum locum nimphæus amnis, & colluvies aquarum exundantium derivaretur in mare. Turris in medio pontium constituta, pontesque tres quadratis faxis ædificati longitudinis sunt palmorum quatuorcentum quadràginta quinque, & latitudinis triginta, facies loci, & turris, uti in schemate quod hìc subjicio, demonstrant ibidem custodes positos, & viam turri adjacentem coarctatam ad duodecim tantummodò palmos, ut facilè, qui pertransibant cohiberi possent. Paulò cis erat villa Calphurniæ gentis: hæc extendebatur per Appiam usque ad quadragesimum, atque in montes Antoniano proximos desinebat. Id probatur ex monumentis Libertorum ejus gentis villæ finitimis; ego vidi lapidem sic:

D. M

A. CALPHURNIO L. F. MEN
 ABSINTILLA MATER
 FILIO PISSIMO M. F

Alterum Sirminetum translatum refert Gruterus in Thesauro p. 334.

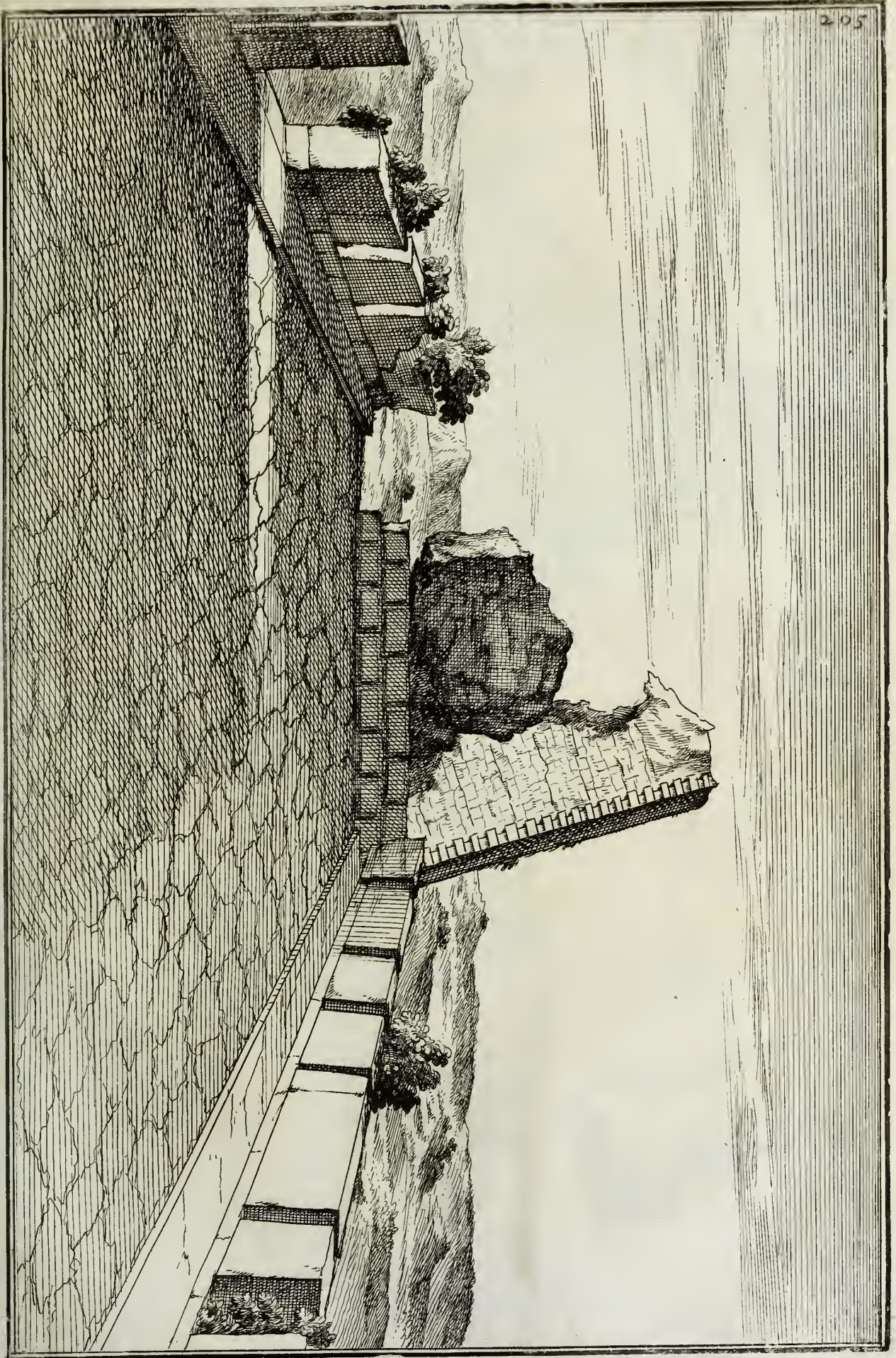
D. M

M. CALPHURNIO M. F. MENEN
 VOSENNIO VIX. ANN. XXX. M. II
 CALPHURNIVS
 M. F. MEN. HYLARVS MEDICVS
 LVDI MAGISTER FRATRI PISSIMO
 F

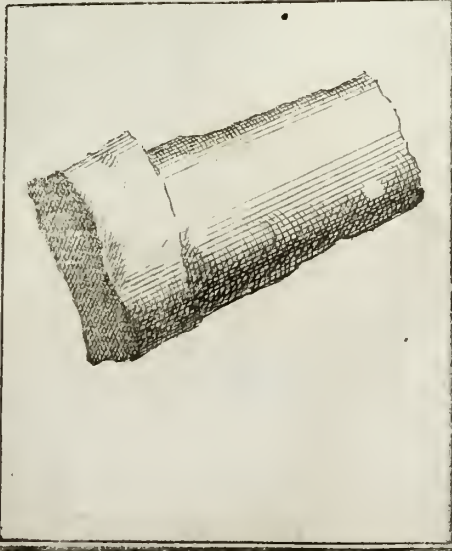
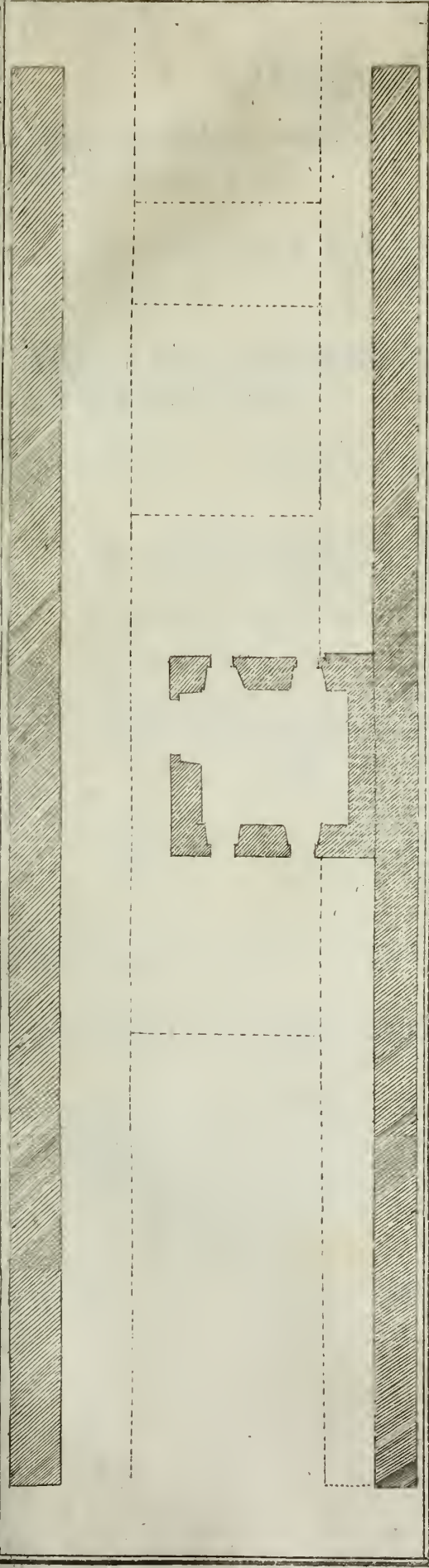
Hinc lumen Tacito histor. lib. 4. cap. 11. qui memorans auspicia Principatus Vespasiani: *Plurimum*, inquit, *terroris intulit cedes Calphurnii Galeriani: is fuit filius C. Pisonis, nihil ausus: sed nomen insigne, & decora ipsi iuventa rumore vulgi celebrabantur, erantque in Civitate adhuc turbida, & novis sermonibus leta, qui Principatus inanis ei famam circumdarent. Jussu Muciani custodia militari cinctus, ne in ipsa urbe conspectior mors foret, ad quadagesimum ab urbe lapidem via Appia, fuso per venas sanguine exstinguitur, & sic in ipsa Calphurniorum villa, ut ita ejus supplicium, quantum posset, celaretur, & cineres in monumento ejus gentis illic exstante sine funebri pompa, conderentur, quod anonymus commentator Taciti refert, & mihi arridet, quum Ligorius, & alii Calphurniæ familiæ sepulchrum in Appia statuunt, & passim ibidem cernantur Calphurniorum reliquiæ. Proxima erat villa Antoniorum, cujus meminimus superiori Cap. 18.*

Ad quadagesimum primum pons antiqui operis, cujus clarissima vestigia apparent propè turrim Petratam Setinorum in fossa Augusti, quam *Caratam* vulgus appellat. Ibidem divertigium viæ Setinæ, in qua plura Romanarum, & Setinarum familiarum monu-
 menta









menta exstabant: nam illic sepulchra Vivejæ gentis ex Gruteri
Thesauro pag. 1130.

V I V E I A C. F. V I V E I O
P A T R I

Palpelix itidem cum titulo dignitatum ex Ligorio MSS. Otthobonianis voce *Palpelix*:

D I S M A N I B V S
S A C
L. PALPELIVS L. F. FAB. PRIVATVS
P R I V I G N V S
V E T E R A N V S L E G. V. M A C E
D O N I C A E T R I B V N. T E S S E
R A R I V S S E V I V V S F E C I T
E T S I B I, E T S V I S L I B E R T I S H A E R
I N A G R. P. X I V
I N F R O N T. P. X X
M A C E R I A M C I R C V N D A T
P. X C. I N C I R C O

Et Albiæ uti patet ex lapide relato supra Cap. 19.

Et Hirpinejæ ex eodem Ligorio voce *Hirpineja*:

L. H I R P I N A E I V S M. F. P O M P T
S E R T O R I A N V S M E N S O R C A S T R E N S I S
V E T E R A N V S E T E Q V E S P V B L I C V S
M O N V M E N T. H O C A E D I C A V I T
E T T I T V L V M P O S V I T
H. M. D. M. A

Hanc aliam subjicit inscriptionem ibidem effossam Ligorius :

D. M
 ET MEMORIAE
 HIRPINAETIAE SETINAE
 LUPERCAE VIXIT
 ANN. XXXIV. MENS. IX
 M. HIRPINAIVS Q. F. POMPT
 HONORATVS TRIBVN. COHORT. II
 LEGIONIS X. AVGVSTAE MATRI
 PISSIMAE POSVIT ET SIBI
 ET SVIS POSTERISQ. FECIT
 IN FRONT. PED. XV. IN AGR. PED. XX

Item hanc aliam :

A. EBVRIVS A. F. POMPTINA CLEMENS
 PRAEF. FABR. LEG. II. ITALICAE
 FLAMEN QVINQVEN. COLON. SETINAE
 ET PATRONVS MVNICIPII TERRACIN
 EX TESTAMENTO
 L. EBVRIVS A. F. POMPT. FEROX
 EBVRIA LACTANTIA A. F. ET M. EBVRIVS
 A. EBVR. CLEMENTI FRATR
 FECERVNT SIBI ET SVIS
 IN FRONT. PED. XIV
 IN AGR. PEDES XX

Salliaë quoque, cujus saxum cum titulis superiori Cap. 2, retulimus :
 dein rus Cornelij Cethegi Consulis, & illi contermina taberna Ma-
 ruti, de qua Ligorius. Hæc in via Setina, verum in Appia erat
 etiam monumentum Catiaë gentis, cujus meminit ipse Ligorius
 voce *Catia* hoc saxum adducens :

D. M
 M. C A T I O L. F. S T E L L A T I N
 P R O C L O E Q. R O M. S I N G. D E C V R I O N. S E T I N
 Q. V I X. A N N. L X I I. M. V I I I. D. I I I
 C A T I A P R O C I L L A
 E T C A T I V S V A L E N S S T E L L A T I N
 S E T I N V S S I B I E T S V I S H A E R E D I B V S F E C E R V N T

Idem Ligorius voce *Timpsania* hanc recitat inscriptionem :

D. M. S A C R V M
 M. T I M P S A N I V S Q. F. V E S P E R
 S E T I N V S E Q. P V B L. E T T. T I M
 P S A N I V S M. F. T. N. O V F. C A R V S
 E Q. P V B L. E T T I M P S A N I A V A R I A N A F E C E R V N T
 I N F R. P E D. X I V
 I N A G R. P. X V I I

Ad quadragesimum secundum Ecclesia Divo Paulo Doctore Gentium dicata à Foro Appiensibus, quod fortasse Apostolus Romam veniens ibidem mansissent, aut Romani fideles ad eum locum illi occurrissent, uti ex aetibus Apostolorum intelligitur, & probatur ex antiquo Setinorum diplomate, in quo situs ille, *Sancti Pauli* fundus vocatur.

Inter quadragesimum tertium, & quadragesimum quartum lapidem forum Appii erat, & templum Liberi patris, quod sacrum ajunt à Foroappiensibus Deiparæ, uti patuit ex relatis Cap. 13. & pag. 105. Ab eo situ Terracinam usque miserandæ ejus viæ sparsim in aquis cernuntur reliquæ cum maufolis, sepulchris, ædiculis, villis, pontibus, atque prætoriiis dirutis, quibus ab utroque latere quondam magnificentissimè fuit exulta.

Porrò nomenclatura locorum hæc est. Ad quadragesimum sextum locus *Regeta* dictus, dein Campi Barbarici, ubi Vitiges Gothorum Rex electus est, uti scripsimus superiori Cap. 15. Non procul,

ad quadragesimum septimum Ecclesia vetusta ab accolis S. Jacobo dicata, undè nomen inditum follæ proximæ, quam Sancti Jacobi vocitant. Inter quadragesimum nonum, & quinquagesimum Sueffæ Pometiæ rudera occurrunt, quemadmodum Cap. 9. probatum est. Ad quinquagesimum septimum ædes Divæ Feroniæ sacra, de qua plura infra, quum de Circæjensibus verba facturi sumus, dicenda supersunt. Ab istiusmodi æde Terracinam usque, & sic spatio trium lapidum plura excitata videbantur ab utroque Appiæ latere mausolea, & prætoria; monumenta nempe Scutiæ gentis cum epigraphæ apud Fabrettum Inscript. cap. 9. num. 388.

L. SCVTIO L. L. PHILIPPO
 SCVTIAE L. L. STAGONI
 L. SCVTIVS P. F.
 FECIT VIVENTIB

Naserniæ apud eundem dicto cap. 9. num. 284.

N A S E R N I A
 N A S E R N I A E
 C. F
 T E R T V L L A E

Et Juliæ, fortasse ejus, ex qua ortus est T. Julius Paetinus Bassianus, quem Cap. 19. memoravimus patronum coloniæ Terracinensis. Hujus familiæ villæ, sepulchri, & ustrini propè Terracinam meminit idem Fabrettus cap. 10. num. 570., ubi hanc refert inscriptionem:

MONVMENTVM ET OSSVAR
 ET VSTRINVM
 CC. IVLIORVM FAVSTORVM
 EORVM QVI SVNT

Crispinæ itidem fœminæ ignotæ gentis, in quo id legebatur e-
logium apud eundem Fabretum cap. 10. pag. 799.

*Immitis ferro secuit mea colla maritus
Dùm propero stricti solvere vincla pedis ,
Dirus & antè thorum , nuper quo nupta coivi
Quo cecidit nostræ virginitatis honos .
Non culpa merui , præsentia Numina testor ,
Sed jaceo fati sorte perempta mei ,
Discite ab exemplo Crispinæ , discite patres ,
Ne nubat fatuo filia vestra viro .*

Fuit ibidem etiam Helvidii Prisci villa, qui Cluvio patre primipilo Terracinæ natus, in Appia rus habuit ex Tacito histor. lib.4. cap.5., qui cum Senatorem Romanum, & Prætorem facit, plurimumque laudat, quod opum contemptor, recti tenax, & constans adversus metus esset: mihi Terracinam eunti haud procul à turri cum molendino in radicibus montis posita cis prædium Gavottæ gentis occurrit lapsis annis agricola cum figlina veteri illic effossa cum inscriptione mutila:

L. . . . L V I D

Illam ex effracta figlina transcripsi, at nequaquam percepi significatum, donec ex lectione Taciti mihi blanditus sum, eam referri posse ad Helvidiam gentem Terracina oriundam, quæ opus dolere in prædio suo ibidem sito habuisset, legendo sic:

L. He L V I D

Villa quoque Faustini, quam fuisse in litore inter Ufentis lævam ripam, urbemque, & mare, & sic in situ jam dicto arguit Cluverius Ital. antiq. lib. 3. pag. 1013. ex his Martialis lib. 10. epigr. 51. versibus:

*Quos Faustine, dies, qualem tibi Roma Ravennam
Abstulit! O Soles! O tunicata quies!*

O nemus,

*O nemo, ò fontes, solidumque madentis arenæ
 Litus, & æquoreis splendidus Anxur aquis!
 Et non unius spectator lectulus undæ,
 Qui videt hinc puppeis fluminis, indè maris!
 Sed nec Marcelli, Pompejanumque, nec illic
 Sunt triplices thermæ, nec fora juncta quater:
 Nec Capitolini summum penetrabile tonantis,
 Quæque nitent calo proxima templa suo:
 Dicere te lassum quoties ego credo Quirino,
 Quæ tua sunt tibi babe: quæ mea, redde mihi.*

Hinc Scholiaſtes innuunt Marrialem Fauſtinum accuſaſſe, quod accepto magiſtratu à Domitiano, Ravennatibus præeſſet, neque ſeſſu ſuo Terracinenſi fruereſſetur, aut Romæ deliciis.

Ad lævam, proximæ monti erant calcariæ fornaces; Terracinenſes fanè olim calcem urbi præſtabant, quum ſaxa ejus montis calci coquendæ eſſent aptiſſima, quod intelligitur ex Porphyrione in Horatium ſatyra 5. lib. 1. ad illud:

. *ſubimus*
Impoſitum ſaxis latè candentibus Anxur.

atque ex lege 3. Cod. Theodoſ. de Calcis Coctōribus.

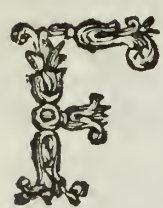
Ad dexteram mare verſus ſylvæ, ex quibus ligna balneis urbis accolæ ſuppeditaſſe ſcribit Symmachus lib. 10. epiſt. 60.

Dein occurrebat Terracina, & immenſa moles templi Apolliniſ in Appia poſiti in loco, ubi nunc aſſurgit Eccleſia Cathedralis S. Cæſario dicata; & demùm collis urbi imminens, ad quem juxtà Eccleſiam Franciſcanorum aſcenditur, per quam vetus Appia ducebat, & in quo multa viſuntur veſtigia antiquitatum teſte Holſtenio in Cluverium ad pag. 1012. linea 22., & ſub ipſo monte villa Ser. Galbæ Imperatoris, de qua hæc habet Suetonius in ejus vita cap. 4. *Ser. Galba Imperator M. Valerio Meſſala, Cn. Lentulo Coſs. natus eſt V IIII. Kal. Januarii in villa colli ſuppoſita propè Terracinam ſiniſtrorſum fundos petentibus*, quam Holſtenius in Cluverium ad pag. 1013. linea 8. putat fuiſſe eo in colle, ubi ingentis villæ reliquiæ apparent, quem Terracinenſes nunc vocitant *il Palazzo de' Paladini*; & portus forma planè rotunda, ac farum in edito finitimi montis vertice, vel
in rupe

in rupe excisa juxtà ipsum portum, qui à Capitolino, & ab aliis restauratus fuisse dicitur per Antoninum Pium, quemque Theodosius Imperator sua ætate extitisse meminit in jàm relata leg. 3. Cod. Theodol. de Calcis Coctoribus: quamquam nunc is portus totus arena oppletus sit, nullumque civitati usum præstet.

En itaque itinera Appiæ per vetus Latium, & nuncupationes locorum, quæ in Appiam incidebant. Reliqua Brundisium usque poterit aliquis me eruditior, expertiorque Parthenope natus majori felicitate memorare, quem ideò his scriptis impello ad tantum opus aggrediendum.

C A P U T XXI.

De Familiis Setinis.

Ulviam Consularem, & Triumphalem gentem Setinis familiis accensuimus superiori Capite 6. quamquam sint qui eam gentem Tusculanam, Lanuvinam, vel Tiburtinam faciant. Tusculanam Ligorius in MSS. Otthobonianis voce *Fulvia*, fortasse quod Plinius lib. 7. cap. 43. varia fortunæ exempla describens sic referat: *Est & L. Fulvius inter insignia exempla Tusculanorum rebellantium Consul, eodemque honore, cum transisset, exornatus confestim à populo Romano, qui solus eodem anno, quo fuerat hostis, Romæ triumphavit ex iis, quorum Consul fuerat.* Hic locus Plinii mendosus plures fefellit, nusquam enim de L. Fulvio id lectum, quamobrem potius de L. Mamilio Plinium locutum memorant, hic enim quum esset Tusculanorum Dictator anno V.C. CCXCV. C. Nautio Rutilo II., & L. Minucio Augurino Cofs. Civitate Romana donatus est, & quatuor post annos Tribunus Plebis factus ex Livio lib. 3., Pighio Annal. lib. 2. ad annum V.C. CCXCIX. & aliis, quorum lectio Plinio haud respondet, nam neque constat Tusculanos eo anno fuisse hostes Republicæ, quin vix quatuor interjectis annis arcem Capitolii ab exulibus, servisque occupatam recuperasse; & ob id recens meritum amicos, & fœderatos populi Romani, & Mamilium eorum Dictatorem Civem

Civem Romanum factum, qui neque legitur illo anno ad Consulatum pervenisse: immo crediderim eum inter plebejas gentes cooptatum nequaquam Consulatum Romæ tunc assequi potuisse, quippe ante annum CCCLXXXVII. quo L. Æmilius, & L. Sextius Consules facti sunt, vetitum erat, plebejos Consulatum gerere testimonio Livii lib. 6. ad finem, & Plutarchi in Camillo.

Putant alii loco Fulvii, *Flavii* in Pliniano Codice legendum, nam L. Flavius, quem alii M. scribunt, eo anno, quo civis factus est & Tribunus Plebis, Tusculanos perduellionis reos ad populum fecit, ut animadverteretur in eos, quorum ope, & consilio Veliterni, Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Illum Valerius Maximus lib. 9. cap. 10. *Fulvium* appellat, perperam tamen, quum Livius, & cæteri Romani historici *Flavium* nuncupent teste Pighio lib. 5. Annal. ad annum CCCCXXX. Itaque quemadmodum in Valerii Maximi Codicem is error irrepsit ob nominum similitudinem ex scribarum negligentia, sic & in Pliniano evenisse crediderim: quamquam neque Flavius ille Consul Tusculanorum tunc esset, neque triumphum de Tusculanis egisset; quemnam autem indicaverit Plinius in incerto versatur, & vereor ne integer Plinii locus truncus, & mutilus sit, & proculdubio mendosus, quum ex Fulviis primus Consulatum gesserit L. Fulvius Curvus anno CCCCXXXI. quo jam omnes Tribus, Polia excepta, Tusculanos absolverant, quamobrem is Consul de Tusculanis triumphum agere haud poterat, & fasti memorant eum de Samnitibus Quirinalibus triumphasse.

Porrò & illi, qui hanc gentem Lanuvinam dicunt, hærent Aurelio Victori de Cæsarib., & Scriptori de vitis Viror. Illustr. qui memoriæ mandarunt M. Aurelium Antoninum, quem Lanuvinum faciunt ex Fulvia gente fuisse, quam originem vetustus cippus apud Fabretum Inscript. cap. 10. pag. 746. num. 530. aperire videtur.

M. AVRELIVS FVLVIVS ANTONINVS
FILIVS IMP. CAESARIS T. AELII HADRIANI
ANTONINI AVGVSTI PII P. P

Suspisor mendum inesse lapidi, & Codicibus jam dictis, ac loco *Fulvius*

vius, Fulvius esse legendum, nam patet ex Capitolino in Antonini vita, & clarius ex Eutropio lib. 8. cum Imperatorem ex Fulva, aut Bojonia nobili Lanuvina gente ortum.

Qui autem Fulvios Tiburtinos faciunt, sicuti Pighius, incerta prorsus conjectura moventur, quæ & eos Setia oriundos satiùs ostendit, uti patuit Cap. 6. ubi Setinam hanc gentem diximus, quod Cicero prodat auctorem familiæ Herculis ætate ejus Dei sacra tractasse, & quod pateat muris ædis Herculis Setini Fulviæ gentis nomen exsculptum, eamque Coloniam Herculem, aut ejus comites condidisse, uti Setini lapidibus inscriptis testati sunt, quemadmodum relatum est eodem Cap. 6.

Scio plures hariolari, Ciceronem in oratione pro domo sua, ubi meminit Pontificis, fratris Fulviæ uxoris Clodii, non de Fulvio aliquo, sed de L. Pinario Natta loquutum, nam, ut illi scribunt, mater Fulviæ fuit Sempronia Tuditani filia, quæ L. Pinario Nattæ primum nupta, dein L. Murenæ ex primo viro L. Pinarium genuit, ut intelligitur ex Asconio in argumento Milonianæ, atque ex eodem Tullio in orat. pro Murena num. 67. ubi Murenam Vitricum L. Nattæ appellat, & sic virum Sempronix Fulviæ matris. Immo in ipsa oratione pro domo sua Cicero loquens de Pontifice illo Fulviæ fratre, hæc subdit: *Viderat ille Murenam vitricum suum Consulem designatum ad me Consulem cum Allobrogibus communis exitii indicia afferri*; ex quibus innuunt, Tullium ibidem verba fecisse de L. Pinario Natta Murenæ secundi viri Sempronix privigno, uti autumant doctissimi viri Glandorpius scilicet in Onomastico, Norisius de Cenotaphiis Pisan. dissert. 1. cap. 5. Augustinus in Pinaria, & alii.

At (quod pace tantorum virorum dictum velim) argumenta jam relata id non evincunt; quandoquidem omnes produnt Fulviam Clodii uxorem, dein Curionis, & demum Antonii, cujus fatum viris suis exitiale Cicero Philippica 2. & 3. scribit, M. Fulvii, aut Cn. Fulvii, qui cum Q. Metello, & M. Calidio Triumvir cudendæ monetæ in argenteo nummo apud Fulvium Ursinum in Fulvia inscribitur, filiam fuisse; ex quo fit, Semproniam Pinario, & Fulvio, ac Murenæ nuptam. Hinc Ciceronis verba in orat. pro domo sua satis conve-

nire videntur L. Fulvio, quum & ejus Vitricus esset Murena tertius vir Sempronix: qui sanè Vitricus fuit L. Pinarii Nattæ, & L. Fulvii filiorum ex duobus maritis Sempronix. Et quamquam Tullius in orat. pro Murena L. Nattam privignum Murenæ nominatim dixerit, attamen eo loco non meminit Pontificis Fulviæ fratris, neque oportuit meminisse L. Fulvii alterius Murenæ privigni, quum non ille, sed L. Natta equitum Centuriis prandium dedisset, quod in petitione Consulatus patratum in gratiam Murenæ ei objectabant.

Ob hanc rem Glandorpius, & Norisius jam relati eum Pontificem L. Fulvium Nattam vocant, quum tamen Nattæ cognomen familiare esset Pinariis, non autem Fulviis, & nemo sit, qui L. Pinarium Nattam privignum Murenæ Fulvium scribat: is enim creditur idem, qui cum Q. Pædio hæres ex quadrante institutus est à Cæsare: quem omnes L. Pinarium Nattam appellant, si Suetonio in Cæsare cap. 83. Appiano, Dioni, & aliis apud Fulvium Urfinum in Pinaria, fides danda est. Manutius in Tullii laudatam orationem pro domo sua quamvis eum Pontificem L. Pinarium Nattam asserat, & fratrem uterinum Fulviæ, attamen id deduci arbitratur tantummodò ex verbis Ciceronis, quibus innuit illius gentem à Sacerdotibus Herculis oriundam: *Pinarium, inquit, fuisse, quod infra legitur ostendit*; & relatis verbis Ciceronis sic subjicit: *Ab Hercule autem sacra didicisse Pinarios, & Potitios auctor est Livius*. At quum pateat ex jam dictis, Latinos putasse Herculem, aut ejus comites Setinam Coloniæ, & ædem sibi illic condidisse, & sacra sua instituisse, palàm est Tullium potuisse huic Latinorum historiæ alludere, & Fulvium fratrem Fulviæ Clodii uxoris ortum ex gente, quæ Setiæ primum Herculi litasset, designare: quod Pighio arrisit, mihi que, nam Fulviam gentem Herculi semper devotam fuisse comperimus Setiæ, ubi templum ejus numinis restaurasse constat ex inscriptione: Romæ quoque ad usque tempora Macrinianorum, & Quieti Imperatorum ex Fulvia familia: quos ex majorum ritu quotannis in templo Herculis cœnam sacram populo exhibuisse produnt, uti dictum est Cap. 8.

Hanc rem ob oculos ponit Dion libro 43. pag. 225. editionis Leunclavii, narrans Augustum imperasse, nè Q. Fulvius Setinus in arenam descenderet, dedecus esse edicens Senatorium virum cum gladia-

gladiatoribus dimicare. Sunt qui legant *Patinum* pro *Setinum*, quasi Patini cognomen Fulviis esset familiare; verumtamen in antiquis codicibus, & præcipuè in illis Bibliothecæ Cardinalis Pamphili legitur *Setinus*, Græcè autem Σέτινος. Mendosos hos codices arbitrati sunt ii, qui *Patinum*, non autem *Setinum* legendum ajunt: quod nusquam de Fulvia id lectum, & insulsè Dion eo loco Q. Fulvii patriam asseruisset. At si vidissent epigraphem in æde Herculis Setini, aliter de hoc judicassent. Putant enim recentiores, Romanis originem familiarum suarum ignotas fuisse: quæ tamen illis notissimæ erant, quum Cato libro de originibus, Varro, & Pomponius Atticus fusè differuissent undè sacra, & mores Quirites hausissent, & à quibus populis nobiles gentes ortæ essent: qui libri ætate Grammatici Virgilii interpretis, qui eorum sæpè meminit, adhuc exstabant, & deinde cum aliis pluribus interiere. Hinc Cicero Philipp. 3. Antonium irridentem Octavium, quod is ex Aricina matre natus esset, ita exagittavit: *Ignobilitatem objicit C. Cæsaris filio: Aricina mater: Tral-
lianam, aut Ephesiam putes dicere? Videte quam despiciamur
omnes, qui sumus è municipiis, idest omnes plane: quotus enim
quisque non est? Quod autem municipium non contemnit, qui Ari-
cinum tantopere despicit.* Ex his intelligitur tunc aperta fuisse Romæ nomina Coloniæ, ex quibus unaquæque familia genus duceret: quin ipsi proceres jactabant in nummis, & lapidibus inscriptis, & municipia ipsa palàm efferebant origines suarum gentium Consularium, quemadmodum Coruncanii, Antistii, Servilii, Julii, Vitellii, Fabii, Furi, Anicii, Claudii, & his plures exemplo sunt. Hæ quippè gentes Romæ nobilissimæ Sabinas, Tusculanas, Gabinas, Albanas, Vitellienfes, aut Prænestinas sese inscripserunt, principes familiæ Roma vetustiores in nummis exsculptentes, aut municipia ipsa, memoria veterem suarum gentium originem repetentia palàm gloriabantur dignitatis suorum civium, eosque Consulatum petentes juvabant uti auctor est Cicero in orat. pro Cluentio, pro Laterano, & in Planciana.

Ex hæcenus relatis patuisse arbitror Fulviam gentem Setinam verosimilius esse, quamquam id pro certo affirmare in tanta rerum vetustarum confusione non ausim. De Fulviorum dignitatibus, &

triumphis fatis differuit summus vir Antonius Augustinus in Fulvia, quem itaque indicare fatis esset, ni multa notatu digna vir eruditissimus præteriisset. Hanc gentem Romam venisse post fœdus ictum inter populum Romanum, & Latinum anno V.C. CCLXI. Spurio Cassio, & Posthumio Cominio iterum Consulibus crediderim; nam anno CCCLV. tantummodò, quo L. Fulvius Curvus plebejæ gentis Quæstor militaris factus est, ejus familiæ notitia apparet. Hic fuit avus L. Fulvii Consularis, & anno CCCLVIII. Tribunus plebis, Ædilis anno CCCLXI. iterumque Tribunus plebis anno CCCLXIV. uti ex tabulis Pighianis, quibus utor, constat. Ejus filius fertur L. Fulvius Curvus Quæstor militaris anno CCCLXXX. & plebis Tribunus. Ex eo natus est alter L. Fulvius Curvus Quæstor militaris anno CCCCXVII. bis Tribunus plebis, Prætor anno CCCCXVIII. Consul cum Q. Fabio Maximo Rulliano anno CCCCXIII. Hic triumphavit de Samnitibus Quirinalibus. Magister Equitum fuit dictus à L. Æmilio mamercino II. Dictatore rei gerundæ causa anno CCCCXVII. Hujus fratres duo notantur in Fastis, scilicet C. Fulvius Curvus Tribunus plebis anno CCCLXXXIX. cujus filius C. Fulvius anno CCCCVII. Ædilis plebis cum L. Ælio Pæto ex multatitia pecunia ludos fecit, paterasque aureas ad Cereris posuit. Livio lib. 10. teste, & M. Fulvius Quæstor militaris in Apulia, deinde Tribunus Plebis, Ædilis, & Consul anno CCCXLVIII. cum L. Posthumio Megello in locum T. Minucii Augurini in prælio occisi suffectus. Hic Bovianum oppugnavit, Soram, Arpinum, & Cosen-tiam in deditionem accepit, & de Samnitibus egit triumphum. Pætini is dicitur dedisse cognomen, quum in Fastis ita descriptus sit:

M. F V L V I V S L. F. L. N
C V R V V S P E T I N V S A N N O C D X L I I X
C O S. D E S A M N I T I B V S I I I. N O N. O C T O B

Hoc falsum putarim, nam apparet anno CCCLXXXIV. Cn. Fulvium Pætinum Tribunum plebis, ejusdem filium Cn. pariter Pætinum Quæstorem militarem anno CCCCX. fuisse patrem M. Fulvii Pætini, qui Consulatum gessit anno CCCCLIV. cum T. Manlio

Turquato, & triumphavit de Samnitibus, Nequinatibusque VII. kal. Octobris, quem plures mendosè Pænum, & non Pætinum scribunt; & alterius Cn. Pætini, qui Quæstor militaris, dein anno CCCCXLVI. Tribunus plebis fertur, & Consul anno CDLV, ut infra dicam. Quamobrem potius crediderim M. Fulvium Pætinum L. filium L. nepotem Consulem, qui de Samnitibus triumphavit id cognomen à superioribus Pætinis mutuatum: hariolus tamen non sum, qui possim ejus rei causam divinare.

Fuit & M. Fulvius M. F. L. N. Curvus Ædilis plebis anno CCCCXXIII. & bis Tribunus plebis, cujus filium suspicor Ser. Fulvium Pætinum, qui primum Nobilior dictus est, & scribitur Ser. Pætinus Nobilior M. F. M. N. Hic Quæstor primum militaris anno CCCCXCVIII. Proconsule dein navalem egit triumphum de Pœnis, & Cossurensibus, quamquam Verrius bis de iis populis eum triumphasse memoret. Hujus ex fratre nepos creditur M. Fulvius M. F. Ser. N. Nobilior, qui Prætor ovans ex Hispania reversus est anno DLXII. Consul biennio post cum Cn. Manlio Vulfone, bis Proconsule in secundo Proconsulatu de Ætoleis, Ambracibus, & Cephalonia nobilem egit triumphum, signis, tabulisque pictis devectis. Ludos quoque magnos Jovi votos quum Ambraciam caperet, fecit, primusque ex Ambraciensi oppido novem musarum signa transvexit, ædemque Herculi musarum Custodi, in qua signa dedicaret, in circo Flaminio condidit, cui Cato Censorius laudato ab amico Ennio palàm ut probrum objecit, quod Poetas in Provinciam duxisset ex Cicer. in orat. pro Archia, & in Tuscul. Livio lib. 39. Plinio lib. 35. cap. 10. M. qui ovans, ut diximus, ex Hispania rediit, filius putatur, alter M. Fulvius Nobilior M. F. M. N. qui Consul fuit cum Cn. Cornelio Dolabella anno DXCIV. & Proconsule sequenti anno de Liguribus, & Veleatibus triumphavit. Hujus frater Q. Fulvius anno DCI. Consulatum gessit cum T. Annio Lusco, & Censor fuit cum Q. Fabio Maximo Serviliano, lustrumque fecisse dicitur LVIII.

Ex his, qui Pætini dicti sunt Centumali ortum habuere, nam M. Fulvii Pætini, quem diximus anno CCCCLIV. de Samnitibus, Nequinatibusque triumphasse, frater fertur Cn. Fulvius Cn. F. Cn. N. Maximus Centumalus dictus, qui Consul cum L. Cornelio Scipione anno

anno CDLV. de Samnitibus, Etrufceisque triumphavit, quamquam Livius rem aliter narret, & Scipionem tantummodò de Etrufcis, Fulvium verò de Samnitibus triumphum egiffe commemorat. Hic etiam Prætor, & Legatus M. Valerii Dictatoris adeo fortiter contra eosdem Etrufcos pugnasse narratur, ut auctor victoriæ jaçtaretur, & quum Legatus Proptætorè in agro Falifco stationem tenuiffet juffu Confulum cohortes ad Clufium admovit, agros hoftium depopulatus, Etrufcorum legiones à Samnitibus, Gallisque divulfit, Perufinorum, Clufinorumque tria millia occidit, & figna militaria viginti Confulibus detulit, ob cujus rei caufam Maximi, & Centumali cognomen adeptus eft. Fuit & Dictator Clavi figendi caufa anno CDXC. Hujus filius alter Cn. Centumalus Conful fuit anno DXXIV. cum L. Pofthumio Albino II. & fequenti anno Proconfule ex Illyricis navalem egit ex Polybio lib. 2. Appiano in Illyrica, Zonara lib. 2. & Tabulis Capitolinis. Alter Cn. Centumalus Cn. filius Cn. N. Conful cum P. Sulpicio Galba Maximo anno DXLII. an fuperioris filius, feu frater fuerit obfcurum eft, eum tamen occifum quum Proconfule cum Annibale apud Herdoneam dimicaffet fuit qui prodant ex Livio initio lib. 27. Plutarcho in Marcellis, & Eutropio lib. 3.

Flaccorum primus creditur Q. Fulvius M. fil. Flaccus Tribunus plebis anno CCCCL. pater Q. Fulvii Q. fil. M. N. qui Ædilis plebis anno CCCCLXXIII. Quæftor militaris, anno CCCCLXXVII. Tribunus plebis, anno CCCCLXXXII. Senatus Confulto de puniendis octavæ legionis militibus interceffit, denunciavitque ne in cives adverfus morem majorum animadverteretur ex Valerio Maximo lib. 2. cap. 7. Dein anno CDLXXXIX. cum Appio Claudio Cadice Conful triumphavit de Vulfinienfibus, equitumque magifter fuit Ti. Coruncario Dictatore Comitiorum habendorum caufa anno DVII. Ejus filius Q. Fulvius quater Conful, Dictator, Cenfor, & Magifter equitum fuit, de Liguribus triumphavit, ac Urbem obfidione Annibalis liberavit, Capuaque capta de Campanis Senatoribus invito Appio Pulchro Collega, & Senatus litteris non lectis fupplicium fumpfit. Fratres ejus C. Fulvius Legatus anno DXXXVIII. & Cn. Fulvius Flaccus Prætor anno DXXXVIII. qui Apuliam fortitus plures urbes Apulorum, quæ ad Annibalem defciverant, oppugnavit, mox fuc-

cessu elatus cum eodem Annibale ad Herdoneam temerè congressus, malè pugnavit, fugatus cum equitibus ducentis, castrisque exutus sexdecim hominum millia perdidit, reus dein ad populum ob res malè gestas factus, in exilium abijt, ex Livio lib. 25. & 27. Valerio Maximo lib. 2. cap. 8. Eutropio lib. 3. Orosio lib. 4. cap. 16. Hujus filius Q. Fulvius Flaccus Cn. fil. M. N. Prætor Sardiniam obtinuit anno DLXVIII. dein Consul suffectus in locum C. Calphurnii Pisonis vitrici sui, qui in magistratu mortuus est anno DLXXIII. quamquam Sigonius Schol. in lib. 40. Livii num. 861. ubi Flaccorum typum subnectit, eum anno DLXX. Consulatum gessisse commemoret. Superioris Q. Flacci, qui Capuam cœpit filii fuere Q. Fulvius, M. Fulvius, & L. Manlius Acidinus Fulvianus. Hic Vellejo teste frater germanus Q. Fulvii Consul cum eodem fuit anno DLXXI., & Proprætor ex Hispania citeriore ovans rediit anno DLXVIII. Quintus Consul cum Fulviano fratre, uti jam diximus, triumphum egit eo anno de Liguribus, triumphaverat etiam anno DLXVIII. quum Prætor ex Hispania citeriore rediisset, fuit & Censor anno DLXXIX. quamquam alii prodant ejus Censuram incidisse in annum DLXVII. Iustrumque fecit quinquagesimumprimum cum A. Postumio Albino, in qua Censura produnt eum Cn. Fulvium Flaccum adoptatum à M. Fulvio Nobiliore, & ob eam causam M. Fulvium Nobiliorem dictum, fratrem suum Senatu movisse, quod Tribunus militum cohortem suam injussu Consulis domum dimiserit ex Valerio Maximo lib. 2. cap. 2. Frontino lib. 4. Livio lib. 41. ubi mendosè pro Cn. Lucius notatur Vellejo lib. 1. Sigonio Schol. in dicto lib. 40. Livii num. 861. Hunc memorant Romæ, & per Italiæ municipia multa opera publica faciunda locasse, & præ cæteris Calatiæ muros, & Auximi, venditisque publicis locis, pecuniam redactam, tabernis utriusque foro circumdandis consumpsit: Pisauri viam silice sternendam curavit, & Jovis ædem fecit, itidem Fundis: porrò & Romæ Fortunæ equestris ædem, quam Prætor in Hispania bello Celtibero voverat, condidit, ad cujus ornatum tegulas marmoreas è templo Junonis Laciniaæ advexit, quas Senatus ob id facinus, Junoni restitui decrevit, quare ajunt eum hujuscemodi sacrilegii pœnas luisse, quod duos filios antè conspectum suum occisos conspexerit, & mente captus se strangu-

gulaverit, ex Livio lib. 42. Valerio Maximo lib. 1. cap. 2. & lib. 2. cap. 7. Cicerone Verrin. 3. Frontino stratag. lib. 4. cap. 1.

Alter Quinti filius asseritur M. Fulvius Flaccus, qui cum Quinto fratre in Hispania militavit, uti ex Livio arguit Sigonius in typo Flaccorum jam relato, ubi hujus M. Fulvii filium, refert M. Fulvium M. fil. Q. N. qui cum M. Plautio Hupfæo Consul fuit anno DCXXVIII. & Proconsule biennio post de Liguribus Vocontieis, Salluvieisque triumphavit. Hic cum M. Flacco Prætor filio, alioque prætextato anno DCXXXII. occisus est cum C. Graccho Tribuno plebis à L. Opimio Cos. Gesserunt & Consulatum Servius Flaccus, qui Consul fuit cum Q. Calphurnio Pisone anno DCXVIII. egitque triumphum de Vardeis ex Illyrico, & C. Flaccus collega P. Scipionis Africani Æmiliani in secundo Consulatu, quorum tamen parentes ignorantur. Memoratur Livio L. Fulvius Gillo Legatus Scipionis bello Africano, qui Legatos Carthaginenses Romam adduxit, dein P. Sulpitio Galba, & C. Aurelio Cotta Cos. Prætor Sardiniam fortitus. Meminit & Cicero in libro de clar. Orator. M. Fulvii Flacci Oratoris.

Porrò & Imperatorum tempore plures Fulviæ gentis viros emi-
cuisse comperimus; quippe sub Domitiano C. Fulvius Valens annos
natus XC. Cos. fuit cum Antistio vetere anno DCCCXLVIII. cujus
fortasse filius fuit L. Fulvius, cujus meminit vetus marmor apud
Fabrettum Inscript. cap. 10. num. 33. pag. 677.

L. FVLVIO C. F. POPIN
ABVRNIO VALENTI
PONTIFICI PRAEFECT
VRBI FERIARVM LATINAR
FACTO AB
IMP. HADRIANO AVG. II. COS
III. VIRO A. RA. F. F. QVAEST. AVG
TRIBVN. PLEBIS DESIGNATO
CANDIDATO AVG
EQ. PVBL
C. I

Hinc intelligitur Lucium filium C. Fulvii Valentis ex tribu Pupinia fuisse Pontificem, & Præfectum Urbi feriarum Latinarum, nam Latinis feriis, quibus in Albano monte Jovi Latiali pro salute Romani, & Latini populi quotannis sacra fiebant, consuevit Respublica, & dein Imperatores nobilissimum virum Urbi præficere, cui, absentibus majoribus Magistratibus, religionis causa imperium Urbis esset: fuisse itidem III. Virum à ratione Fisci frumentarii, Quæstorem, Tribunum plebis designatum, & Equo publico donatum. Sub Othone Imperatore claruit Fulvius Aurelius Legatus Legionum Romanarum apud Sarmatas ab Othone Consularibus ornamentis donatus ex Tacito lib. I. histor. cap. 79. ad finem: sub Severo, & Antonino Fulvius Æmilianus Consul cum M. Nummio Cejonio Annio Albino anno DCCCCLVIII. Alter ejusdem nominis ultimo Gordiani anno Consul cum Peregrino anno DCCCXCVI. Iterum post quinquennium cum Vettio Aquilino sub Philippis Augg. Tertius Æmilianus Consul fuit cum Pomponio Basso II. sub Valeriano, & Gallieno Imp. Quartus Fulvius pariter Æmilianus collega M. Claudii Taciti Imp. in secundo Consulatu. Sub Aureliano floruerunt Fulvius Bojus dux Rhætici limitis, Fulvius Sabinus Prætor urbanus. Sub Gallieno tandem tres Fulvii Imperatores Augusti appellati sunt, Macrianus uterque, & Quietus pater cum duobus filiis, qui ab Aureolo duce Domitiani victi & occisi sunt teste Trebellio Pollione de triginta Tyrannis. Hinc Macrinianorum familia, ex qua superstites Alexandri Magni imagine in omnibus ornamentis, & poculis utebantur. Quæ satis sint ad Fulviam gentem Setinam illustrandam.

CAPUT XXII.

De Annia gente Setina.

Anniam gentem plebejam Lavinatam fuisse aliqui suspicantur. Ferunt enim Laviniam, à cuius nomine Lavinium, Annii Sacerdotis filiam fuisse: quod sanè commentum Græcorum fuit, qui fabulati sunt Æneam Lavinam Annii Deliorum Regis, seu Apollinis Sacerdotis filiam apud Delum desponsasse, & ab ea Lavinium denominasse, ut produnt Dionysius lib. 1., & Auctor Origin. Rer. Roman. Alii eam familiam Lanuvinam fecerunt, quod Milo Lanuvinus testimonio Ciceronis Philipp. 3., & in Miloniana, Annix eisset gentis ex Vellejo lib. 2., & eodem Cicerone. At hi sanè delirant, nam palàm est, Milonem Papiæ Lanuvinx gentis à C. Annio adoptatum, nomen simul, & hereditatem adoptivi patris accepisse, ut patet ex Tullio loco jam dicto, & epist. 3. lib. 4. ad Atticum, ubi Manutius Commentator id satis perspicuum ex Appiano, Vellejo, Plutarcho, Dione, & Pædiano asserit: quamquam non desint, qui veteres res perturbantes Lucium Annium Verum propinquum M. Antonini Philosophi, quem is ad imperii partem novo benevolentix genere adscivit, Lanuvinum dicant ex Aurelio Victore de Vir. Illustr., Eutropio lib. 8., Augustino in Ælia, & aliis: perperàm tamen, quum pateat cum non ad Anniam vetustam Romanam gentem, sed ad aliam ortam ex Succubitano Hispanix municipio, Etruria, aut Faventia genus retulisse, quemadmodum arrisit Spartiano in Ælio Vero, & Julio Capitolino in L. Vero. Plerique autumant Cn. Flavium Scribam, qui cum L. Anicio Prænestino Civis Romanus factus est, Annix Consularis gentis consanguineum fuisse, nam hunc Annii filium, & Annix familiæ faciunt ex Cicerone lib. 6. epist. 1. ad Atticum, Plinio lib. 33. cap. 1., Aulo Gellio Noct. Atticar. lib. 6. cap. 9., quos proculdubio fefellit inscitia Scribarum, qui loco *Gnei, Annii* scripserunt: quippe Livius lib. 9. Cn. Flavium Cn. filium vocat, uti & in emendatis Codicibus Ciceronis scriptum legitur; & sic

fic Plinium, & Gellium emendandos cenfet Manutius in eadem epift. 1. Ciceronis ad Atticum lib. 6. ubi subiicit Annii nomen nequam ad familiam Cnei, qui Flaviæ erat, fed ad patrem pertinuille.

Porrò viri docti probant hanc gentem genus retuliffe ad Lucium Annium Setinum, qui anno V. C. CCCCXIII. vel juxta aliorum computationem CCCCXV. T. Manlio Torquato III., & P. Decio Mure Cofs. Prætor Latinorum, & Legatus ad populum Romanum factus, Romanis bellum indixit, & Imperator Latinorum ad Veferim in Campania cum T. Manlio Confule pugnavit teste Livio lib. 8. Ejus rei argumenta plura funt; nam ante id bellum nusquam Annia gentis nomen Romæ auditum, & post illud intelligitur eam familiam in Civium numerum adfcitam, & dignitatibus auctam, uti infra narrabimus. Itidem reliquiæ ejus gentis Setia manent, quandoquidem vetuftiffimam viam, quæ à Porta Passibella ducit ad fontes L. Pomponium Annianum de fua pecunia traviffè probat lapis in Thefauro Gruteri pag. 1078., quem Cap. 1. retulimus: qui fanè Annianus dictus eft, quod in Anniam adoptatus effet, quemadmodum exemplo funt Æliani, Æmiliani, Aniciani, Fulviani, & fimiles, ita infcripti, quod in Æliam, Æmiliam, Aniciam, vel Fulviam effent adoptati ex Fabretto Infcript. cap. 4. pag. 318. Sic Cicero lib. 4. epift. 3. ad Atticum Annianam Milonis domum vocat, quam C. Annius ejus adoptivus pater ei reliquerat. Cippus quem Setia effoffum testatur Ligorius, & sine loco refert Fabrettus Infcript. cap. 5. pag. 371. hujusmodi eft:

L. ANNIO L. L. DIPHILO MAIORI
L. ANNIO L. L. DIPHILO MINORI
L. ANNIUS DIOMEDES LIBERTEIS

unde probatur Anniam gentem Setia rus habuiffe. Movet & me plurimum mos Romanarum gentium. quippe Alba everfa nobiliffimæ familiæ, quæ manus fortiter cum Quiritibus conferverant, Romam traductæ funt, & ad dignitates evocatæ, uti Gegania, Julia, Clælia, Quintilia, Quintia, Servilia, Acilia, Metilia, Junia, Curiatia, Veturia, & fimiles Albanæ gentes, quas Tullus Hostilius

Romanorum Rex civitate donavit ex Dionysio lib. 1. 3. & 4. Livio lib. 1. & aliis. Sic L. Mamilium Tusculanum, Q. Anicium Prænestinum, & Cn. Coruncanium Camerinum, & similes hostes Reipublicæ judicatos, quod bello fortiter pugnassent, & factis egregiis familias suas illustrassent, Romana Respublica cives suos fecit, uti suo loco dicemus. Ita arbitror Romanos post pugnam ad Veferim cum Latinis, & rem pro suis à L. Annio haud segniter gestam, eam gentem civitate donasse, & muneribus.

Prædictis consentit nummus C. Antistii Veteris Consulis anno V. C. DCCXLIII., & Legati Augusti bello Cantabrico, in cujus antica parte scriptum est:

IMP. CAESAR AVGVS. TRIB. POT. VIII
in postica:

C. ANTISTIVS VETVS FOEDVS
P. R. C V M G A B I N I S

ut videre est apud Patinum in Suetonio pag. 268., & Harduinum de Numm. antiq. popul. & Urb. pag. 174. ex quibus intelligitur C. Antistium genus suum retulisse ad Antistium Petronem Gabinorum, facile principem, quem Sextus Tarquinius Gabiis dolo interemit, icto postmodum foedere populi Romani nomine cum Gabinis: quam rem narrant Dionysius lib. 3. & 4., & Harduinus loco jam dicto. Quare mihi persuadeo fatis probatum, omnes fere Romanas gentes Consulares ex Latii, & Sabinorum municipiis ortas, in Romanam civitatem adscitas post aliquod illustre facinus, aut insignem dignitatem in Coloniais suis gestam, ostentasse etiam in nummis origines suas, & præcipue eas, ex quibus constare possent earum progenitores Roma ipsa vetustiores, quemadmodum ex Cicerone Philipp. 3., & aliis superiori Capite relatis notavimus, & patet ex denario C. Sulpicii apud Fulvium Ursinum in Sulpicia: qui ut innueret gentem suam Lavinio oriundam, in nummo impressit porcã, & Penates Deos, uti Fulvio arrisit: qui tamen spreta omnium Taciti exemplarium fide Lanuvium pro Lanivio, & Lanivium pro Lavinio legit: Sulpicium Quirinum, quem Lavinatem putat Fulvius, Lanuvinum fuisse Tacit-

Tacitus prodit, & saxum subtus Lanuvium effossum, de quo fusiùs Capite 20. dictum est. Quare patet C. Sulpicium Platorinum eo nummo inscriptum alluisse potius porca, & Penatibus, Romanis Magistratibus, qui Penatibus, & Vestæ sacra faciebant Lavinii priusquam in provinciam proficiscerentur, seu Urbi Romæ à Lavinatibus Albam traductis conditæ, quemadmodum ex relatis Lib. I. Cap. 9. patuit.

Porrò & Setini cognomen, quod plerisque Fulviæ, & Annia gentis fuisse memorat Pighius in Idea Romanæ historiæ post lib. 18. Annalium, voce *Setinus*, palàm facit, eas familias Setia oriundas, quum liquidò constet plures gentes Romanorum plebejas à Coloniais ortas, & civitate Romana donatas in fastis descriptas cum cognomine à patria sumpto: Sic Coruncanii & Sulpicii Camerini, Claudii Sabini, Porcii Tusculani, Scatinii Aricini, & propriè M. Scatinus anno DXCVI. Quæstor, & dein anno DCI. plebis Tribunus Scatinia legis auctor, dicti sunt: quorum mentio frequens est in Pighianis Tabulis, quod Camerii, Tusculi, Aricia, & in Sabinis eorum majores vixerint, & qui primum Romam venissent à patria id cognomen adepti essent, uti suo loco fusiùs explicabimus; quamquam aliquæ familia à populis, de quibus progenitores triumphaverant, vel urbibus, quas ii expugnarant cognomen sibi adscivisse exploratum habeam.

Hiscè positis, Anniorum præclara gesta enarrare exordior. Primus hujus gentis Civis Romanus factus creditur Pater T. Annii Lufci, cujus nomen ignoratur. Is fuit Quæstor M. Pomponii Consul in Sardinia anno DXXII., Tribunus plebis anno DXXVII., Prætor cum C. Servilio Nepote anno DXXXIII., & biennio post cum eodem Servilio, & C. Lutatio Consulari Triumvir ad Colonias Placentiam, Cremonamque deducendas; Annibale autem cum exercitu in Italiam per Alpes transcendente, per tumultum à Boiis Gallis Mutinæ cum sociis obsessus, moxque paciscendi titulo extra muros evocatus per fraudem detentus, & captus fuit ex Livio lib. 21. & 30., Polibio lib. 3. Hujus filius T. Annius T. F. Lufcus, quem produunt fuisse Quæstorem anno DLXVIII., Tribunum plebis anno DLXXIII., Ædilem plebis cum C. Memmio Gallo anno DLXXV., Prætorem
anno

anno DLXXVIII., Legatum cum Appio Centhone, & Cn. Capione è Senatu in Macedoniam missum ad Perfen Regem anno DLXXXI., & dein inter decem Legatos à Senatu constituendæ Macedoniæ ex Livio lib.42. & 45.

Ejus filius dicitur T. Annius T. F. T. N. Luscus. Hic Orator nobilis fuit, Cicerone in Bruto teste, Quæstor in Italia, & Gallia C. Crassi Cos. anno DLXXXV., Tribunus plebis anno DXC., Ædilis plebis cum L. Stertinio anno DXCIII. frumenti copiam, & annonæ laxitatem procuravit, quemadmodum intelligitur ex Annii hujus argenteis nummis apud Goltzium, in quibus Castores in equis decurrentes expressos, & in Romæ galea spicam pro ala positam videmus: Prætor Hispaniam ulteriorem fortitus provinciam obtinuit Sexto Julio Cæsare, & L. Aurelio Oreste Cos. anno DXCVI., & Consul fuit cum M. Fulvio Nobiliore anno DC.

An hujus filius, an frater esset alter T. Annius T. F. T. N. Luscus Rufus duplici cognomine appellatus, adhuc incertum est, quamquam putem eum filium superioris Consulis fuisse. Hic Quæstor Ostiensis factus anno DCIX. ad summum magistratum ascendit. Quippe Tribunus plebis fuit anno DCXIV. inter adversarios, & disuasores legum T. Gracchi ex Plutarcho in Gracchis, qui eum non tam eloquentem, quam in rogando, respondendoque promptum, & argutum appellat; & ex Festo voce *Sature*, ubi fragmentum orationis hujus Rufi in Gracchum refert. Fuit & is Ædilis plebis cum Cn. Octavio Nepote anno DCXVII., Prætor Urbanus anno DCXX., sequenti Illyricum provinciam obtinuit, & anno DXXV. Consul cum Cn. Octavio Nepote, quem consortem in Tribunatu plebis, Prætura, & Ædilitate habuerat. Ad hunc origines suas retulisse suspicor M. Annium Rufum, qui anno DCCLXIV. M. Ambibugo in Judæa successit, quam provinciam Prætor administravit usque ad Augusti mortem ex Josepho antiq. lib.2., & Zonara.

Nepos superioris T. Annii Consulis anno DXCVI. fertur C. Annius T. F. T. N. Quæstor anno DCLX., Tribunus plebis anno DCLXV., Ædilis plebis cum D. Junio Bruto C. Albio Carrinate, & L. Cassio Longino anno DCLXVIII., Prætor Urbanus anno DCLXXI., sequenti anno utramque Hispaniam Proconsulari Impe-

rio obtinuit, nam Sulla Dictator cum magno exercitu eum misit contra Sertorium proscriptum, qui ingens bellum in Hispania moliebatur, & Pirenæos montes cum sex armatorum millibus occupaverat. Horum ducem Salinatorem C. Annius per dolum occidi curavit, depulsoque præsidio transgressus in Hispaniam Q. Sertorium viribus imparem cum suis fugere in Mauritaniam coegit, ut auctor est Plutarchus in Sertorio. In denariis argenteis apud Fulvium Ursinum, hic Annius Proconsul vocatur. Alter denarius in parte antica hæc habet: *L. Fabi L. F. Hisp.* in postica: *C. Anni T. F. T. N. Procos. ex S. C.*, alter hæc *C. Tarquit. P. F.*, in alia parte *C. Anni T. F. T. N. Procos. ex S. C.*. Uterque in anteriori parte exhibet Monetæ, vel Astreæ caput diademate cinctum cum bilance, & caduceo, Justitiam rerum reginam esse significans: in altera Victoriæ cum palmæ ramo. In utroque nummo Q. litera est, unde intelligitur L. Fabium, & C. Tarquitium fuisse Quæstores C. Anni in utraque Hispania.

Ex prædictis ortus creditur L. Annius Bellienus Quæstor anno DCXXXIV., Tribunus plebis anno DCXXXIX., Ædilis plebis cum L. Aurelio Oreste Cn. Aufidio, & M. Domitio Calvino anno DCXLII., Prætor triennio post Africam sortitus, prorogato in sequentem annum imperio eandem provinciam obtinuit, & dein ab Utica evocatus Cirtam in Numidiam cum reliquis senatorii ordinis in Africa degentibus ad Mauros Bochi Regis Legatos audiendos ex Sallustio in Jugurta. Ejus fortasse frater fuit C. Annius Bellienus, quem Cicero in Bruto *Bibienum* mendosè appellat. Hunc narrant Jurisprudencia insignem, Quæstorem factum anno DCXXXV., Tribunum plebis anno DCXL., Ædilem plebis anno DCXLIII., Præfectum militasse sub Q. Metello contra Jugurtam in Numidia, reversumque Prætorem factum anno DCXLVII., & prorogato imperio in sequentem annum Achajam provinciam obtinuisse, dein Consulatum petentem repulsam passum C. Mario prælato, quemadmodum ex Ciceronis Bruto colligitur. Ejus filium scimus C. Annum Bellienum C. F. Proquæstore C. Sentii Proprætore in Macedonia anno DCLXVII., & Tribunum Plebis anno DCLXXIII.

Claruit etiam P. Annius Afellus Proquæstore P. Gabinii Pro-
 prætor in Achaja anno DCLXVII., Tribunus plebis anno DCLXXI.,
 & Prætor urbanus anno DCLXXVI.. Hujus meminit Cicero in
 Verrina 3. & 4., ubi testatur eum mortuum C. Sacerdote Prætor
 anno DCXXLVIII.. Ad hujus filium pertinere arbitror lapidem
 apud Gruterum pag. 354., & Fulvium Ursinum in Annia:

T. A N N I V S P. F
 F A B. S E C V N D V S
 T R I B. M I L. P R A E F E C T
 I. D. C V R. A E R
 T. F. I

Fulvius ad patrem C. Annii Proconsulis Hispaniæ eam inscriptio-
 nem refert, oscitanter tamen, quum ille T. F. T. N. dicatur, uti
 jam diximus.

Claruit & M. Annii Nepos Tribunus plebis anno DCCI, &
 sequenti Legatus M. Ciceronis in Cilicia, ut ipse ad Atticum lib. 5.
 epist. 4., cujus pater ignoratur. Hujus gentis pro certo habeo Bassos,
 Fabianos, Annullinos, & Eucharios fuisse; nam C. Annii Bassus
 bis Consul cum Diocletiano, & alter ejus nominis bis Consul sub
 Constantino, ab hac Annia vetustissima Consulari familia genus
 ducere jactabat ex Panvinio, & aliis. Sic Annii Fabianus Consul
 Severi Imperio, & C. Annii Annullinus cum Frontone Consul sub
 Severo, Cornelius quoque Annii Annullinus Consul, & Præfe-
 ctus Urbi, qui inter Libertinos suos Diocletianum Imperatorem
 habuit. Hujus fortasse filius P. Cornelius Annii Annullinus Con-
 sul suffectus sub Maximino, & Galerio à Maxentio interfectus dici-
 tur. Alterum Annium Annullinum ferunt per triginta tres vices
 summa Præfecturæ Urbis dignitate ornatum, præsertim Galerio im-
 perante. Laudatur summopere Flavius Annii Eucharius Consul, &
 Præfectus Urbi sub Theodosio seniore. Cæterum Veros, & Verissos,
 seu Verissimos, quo cognomine sæpe Hadrianus Imperator usus est,
 Galli quoque, & Libones Annii gentis Consules, non ad Anniam
 Setinam gentem, sed ad alteram ejusdem nominis Succubitano mu-
 nici-

nicipio, Etruria, vel Faventia oriundam pertinuisse arbitror. Fabrettus cap.6. Inscrip. pag.459. hunc cippum refert :

.....
 ET Q. ANNIO M. F. PAL
 ANNIANO, POSTVMIANO
 QVAESTORI. VRB. PRAETORI
 PROCOS. PROVINCIAE SICILIAE
 PRAEFECTO AERARI MILITAR

Aliqui putant hunc fuisse filium M. Annii Veri, quem sub Tito, & Vespasiano bis Consulatum, & Praefecturam Urbis adeptum, avumque M. Antonini Philosophi, narrant; alii eum filium M. Annii Libonis Consulis fuisse opinantur.

At ego hariolus non sum, qui divinare possim num Q. Annius Setinae, & Consularis vetustissimae esset familiae, aut alterius Succubitanae, seu Faventinæ. Nam Veri cognomen, seu Libonis omissum haud fuisset in lapide, si Q. à Veris, & Verissis descendisset. Id pro certo habeo, eum Magistratus descriptos in cippo gessisse Imperatorum tempore, nam Praefectos Aerarii Augustus instituit ex Dione lib.55. Altera epigraphe prostat apud eundem Fabrettum cap.5. pag.413.

A N N I A R E G I L L A
 H E R O D I S V X O R
 L V M E N D O M V S
 C V I V S H A E C
 P R A E D I A
 F V E R V N T.

Hanc pertinuisse putarim ad Regillam Herodis Attici uxorem ex Annia Vera vel Verissima gente, cujus statuam, & aliam Anniae Faustinae Augustae Herodes, qui Consul fuit Anno V. DCCCXCVI. locaverat ad pagum Triopeum in via Appia III. ab Urbe lapide, in quo situ praedium habebat, uti diximus superiori Cap. 20. & notat Fabrettus loco jam dicto; unde lumen Ligorio Cap. 20. laudato.

CAPUT XXIII.

*De aliis familiis Setinis, & de C. Valerio Flacco
poeta Setino.*



Titiniam gentem Setinam fuisse aliqui suspicantur, quod C. Titinius Comicus togatarum Scriptor opus in laudem Setinæ Coloniae exaraverit: cujus fragmenta frequenter referunt Festus de Verb. Signific., & Nonius Marcellus de Propr. Sermon.. Hinc Setiam C. Titinii patriam faciunt, putantes ex Nonio idem opus in honorem patriæ à Titinio conscriptum. At verisimilius est, Titinium Comicum rus Setiæ habuisse, atque ideo hanc Coloniae laudasse, seu potius illi opus dicasse. Cæterum neque liquet Titinium Comicum ex gente ejus nominis Romæ Consulari ortum, quam Sabinam fuisse viri docti probant, & præ alijs Ligorius in libro de Familiis Romanis, & Fabrettus Inscriptionum cap. 10. pag. 709., qui hanc subnectit.

L. TITINIVS L. F. SABINVS
L. TITINIVS L. F. CLAVDIA
MARSVS
TITINIA SABINA ET
TITINIA VAPVSIA
DISTIG. FECERVNT

Pontejam gentem Equestrum Setinam fuisse haud dubito ex lapide effosso in via Latina apud Ligorium voce *Tribu Cluentia*:

D. M
M. PONTEIO M. F. CLVENTIA
CAPITONI EQVITI ROMANO
SETIA
TRIBVNO LEG. VII. GALBIANSVM
VIXIT ANN. LXVII. M. VI

Q. PON-

Q. PONTEIVS M. F. CLVENT
 VERVS
 PATRI INCOMPARABILI
 PISSIMO H. T. P. I

In militaribus enim elogiis patria in auferendi casu collocatur ut *Bononia, Tiburi, Fano fortune, Formis, Pisis, Arretio, Brixia, Placentia*, quemadmodum Norisius ad Cenotaph. Pisan. Disf. 1. cap. 3. pag. 39. fufius ostendit. Porrò M. Pontejum Setinum Equitem Romanum ex Tribu Cluentia, Tribunum fuisse septimæ Legionis, quam Galba Imperator auxiliariam in Hispania scripsit ex Panvino, Rosino & aliis, patet ex eodem lapide, ubi forte loco *Galbianæ* mendose *Galbiansum* legitur. Meturgia itidem gens Setina fuit uti probat cippus apud Ligorium voce *Meturgia*.

D. M
 M. METVRGIVS Q. F. PAPIR
 ALBINVS
 SETIA
 MIL. COHO. V. VRBAN
 Q. STATIL
 AVCTI Q. V. F.
 SIBI, ET SVIS POSTERIS

Sic & Timpfania, atque Hirpineja, uti patuit ex elogiis in via Setina positis, relatisque superiori Cap. 20. pag. 210.. Catiam quoque gentem Setinam diximus, quod M., & C. Catius Valens ex Stellatina Tribu in lapide Cap. 20. adducto Setinos sese inscripserint. Hanc familiam Romæ prætoriam fuisse ajunt, & Q. Catium nepotem Ædilem plebis cum L. Porcio Licino A. V. C. DXLIII. ex multatitio argento signa ænea ad Cereris dedisse, ludosque plebejos pro temporis ejus copia magnificè apparatus fecisse ex Livio lib. 27., & Pighio. Hinc perperam Q. *Cantius* in quibusdam Livianis exemplaribus legitur. Eundem memorant C. Neronis castris in Apulia adversus Annibalem præfectum Livio lib. 27. teste, qui lib. 28. hunc

numerat inter Legatos, qui Roma Delphos missi sunt anno DXLVIII. quamquam aliqui Codices mendosè Q. Catulum exhibeant. Fuit & alter Q. Cadius Q. F. Q. N., & sic superioris filius, qui anno DXCV. Quæstor fuit.

Valeriam quoque gentem Setinis accensendam putarim, non eam, quæ Romæ fuit Consularis, sed aliam fortasse ex ea oriundam, & tunc quum Romani Setiam Coloniam deduxerunt, eidem adscriptam. Ex ea genus duxit C. Valerius Flaccus Balbus poeta inter eos, qui heroica decantarunt, multorum iudicio admirandus, qui- que de Argonauticis octo volumina scripsit, opusque celeberrimum, sed immaturum Cæsari Domitiano, seu ut alii veriùs produnt, ejus patri Vespasiano dicavit. Non desunt, qui hunc Patavinum jactent, atque etiam Romanum; perperam tamen. Contigit enim nostro Valerio, quod Homero Græcorum Poetarum principi, & Tirsepo itidem Poetæ illustri. Homerum Colophonii civem dicebant suum, Chii vendicabant, Salaminii repetebant, Smirnaei suum asserabant, quamquam ille Melesigenes diceretur, quod ad Meletem fluvium in vico natus Homeri nomen ob cæcitatem esset fortitus, testimonio Ciceronis in Orat. pro Archia, Auli Gellii Attic. Noct. lib. 3. cap. 11. & aliorum. Tirsepum vero Atheniensem, & Spartanum affirmabant, quod is à Spartanis Civitate donatus fuisset, si fides habenda est Gyraldo de Poet. Dialog. 3.

Sic puto accidisse nostro Valerio Flacco, qui quum Setinus esset, in Patavinas tamen, & Romanas familias relatus est. Patavinum Flaccum fuisse desumunt ex Martiale, qui lib. 1. Epigr. 79. ad eundem ita canit:

*O mihi curarum precium non vile mearum,
Flacce, Antenorei spes, & alumne laris:*

& alibi:

*. censetur Apona Livio suo tellus
Stellaque nec Flacco minus*

Quare ajunt Martiali credendum, qui quum ætate viveret, qua Flaccus scripsit, eumque juxta Aponum natum Patavinum faciat, ejusque patriam fuisse maximè insignem natalibus T. Livii, & Stellæ asserat, non est cur amplius origo Flacci in dubium vocetur.

Qui

Qui cum Romanum jaçant, & quidem ex nobili, & pervetusta familia, incerta potius conjectura nominis, quam auctoritate ductos puto, immo adversari Martialis auctoritati, qui Flaccum pauperem, neque domum Romæ habentem, solumque prædiolum possidentem affirmat. Hoc Scriptorum diffidium recitant Petrus Crinitus de Poet. Latin. lib. 4. cap. 68., Gyraldus de Poet. Dialog. 4., & Vossius de Hist. Latin. lib. 1. cap. 19.

At Valerium Flaccum non Patavinum neque Romanum, sed Setinum ego quidem fuisse puto; in hanc enim sententiam conveniunt viri docti. Nam Petrus Crinitus loco mox indicato postquam retulit opinionem eorum, qui Flaccum Patavinum faciunt, hæc subdit: *Alii Setinum crediderunt ex Setia Campaniæ Urbe, quæ haud procul Velitris fuit: unde in magno pretio habita sunt Setina vina, ut ab antiquis Scriptoribus relatum est. Et mirum videri debet quanto spiritu Flaccus insurgat, quantaque ingenii felicitate in scribendo carmine prestet.* Crinito omnes fere interpretes Flacci adhærent, & præ cæteris Ægidius Masserius, Rosinus in Elencho Scriptorum post lib. 5. Roman. Antiq., Borrichius de Poet. pag. 61., Raderus in Martial. lib. 1. epigr. 77., & recentiores plerique: produnt enim Flacci operum fragmenta usque ad partem lib. 4. Poggium Forentinum invenisse in Monasterio S. Galli propè Constantiam una cum parte Q. Asconii Pædiani, teste Vossio de Hist. Latin. lib. 3. cap. 5. pag. 50. In illis Flaccus inscriptus erat sic *C. Valerii Flacci Balbi Setini*, quod etiam ejus operum editiones præferunt; nam & in Bononiensi, Parisiensi Ægidii Masserii, Argentoratensi, & Lugdunensi Flaccus *Setinus* dicitur.

Nicolaus Heinsius nostri poetæ interpres ex vetustissimis exemplaribus, ut ipse ait, recensuit titulum operum Flacci in hunc modum *C. Valerii Flacci Setini Balbi Argonautica*, ubi suspicatur vocem illam *Setini* referri haud posse ad patriam Flacci; quum scribi debuisset *C. Valerii Flacci Balbi Setini*, & non *Setini Balbi*, uti legitur in Codice antiquo MSS. Vaticano; arguitque verba illa *Setini Balbi* potius indicare aliquem antiquum Grammaticum Valerii Commentatorem qui nomen suum initio exemplaris addiderit, quod amanuensium inscitia cum nomine *Valerii Flacci* postea coaluerit:

rit : hocque deduci is arbitratur ex more temporum Vespasiani , quibus tot nomina uni viro imponere haud consueverat ex Sirmondo in Dissertatione ad Sidonium Appollinarem .

At hæc , pace tanti viri , inania sunt , etenim falsum est Flacco plura fuisse nomina , quum *Cajus* fuerit prænomen , *Valerius* nomen gentis , & *Flaccus* cognomen ; sic enim in Valeria familia Romana plures occurrunt illustres viri , *Valerii Flacci* nominibus appellati : *Balbus* est agnomen , forte inditum à vitio linguæ , quemadmodum plures ejus rei causa id agnomen Romæ adepti , exemplo sunt : *Setinus* patriam Flacci , non autem ejus nomen demonstrat . Quare liquet Flacco unicum nomen fuisse , nempe *Valerius* , sumptum fortasse ex aliquo Valeriæ gentis Romanæ , qui Coloniae Setinæ nomen dederit . *Balbus* verò fuisse agnomen , & *Setinus* patriam designasse , eaque ætate , & priori Romæ consuevisse uni viro nomen , & agnomen imponi , patuit ex superiori Capite , ubi retulimus *Servium Fulvium Pætinum* nobiliorem , & *Cneum Fulvium Centumalum Maximum* , quod ex lapidibus inscriptis probat *Fabrettus Inscript. cap. 1. num. 100. litt. H.* , & patet ex *Fastis* , in quibus Republica florente descriptos invenies *Appium Claudium Craffinum Verrionem* , *T. Quintium Capitolinum Barbatum* , *Appium Claudium Craffinum Rufum* , *L. Volumnium Flammam Violentem* , *Q. Fabium Maximum Verrucosum* , aliosque . Neque defunt exempla sub Vespasiani principatu , ut sunt *T. Plautius Silvanus Æmilianus* , & his similes in *Fastis* occurrentes .

Cavillari itidem videtur *Heinsius* asserens in Vaticano antiquissimo Codice esse scriptum *Setini Balbi* , ac si inde arguatur *Setini* esse nomen , & *Balbi* agnomen ; quandoquidem alii doctissimi viri aliter legunt , nempe *Balbi Setini* , quos sanè constat hanc lectionem hausisse ex vetustissimis Codicibus , atque ex illo propè Constantiam reperto , qui primus omnium ætate *Poggii Florentini* apparuit . Jure ergo *Laurentius Pignorius* in libro de *Originibus Patavinis* pag. 113. ex antiquis editionibus nostri *Valerii* liquere testatur eum *Setinum* , non autem *Patavinum* fuisse , quamquam ipse putet alium *Flaccum Patavinum* *Poetam Martialis* fortasse ætate vixisse , cujus nulla extant fragmenta . Atque hæc satis sint ad illustrandum

meum natale solum, Coloniam inquam Setinam, cui crediderim quod debueram jam me rependisse, licet Romæ præ cæteris obstrictus sim, ubi educatus, bonisque artibus pro modulo imbutus, restitutusque Civitati, majoribus meis olim donatæ.

Finis Libri Secundi.



VETUS LATIUM
 PROFANUM
 PETRI MARCELLINI CORRADINI
 LIBER TERTIUS
 CAPUT I.

De Circeiensibus, & Circeiorum Urbis situ.



Ustrato Setinorum agro, Circeiensem, qui illi finitimus est, jam tandem aggredior. Circeiorum Urbs revera in extremo Latio à Græcis condita fuit, quemadmodum patuit ex adductis Lib. I. Cap. I. & II. ubi Circeienses accolæ Volscæ Regionis Latinis priscis accensuimus. Posita fuit in promontorio mari adjacenti inter Asturam, & Terracinam, decem, & septem mille passibus Setia, & quatuor circiter Terracina disposito. Homerus Odyssææ lib. 10. Circejum in insula situm prodit: en ejus carmina in Latinum conversa.

Celeriter ab Nave adscendi in speculam

Sicubi opera conspicerem mortalium, vocemque audirem:

Stabam igitur, speculam in præruptam ubi ascendi:

Et mihi adparebat fumus e Terra latè patente,

Circes in ædibus per arbores densas, & silvam

Aliquantò post, ubi quosdam ex fociis fingit misisse Ulysssem ad speculandum, quinam mortales ea loca incolerent:

Vidi enim speculam in præruptam, ubi ascendi

Insulam, quam mare infinitum circumdat.

Ea vero humilis jacet. fumum autem in media

Vidi oculis per arbores densas, & silvam:

Dein subdit focios missos ab Ulyssse invenisse Circes domum, sic:

Inveniebant autem in convalle ædificatas ædes Circes

Politis lapidibus, conspicuo in loco

Hinc Theophrastus Histor. plantar. lib. 5. cap. 9. Circejum in Insula situm olim fuisse commemorat: *Latinus ager, inquit, aquis totus irriguus est, & plana quidem laurum producunt, & myrtum, scissamque admirandam: montana verò piceam, atque abietem: Circejum autem excelsum quoddam ajunt esse promontorium spissis nemoribus consitum: maximè verò robore, myrto ac lauro. Circen id inhabitasse incolæ ferunt, ac prius quidem fuisse Insulam, nunc autem à fluminibus quibusdam adgestam esse Terram, continentemque factam, Insulæ verò magnitudo est circiter stadia LXXX. Plinius etiam lib. 3. cap. 9. Circei, inquit, quondam Insula immenso quidem mari circumdata (ut creditur Homero) at nunc planitie, & Virgilius lib. 3. Æneidos.*

Infernique lacus, Æneaque Insula Circes.

Hos carpit Cluverius Ital. antiq. lib. 3. pag. 996. putans mensuram Theophrasti, & Insulam, esse Græcorum commenta. At mihi liquet eam mensuram verissimam, nam utrumque latus montis quinque millia passus complectitur testimonio Holstenii in Cluverium, pag. 997. linea 5., illudque fuisse aquis circumdatum auctor est & Varro apud Servium in lib. 3. Æneidos hæc referens: *Qui nunc Circejus mons à Circe dicitur, aliquando, ut Varro dicit, Insula fuit nondum siccatis paludibus, quæ eum dividebant à continenti.* Mihi hyeme visitanti ea loca occurrit Insula, nam integer fere ager circumquaque Circejum palustribus aquis obrutum erat, quare mirum non videatur, antequam paludes Pomptinæ siccarentur, id promontorium mari, palude, cinctum & lacubus, quos nunc vocant S. Mariæ, & Paulæ, Insulæ speciem exhibuisse.

Strabo lib. 5. hæc habet: *Post Antium Circejus mons, insula in ritum, mari, paludibusque cinctus.* Solinus itidem cap. 24. *amœnissimus, inquit, Campaniæ tractus, Phlegræi campi, Circes domus Terracina insula, ante circumflua immenso mari, nunc ævo neclente addita continenti, & Martianus Cappella lib. 2. Phlegræi debinc Campi, habitatioque Circeja, Terracina prius Insula, nunc juncta.* Hæc Geographi laudati, quorum verba sic ad sanum sensum reduci posse arbitrò. Apud Solinum: *Phlegræi campi: Terracina: Circes domus,*
insu-

insula ante, nunc ævo nectente addita continenti apud Martianum: Pblegræi campi, dehinc Terracina, habitatioque Circeja prius Insula, nunc juncta continenti, ne alias Terracina videatur prius Insula, fuisse, quod affirmavit nemo.

Ex hæcenus relatis patuit opinionem Procopii lib. 1. bell. Gothic. cap. 11. erroneam esse, ubi hæc habet: *Decennovium inde appellant, quia decursis XIX. milliariibus, quæ stadia conficiunt CXIII. in mare influit ad Urbem Terracinam nunc proximam Circeo, ubi cum Circe egisse Ulyssæm ferunt, quos falli judico, si benè Homerus in Insula domicilium Circes collocat: Quamquam fatear Circeum hunc montem sic in mare porrigi, ut Insulæ speciem habeat, nec modo præter navigantibus, sed perambulantibus etiam ea littora esse Insula videatur longissimo tractu: At ubi quis in ipso fuerit, tunc demum, se opinione deceptum prius fuisse videt; atque hanc fortè ob causam Homerus Insulæ nomen loco tribuit.*

Porrò tot Geographi, Varro, cæterique Romani Scriptores credere non poterant Homero, Græco licet Poetæ, & sic fabulosa veris addenti, & testari id promontorium quondam Insulam fuisse uno ejus testmionio, qui ea loca nusquam frequentaverat: quin nequaquam decipi poterant opinione navigantium, cum & ipsi viderint fitum Circei; quamquam fatear eos, qui hunc montem Insulam immenso mari circumdatam appellarunt, fefellisse Homeri carmina jam adducta. Insulam itaque Circejum fuisse putarim priusquam Pomptina palus culturæ redderetur: at Insulam mari, & palutibus aquis circumdatam, quum & nostra ætate hyemalibus aquis irruentibus totum id terræ spatium, quod Circejum pertingit, & peninsulam facit, ita inundatum jaceat, ut vix locus ullus remaneat, per quem sine scaphis, & cymbis Circejum penetrari queat, uti jam diximus: Atque hæc nostra est opinio, quamquam Plinius lib. 2. cap. 85. ex Homero referat id promontorium Insulam, dein peninsulam factum, quod mare recessisset: en ejus verba: *Sed ex recessu maris nascuntur terræ: sicut Homero credimus de Circeis.*

Cæterum ubi Urbs antiqua posita fuerit, non leve diffidium est inter Scriptores. Omnes narrant in hoc monte oppidum Circi dictum fuisse. Veruntamen illud plerique statuunt in summitate pro-

montorii, quod arrisit Servio ad lib. 7. Æneidos in id carmen :

Proxima Circeje raduntur litora terræ.

Ego crediderim eam Urbem sitam fuisse in amæno clivo ejus Promontorii, mare & Terracinam respiciente, atque ferè in eodem loco, ubi nunc oppidulum S. Felicis est, quod ex lectione Dionysii lib. 4. intelligitur, is enim memorans quo pacto Tarquinius Romanorum Rex eam Urbem cepisset, sic scribit: *Erat autem Urbs sita in terreno tumulo, mediocri altitudine, ubi Circe habitasse ferebatur Solis filia.* Quare constat Urbem haud sitam in summitate montis, qui mille, & quingentorum passuum altitudinem excedit, sed in terreno tumulo, & mediocri altitudine ejus montis, & sic in jam laudato clivo, præsertim cum percontanti locum in eo monte, in quo Civitas Latinorum non ignobilis antiquitus posita erat, nullus alius occurrat præter jam designatum, cui adamussim verba Dionysii respondeant. Atque hæc sunt, quæ de situ Circeii dicenda supersunt.

C A P U T II.

De Circeii Conditibus.



Ircejum conditum tradunt in loco mox designato à Circe Solis, & Perse Nymphæ filia Regis Colchorum sore, veneficiorum peritissima, quæ sponso Sarmatarum Rege veneno sublato, regnoque per scelus parto, quod crudeliter imperasset ab accolis pulsa in Italiam profugit, & in hoc promontorio variis herbis uberrimo sibi sedem delegit. Hæc opinio Græcis, & Latinis Scriptoribus infedit; nam præter auctores superiori capite memoratos, Virgilius lib. 7. Æneidos ita canit:

*Aspirant auræ in noctem, nec candida cursum
Luna negat, splendit tremulo sub lumine pontus,
Proxima Circeje raduntur litora terræ,
Dives inacessos ubi Solis filia lucos.
Assiduo resonat cantu, tectisque superbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum:
Hinc exaudiri gemitus, iræque Leonum*

*Vinclâ recusantum, & fera sub nocte rudentum,
 Sesigerique sues, atque in præsepibus urfi
 Sævire: ac formæ magnorum ululare luporum,
 Quos hominum ex facie Dea sæva potentibus herbis
 Induerat Circe in vultus, ac terga ferarum*

Hunc locum Maronis luculenter exponit Servius, cujus verba quia multa sunt, apud eum legi poterunt. Id ipsum refert Martialis lib. 5. epigr. 1.

*Seu placet Æneæ nutrix, seu filia Solis,
 Sive salutiferis candidus Anxur aquis;*

Stattius Silvar. lib. 1. carm. 3.

*Cedant Telegoni, cedant Laurentia Turni
 Jugera, Lucrinæque domus, litusque cruenti
 Antiphatæ, cedant vitreæ juga perfida Circes
 Dulichiis ululata lupis:*

Ovidius item lib. 14. Metamorphos. pluribus versibus hanc rem narrat, & Poetæ passim. Ex historicis verò Plinius, Solinus, Martianus Cappella, alique superiori capite adducti idem testantur, necnon Pomponius Mela lib. 2. cap. 4. his verbis: *Sinuessa, Liris, Minturnæ, Formiæ, Fundi, Terracina, Circes domus aliquando, Circeii, Antium, Aphrodysium, Ardea, Laurentum, Ostia*, eadem sententia est Livii, L. Flori, Varronis, & omnium Romanorum Scriptorum, & ex Græcis etiam Diodori Siculi lib. 4. & Apollonii lib. 3. ubi fingit Ætam Solis filium sic adfatum Argonautas.

*Didici enim, quondam patris in curru Solis
 Profectus; quum meam Sororem ferret
 Circen Hesperiam in terram, atque ascenderemus
 In litus terræ Tyræniæ, ubi etiam nunc
 Habitat; procul admodum à Colchide terra:*

Ad hæc vetus Scholiastes: *Sequitur, inquit, est Apollonius eos, qui Ulyssis errores in Tyrreno mari factos tradunt, cujus traditionis princeps fuit Hesiodus in dicto mari Circen habitasse dicens: Hesperiam in terram: Apud Italiam habitavit Circe: unde mons dictus Circeus venenorum ferax: Strabo etiam lib. 5. Dionysius lib. 4. Theophrastus histor. plantar. lib. 5. cap. 9. Aristoteles, & plures alii.*

Attamen non defunt, qui hoc Græcorum commentis adnumerent ab Homero, atque Hesiodo potissimum confictis, qui in extremo Tyrreno mari Ulyssis errores contigisse cecinerunt; quod licet ego inficiari non audeam, nihilominus quum deprehendam priscos Latinos ea omnia putasse verissima, quod nempe Græcæ gentes ad Latina litora appulsæ, primum id promontorium incolere cæperint, monti deinde nomen à Circe Dea indiderint, cui ædem sacram condentes, ejus miracula, fabulas scilicet, posterorum memoriæ mandarent, atque Ulyssis, & sociorum transformationes ibidem factas jactarent, primævam originem omnino fabulosam esse neutiquam puto, præcipue quum horum omnium famam eo usque invaluisse tradant, ut nascente Republica Romana usque ad tempora Trajani Circejenfes Coloni quum Latini omnes stato die Circi Sacra facerent, & illic Deam habitasse vulgò proderent, si fides danda est Tullio lib. 3. de Natura Deorum, Dionysio lib. 4. aliisque mox relatis, & Lib. I. Latii Profani Cap. IX.

Probant etiam famam antiquissimam, & à priscis Latinis ortam sacra Laurentum, quibus nulla in Latio priora fuisse, nemo inficiatur. Quandoquidem isti Canenti uxori Pici antiquissimi Latii Regis ædem sacram dicarunt, putantes, eam in auram evanuisse, postquam per sex dies, noctesque silvas Laurentinas peragrasset, neque Picum à Circe in avem conversum invenisset. Hujus rei sic meminit Ovidius lib. 14. Metamorphos. postquam narravit, qua ratione Picus Rex à Circe in Picum avem mutatus fuit.

*Presserat occiduis Tartessia litora Phœbus,
Et frustra conjux oculis animoque Canentis
Expectatus erat: famuli, populusque per omnes
Discurrunt silvas, atque obvia lumina portant:
Nec satis est Nimbæ flere, & lacerare capillos,
Et dare plangorem, facit hæc tamen omnia; seque
Proripit: ac latos errat vesana per agros:
Sex illam noctes, totidem redeuntia Solis
Lumina, viderunt inopem somnique, cibusque
Per juga, per valles, quas fors ducebat euntem.
Ultimus adspexit fessam, luctuque, viaque*

Tybris,

*Tybris, & in gelida ponentem corpora ripa :
 Illic cum lacrymis ipsos modulata dolores ,
 Verba sono tenui mœrens fundebat : ut olim
 Carmina jam moriens canit exequialia Cignus :
 Luctibus extremum tenues liquefacta medullas
 Tabuit : inque leves paulatim evanuit auras .
 Fama tamen signata loco est , quem ritè Canentem
 Nomine de Nymphæ veteres dixere coloni .*

Hinc lumen Servio in lib. 7. Æneidos & Festo lib. 14. quorum verba lib. 1. cap. 21. ad finem retulimus , ille enim prodit Canentem uxorem Pici post consecrationem Pomonam dictam , Pomorumque Deam factam . Festus verò ejus ædem sacram , Pomonal dictam , ponit in agro Solonio , & sic inter Laurentinum , & Lanuvinum agrum mare versus uti ex Cicerone lib. 1. de divin. Kircherus ostendit ad finem partis tertiæ Latii antiqui : quæ quidem facta scimus ex Ovidio, quia in eo loco putabant eam in auram evanuisse . Et quamquam fabulosa sint hæc, uti Servius lib. 7. Æneidos scribit ad ea carmina :

*Picus equum domitor, quem capta cupidine conjux
 Aurea percussum virga, versumque venenis,
 Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas,*

attamen quemadmodum sæpè dixi Lib. I. cultus fuit perquam verus, atque etiam in libris Pontificalibus Sacerdotum expressa ejus cultus causa, uti Servius narrat. Quare mihi compertum est apud Laurentes coaluisse famam consecrationi Pici, & Canentis æquevam, quod Circes in Circejo proximo monte habitans Picum eorum Regem in avem mutasset : quibus si addantur miracula, quæ Deæ Sacerdotes in eo monte Circem patrasse narrabant, Elpenoris remus, & tumulus, poculum, è quo bibisse ajebant Ulysses, & alia infra referenda, quæ in Circeis ostendebantur Strabonis ætate, dilucidum fiet Latium universum, & dein Romanos putasse, hanc urbem à Circe conditam, ejusque Colonos Deæ alumnos extitisse.

Nec est cur aliquis arbitretur ex Dionysio lib. 4. evinci id oppidum à Tarquinio Superbo à fundamentis edificatum, quod is prodat Tarquinium Circejos Coloniam deduxisse ductum loci opportunitate, quod is situs agro Pomptino latissimo ab una parte, & mari infero

infero immineret ab altera, præfecisse etiam Urbi condendæ Aruntem filium; quamquam enim Vossius de Idololatr. lib. 1. cap. 40. hinc asserat tunc Circejum eversum jacuisse, & Cluverius lib. 3. Ital. Antiq. pag. 1001. ad finem autemet id oppidum primum à Tarquinio conditum; attamen palam est, tunc Circejorum urbem Latinis paruisse ex Dionysio cujus hæc verba: *Erat autem urbs sita in terreno tumulo mediocri altitudine, ubi Circe habitasse ferebatur Solis filia*, licet perperam Fridericus Sylburgius ita legat: *Circejos verò data opera, quod in Pometino campo totius Latii maximo, locus is opportunè ad mare situs esset: est autem terrenus tumulus mediocri altitudine infero mari imminens: ubi Circe habitasse fertur Solis filia*, & utriusque condendæ duobus è filiorum suorum numero præfæctis, *Circeiis Arunte, Signiæ Tito*. Quare educitur urbem jam constructam, & vetustissimam à Tarquinio auctam, & instar Coloniam intra Pomœrium redactam opera Aruntis filii, quem Rex urbi condendæ, videlicet in formam Coloniam Romanam, præfecerat. Hoc mihi magis arridet, quum conveniat Latinorum historiæ, & famæ præscæ, quod Circejum antiquissima esset Albanorum Regum Colonia à Græcis condita, qui montem & oppidum à Circe dixerunt.

C A P U T III.

De Colonia Circejensi, ejusque cladibus.

Superiori capite dictum est Tarquinium Superbum A. V. C. CCXXVII. Circejos Coloniam deduxisse ex Dionysio lib. 4., & Livio lib. 1. ad finem, qui de Superbo: *Signiam, inquit, Circejosque Colonos misit præsidia urbi futura terra, marique*. Hujus Coloniam meminere Paterculus, & ex recentioribus Panvinus, Pighius, qui produnt Circejos decimam fuisse Coloniam à Regibus Romanis deductam: quamquam Circejos à Latino Silvio Albanorum Rege primum Colonos adscriptos palam sit testimonio Auctoris orig. Gent. Roman., & aliorum, quos Lib. I. Cap. II. adduximus, ubi scripsimus Circejenfes inter Latinos numeratos, & sic inter eos Latii populos, qui priusquam Roma conderetur jam

jam fuerant , & Albanorum Regum imperio parebant .

Anno CCLXIV. C. Julio Julo, & M. Pinario Rufo Mamercino Cofs. juxta calculos Pighii (quamquam Cluverius lib. 3. Ital. antiq. pag. 1001. id factum referat A. CCLXVI. Sp. Nautio Rutilo, & Sex. Furio Medullino Cofs.) Marcius Coriolanus dux factus ab Antiatribus, Volscisque, Coloniam hanc vi cepit . Hanc rem sic ob oculos ponit Livius lib. 2. loquens de Coriolano : *Circejos profectus, colonos inde Romanos expulit, liberamque eam Urbem Volscis tradidit.* & Dionysius lib. 8. *Marcius non amplius cunctatus Circejum, petiit, oppidum promiscuè habitatum à Romanis Colonis, & Civibus indigenis, eoque obiter potitus est. Nam oppidani ubi cognoverunt hostem occupato agro jam ad mœnia sua contendere, apertis portis sine armis progressi obviam, deditioem fecerunt, quo factum est, ut nihil hostile passi sint, neminem enim ex oppidanis Imperator vel occidit, vel in exilium egit: vestes tantum in usum militum, & cibaria in mensem unum imperavit, & aliquantulum pecuniæ.* Eadem habet Plutarchus etiam in Coriolano . Sed cur Dionysius eam Urbem inhabitasse referat indigenas Cives cum Romanis mixtos, operæ pretium est examinare . Ego suspicor id dictum ab Historico, ut intelligeretur non modo Romanos Colonos oppidum incoluisse, sed & reliquias Græcanicæ gentis, quæ primum cultum Circis in montem illum advexerat, cujus rei exemplo sunt Alba, & pleræque Latii vetustissimæ Urbes, quas idem Dionysius lib. 2. narrat inhabitasse Latinos, & Græcos .

Anno CCLXVI. Coriolano in foro Antiati lapidibus obruto, vitis à T. Sicinio Volscis, Circejum iterum in Romanorum potestatem rediit, dein anno CCCLXIX. ab A. Cornelio Cossio Dictatore fufis Volscis plures Circejenses Coloni inter captivos reperti sunt . Hinc Senatus Romanus credidit eos Volfco bello nomina dedisse, quare Circejenses Legatos miserunt, qui eos purgarent Volfci crimine belli, captivosque repeterent, ut suis legibus in eos animadverterent. His Senatus Romanus tristia responsa reddidit, quod Cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia injissent, decrevitque Legatos Urbe expellendos, captivosque plectendos ex Livio lib. 6. Plutarcho in Camillo, & Diodoro Siculo lib. 13. Itaque anno CCCLXXI. Cir-

cejenfes cum Veliternis palam defecerunt, donec anno CCCLXXVII. P. Valerio Potito, & L. Æmilio Mamercino Tribunis militum, Cofs. potestate victi, itidemque anno CCCLXXXVI. à M. Furio Camillo V. Dictatore oppugnati sunt teste Livio lib. 6. & Plutarcho in Camillo.

At Coloni femper occultè Romanum moliebantur bellum, Romanisque petentibus à Latina gente milites ab agro Samnitum amoveri, principes juventutis miserunt, qui Latinas Urbes follicitarent ad defectionem. Quamobrem indicto anno CCCCXV. in Ferentinæ luco concilio, Latini duos crearunt Prætores pacis, bellique arbitros, fcilicet L. Annum Setinum, & L. Numitium Circejensem, Livio lib. 8. teste. Hi victi, & occisi sunt à Torquato Consule ad Veferim, five ut alii scribunt ad Tifanum inter Sinveffam, & Minturnas, quemadmodum fusius patuit ex relatis Lib. I. Cap. VIII. ad finem. Porrò memoriæ proditum est ob eam defectionem Circejenses, pluresque Latinos populos agris multatos ex Livio lib. 8. Dein fecundo bello Punico Colonia Circeii milites & pecuniam dare Consulibus Romanis detrectavit, ob eam rem excitis Romam principibus Coloniæ, iis imperatum est duplicatum numerum peditum dare, & equites centenos vicens : indictum quoque quotannis stipendium trium millium æris, jussumque Magistratum Romæ retineri, donec Coloni imperata fecissent, quemadmodum ex Livio scripsimus Lib. II. Cap. II. Ita sanè Circejenses milites, & pecuniam suppeditarunt Romanis ex formula jam dicta ad Carthaginis excidium, ut Livius testatur.

Bello civili Circejum factionis Marianæ fuisse commemorant, & sic à Sullanis militibus everfum, ejusque agros occupatos, sicuti dictum est eodem loco ex Appiano, Plutarcho, aliisque. Dein eo bello cessante pristinae dignitati restitutum, quippe Ciceronis ætate hanc Coloniæ floruisse compertum est testimonio ejusdem Ciceronis lib. 3. de Nat. Deor., quin & Octavii Augusti imperio, nam Suetonius in Octavio cap. 16. refert eum Principem post Pompeii fugam, collegarum alterum M. Lepidum spoliatum exercitu, supplicemque vitam postulantem, Circejos in perpetuum relegasse : quare constat tunc Circejorum Coloniæ tutissimum fuisse Romanorum propugnaculum.

Sunt Codices Suetonii, qui loco *Circejos* exhibent *Cercios*, at melio-

meliores, & plures exponunt *Cercejos*, & *Circejos*. Octavius quippe veteranis militibus suæ factionis Circejensem agrum assignaverat, Colonosque miserat, qui mari, terraque ea loca proxima Urbi tutarentur, Pomptinosque agros, quos ad culturam revocaverat, colerent uti scripsimus Cap. XVI. Lib. II.

Tiberii etiam ætate hanc Coloniam floruisse scimus ex eodem Suetonio in Tiberio cap. 72. qui narrat Tiberium Castrenses ludos Circeiis dedisse, de quibus infra; unde probatur milites illic in statione mansisse. Cæterum hanc urbem cum Setia Romanam Coloniam fuisse ostendi Lib. II. Cap. II. quod apertissimè patet ex loco Livii lib. 6. nunc solum mihi animadverso, is enim referens responsum datum à Senatu Romano Legatis Circejensium, qui captivos repetebant, hæc habet: *Per eosdem dies Latinis, & Hernicis, simul Colonis Circejensibus, & à Velitris purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita, tristiora Colonis, quod Cives Romani patrie oppugnandæ nefanda consilia inijissent.* Hæc verba Livii innuunt tristia responsa data à Senatu Latinis, Hernicisque, qui Volscis bello consenserant, tristiora Colonis Circejensibus, & Veliternis, quod ii essent Cives Romani, quum patriam prodidissent. Porrò Livius Cives Romanos Circejenses, & Veliternos non asseruisset, si ii Coloniis Latinis nomina dedissent, quemadmodum testantur Vellejus lib. 1. Aulus Gellius, & alii lib. 2. cap. 2. relati. Quare ex hoc loco Livii puto satis compertum esse, Panvinio viro eruditissimo erratum, qui Circejum Latinam Coloniam facit.

CAPUT IV.

De aede Circi sacra in Circejensi Colonia, necnon ara Minervæ, poculo, & ara Ulyssis, & rostris ejusdem navium, quæ in eo templo servabantur.

Am diximus Græcos, qui Latium incoluerunt huic promontorio nomen à Circe fecisse. Ansam arripiendi hanc fabulam præbuisse putarim situm: quandoquidem scribunt Circen ad medicamenta omnis generis conversam, mirabiles variarum herbarum naturas, ac vires adinvenisse, ac maritum veneno sustulisse ex Diodoro lib. 4. & aliis. Itaque cum mons Circejus radicibus abundaret, & venenorum esset perquam ferax testimonio Theophrasti Hist. plant. lib. 9. cap. 15. ubi ait: *Tractus venenorum feraces potissimum esse ajunt extra Græciam quidem Tyrreniam, & Latium, in quo Circen quoque fuisse ferunt.* Concinit Aristoteles in mirandis: *In Italiæ, inquit, monte Circejo fertur venenum lethale gigni tanta vi, ut si cui adspargatur, confestim concidere hominem, faciat, pilosque toto corpore diffluere: cunctaque corporis membra ita dissolvat, uti pereuntium corporis superficies miserabilis planè sit adspectu:* Strabo item lib. 5. *Ajunt Circejum montem radicibus abundare, fortasse ut fabulæ id de Circe accommodent.* Hinc in eo monte oppidulum condentes, templum Circi dicarunt, & montem à Dea, & æde ei sacra dixerunt.

Ejus templi meminit Cicero de Nat. Deor. lib. 3. ubi prodit Colonos Circejenses Circen coluisse, Romanos verò nequaquam: itidem Plinius lib. 35. cap. 2. Strabo lib. 5. Vetus Scholiastes Juvenalis ad illud Satyr. 4.

. *Circeis nata forent an
Lucrinum ad saxum, in supino ve edita fundo
Ostrea, callebat primo deprendere morsu*

ubi præ ceteris Mancinellus notat id Templum instar Castris saxi quadratis constructum: Ligorius quoque, & Vossius de Idololatr. lib. 1.

cap. 40. . Sunt qui memorant tantæ Religionis eam ædem Circejenfibus, Latinisque fuiffe, ut ftato die quotannis in eam magistratus, populi que convenirent, facraque Circi, & ferias facerent uti ex Eufthathio in Dionyf. lib. 1. & 2. innuit Tomafinus de Donar. cap. 2. , & retulimus Lib. I. Lat. Profani Cap. IX.

Miniftraffe Deæ in hocce Templo Sacerdotes fæminas memoriæ proditum eft . Hæ præerant veneficiis , omniumque magicorum rituum incantamentis , & radicibus , herbisque venenatos ferpentium, morfus curabant : tractabant etiam impunè serpentes , quorum copiam in cavea fub templo fervabant . Hujus rei mentionem facit Æfchylus vetuftiffimus Poeta , qui alludens Circejenfibus , fic canit:

Gens Tyrrhena clara veneficiis

Eadem habet Strabo lib. 5. , & ceteri lib. 3. fuperius relati, quibus confentit Claudianus lib. 1. in Rufinum

. *nec me latuere fluentes*
Arboribus fucci, funeftarumque potestas
Herbarum, quicquid lethali germine pollens
Caucasus, aut Scythiæ vernant in gramina rupes,
Quas legit Medea ferox, & callida Circe

& Statius Silvar. lib. 1. carm. 3. hifce verfibus:

Cedant Thelegoni, cedant Laurentia Turni
Jugera, Lucrinæque domus, litusque cruenti
Antiphata: cedant vitreæ juga perfida Circes,
Dulichiiis ululata lupis

quibus Poeta ambitiofè dixit perfidum id promontorium, in quo venenorum, & veneficiorum ars regnabat . Unde fama percrebuit apud Græcanicam gentem Latinos prifcos veneficiorum peritiffimos, quemadmodum Aristoteles, & Dionyfius narrant .

Quæ fierent in hac æde, & quæ illic effent, facile haud eft afferre, quum neque ejus ædis reliquiæ appareant, neque ullus, quod fciam, fcriptor ejus rei meminerit . Sed quantum ex conjecturis licet arguere, atque ex more Græcorum, qui Latium incoluerunt, & fua numina illuc transvexerunt, verofimile propemodum eft huic templo omnia figmenta errorum Ulyffis, & Circes fabulas fuiffe accommodatas . Id innuit Strabo lib. 5. referens Circeiis pofitam Aram Minervæ

nervæ sacram , & poculum servatum , e quo bibisse jactabant Ulyfsem, quum ejus focii mutarentur in bestias. Subjicit dein Sacerdotes id poculum Augusti etiam ætate ostendisse , quod & narrant Eustathius ad Dionys. lib. 1. & 2. Tomasin. de Donar. cap. 2. Pighius in Hercule prodicio pag. 304., & plures alii . Neque defunt, qui prodant in hoc promontorio rostra navium tamquam errorum Ulyffis monumenta religiosa fuisse , si Ligorio fides danda est , & Spanhemio de Præst., & usu numismat. dis. 1. pag. 6. qui fortasse id excerpterunt ex carminibus Homeri sequenti capite referendis .

Hæc , poculum scilicet , & rostra navium Ulyffis , & aram Minervæ , posita procul dubio puto in æde Circi sacra , ubi & Ulyffi aram dicatam fuisse non dubito . Quippe jam Ulyffem Circeienses coluisse patuit ex poculo , & rostris navium ejusdem, quæ religiosè custodiebant , atque ara Minervæ ab iis condita : quæ facta fuisse ut Græcorum moribus Circeienses obsequerentur , intelligitur ex sequentibus . In Arcadia erat Boreus mons , in cujus summo vertice veteris Templi vestigia spectabantur : Templum ædificasse Ulyffem Minervæ Sospitæ, in quo & Ulyffis cellam extitisse tradebant , ut auctor est Pausanias Arcad. seu lib. 8. pag. 527. . Quippe Ulyffis peculiare numen proditur Minerva , quod is Jovis pronepote se jactans, Minervam Jovis filiam , & sic consanguineam suam divinis percoleret honoribus teste Lactantio de Fals. Relig. lib. 1. cap. 23. . Sic apud Elæos Græciæ populos erat antrum in Templo Junonis , ubi intra speluncam Circen, & Ulyffes in lecto decumbentes expressi erant cum ancillarum præ foribus numero ad opificia intentarum: quatuor enim ex iis erant intentæ operibus , quæ versibus describit Homerus : Adstibat & Centaurus , pedes cui posteriores equini , priores humani . Equorum præterea bigæ insculptæ erant , & in illis insistentes fæminæ ex Pausania Eliac. prior. seu lib. 5. pag. 324. Apud Eurytanos Ætoliæ populos Ulyffi ædes sacra dicata narratur , & oraculum, de quo Bulenger. de orac. cap. 102. Corinthi in Templo Apollinis pictum erat Ulyffis in Procos facinus , ut narrat Pausan. Corinthiac. seu lib. 2. pag. 89. . Sic in vico Arcadiæ , quem Ladas appellabant , sepulcrum Penelopes Ulyffis uxoris erat , cui quotannis , uti Semidææ parentabant ex eodem Pausania Arcad. seu lib. 8.

Porro & Circeienses putabant in eo promontorio Ulysses tumulatum, quemadmodum narrat Hyginus fabul. cap. 127. *Telegonus*, inquit, *Ulyssis*, & *Circes filius* missus à matre, ut genitorem quæreret; tempestate in *Ithacam* est delatus: ibique fame coactus agros depopulari cepit, cum quo *Ulysses*, & *Telemachus* ignari arma contulerunt. *Ulysses* à *Telegono* filio est interfectus: quod ei responsum fuerat, ut à filio careret mortem, quem postquam cognovit, qui esset, jussu *Minervæ* cum *Telemacho*, & *Penelope* in patriam redierunt in *Insulam Ææam*, & ad *Circen* *Ulysses* mortuum deportarunt, ibique sepulture tradiderunt, & quamquam *Lycophon* Græcus Poeta hæc de *Ulysses* prodat:

Filius autem patris erit interfector:

Quem Perga Tyrsenorum mons mortuum

In Gortynia combustum, excipiet

quare *Tzetzes* Poetæ Scholiastes refert *Ulyssis* cadaver combustum in *Gortynia*, & cineres tumulatos in monte *Tyrseniæ*, cui nomen *Perga*; *Circeienses* nihilominus jactabant prope eorum Urbem sepultum *Ulysses*. Ex dictis ergo patuisse arbitror cellam *Ulyssi* sacram in istiusmodi Templo fuisse, in qua quotannis *Ulyssi* & sacra, & parentalia fierent. In qua verò parte promontorii esset ædes *Circis*, nequaquam apparet, quamvis *Cluverius* lib. 3. *Ital. antiq.* in vertice montis id delubrum statuat, quem merito carpit *Holstenius* in adnot. ad pag. 1002. linea 3. Ferunt vestibulo hujus ædis *Cedrum* arborem numini devotam hæsisse, quod *Circeienses* crederent hanc arborem primum in eo promontorio plantatam subministrasse *Circi* ligna, quæ ureret, ex *Plinio* lib. 13. cap. 16., & *Interpretibus Virgilii* lib. 7. *Æneidos* ad ea carmina:

Proxima Circeje raduntur litora terræ

Dives inaccessos ubi Solis filia lucos

Affiduo resonat cantu, tectisque superbis

Urit odoratam nocturna in lumina cedrum.

quod tamen pro certo non affirmo. Atque hæc satis sint ad rem vetustissimam delibandam.

CAPUT V.

*De tumulo Elpenoris , ejus remo , & prima myrto in
Italiam delata , & circumcirca Elpenoris
tumulum Circeiis sata .*



Rat & Circeiis Elpenoris Ulyffis focii tumulus , cujus in hunc modum meminit Theophrastus lib. 5. histor. cap. 19. *Circejum ajunt excelsum quoddam esse promontorium , spiffis nemoribus confitum , maximè verò robore , lauro , ac myrto . Incolas autem Circen habitasse perhibere , ostendique Elpenoris tumulum , ex quo proveniant myrta , coronarii operis in modum crescentes , locumque eum ferunt hominis habere figuram .* Hunc tumulum positum sub ipso oppido S. Felicis , quod nunc in eo promontorio visitur Cluverius lib. 3. Ital. antiq. pag. 1001. autumat ; perperam tamen , quum Homeri carmina loco non consentiant , ille enim sub initium lib. 12. Odyffæ sic de Ulyffe , & Elpenore :

Tunc ego socios præmisi ad domum Circes ,

Elatum mortuum Elpenorem defunctum

*Arboribusque statim cæsis , qua summum prominebat litus
Sepellivimus eum tristes , copiosas lacrimas fundentes :*

*Cæterum postquam cadaver combustum est , & arma de-
functi ,*

Busto adgesto , & desuper cippo erecto ,

Fiximus in summo sepulcro fabrefactum remum ,

Et lib. 11. ubi Elpenorem introducit , Ulyffem adloquentem :

Monumentumque mihi erige spumosi in litore maris .

Hæc Homeri carmina innuunt sepulcrum Elpenoris situm in extremo promontorio , qua mari imminet , & non in summo Circeii monte , aut sub promontorio uti Cluverio arrisit , & opinatur Holstenius in adnot. ad eundem in pag. 1001. lin. 30. . Mihi in ipso loco de hisce percontanti , accolæ S. Felicis ostenderunt vestigia ædificii antiqui quadrati : quod tumulum Elpenoris affirmarunt : quæ sanè res fefellit Cluverium , nam eam fuisse domum villæ Lepidi existimant ,
teste

teste Holstenio loco jam relato. Itaque situs tumuli incertus est, quamquam palam sit Circeis id sepulcrum fuisse, Latinamque gentem putasse Elpenorem ebrium per scalam domus Circes cervices fractum cecidisse, atque ob id mortuum ab Ulyssæ eo loci sepultum una cum armis: quam rem narrat Hyginus fabul. cap. 25., & Ovidius lib. 3. eleg. 4.

At miser Elpenor, tecto delapsus ab alto

Occurrit regi flebilis umbra suo.

quibus Poeta alludit fabulæ umbræ Elpenoris, quæ in Averno lacu Ulyssæ ad inferos descendenti occurrit: & iterum in Ibin:

Neve gradus adeas Elpenore cautius altos:

Vimque feras vini, quo tulit ille modo.

Hunc tumulum ab Ulyssæ Elpenori post parentalia ei facta erectum fuisse notant superius adducti scriptores, quibus consentit Volaterranus Philolog. lib. 33. pag. 397. Hyginus cap. 25. addit remum ejusdem Elpenoris tumulo affixum ab Ulyssæ, quemadmodum ille rogaverat quum apud inferos Ulyssæ comparuisset: en Hygini verba: *Deinde ad Superos reversus (Ulysses scilicet) Elpenorem sepelivit: & gubernaculum ita, ut rogaverat, in tumulo ei fixit, quod & Homerus cecinerat. Circumquaque sepulcrum myrtos satas, quæ coronarii operis in modum crescentes hominis exhibebant figuram, habetur ex Theophrasto, cui lumen ex Plinio histor. nat. lib. 15. cap. 29. five 36. hæc subdente: Arbor myrtus ipsa in Europæ citeriore celo, quod à Cerauniis montibus incipit, primum Circeis in Elpenoris tumulo visa traditur, Græcumque ei nomen remanet, quo peregrinam esse apparet.* Hinc constat hanc myrtum satam ab Ulyssæ, aut ejus fociis in hoc tumulo è Græciæ Cerauniis montibus advectam, primam fuisse, quæ in Latio, & Italia appareret. Quare sunt qui memoriæ mandarint ex ejus arboris ramis plantatis Romæ ante ædes Quirini, natas myrtos duas, quæ sacræ habitæ sunt à Romanis: quarum alteram plebejam dicebant, alteram Patriciam, unde Quirites augurabantur prospera, & adversa, nam si exuberans prævalebat patricia, læta auspicabantur; si plebeja florebat, & patricia in sterilitatem emarcescebat, tristia, ut Plinius ibidem affirmat. Hæc tamen myrtus, quæ in Elpenoris sepulcro spectabatur, sacra Circejensibus fuit; quan-

doquidem neque eo loci Elpenorem tumulatum, aut Ulyſſem ad id promontorium acceſſiſſe fatiſ probatur: fabulamque totam è Græcia adveſtam, huic promontorio fuiſſe applicitam à Græciſ priſciſ Latii accoliſ, qui Circejum primum inhabitarunt, ſuperioribuſ Capitibuſ diximus. Atque ideo verofiſmile eſt Circejenſeſ Græcorum illorum ſucceſſoreſ, quibuſ traditum fuerat Ulyſſem illic Elpenorem ſepeliſſe, & myrtum ibidem plantariſſe, & quidem primam, quæ in Latio, & Italia eſſet, eam arborem fatam circumquaque tumulum ſacram habuiſſe: Iſ enim moſ perhibetur Græcorum, & Gentiliuſ, ut arbores ab Heroibuſ, quos colebant plantatæ, & propriè apud tumulum Heroiſ, ſacræ eſſent: ſic in Linternino religioſæ erant olivæ Scipionis Africani prioris manu fatæ, & myrtuſ conſpicuæ magnitudiniſ, ſub qua manes ejuſ cuſtodiviſſe Draconem putabant ex Plinio lib. 16. cap. 44.

Thebiſ viſebatur Menoecei Creontiſ filii, qui ſeiſpſum cultro occiderat, monimentum, ad cujuſ tumulum maluſ punica enata, poma producebat, quæ rupto exteriori cortice ſanguinem oſtendebant. Hanc arborem ſacram habebant Thebani, eam fatam ab ipſo Menoeceo putanteſ, & propè ejuſ monimentum poſitam ſi Pauſaniæ Bœoticis ſive lib. 9. pag. 578. fideſ danda eſt. Apud delubrum Veneriſ ſpeculatriciſ erat Phædræ ſepulcrum, & Hippolyti, eo loci, ubi Phædra deſcendentem exercitationiſ cauſa Hippolytum in ſtadium intuebatur. Myrtuſ ibidem perterebratiſ foliſ, & ſacra, quod amore furens Phædra cum nullam malo levationem nanciſci potuiſſet, crinali acu hujus myrti folia tranſfigeſ, inſaniam ſuam oblectaſſe, jaçtaretur ex eodem Pauſania Corinthiac. ſeu lib. 2. pag. 146.: Ita Pſophidiſ ſpectabatur Alcmaëoniſ Amphiarai filii tumuluſ, circa quem creverant cupreſſi, quæ non cædebant tamquam manu Alcmaëoniſ fatæ, & ſacræ, ſi eidem Pauſaniæ Arcadic. ſeu lib. 8. pag. 492. fideſ habenda eſt.

Atque ob eam rem Theophratuſ memorat eaſ myrtuſ circumquaque Elpenoriſ monimentum, hominiſ habuiſſe figuram, ut quid extra naturæ ordinem innueret, & Latinis mirabile, tum recordatione Ulyſſiſ eorum Heroiſ, qui tumulum fecerat, & arborem plantaverat, quum ob remum Elpenoriſ illic fixum, & parentalia, quæ eo
loci


loci Ulyſſem Elpenori feciſſe ferebant , ac modum quo creverat arbor , inſtar ſcilicet figuræ hominis . Ex his apparet hunc tumulum , myrtum , & remum religioſos fuiſſe Circejenſibus . Quin ex tanta tumuli pompa putarim , Circejenſes quotannis Elpenori parentaſſe tamquam Heroi , & fortaſſe in cella Ulyſſis , quam in æde Circes fuiſſe diximus , Elpenorem pictum : ad id me movet quod totus cultus Circes , Ulyſſis , & Minervæ in hoc promontorio à Græcis inventus ſit , & huic loco applicatus cum integra fabula Homeri , ut poſteri crederent illic Circen habitaſſe , Ulyſſem , & Elpenorem , alioſque ſocios illuc acceſſiſſe , & ibidem eveniſſe ea quæ Homerus , & Heſiodus fabulati ſunt . Ferunt autem in templo Apollinis Delphici totam fabulam Elpenoris , de qua Homerus in Iliade , expreſſam : illic enim pictus erat Elpenor nautarum more ſtorea velatus cum Helicaone filio , hoſpitio accipiens Menelaum , & Ulyſſem , picta etiam domus Elpenoris ſuſpenſa pardi pelle ſupra veſtibus , quæ teſſera fuerat Græcis , & indicabat Antenoris domum violari non potuiſſe ; expreſſa quoque Antenoris filia Crino infantem puerum geſtans teſtimonio Pauſania Phocic. ſeu lib. 10. pag. 661. . Hinc Circeiis , vel in æde Circes , aut prope tumulum Elpenoris , ejus facta depicta eſſe potuerunt .

Porro & Græci omnes apud ſepulcrum Heroum , iisdem quotannis parentare conſueverunt . Quippe apud Athenienſes Ægei herois erat ſepulcrum , ad cujus veſtibus lævam cella multis ornata picturis , inter quas Ulyſſes ex Ilii arce Palladium ſurripiens ex Pauſania in Attic. ſeu lib. 1. pag. 39. . Sic in Myſiæ urbe Pionia apud Pionin Herois tumulum parentalia faciebant ex eodem Pauſania Bœotic. ſeu lib. 9. pag. 568. In Regione Thronis monumentum Xantippi , cui quotidianos dabant honores , hoſtiis que maſtatis ſanguinem per cavernulam in ſepulcrum infundebant teſte eodem Pauſania Phocic. ſeu lib. 10. Elei etiam in tumulo Pelopis Herois quolibet menſe ſacra faciebant priſco parentum ritu , thura , & melle ſubactum triticum adolentes , aramque oleagina fronde tegebant , ac vino libabant , iisque ſacris præerant ædituus , augures , faciæles , interpres , tibicen , & lignator ut auctor eſt idem Pauſan. Eliac. prior. ſeu lib. 5. pag. 316. & 317. Apud Patrenſes in Achaja Eutrypyli tumulus religioſus , & apud illum parentalia anniverſaria facta ex eodem Achaic. ſeu lib. 7.

pag. 433. & 437. . Spartæ etiam non procul à Theatro , Pausania monumentum , & ei proximum Leonidæ , ad quæ quotannis in illorum laudem orationes habebantur , ludique fiebant , in quibus solis Lacedæmoniis dabatur certandi locus ex eodem Pausania Laconic. seu lib. 3. pag. 185. Delphis erat Neoptolemi Achillis filii sepulcrum , apud quod anniversaria sacra fieri solemne fuit teste eodem Phocic. seu lib. 10. pag. 656. Cætera omitto, cum eruditi satis norint Græcos omnes Heroibus suis parentasse . Suspicio itaque Circeienses id ipsum fecisse quotannis Elpenori , apud cuius tumulum Ulysses illi parentasse Homerus , & ceteri narrant .

C A P U T VI.

*De templo , fonte , lacu , & luco Feroniæ
in Circeiensi agro .*

uperiori Cap. XIII. Lib. II. ubi de Foro Appii egimus , relatum est Feroniæ ædem sitam in Appia ad dexteram Roma Terracinam venientibus, & in loco Fossæ Augusti finitimo. Erat is locus Terracina distans tribus mille passibus , uti Horatius satyr. 5. lib. 1. , & vetus ejus Scholiastes scripsere ; Horatii carmina loco jam dicto , & cap. 14. legi possunt . Id templum positum in agro Circeiensi putant Sabellicus in adnot. ad lib. 11. Livii, Fabrettus inscript. cap. 6. , & alii, quorum opinio mihi arridet, quamquam sint , qui illud statuunt in Terracinensi ex versibus jam dictis Horatii , qui referens iter per fossam Augusti à Foro Appio ad istiusmodi Feroniæ ædem , numerat ab eo Foro ad id delubrum quindecim mille passus , atque à templo Terracinam usque ter mille . Ergo hæc ædes erat sita propè Ufentem , Circejos versus, nam Augustus fossam duxit propè Appiam per agrum Circeiensem, & dein Setinum, & Foro Appiensem , uti ex relatis superiori Cap. XIV. patuit . Quum autem Terracinensis ager illa ætate, & priori ultra Ufentem non protenderetur , quod Ufens terminus esset Latinorum , & Oschorum , ac Tribus Pometinæ , & Ufentinæ , quemadmodum diximus Lib. I. Cap. I. , hinc intelligitur Feroniæ templum positum in agro Circeiensi ,

fium, qui Latini fuere, & occurriffe à Circeis tendentibus ad Ufentem, & Appiam, uti jam relati Scriptores memorant, quibus confentit & Kircherus in suo Latio lib. 1. cap. 7. pag. 25.

Prædictis alludit Dionysius lib. 2. qui prodit hanc ædem conditam à Laconibus in Pometino agro, quo primum ii mare egressi, appulsi erant: en verba Dionysii narrantis quo pacto Spartani quidam Lycurgi legum severitatem parum æquo animo ferentes, urbem deferuerint: *Deinde, inquit, enavigato longo maris tractu, qualiscunque Terræ desiderio, votum Diis fecisse quocumque Terrarum primum appellerent, id post hæc fore sibi domicilium: cumque delati essent ad Pomentinos Italiæ Campos, agrum, quo primum appulerant, vocasse Feroniam, memores, quod eos huc, illuc per mare ferri contigerat: Templum quoque construxisse Divæ Feroniæ, cui vota fecerant: quam nunc una litera mutata Faroniam nominant: horum quosdam ex eo loco profectos sedes cum Sabinis conjunxisse, ideoque multa apud eos esse instituta Laconica præcipuè quantum ad belli studia, frugalitatem, vitæque omnibus in rebus duritiem attinet.* Hæc Dionysius, qui rem vetustissimam fatis dilucidam facit; unde habemus fani antiquitatem, gentes, quæ illud condiderunt, & situm; nam si ætate illa locus fani fuit in Pometino agro, planum est templum constructum in Circejensi. Ager enim Pometinus à Pometia vetustissima Latinorum urbe dictus est, cujus positum inter Circejum, & Ufentem fuisse jam scripsimus Libro II. Cap. IX. . Itaque devastata Pometia, & dein Suessa Pometia, quam Pometini incoluerunt, is ager Circejensibus, & Setinis adjudicatus dicitur ex relatis Cap. IX. Et quamquam Romanorum ætate tractus is paludi Pomptinæ finitimus, totus Pometinus dictus asseratur, attamen denominationem hanc à Pometina urbe derivasse, & ad agrum Pometiæ antiquitatis coarctatam, omnes affirmant.

Regionem, ubi fuit hæc ædes, Romani Faroniam dixere ex Dionysio, nostri nunc dicunt *Ferona* Kircheri teste, veriùs *Farona* detrita una litera; putant etiam templum fuisse eo loci, quem nunc *Caput Silicis*, seu *Lavardino*, aut *Levardino*, appellant, qui locus est propè Appiam, habet finitimum lacum, & cryptas, ac prisicarum ædium reliquias aquis obrutas. Illuc etiam Amasenus fluvius in Ufentem

præcipitat. At milliariorum numerus non respondet itinerario Horatii, situs enim is multum diffitus est Terracina. Extat alter, quo Appia per pontem nunc dirutum supra Ufentem transibat, & ad turrim proximam agro Gavottæ gentis, dein ad montem Terracinæ, protendebatur, qui situs adamuffim consentit Horatii carminibus, quamquam & is incertè loquatur.

Erat illic Deæ facer fons, cujus Servius infra referendus, & Horatius satyr. 5. lib. 1. meminere: sic Horatius:

Ora manusque tua lavimus, Feronia, lympba:

Millia tum pransi tria repimus, atque subimus

Impositum saxi latè candentibus Anxur.

Ad hæc Porphyrio notat Terracinam tunc sitam in monte, cujus rudera apparent, & illic constructum templum Jovis Anxuris, seu Axuris, uti legit Fulvius Ursinus in Vibiam secundam. Ædem, verò Feroniæ, in cujus fonte manus se lavisse Horatius memorat, Terracina diffitam tribus mille passibus. Fuit & Deæ facer lacus, cujus mentionem facit Vibius Sequester de Lacubus: *Lacus*, inquit, *Feroniæ Terracinæ*, qui eum lacum in Terracinensi statuit, quod tunc Circejum dirutum esset, ejusque ager à Terracinensibus, & Setinis occupatus: cujus etiam agri partes populi jam dicti nostra ætate possident. Lucus quoque circumquaque fanum Feroniæ numini facer perhibetur ex Virgilio lib. 7. Æneid.

. *Queis Jupiter Anxurus arvis*

Præsidet, & viridi gaudens Feronia luco.

Ubi Servius hæc subdit: *Circa hunc tractum Campaniæ colebatur puer Jupiter, qui Anxuris dicebatur, & Juno virgo, quæ Feronia dicebatur. Non vacat, quod addidit viridi: nam cum aliquando hujus fontis lucus furtuito arfisset incendio, & vellent incolæ exinde transferre simulacra, subito reviruit.* Cluverius lib. 3. pag. 1013. putat hic Servium fabulari. At ego crediderim Latinos id Deæ miraculo factum evulgasse, & Servium ex Latinorum historia illud hausisse: ex quibus conjectare licet quantæ religionis fuerit hæc ædes, fons, lacus, & lucus à Spartanis Feroniæ dicati.

Ligorius in MSS. Otthobonianis voce *Lachi*, & altera *Laco di Feronia*, & *Feronia* scribit hunc lucum Deæ sacrum factum, ut arbores ful-

fulmine non tangerentur, quod in prisco cippo expressum se vidisse testatur: subdit præterea Augures in hac æde fuisse, qui responsa penitentibus darent, ac fratres Arvales in istiusmodi luco sacra quotannis fecisse, lacumque Deæ dicatum, Lymphidium dictum, quorum omnium fides sit apud auctorem. Illud mihi constat inter hanc ædem, & Terracinam turres plures constructas ex Plinio lib. 2. cap. 55. sic: *In Italia inter Tarracinam, & ædem Feroniæ Turres belli temporibus desiere fieri: nulla earum non fulmine diruta: ex quibus fortasse Ligorius excepit fulminibus arbores luci Feroniæ tangi solitas.* Harum turrium meminit Anonymus Ravennas Geograph. lib. 4. pag. 210. *Cajeta, Formiæ, Fundi, Tarracina, Turres, Cercellis, Turres albas, Clostris, Asturas, Antium, Lavinium, Ostia Tiberina, & iterum* lib. 5. pag. 254. *Cajeta, Formis, Fundi, Tarracina, Turres, Cercellos, Turres albas, Clostris, Astura, Antium, Lavinium, Laurento, Ostia Tyberina.* Situs in quo Anonymus locat turres, nempe inter Terracinam, & Circejos, respondet adamussim loco, ubi ædes erat Feroniæ inter utramque Urbem posita, unde lumen Plinio, qui turres eo loci constructas prodit.

Cluverius dicto lib. 3. pag. 1014. desiderat in præfatis verbis Plinii tempus belli quo turres fortasse Feroniæ dicatæ, desierint fieri. Ego puto id contigisse bello Punico, quo Hannibal irritò belli eventu Roma redux, fani gaza ablata illud spoliasse narratur uti ex Livio Kircherus loco jam dicto affirmat.

Neque hallucinatus videtur Kircherus quod Livius lib. 26. id factum referat in æde Feroniæ in Sabinis: *His, inquit, motus (Annibal) ad Turiam fluvium Castra retulit sex millia passuum ab urbe, inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum ea tempestate inclytum divitiis. Capenates aliqui accolæ ejus erant, primitias frugum eò, donaque alia pro copia portantes, multo auro, argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatum templum, æris acervi, cum rudera milites religione inducti jacerent post profectio-nem Annibalis, magni inventi: dein hæc subjicit: Hujus populatio templi baud dubia inter Scriptores est. Cælius Romam euntem ab Ereto divertisse eò Annibalem tradit: iterque ejus ab Reate, Cutiliisque, & ab Amiterno orditur, ex Campania in Samnium, inde in*
Peli-

Pelignos pervenisse . Neque ibi error est , quod tanti exercitus vestigia intra tam brevis ævi memoriam , potuerint confundi : isse enim eò constat , tantum id interest : venerit ne eo itinere ad urbem , an ab urbe in Campaniam redierit . Hactenus Livius , qui quamquam ædis Feroniæ depopulationem asserat , attamen an ædi Sabinorum , an alteri Latinorum , de qua verba facimus id periculum contigisset , incertum affirmat . Quippe si plures erant , qui scripserant Annibalem Roma reducem in Campaniam rediisse , & certum eam depopulationem Templi factam in istiusmodi recessu , procul dubio juxta hanc sententiam ædes Feroniæ Circeiensis , posita in Campania , & in via , per quam Annibal transiverat , & non altera in Sabinis , quorum fines ille in reditu non attigerat , ab eo spoliari debuit . Atque huic fortasse opinioni maluit adhærere Plinius , qui ejus belli tempore Turres inter hanc nostram ædem , & Terracinam fieri desiisse memoriæ mandavit , quamquam Livius a Plinio dissentiat . Servius ad lib. 8. *Æneid.* in ea carmina :

*Qualis eram , quum primam aciem Præneste sub ipsa
Stravi , scutorumque incendi victor acervos :
Et Regem hæc Nerilum dextra sub Tartara misi ;
Nascenti cui tres animas Feronia mater ,
(Horrendum dictu) dederat :*

*Feronia mater , ait , Nympha Campaniæ , quam etiam supra diximus . Hæc etiam Libertorum Dea est : in cujus templo raso capite pileum accipiebant : in hujus templo Terracinae sedile lapideum fuit , in quo hic versus incisus erat : Benemeriti servi sedeant , surgant liberi : quam Marcus Varro libertatis Deam dicit Feroniam , quasi Fidoniam , quod ex Servio carpsit Scaliger comment. ad Festum de verb. signific. voce *Oscines* . Quare habemus in hac æde libertatem datam servis , qui sedentes in lapideo sedili illic posito , præmissis ceremoniis aliquibus ex Sacerdotum auctoritate , surgebant liberi accepto pileo , quibus alludit Plautus *Amphitryone act. 1. scen. 1. in fin.**

. Quod ille faciat Jupiter

Ut ego hodie raso capite calvus capiam pileum .

Ob eam rem , libertini , & libertinæ plurimum hanc Deam colebant , & donaria in ea æde suspendebant . Et quamquam Grammaticus id

templum Terracinæ statuat , palam tamen est eum loquutum de hac æde, quam Terracinæ posuit , quod sua ætate Circejo everso, ager ubi delubrum erat ad Terracinenses spectaret , uti superius scripsimus . Porro suspicor servos in eo templo libertati donatos , fronde coronatos incessisse , & ædem circumivisse , quod hæc esset solemnitas, qua Lacedæmonii , qui id templum condiderant , servos mancipio eximerent, teste Alexandro Gen. lib.4. cap.10. , qui addit in hac æde non solum servos, sed & addictos ex compedibus, & ergastulo, libertorum munia accepisse . Templum illud Feroniæ ab Hannibale spoliatum , ut mox dicebamus , in Capenatibus statuit Silius Italicus in libro 13. ubi hæc habet :

. itur in agros
*Dirves ubi ante omnes colitur Feronia luco ,
 Et sacer humectat fluvialia rura Capenas :
 Fama est , intactas longævi ab origine Fauni
 Crevisse in medium , congestis undique donis
 Immensum per tempus opes , lustrisque relictum
 Innumeris , aurum solo servante parvove
 Hæc avidas mentes , & barbarâ corda rapina
 Polluit , atque armis contempta pectora Divum .*

Sunt qui memorent id fanum commune fuisse Latinis, Sabinisque ; quemadmodum enim templum Feroniæ in Sabinis , quod Lacedæmonii , qui primum ad Circejense litus appulsi fuerant , construxerant, commune fuit Sabinis, & Latinis, è quorum Regione in Sabinos Deæ cultus , & Sacrorum ritus inventus fuerat, uti diximus Lib.I. Cap. IX. , ita facilè est istiusmodi ædem , quæ erat aliarum mater , & caput , Sabinis fuisse communem , quod Tiraquello ad Alexandrum lib.4. cap.10. Gen. arrisit , mihi que etiam : quamquam id pro certo non habeam , & sciam Tiraquellum templum Feroniæ in Sabinis cum isto confudisse . Planum attamen putarim, Sabinos hanc ædem vetustissimam, à qua Feroniæ cultus in eos propagatus erat, frequentasse . Hinc intelligitur lapsus M. Antonii Sabellici , viri alioquin eruditissimi, qui in adnot. ad lib. 11. Livii putat aut Livium, aut Dionysium, vel Ptolemæum errasse, quod Livius ædem Feroniæ ponat in Sabinis, alter in Latio sub Circejo, ultimus in Hetruria , in quo etiam se invol-

vit Cluverius lib. 3. pag. 1014. ; quandoquidem sub Soracte monte , & Septempeda , ac apud Trebulam Metuescam in Sabinis fanum Feroniæ fuit , atque in Tuscorum mediterraneis . Ædis Feroniæ sub Soracte meminit Strabo lib. 5. : ejus apud Septempedam in Sabinis cippus apud Gruterum pag. 308.

C A M V R E N A E
C. F
C E L E R I N A E
F L A M. F E R O N
M U N I C I P I S E P T E M P
L. T I F E N N I V S F E L I X
M A R I T. O P T I M A E

ex quo arguitur foeminas Sacerdotes huic Deæ ministrasse . Ejus apud Trebulam Metuescam mentionem facit vetus inscriptio reperta in ruderibus templi apud Fabrettum Inscript. cap. 6. num. 68. pag. 453. sic

Q. P E S C E N N
C O L O M N A S I I I
D E S V O D A T
F E R O N E A E
E T C R E P I D I N E M
A N T E C O L O M N A S
E X L A P I D E

Ædis , & luci Feroniæ in Tuscia meminit Ptolemæus Geograph. lib. 3. cap. 1. tab. 6. Europæ , ubi Commentator ritè *Petram Sanctam* in ejus nomen successisse adnotat. ita enim habet Tabula Viterbiensis apud Gruterum pag. CCXX. *Petram Sanctam olim fanum Feroniæ* , cujus Tabulæ fidem optimè vindicat Holstenius ad versus suspicionem de ea ex cæteris Anni Viterbiensis figmentis Cluverio obortam in notis ad pag. 564. linea 56. Ital. Antiq.

De qua vero Æde in Sabinis Livius , & Dionysius infra relati verba fecerint , anceps est quæstio . At Fabrettus loco jam adducto existi-

existimat eos loquutos de templo Feroniæ apud Trebulam, cujus magnificentissima rudera nunc quoque visuntur, id enim à Lacedæmoniis, qui in Pometinum agrum primum appulsi fuerant, conditum, & commune ob id fuisse Latinis, Sabinisque autumat: cui libenter subscribo, & fateor errorem, qui irrepsit Lib. I. Cap. IX.: ubi scripsi hæc ædem Latinis, Sabinisque communem in Sora Æte positam, nam Sora Ætes mons in Faliscis, non in Sabinis fuit. Me fefellit Strabo lib. 5., qui ædis Feroniæ in Sora Æte, sacrificii, & conventus statis anni diebus meminit, quum locus Strabonis mendosus proculdubio sit, referens enim ille sacrificium in ea solemnitate factum, quo Sacerdotes nudis pedibus prunarum ardentium struem illæsi perambulabant, intelligi omnino debet de templo Apollinis, & de ejus Dei Sacerdotibus in Sora Æte, de quibus Plinius lib. 7. cap. 2. hæc habet: *Haud procul urbe Roma in Faliscorum agro familiæ sunt pauca, quæ vocantur Hyrpiæ, quæ Sacrificio annuo, quod fit ad montem Sora Ætem Apollini, super ambustam ligni struem ambulantes, non aduruntur, & ob id perpetuo Senatus Consulto militiæ, aliorumque munerum vacationem habent.* In eadem penè verba Solinus cap. 8., Virgilius etiam lib. I. *Æneid.*

*Summè Deum, sancti custos Sora Ætis, Apollo:
 Quem primi colimus; cui pineus ardor acervo
 Pascitur: & medium, freti pietate, per ignem
 Cultores multa premimus vestigia pruna;
 Da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis.*

ubi Servius, & Virgilio imitator Silius lib. 5. & 8. Ex tot tantisque auctoribus dilucidum fit sacrificium, quod in Sora Æte Feroniæ factum scribit Strabo, consuevisse fieri Apollini: neque faceffit negotium quod plerique id sacrum in Sora Æte, non sub Sora Æte factum scribant: idem enim prorsus utrumque valet. Meritò igitur Strabonis exemplaria hoc loco corrupta suspicor, & vereor Strabonem errasse, sacrum Apollinis in Sora Æte attribuens sacro Feroniæ, cujus ædem, & lucum sub Sora Æte verè fuisse probat Holstenius notis in Cluverium lib. 2. pag. 547. linea ultima, ubi sub eo monte uno circiter milliario magna apparere vestigia templi Feroniæ scribit, atque ex Frontino, & veteri Inscriptione Vaticana eum locum Lucum Feroniæ dictum prodit: at-

que isthæc vicinitas ansam fortasse errandi Straboni præbuit . Quare Livius , & Dionysius ædem Feroniæ in Sabinis , Latinis communem, statuentes, haud potuere loqui de æde in Soracte, in qua nulla Feroniæ erat, sed milliario longe à Soracte in agro Capenati , quod Fabretti opinionem manifestam facit .

Hicse positis, videtur parum vera opinio , quam supra probavimus , quod scilicet Hannibal nostram ædem depopulatus fuerit ; quippe si Trebulæ ædes erat Feroniæ , constat ex Servio ad lib.7. Æneid. in ea carmina :

Unà ingens Amiterna cohors , priscique Quirites

. manus omnis , oliviferæque Mutusca .

Hannibalem propè eam urbem populum Romanum ferè delevisse: en verba Servii : *Oliviferæque Mutusca : Hæc Trebia postea dicta est : quam modo Tribulam dicunt: apud quam Hannibal delevit populum Romanum* , quod delirium grammatici dixerim , nam Trebia , apud quam Hannibal exercitum Romanum memorabili prælio fudit, fuit amnis ex Apenninis jugis in Padum apud Placentiam defluens , uti ex Livio, & Romanæ historiæ Scriptoribus constat. Virgilius vero eo loci de Mutusca, quam Trebulam, seu Trebiam Mutuescam, seu Mutuscam dein vocarunt, cecinit . Hanc antiquis Tribulam dictam notant Cluverius lib.2. pag.683. & Holstenius notis in Ital. ejusdem eadem pag. linea 27. 43. & 56. , unde Servio ansa in errorem labendi data.

At quamam Dea esset Feronia operæ pretium est inquirere. Dionysius lib. 2. tradit id nomen datum Genio ab æquorea delatione uti explicat Sabellicus in lib. 11. Livii . Varro superius adductus opinatur eam Deam Fidoniam dictam, idest libertatum numen . Idem Dionysius lib. 3. referens ædem Feroniæ Sabinorum à Spartanis iisdem, qui nostram ædem condiderant, constructam, hæc habet: *Fanum est quod Sabinis æque ac Latinis summa religione colitur , sacrum Deæ Feroniæ, quam Græci sua lingua, alii anthephoron (idest florigeram), alii philostephanon (idest coronarum amantem), alii Phersephonem (idest Proserpinam, seu ut Oisellius vertit ferentem unius anni proventum) vocant .* Servius verò ad lib.7. Æneidos nomen Deæ ait Junonem, uti patuit ex ejusdem verbis superius relatis . Alii ex Dionysio

nysio Deam florum à Junone diversam credunt, inter quos Oiselius in Thef. Numism. antiq. ad tab. 48. n. 4. Reinesius in script. 31. class. 1. ex istiusmodi inscriptione :

I V N O N I R E G
E T F E R O N I A E

eam putat à Junone diversam, cujus oppositum evincit sequens lapis apud Sponium in miscellan. sect. 2. pag. 83.

I V N O N I F E R O N
L. F. S E C V N D
A E D E M. S I G N V M. P O R T I
C V S D. P. S. D

quæ opinio mihi arridet, quicquid autemet Reinesius, qui quamquam ex notato cippo educat Feroniam à Junone diversam, nihilominus lapis potius indicat duplex epitheton Junoni datum, Reginae scilicet, & Feroniae, quemadmodum Junonem Reginaem, fluoniam, & salutarem dictam scripsimus Lib. I. Cap. XIII. pag. 158.

Hoc idem ex verbis Livii elicitur, is enim lib. 20. cap. 1. : *Decemvirorum*, inquit, *monitu decretum est Jovi primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret : Junoni, Minervæque ex argento dona darentur, & Junoni Reginae in Aventino, Junonique Sospitæ Lanuvii majoribus hostiis sacrificaretur, matronæque pecunia collata, quantum conferre cuique commodum esset, donum Junoni Reginae in Aventinum ferrent : quin & Libertinæ, vi ipsæ unde Feroniæ donum daretur pecuniam pro facultatibus suis conferrent.* Hinc scimus triplex epitheton datum Junoni, scilicet Reginae, Sospitæ, & Feroniæ, nam post trinam Junonis mentionem, prioris scilicet, quæ cum Jove, & Minerva communiter colebatur, Sospitæ, & Reginae; Feronia quasi altera quarta Juno recensetur. Porrò cum Servius ad lib. 7. Æneidos jam relatus prodat in hoc tractu Campaniæ sub Circeis cultum Jovem puerum, & Junonem Virginem, Feroniam dictam, res in propatulo est; quippe Servius optimè calluit ritum, & nomi-

nomina Deorum, & afferuisse videtur templo Feroniæ, idest Junonis Virginis sub Circeis à Spartanis condito, respondisse aliud Jovis pueri, & imberbis Terracinæ positum. Ex quibus opinor patere, Feroniam Deam in templo, de quo verba fecimus cultam, eandem & Junonem, Feroniam dictam à ferendo, quod Lacones è mari egressi voti compotes facti, ad eum locum ope Junonis delati essent, uti eleganter probat Fabrettus Inscript. cap. 6. pag. 45 1., & quæ sequuntur; Atque hæc satis sint ad id templum illustrandum,

C A P U T VII.

De Villis Circejsium.

IN agro Circejsi non pauca Romanorum villæ steterunt; licet quorumnam illæ fuerint, ignoremus. Certè venationibus olim frequentatum fuisse Circejum, Polybius testatur, qui in excerptis Legat. cap. 114. pag. 946. se ipsum sæpè isthic venari solitum scribit, & Regem etiam Demetrium. Sunt quippe in planitie propè id promontorium sylvæ, & nemora venationibus aptissima. Erant & lactucæ in istiusmodi agro amplissimæ, & Romæ in deliciis testimonio Plinii lib. 19. cap. 8.: Abundabat proximum Circeiis mare ostreis substantia nigris, & testa, multumque laudatis ex Plinio lib. 32. cap. 6., & Juvenali satyra 4., cujus carmina alibi retulimus: Ex epistola 10. Ciceronis ad Attic. lib. 15. apparet eundem Atticum, & Ciceronem ipsum illuc sæpè divertisse; Cæsares etiam ut patet ex Martiale lib. 11. Epigr. 8.

Cæsar in Albanum jussit me manè venire,

Cæsar Circejos:

Item ex Suetonio in Tiberio. Quamobrem animi haud pendeo asserere, Circejsensem agrum villis Romanorum, & quidem illustribus, olim ornatum fuisse.

Inter has insignis proditur villa Liciniæ gentis. Eam fuisse ajunt eruditi in situ, ubi nunc lacus Fogliani: ubi fuisse Lucullorum delicias fama est ad nostram ætatem producta: perperam tamen, quum pateat ibi non Luculli, sed L. Licinii Murenæ magnificum

cum

cum rus positum , at cum Luculli , & Murenæ ex eadem essent Licinia gente , facile erratum est in agnominè . Id apparet ex loco Varronis de Re Rustic. lib. 3. cap. 3. ait : *Nostra ætas luxuriosa propagavit leporaria , ac piscinas protulit ad mare , & in eas Pelagios greges piscium revocavit : Non propter hos appellati Sergius Orata , & Licinius Murena ? Quis enim propter nobilitatem ignorat piscinas Philippi , Hortensii , & Lucullorum ?* Ex his Varronis verbis educitur piscinas Sergii , & Licinii ea arte factas , ut & maris aquæ , & fluviales illas abluerent . Itidem eas constructas Varronis ætate , & sic à L. Licinio , qui Consul fuit cum D. Junio Silano anno V.C. DCXCI. pro quo Ciceronis extat oratio . Is itaque Murena dictus est à pisce nobilissimo , quem Græci Murænâ appellânt , quod Murænârum ab usque freto siculo inter Rhegium , & Messanâ in Latium advectarum , vivarium fecisset : undè miratur Fulvius Ursinus in Licinia prima , cur Murena , & non Murænâ potius servata Græcæ vocis orthographia scriptum ab antiquis fuerit . Ejusdem rei meminerunt etiam Macrobius Saturn. lib. 2. cap. 11. , & Plinius lib. 33. cap. 3. In Latio , & tota ora ejus regionis nullus apparet locus , qui magis Varronis testimonio consentiat , quam iste , quem lacum Fogliani Holstenius , Kircherus , & vulgus vocitant : nam illuc visitur in maris litore piscina circuitus fere trium mille passuum , in quam intrant aquæ fluviales , maris etiam arbitrio piscatorum , cum arte ita hæc piscina constructa fuerit , ut pisces maris in eam admissi , obstructo piscinæ ore mare versus , egredi amplius nequeant . Lacus , hodieque dicitur , quod loca in quibus vivi pisces coercebantur , olim lacus , & stagna dicerentur , & Varronis ætate piscinæ , si eidem Varroni lib. 3. de Re Rustic. cap. 3. creditur , *Piscinas* , ait ille , *voco eas , quæ in aqua dulci , aut salsa inclusos habent pisces* . Piscina hodieque est magnifica , quam nobilis Cajetana gens Circejorum domina mille , & quingentis aureis quotannis locat .

Rudera prisorum ædificiorum circumquaque hunc lacum apparentia , & vivaria piscium , arte facta , ostendunt , id Romanorum opus fuisse , & Liciniæ gentis , quæ nullis parcebat sumptibus , ut immortalitati Villas suas donaret . Nunc diruta prætoria jacent , Nymphæi amnis aquæ à Bonifacio VIII. per Setinorum agros ductæ

in lacum non intrant, Nymphæi ostia, olim dicta *Clostra Romana*, nempe *Claustra* quædam ostio Nymphæi apposita contra vim maris, arena oppleta sunt Holstenio in Cluverium ad pag. 992. linea 40. teste. Et tamen is locus deliciis affluit, nam præter situm mari proximum, ibi coërcentur pisces fluminis & maris, hyemeque tanta eo loci avium est copia, ut piscari simul, & aucupari liceat, & in lacus extremitate apros confodere. Itaque ætate Licinii, qua piscina aquis Nymphæi replebatur & maris, Clostra Romana faucibus ejusdem hærebant, ædificia erant illic splendidissima, & Astura oppidulum villis Romanorum celeberrimum tribus mille passibus à faucibus piscinæ distabat, locus is procul dubio fuit perquam insignis ob piscatus, venationes, prætoria, & Murænas pisces, quos Romanis tunc sola hæc piscina suppeditabat: ex qua aliqui suspicantur Cæsarem populo subministrasse sex Murænarum millia, quæ una cæna Africano triumpho exhibuit ex Plinio lib. 9. cap. 55., qui tamen disertissimè narrat tantam Murænarum copiam Cæsarem emisse à C. Hirtio, qui in Villa sua simile vivarium fecerat. Hinc hallucinatum puto Kircherum in suo Latio, ubi lib. 4. cap. 1. scribit hunc lacum dictum Pometianum ab Urbe Pometia eidem propinqua. Turres in hac Villa assurgebant, quas posteritas *Turres albas* vocavit. Sic in Geographia Anonymi Ravennatis lib. 4. pag. 210., & lib. 5. pag. 254. cujus verba retulimus superiori capite, inter Circejos, & Clostra Romana locus dictus *Turres albæ* describitur, qui situs adamussim congruit huic stagno posito inter Circejos, & Clostra Romana.

Proxima huic fuit Villa, & Piscina Sergii Oratæ, quam suspicor positam eo loci ubi nunc est lacus Sanctæ Mariæ, profundissimus, & conterminus sinui maris magno, & pulcherrimo, quem vulgus *Porto di Paola* appellat, eademque arte facta, ut fluviales, & maris aquæ illam alluerent. Visuntur illic ingentia rudera præscarum, ædium, præsertim in margine lacus silvis hærente. Illam fecisse ajunt M. Sergium ex Consulari, & nobilissima gente, qui Orata dictus proditur, quod illic Oratas pisces coercuisset, teste Varrone superius adducto. Id ipsum referunt Macrobius Saturn. lib. 2. cap. 11. Plinius lib. 9. cap. 54. Valerius Maximus lib. 9. cap. 1. quamquam Festus de ver-

verbor. signific. voce *Orata* aliter scribat : *Orata*, inquit, *piscis appellatur à colore auri*, quod *rustici orum dicebant*, ut *auriculas oriculas* : utque *Sergium quendam prædixitem*, quod *duobus annulis aureis*, & *grandibus uteretur*, *Oratam dicunt appellatum* : quæ longè diversa sunt ab iis, quæ *Varro*, & *Macrobius* dicunt : quare malim *Varroni* ; qui ea, vel proxima ætate vixit, credere, quam *Festo*, qui rectè eum piscem appellatum ait à colore auri. Hinc *Martialis* hunc piscem *Auratam* per diphthongum appellat lib. 13. epig. 90.

*Non omnis laudem, pretiumque Aurata meretur,
Sed cui solus erat concha Lucrina cibus*

Hanc piscinam priusquam *Licinius* suum vivarium *Murænarum* fecisset, à *Sergio* in istiusmodi situ locatam patet ex *Macrobio* libro laudato cap. 11. *Hic est Sergius Orata, qui primus balneas pensiles habuit, primus ostrearia in Bajano locavit, primus optimum saporem ostreis Lucrinis adjudicavit: fuit autem ætate L. Crassii illius disertus, qui quam gravis, & serius habitus sit, Cicero docet, quo fit Fogliani vivarium ad similitudinem alterius Sergii factum. Nec est cur aliquis arbitretur ex eodem Macrobio constare piscinas jam dictas Romæ fuisse, ea enim Macrobius verba: Arceffebantur autem murænæ ad piscinas nostræ urbis ab usque freto Siculo, quod Rhegynum à Messana respicit, applicari debent piscinis locatis in litore maris Romæ proximo; nam neque murænæ, aut oratæ ali potuissent in aqua tantummodo fluviali: & quum pateat ex verbis Varronis jam relatis utrumque Sergii Oratæ, & Licinij murænæ vivarium maris, & fluviales aquas alluisse, id mihi suadet Sergii piscinam, & villam in loco jam dicto locatam, nam visitanti litus Romanum nullus occurrit situs magis appositus, & Varronis verbis accommodatus, quam iste: licet fatear neque hujus rei famam, aut certum testimonium antiquorum superesse.*

Habuit quoque in istiusmodi agro villam *Procilia* gens, uti patet ex lapidibus præcis effossis *Ligorii* ætate non procul ab *Appia*, in via, quæ divertebat *Circejos*. *Cippos* refert *Ligorius* in *MSS. Otthonianis* voce *Prociliano*.

I.

PROSAE DEAE PIAE
SACRVM
VOT. SOLV. PROCILIA CALLINIA
L. CVRANTE

II.

GENIO CONSERVATORI
SACRVM
M. PROCILIVS THORINVS
TABVLARIVS A RATIONE POMPTINA

Procilia gens Romæ plebeja nobiles gessit in urbe Magistratus, quemadmodum habetur ex fastis Capitolinis, atque ex hocce saxo apud eundem Ligorium verbo *Roma*, titulo *de Foro transitorio*.

IOVI. O. M. DOLICHENO
SEX. PROCILIVS SEX. F. PAPIRIANVS
PRAEF. VIGILVM VOT. SOLV. L. M
DEDIC. KAL. AVG. T. AEL
DOMITIANO AVGVSTO XVI.
M. VOLVSIO SATVRNINO II. COSS

Subiicit Ligorius, sculptos dicto lapidi Circeiis effosso infantes duos, masculum & foeminam se deoscûlantes, ut alluderent dedicationi factæ Prosaë Deæ numini parientium ex Aulo Gellio Noct. Attic. lib. 16. cap. 16. & Genio, quem credebant pueros genitos suscipere, ac tueri, si Cenforino lib. de die Natal. cap. 5. fides danda est. Haud procul à promontorio & oppido Circejorum fuit & Villa Q. Xanthii Nyctei Liberti, & Procuratoris Augusti à ratione Pomptina, quod probat sequens lapis illic effossus, & ab eodem Ligorio voce *Xanthiano* relatus.

LIBERO PATRI
 SACR
 Q. XANCTIVS Q. L. NYCTEVS
 AVG. N. PROCVRATOR
 ARAT. POMPTINA

Ibidem, testimonio ejusdem, repertæ sunt statuæ marmoreæ insignis structuræ, exhibentes transformationes Neptuni rapientis Celænem Atlantis filiam, Tyrumque filiam Salmonei. Quare Xanctius Nycteus villæ dominus alludere voluit fabulæ Neptuni, quem ex Celæne genuisse prodebant Nycteam patrem Antiopes Nymphæ, ex Hygino Fabula 98. & Apollodoro lib. 3. Bibliothecæ cap. 5. §. 5.

In MS. vetusto vidi relatum hunc cippum Circejensem.

MARIC. SANCT
 L. PROCILIVS M. F. POMPT
 PROCILIANVS
 V. S. L. M

Si hæc inscriptio genuina est, inde patet Maricæ Latini Regis uxoris ædem sacram Circeiis positam fuisse. Sed cum hujus MS. author anonymus multa referat fabulosa, fatis sit inscriptionem retulisse, quamquam non putem suppositivum lapidem, quum Latini priscei Circei Maricam etiam dixerint ex Lactantio de Fals. Relig. lib. 1. cap. 21. Alexandro Genial. lib. 6. cap. 4.

CAPUT VIII.

De Portu Circejsi.

Ortus Circejsis meminit Homerus Odyssæ lib. 10.

*Æteam autem ad insulam pervenimus: ubi habitabat
Circe pulcricoma.*

*Heic ad littus navi devenimus clam,
Navium capacem in portum.*

Strabo etiam lib. 5. sic: *Post Antium est Circejus mons, in medio eorum est Stura fluvius, & ad eum Navium statio. Hinc continuum est, impetuofumque litus, nisi quæ ad ipsum Circejum parvum habens portum.* Cluverius itidem lib. 3. Ital. antiq. pag. 1002. hæc subdens: *ceterum ab occidentali Circeii promontorii latere, quum exiguus quidam sinus curvo littore recipiatur, Portus loco usi sunt eo Circejses.* Ad hæc Holstenius in adnot. lin. 29.: *Imo sinus est magnus, & pulcherrimus, vulgò Porto di Paula dictus, cui lacus profundissimus S. Marie jungitur. Portus ille bis mille navium capax est, & visuntur circumquaque Romani portus vestigia; scilicet annuli ferrei ingentis magnitudinis, ex quibus naves olim religabantur. In toto littore Latino nullus est portus huic comparandus, si ab arenis expurgaretur, flumine lacui immisso.* Hæc quæ Holstenius asserit, verissima sunt, nam & ego vidi amplitudinem istius Portus, annulos ferreos, & vestigia clara regii plane operis: quare mihi coniiicio Strabonis ætate hunc sinum exiguum fuisse, ut is testatur, dein eum in tantam majestatem crevisse: quæ vero ætate, & qui Imperator Portum hunc in regiam amplitudinem redegerit, non liquet eruditis.

Sunt qui memorent eum Portum magnificè, uti reliquiæ inuunt, extractum à M. Julio Philippo Imperatore anno V. C. millesimo circiter, quod in ruderibus ejusdem reperta sit sequens inscriptio in laudem Philippi.

DIVO GORDIANO VICTORI
 PERSARVM: VICTORI GOTTHORVM
 VICTORI SARMATARVM
 DEPVLORI ROMANARVM SE
 DITIONVM: VICTORI GERMA
 NORVM SED NON VICTORI
 P H I L I P P I

Hunc lapidem Circeiis effossum referunt Petrus Crinitus de Honest. discipl. lib. 17. cap. 1. Sebastianus Maccius in MSS. Chisianis Inscript. antiq. pag. 241. tom. 1. Illum Ligorius in Portu Circeiensi statuit, quod tamen in incerto vagatur, nam saxum Portus non meminit, & proculdubio si Philippus eum condidisset, inscriptionem lapidi reliquissent posteri ejus rei causam. Quare ego suspicor Trajanum, qui oram maritimam à Centum Cellis ad Bajas, qua portus, qua vias, qua ductibus aquarum, qua Coloniis additis, vel restitutis exornavit, testimonio antiquorum apud eruditissimos viros Franciscum Blanchinum in dissert. de lapide Antiati, quam elapsis annis emisit in lucem, & Illustrissimum Philippum à Turre Adriensem Episcopum de Inscript. M. Aquilii cap. 1. pag. 4. eundem etiam parvum Circeiensem sinum, uti is erat Strabonis ætate, ampliasset, & in regium Portum redegisset. Immo arbitror inscriptionem relatam potius innuere Circeienses in hoc Portu Divo Gordiano Imperatori lapidem dedicasse, quum saxum decora Gordiani differatissime memoret.

FINIS TERTII LIBRI.

INDEX RERUM.

A

ÆGEI herois sepulcrum apud Athenienses *pagina* 259. In cella ad illius vestibuli lævam pictus Ulysses ex Ilii arce Palladium surripiens *ibid.*

ÆGERIÆ vallis ad lapidem primum Appiæ viæ 178. In loco nunc vulgò nuncupato *la Caffarella*, *ibid.* & 179. Ibi lucus, Camœnarum dictus cum valle, & pratis à Numa Camœnis dicatus 178. Illic fons Ægeriæ facer, & antrum ad similitudinem Aricini *ibid.* In istone, an in Aricino Numa solitus fuerit congregi cum Ægeria Nympha *ibid.* Hujusmodi lulus, vallis, fons, & antrum à Romanis sacrata Camœnis, & Ægeriæ, & quare *ibid.* & 179. Lucus in Aricino Ægeriæ & Dianæ à quo dicatus fuerit *ibid.* Quibus populis esset communis *ibid.* In hac valle fuit aqua Mercurii *ibidem*. Vide **MERCURII AQUA**.

ÆMILIUS Philemon Æmiliæ gentis Libertus ditissimus 163. Villam habuit in agro Setino in loco nuncupato *Vallejovone* 162. & 163. Ibi præclaræ villæ rudera 162.

ÆRARIUM apud ædem Saturni Latini habebant, & quare 22. & 29. Mos iste in Latium in-
vectus ab Herculis fociis 30. Thefauri, publicusque census

in exteriori Fano condebantur 29. Sacra pecunia, & donaria Deo facta in penitiori Templi recessu *ibid.* Sanctius ærarium 29. Quantum auri, argentique Cæsar extraxerit ex ærario *ibid.* & 30. Ærarii Præfectos Augustus instituit 233. Setiæ ærarium fuit 29. Vide **SETINORKM ÆRARIUM**.

ALRANUM oppidulum, ubi fuit rus Pompeii 101. Qua occasione conditum *ibid.* Albani oppidi, & dein civitatis Episcopalis situs *ibid.*

ALBANUS carcer, ubi situs, ejusque descriptio 192. In eo custoditus septem diebus Perseus Macedoniae Rex cum Liberis *ibid.*

ALBIÆ gentis villa in Setino agro 163. Ejusdem sepulcra in Setina via 209.

ALBIOLA urbs inter Setiam, & Coram, in jugo Lepinorum montium 124. In Pomptino sita *ibid.* Quomodo Pometini agri denominatio accipiatur 123. & 124.

ALCMÆONIS Amphiarai filii tumulus Psophidiis 258. Circà illum Cupressi tamquam ipsius manu factæ, & sacræ non cædebantur *ibid.*

ANNIAM gentem aliqui faciunt Lavinatam, & quare 226. Hoc reiicitur *ibid.* Alii Lanuinam, & quare *ibid.* Et hoc reiicitur *ibid.* Cn. Flavius Scriba non fuit hujus gentis consanguineus *ibidem*, & 227. Setina fuit, & ad

Lu-

- Lucium Annium Setinum genus retulisse probatur *ibid.* 228. & 229. Qui Latinorum Imperator cum Romanis ad Veferim pugnavit 227. Quando, & quare Romana Civitate donata fuerit *ibid.* & 228. Setini cognomen plerisque hujus gentis, & Fulviæ fuit 229. Nonnulli viri illustres ex illa, & ex Bassis, Fabianis, Anulinis, & Eucharriis ex eadem ortis referuntur *ibid.* & seqq. Villam habuit in Setino agro 163. & 227.
- ANNIA gens altera ex Succubitano Hispaniæ municipio, Etruria, aut Faventia oriunda 226. 232. & 233. Ex illa fuit L Annius Verus Imperator 226. Ex eadem Veri, & Verissi, seu Verissimi, quo cognomine sæpè Hadrianus Imperator usus est 232. & 233. Galli quoque, & Libones 232.
- ANTISTIÆ familiæ sepulcrum inter decimum, & duodecimum lapidem Appiæ viæ 189.
- ANTIUM urbs in Pomptino sita 124. & 125. Quomodo Pometini agri denominatio accipiantur 123. & 124.
- ANTONIA gens ab Hercule, seu Herculis filio familiæ suæ jactabat originem 3. & 152. Ideòque illi Hercules tutelaris Deus *ibid.* Quid à Pomponio Musa in denariis expressum ut Antonia familiæ alluderet? *ibidem.* Clientes habuit Setinos, & Triumviratus tempore suæ factiois 19. & 155. Ejusdem gentis villa celeberrima in agro Setino 148. Et ad Appiam viam *ibid.* & 202. Illius situs, & amplitudo 148. & 151. Ibi fontes aquarum, & etiam sulphurei *ibid.* Balnei vestigia, & illustrium ædium rudera etiam hodie conspiciuntur *ibid.* Ea regio hodieque nuncupatur Antoniana, & mons, cujus summitatem attingebat, Antonianus, & corrupto nomine *Antignanus, ibid.* Hanc villam Antonia gens plurimum adamavit, & quare 152. & 155. Illius fundus creditur, qui à Theodosia nobili foemina Ecclesiæ Romanæ relictus fuit *ibid.*
- ANTRONIA gens, seu, sed minus rectè, Autronia ex Apiolarumne urbe Latina, an ex Sabinis oriunda? 88. A quo Romam ducta fuerit *ibid.* Illius sepulcrum in via Ardeatina *ibidem.* Plebeja *ibidem.* Romæ illustris *ibid.* & 89.
- APIOLÆ, seu Appiolæ urbs vetustissima priscorum Latinorum 86. Pometiæ finitima *ibidem.* Quo loci in agro Setino fuerit 87. A L. Tarquinio prisco diruta, & concremata *ibidem,* & 88. Et ex illius præda Circus Maximus Romæ conditus *ibid.* In Pomptina palude sita 124. Sed veriùs in Pometino agro 128. Sed quomodo Pometini agri denominatio accipiantur 123. & 124.
- APOLLINIS templum Setiæ extructum 50. Quo loco situm 51. Illius rudera *ibid.* Apollinis, aliorumque ædes ad Appiam viam non procul à Porta Capena 175. Ejusdem templum im-

- immensæ molis ad Appiam
viam Terracinæ 214. Ubi nunc
est Ecclesia cathedralis S. Cæ-
sarii *ibid.* Aliud ejusdem tem-
plum in Soracte monte 267.
Ubi sacrificium, quo Sacerdo-
tes nudis pedibus prunarum ar-
dentium struem illæfos peram-
bulasse narrantur *ibid.*
- APPIA aqua inducta fuit ab Appio
Claudio Coeco Censore 164.
& 165. Ab eoque sic appellata
164.
- APPIA Porta. *Vide* CAPENA
Porta.
- APPIA Via strata fuit ab Appio
Claudio Coeco Censore 164.
& seqq. Ab eoque nomen acce-
pit 164. & 172. Incipiebat à
Capena Porta 164. Vel intrà
Urbem à Septizonio Severi
ibidem & 174. Eamque idem
Appius constravit Capuam us-
que 165. & 166. Quo & quan-
to tempore hoc opus perfectum
fuerit *ibid.* Ejus longitudo, &
latitudo *ibidem*. Ejus structura
mirabilis, & opera propter hoc
facta *ibid.* & 172. Hæc via Ca-
pua Brundisium usque non fuit
strata ab eodem Appio 166.
Quo tempore, e quare eò us-
que munita fuerit *ibidem*, &
167. Augustus Appiam viam
penè collapsam restituit *ibidem*.
Vespasianus refecit *ibid.* & 168.
Domitianus instauravit 169.
Nerva Coccejus refecit 168.
Et metis milliariis distinxit 105.
Item Trajanus refecit 168. An-
toninus Pius restituit 169. Item
Valens Imperator 170. Item
Theodoricus Gothorum Rex
ibid. Dicta etiam fuit Trium-
phalis, & quare 165. Item Tra-
jana à Trajano refectore, &
exornatore 168. Item Valeria
Claudia & Ulpia Claudia, &
quare 169. Item Domitiana à
Domitiano instauratore *ibidem*.
Ab Appii foro Terracinam us-
que nunc tota palustris est 129.
Ejusque sparsim in aquis mise-
randæ reliquiæ cernuntur 211.
Referuntur itineraria per Ap-
pian viam Roma Capuam us-
que cum pluribus locis, urbi-
busque occurrentibus 173. &
174. Describitur accurratè ea-
dem via Roma Terracinam us-
que cum insignioribus locis, &
monumentis, quæ in illa, vel
juxtà illam erant *ibid.* & seqq.
Romani ad Appiam viam mo-
numenta, & villas constitue-
bant, ut venientes ex Græcia,
Africa, & Asia eorundem nobi-
litate, & honorum titulos lege-
rent 182. & 193.
- APPII Forum conditum ab Appio
Claudio in Appia via, quam ip-
se straverat 93. Fuit veluti Em-
poricum quoddam *ibidem*. Et
oppidum, cui nomen à Foro,
& ab Appio conditore mansit
ibid. Quo exemplo similia fora
in Italia constituta sunt *ibidem*.
Quando conditum *ibidem*.
Quo loci fuerit situm, de eo di-
versæ opiniones *ibidem*, & 94.
Probatum fuisse in loco agri Se-
tini, quem accolæ dicunt *Casa-*
rillo di Santa Maria, *ibidem*,
& seqq. Ubi ampla visuntur ve-
stigia deleti oppidi 94. & 105.
Inter duos fluvios, quos accolæ
Nn Cava-

- Cavate llam*, & *Cavatam* vocant 113. Quoto lapide per Appiam viam distaret ab Urbe 94. 95. 105. & 211. Fuit sub clientela Appiæ, seu Claudiæ gentis, & usque ad quod tempus 109. Ejus statuæ ibi positæ *ibidem*. Fuit situm in Pomptina palude 123. Sed veriùs in Pometino agro 128. Sed quomodo Pometini agri denominatio accipiat 123. & 124. Nunc cum universo agro circumjacente Pomptinæ paludis aquis submersum jacet 129. Fuit in eo Liberi patris templum, & quare 111. *Vide LIBERI PATRIS TEMPLUM*. Propè Appii forum arcus admirandæ structuræ 105. & 106. Balneæ etiam, balneumque aquæ sulphuratæ *ibid*. Capra marmorea Foro Appiensibus religiosa, & quare 112. Seu potius caper marmoreus, & quare *ibid*. & 113. Apud Appii forum stationem habuit Beatus Paulus Apostolus 199.
- AQUILIÆ* gentis, & Lucretiæ monumenta ad Appiam viam inter Capenam portam, & secundum lapidem 181.
- ARA* Maxima Romanis dicebatur Ara Herculis ab Evandro erecta 2. Ibi decimæ Herculis offerebantur, juramenta, & pacta peragebantur *ibidem*. Ad ipsius sacra institutum ab Hercule Sacerdotium in duabus familiis Potitiorum, & Pinariorum 3. & 43. Pinaris interdictum ad epulas sacras convenire, & quare 48.
- ARBORES* ab Heroibus plantatæ, & propriè apud tumulum Herois sacra erant 258. Referuntur exempla *ibid*.
- ARICIA* urbs ad quotum lapidem Appiæ viæ fuerit, de eo diversæ opiniones 192. & 193. Quæ magis placeat *ibid*. Situs vetustæ situi recentioris non consentit *ibid*.
- ARRIÆ* gentis monumentum ad Appiam viam 174. Situm propè locum, ubi nunc ædicula, vulgò nuncupata, *Domine quò vadis*, *ibid*.
- ARRUNTIÆ* gentis sepulcrum inter decimum, & duodecimum lapidem Appiæ viæ 189.
- ARTENA* urbs Ecetræ proxima 127. In Pomptina palude sita 123. Sed veriùs in Pometino agro 128. Quomodo Pometini agri denominatio accipiat 123. & 124.
- ARTIFICUM* collegia an fuerint Latinis, non liquet 59. A Numa Romæ primùm fuerunt instituta & quare *ibid*. & 60. Romæ, & in Coloniis ad excidium usque Romani Imperii manserunt *ibid*. Numerantur diversarum artium collegia, & qui illorum meminerint *ibid*. Collegiorum Romæ & in Coloniis jus *ibid*. & 61. Quis illa posset instituire, & eorum nonnulli mores referuntur *ibid*.
- ARVALES* fratres in Luco Feroniæ quotannis sacra faciebant 263.
- ASTURA* oppidulum in agro Circejenfi Romanorum villis celeberrimum 272.
- AUGUSTUS* Legionem Scythicam IV. instituit 51. Vinum Setinum

num prætulit cunctis 105. & 146. Pomptinas paludes exsiccavit 131. & 132. Ex iisque exsiccatis agrum sibi fecit privatum 133. Appiam viam penè collapsam restituit 167. Statuas eorum, qui Romanum Imperium ex minimo maximum reddidissent in utroque fori sui porticu dedicavit 122. Eidem vivo, mortuoque templa, sacerdotes, & collegia sacrata in omnibus provinciis, perque urbes celeberrimas 51. Flamines venti adsignati, & Sacerdotes constituti *ibid.* Ejus templum, Augustales, qui ejus sacrificia curarent, & collegium Augustalium Setiæ fuerunt *ibidem*, & 59.

AUGUSTALIUM collegia post mortem Augusti constituta 51. Illius sacra curabant asserere 52. Et penès eadem erat de iis sacris judicare *ibid.* Hoc sacerdotium tempore Tiberii initium habuit 51. & 55. Et Coloniae imperantis Urbis exemplo Augustalium Sacerdotum collegia instituerunt *ibidem*. Augustales Sevir, & Augustales Magistri, qui essent 52. & 55. Et an iidem, an diversi *ibidem* & 56. Erat Augustalium sacerdotium annale 56. & 58. A Decurionibus cooptabantur 56. & 57. Ad collegium Augustalium pertinebat sacerdotium prorogare ad quinquennium 59. Sevir Augustales munere quavis functi titulum honoris gratia retinebant *ibid.*

AUGUSTI fossa ab eodem ducta à

foro Appii ad Feroniæ usque Fanum tria milliaria Terracina distans 114. Ejus longitudo *ibidem*. Quibus aquis impleretur 113. & 115. Augusti ætate in mare non intrabat 114. Per illam navigabatur, & quomodo itineri per Appiam viam inferviret 113. & 114. Non fuit illa, quam nunc *Cavatellam* vocant, sed alia, quam *Cavatam* appellant *ibidem* 115. & 202. Ducta fuit propè Appiam viam per agrum Circeiensem, & dein Setinum, & Foroappiensem 260. Eandem Nero auxit 115. *Vide* NERONIS FOSSA.

AUGUSTI villa in agro Setino 157. Finitima villæ Mæcenatis *ibid.* & 160. Sita in regione, quam *il Palazzo* appellant *ibid.* & 161. Eo loci rudera insignis villæ videntur, Pomptina palude ferè absorpta 160.

AULI Persii Satyricorum facile Principis villa ad octavum lapidem Appiæ viæ 185. In ea mortuus & sepultus traditur *ibid.*

AURELIÆ, Avilliæ, Aveniæ, & Attiæ gentium monumenta ad Appiam viam inter portam Capenam, & secundum lapidem 181. Statuitur etiam Aureliorum monumentum ad sextum lapidem ejusdem viæ 185.

AURIGARUM, qui Circenses agitabant, factiones diversæ 152. Quæ diversis coloribus utebantur *ibidem*. Primò duo fuerunt Albus, & Russeus: dein additi Prasinus, & Venetus *ibidem*. Quibus ii colores voti, seu conse-

- fecrati essent *ibidem*.
- AURUNCA** urbs Auruncorum à Sidicinis deleta 69. & 72. Reiiicitur opinio, illam ponentium in Campania 69. & sequentibus. In prisco Latio fuisse probatur 72. & sequitur. Sita in Pomptina palude 123. Sed veriùs in Pometino agro 128. Quomodò Pometini agri denominatio accipiantur 123. & 124. Ea urbe deleta Aurunci Sueffam Pometiam convenerunt 72. & sequitur. Quæ ideò & etiam Sueffa Auruncorum, & Aurunca dicta fuit 69. & sequitur. & 79. Vide **SUESSA POMETIA**.
- AURUNCI** populi prisce Latii habitatores 70. 72. & sequitur. Inter Ufentem, & Circejos 70. Cur ità vocati *ibidem*. Incoluerunt etiam Campanos agros 69. & 70. Sueffam Pometiam incoluerunt Aurunci Latini nominis 79.
- AUSONA** antiqua Aufonum urbs 71. & 72. A quo condita 71. In Latio non procul à Circejo *ibidem*.
- AUSDONES** prisce Latii habitatores 70. & 71. Inter Pometinum, & Oscos *ibidem*. Campaniam etiam incoluerunt 70. & 72.
- AUSONIA** vocata hoc etiam nomine fuit Italia 69. Et Latium 71. Primitùs Beneventana regio 69 & 71. Quod tamen non placet *ibidem*.
- B**
- BALNEÆ** propè Sinuessam, quæ mulierum sterilitati succurrebant 65.
- BARBARI** omnia ferè Latii magnifica monumenta, & cum primis Appiam viam foedè vastarunt, 134.
- BARBARICI** campi fuerunt vasta planities circumquaque Regem tam locum 121. Ad quadagesimum sextum lapidem Appiæ viæ 211. Illius descriptio 121. Ibi Gothi Vitigin Regem elegerunt 118. 121. & 211. Cur à Romanis nuncupati Campi Barbarici 121. & 122. Victoria ibi à M. Valerio reportata ex duce Gallorum *ibidem*, & 122. Cur propterea cognomen habuit Corvini *ibidem*.
- BASILICA** sancti Petri Apostoli ad Cisternam Neronis 199. Sita via Appia in Silice *ibidem*. Quando restaurata, & decorata *ibidem*. Eo loci fuerat vetustum oppidum *ibidem*.
- BASILII** monumentum, seu Basilii bustum ad Appiam viam conterminum Ægeriæ, & Camœnarum sylvis 179. Locus latrociniiis perquam infamis *ibidem*.
- BASSIANI** castrum recens inter Setinos & Lepinos montes 161. Situm ubi magnifica villa T. Julii Petini Bassiani fuit *ibidem*, & 162. Ab eoque nomen accipit *ibidem*.
- BENEVENTANA** regio juxtà aliquos prima in Italia vocitata est Aufonia 69. 70. & 71. Quod tamen non placet *ibidem*.
- BOJONIA** familia Lanuvina, ex qua Antoninus Pius Imperator, & alii Cæsares ejus gentis 194. Villam habuit ad decimumseptimum lapidem Appiæ viæ *ibidem*.

Illius rudera visuntur *ibid.*

BONA Dea eadem ac Fauna Fauni Latinorum Regis uxor 188.

Illius ædes ad Appiam viam in fundo villæ Sextii Galli *ibid.*

Situs & vestigia ejus *ibidem* & 189. Ejus Deæ sacris viri arcebantur 47.

BOVES immolari in prisco Latio edicto cautum erat 46. Bos tamen Herculi sacer semper immolatus *ibid.*

BOVILLARUM oppidum ad Appiam viam 187. Quo loco & quoto lapide ejusdem viæ positum *ibid.* Ad Bovillas occisus fuit P. Clodius à T. Annio Milone *ibid.* & 189.

C

CABERINA familia fori Appii 113. Villam habuit propè idem oppidum *ibidem*. Ubi sita *ibid.*

CÆSAR Africano triumpho una cœna exhibuit sex murænarum millia 272. Ex qua piscina illas habuerit *ibid.* Quantum auri, argentique extraxerit ex ærario 29. Villam, quam habebat ad Appiam viam diruit & quare 193. Tiberim fossa exceptum Terracina immittere mari meditabatur, & quare 115. & 116. Pomptinarum paludum exsiccationem aggressus est 131.

CAJUS LUCILIUS Poeta ex Lucilia familia Patricia, vel equestri 84. *Vide* LUCILIA FAMILIA. Quando natus *ibid.* Eques Romanus sub Publ. Africano militavit *ibid.* Alienæ iniquitatis acerrimus

accusator primus cœpit satyram scribere *ibid.* Supra triginta satyrarum libros scripsit *ibid.* Descripsit etiam P. Scipionis Africani gesta *ibid.* Cujus ætatis & quando Neapoli objerit *ibid.* Publico funere elatus *ibid.* Quanti fieret ab Adriano Imperatore *ibid.* & 85.

CAJUS Valerius Flaccus Poeta inter eos, qui heroica decantarunt admirandus 236. De Argonautis octo volumina scripsit *ibid.* Opusque celeberrimum, sed immaturum Domitiano, seu veriùs Vespasiano dicavit *ibidem*. Illius operum fragmenta usque ad quartam partem, ubi & à quo inventa 237. Alii eum Patavinum faciunt, alii Romanum 236, & 237. Sed his rejectis, Setinum fuisse ex Valeria gente probatur *ibid.* & 238. *Vide* VALERIA GENS.

CAII Caligulæ villa ad Appiam viam in Veliterno 196. Cœna ibi appellata nidus & quare *ibid.*

CALATINORUM, idest Attiliæ gentis monumenta inter Capenam, & secundum lapidem Appiæ viæ 180.

CALPURNIÆ gentis villa ad Appiam viam 201. Illius situs, & extensio *ibid.* In ea extinctus Calpurnius Galerianus & quo genere mortis & quare 202. Ejus gentis illic extabat monumentum *ibid.*

CAMOENIS lucus, seu vicus, & templum à M. Fulvio nobiliore dicatum ad Appiam viam 178. In eo L. Attius Poeta cum bre-

- vis admodum esset, maxima forma statuam sibi posuit *ibid.* Iste lucus conjunctus alteri, etiam Camœnarum dicto in valle Ægeriæ. *Vide ÆGERIÆ VALLIS.*
- CANENS** Pici antiquissimi Latii Regis uxor 246. Post quæsitum conjugem, quem Circe in avem converterat, in auram evanuisse putabant *ibid.* Post consecrationem Pomona dicta, Pomorumque Dea facta 247. Ejus ædes sacra Pomonal dicta, ubi in auras evanuerat *ibid.* Quo loci id evenerit *ibid.* Quamquam hæc fabulosa, cultus tamen verus *ibid.*
- CANIS** facris ædibus arcebatur à Latinis & quare 46. Quo die Herculi sacrificabant, canes omnes à templis & urbibus pellebant & quare *ibid.*
- CAPENA** porta urbis Romæ 164. Cur ita dicta *ibid.* An fuerit eadem ac porta Fontinalis & cur Capena madida appellata fuerit 165. Dicta est etiam porta Appia 175. Nunc vocitatur porta sancti Sebastiani 164. Ab illa incipiebat, seu per illam transibat Appia via *ibid.* & 175.
- CAPENA** urbs non in celebris Latinorum 164. Condita à Siculis juxta Albam *ibid.*
- CAPER** Baccho immolabatur, & quare 112. & 113.
- CAPITOLINUS** seu Tarpejus mons, olim appellatus Saturnius 21. In eo Saturnus regnavit 24. Antiquum oppidum nomine Saturnium in eodem ab Arcadibus extractum 21. In eo col-
- le ara Saturni ab Hercule erecta 2.
- CAPRA** immolabatur Æsculapio, & quare 113. Capra ex are à Philiassiis populis in honore habitata, & quare 112. Capra marmorea. *Vide APPII FORUM.*
- CARCERIS** antiqui locus in monte Setiæ proximo 7. Vulgò appellatur *Oiso*, *ibid.* Horridus carcer, Romanorum ætate fuisse creditur *ibid.* Ejus descriptio, & profunditas *ibid.* Qua occasione detectus *ibid.*
- CASCELIÆ** gentis villa inter decimum & duodecimum lapidem Appiæ viæ 191. Proxima Domitiani ruri *ibid.*
- CATIA** gens Setina 235. Romæ prætoria fuit *ibid.* Aliqui viri illustres ex eadem referuntur *ibid.* & 136. Ejusdem monumentum ad quadragesimum primum lapidem Appiæ viæ 210. & 211.
- CAVATA** flumen fori Appii rudibus finitimum 115. Idem ac Augusti & Neronis fossa 114. & 115. *Vide AUGUSTI FOSSA.* Recipit aquas, quas Romanorum ævo non recipiebat *ibid.* & 137.
- CAVATELLA** flumen decurrit per fossam, quæ Romanæ Reipublicæ ævo existebat 106. In Ufentem effunditur 114.
- CEDRUS** arbor primum plantata in promontorio Circejo 255.
- CERIALES** erant diversoria ad Appiam viam 198. Quo loci ejusdem viæ sita *ibid.*
- CIRCE**, seu Circes Solis, & Persees Nymphæ filia, Regis Colchorum

rum soror, veneficiorumque peritissima 244. Mirabiles variarum herbarum naturas ac vires adinvenit 252. Sponsum Sarmatarum Regem veneno suffulit 244. & 252. Crudeliter imperans expellitur 244. In Italiam profugit, in promontorio sibi sedem delegit *ibidem*. Cui à Circe nomen inditum 246. 248. & 252. Ejus fabulosa miracula transformationum 244. & 245. Opinio de adventu Circes in Italiam, ejusque habitatione in hoc promontorio Græcis, Latinisque scriptoribus insedit 244. & sequentibus. Quod tamen ab aliis Græcorum commentum creditur 246. 252. 258. & 259. Quid ansam præbuerit fabulis de Circe in promontorio Circejo 252. & 253. Culta tamen in eo fuit 246. 252. 253. & 259. Græca gens primum cultum Circis in montem illum advenit 249. Coloni Circejenses Circen colebant, non verò Romani 252. A prisca Latinis Circe fuit etiam vocata Marica 275. Ejus templum in Circejo promontorio à Græcis conditum 246. & 252. Instar castris saxi quadratis *ibidem*. In qua parte promontorii situm 255. Quantæ religionis esset Circejensibus, Latinisque 246. & 253. Eidem figmenta errorum Ulysses, & Circis fabulæ fuerunt accommodatæ 253. & sequentibus. In eo erat ara Minervæ 253. & 254. Et poculum servabatur, e quo

bibebat Ulysses cum ejus socii mutarentur in bestias *ibidem*. Et rostra navium ejusdem Ulyssis *ibidem*. Et ara ipsi dicata *ibid*. Et cella, in qua eidem quotannis sacra, & parentalia fierent 255. Hujus templi vestibulo cedrus arbor Numini devota hærebat, & quare *ibidem*. Ejus Sacerdotes in templo Circejensi erant fœminæ 253. Præerant veneficiis *ibidem*. Magicorum rituum incantamentis, & radicibus herbarum venenatos serpentium morsus curabant *ibid*. Tractabant impunè serpentes, quorum copiam sub templo servabant *ibid*.

CIRCEJENSIS ager venationis, aucupii, & piscationis deliciis affluens 270. & 272. Illustribus Romanorum villis ornatus 270. & sequentibus. Producebat lactucas amplissimas & Romæ in deliciis 270. Proximum mare ostreis abundabat multum laudatis, substantia nigris, & testa. *Vide CIRCEJUM PROMONTORIUM*. Devastata Pometia, & dein Sueffa Pometia, Pometini agri pars Circejensibus accessit 261. & 265. Circejo diruto Circejensis ager sub Terracinensibus, & Setinis fuit 262.

CIRCEJENSIS portus quo loci promontorii Circeii fuerit 276. Prius fuit exiguus, deinde Regiæ magnificentiæ *ibidem*. Quæ ætate, & à quo Imperatore in eam amplitudinem redactus fuerit *ibid*. & 277. Hujusmodi Regii

- Regii operis vestigia clara adhuc extant 276.
- CIRCEJUM** promontorium, seu Circejus mons, ubi situm 241. Insulam fuisse aliqui referunt *ibid.* & seqq. Quomodo sit hoc intelligendum 243. Ejusdem altitudo 244. Robore, lauro, & myrto abundans 256. Variis herbis uberrimum 244. Radicibus abundans, & venenorum ferax 252. & 253. Hinc anfa fabulis de Circe 252. Græci à Circe illi nomen indiderunt 246. 248. & 252.
- CIRCEJUM**, sive Circeii urbs in extremo Latio 241. Volscæ regionis, sed Latinis priscis accensita *ibid.* Sita in Pomptina palude 123. Sed veriùs in Pometino agro 128. Quomodo Pometini Agri denominatio accipiatur 123. & 124. Sita in Promontorio Circejo 241. Quo loci ejusdem promontorii fuerit 243. & 244. Condita fertur à Circe *ibidem*, & sequentibus. Circes in hoc promontorium adventus in dubium revocatur 246. Fabulosus creditur *ibidem*, 252. 258. & 259. Nihilominus à Græcis hæc urbs condita fuit 241. 246. 248. & 252. Qui eidem à Circe nomen indiderunt 248. Et primùm cultum Circes in montem illum advexerunt 249. Hæc urbs antiquissima fuit Albanorum Regum Colonia 248. Circeique à Latino Silvio Albanorum Rege primùm Coloni adscripti *ibidem*. A Tarquinio Superbo aucta, & instar Coloniam Romanæ redacta 247. & 248. Decima fuit Colonia à Regibus Romanis deducta *ibidem*. Illam Coloni Romani, & reliquiae Græcanicæ gentis simul incolabant 249. Capta à Marcio Coriolano Volscorum duce *ibidem*. In Romanorum rediit potestatem, sed ab eisdem deficiens vincitur, & oppugnatur *ibidem* & 250. Iterùm deficit, iterùmque vincitur, agrisque multatur *ibidem*. Consulum Romanorum jussis parere detrectat, & ideò multata *ibidem*. Factionis Marianæ fuit, ideòque à Sullanis everfa *ibidem*. Ciceronis ætate florebat *ibid.* Augustus M. Lepidum collegam Circejos in perpetuum relegavit *ibidem*. Illuc etiam Colonos misit, agrumque veteranis militibus assignavit 251. Hæc Colonia florebat ætate Tiberii, qui ibi Castrenses ludos dedit *ibidem*. Circeii quomodo aliter in aliquibus codicibus scripti reperiantur 250. & 251. Fuit Romana Colonia *ibidem*, & 11.
- CIRCUS** in Appia via, cujus reliquiae apud ædem sancti Sebastiani visuntur 177. Antonini Caracallæ fuisse traditur *ibid.* Alter circus in eadem Appia via proximus Juliæ gentis sacratio 188. *Vide JULIÆ GENTIS MONUMENTA*. Circus maximus ex Apiolarum præda Romæ conditus 87. & 88.
- CISTERNÆ** oppidum recens inter Sirminetum, & Velitras 116. & 117. Situm in loco, ubi

- ubi fuit cisterna Neronis *ibid.* 199. & 199. de qua *vide* NERONIS CISTERNA. Error constituentium hoc oppidum, ubi erant Tres Tabernæ 117. & 197.
- CLEMENTIS XI. Pontificis Maximi laudes, & cura ut Pomptinæ paludes exsiccarentur 143. & 144.
- CLODII rus ad Appiam viam, haud procul à Bonæ Deæ facello 189. Illius extensio *ibid.*
- CLOELIÆ, seu Cluiliæ fossæ ad Appiam viam 184. Cur ita dictæ *ibid.* Quo loci sitæ 185. Illarum extensio *ibid.* Horatorum, & Curiatorum pugna ibi fuit 184. & 185. Ibi etiam eorundem sepulcra quinque, & quo ordine disposita *ibidem*. Error eorum, qui illa alibi ponunt *ibid.*
- CLOSTRA Romana, quæ fuerint 138. & 272. Cur ita dicta *ibid.* Ubi fuerint 137.
- CÆCILIÆ gentis sepulcrum ad quintum lapidem Appiæ viæ inter Horatorum, & Curiatorum sepulcra 185. Ibi sepultus fuit Atticus *ibid.*
- CÆLIÆ familiæ monumentum ad quintum lapidem Appiæ viæ 185. Ubi sunt fossæ Cloeliæ *ibid.*
- COLLEGIUM societatis Jesu Setiæ extructum ære publico vigin-tiquinque mille aureorum 35. Situm ubi erat Hercules ædes *ibid.*
- COLONIÆ, quæ à Romanis ducebantur, aliæ erant militares, & cur deduci solerent 14. Aliæ Senatus jussu deductæ, ex quibus aliæ Romanæ, aliæ Latinæ *ibid.* Quænam essent Romanæ Coloniae 11. Quæ publica jura haberent *ibid.* Illarum dignitas 12. Coloniae Latinæ quænam essent, & quod jus haberent 11. Quanti hoc jus facerent Romani *ibid.* & 12. Earum dignitas *ibidem*. Nulla Colonia foro carebat, & cui usui illud inferviret 34. Colonicis magistratibus ad Augusti Imperium tempus definitum non erat 111. Coloniae, præfecturæ, & fora Romana republica florent, & tempore Imperatorum *ibidem*.
- CONSULATUM gerere Romæ plebei quando cœperint 216.
- CORA Volscorum urbs 64. & 126. In prisco Latio sita 64. & 73. Albanorum Regum Colonia 64. Colonia Latina 73. & 76. In jugo Lepinorum montium sita 126. Et in Pomptino agro 124. Quomodò Pometini agri denominatio accipitur 123. & 124.
- CORBIO vetus, hodiè Montis Fortini castrum 127.
- CORNELIA gens villam habuit in Setino agro, ubi dicitur *i Maruti* 161. Ejusdem monumentum ad Appiam viam 180. *Vide* SCIPIONUM MONUMENTUM.
- CORNELII Cethegi Consulis rus ad viam Setinam, conterm num. 210. tabernæ Maruti 210.
- CORVI avis monumentum ad Appiam viam 176. Quanta pompa fuerit sepultus *ibid.*

COSCONIÆ gentis villa ad Appiam viam 196.

CRISPINÆ foeminae ignotæ gentis monumentum ad Appiam viam 213. Ubi situm *ibidem*. Elogium de ejus genere mortis, *ibid.*

CURIA ita dicta à cura sacrorum, & rerum publicarum 29. Latini curias, quibus Senatus convocaretur in templis Deorum, aut in ædibus iis adjacentibus constituebant 28. Ipsi & dein Romani in ædibus sacris de rebus publicis solebant tractare 29. Curia fuit Setiæ *ibid.* Vide SETINORUM CURIA.

CURIATORUM sepulcra, ubi essent. Vide CLOELIÆ FOSSÆ.

D

DECENNOVIUS fuit dictus Ufens fluvius, & quare 118. Vide UFENS.

DECIÆ familiæ sepulcrum inter tertium & quintum lapidem Appiæ viæ 183.

DECURIONATUS foeminis, & libertis ex lege Visellia conferri haud poterat 55.

DEÆ viarum Præsidi, Plutoni, ac Proserpinæ facellum lapide tertio Appiæ viæ 182. Ejus ornatus *ibid.*

DIS, & Saturnus præcipua Numina eorum, qui in arenam descendebant 34.

DOMITIANUS amphitheatrum in Albano extruxit 33. Cujus reliquæ etiam hodie visuntur *ibid.* In templo eidem dicato ad Appiam viam sub imagine Hercu-

lis colebatur 185. & 186. Erat in prædio ejusdem Imperatoris *ibid.* Ejusdem Domitiani villa ad duodecimum lapidem Appiæ viæ 190. Illius rudera pertinent summitatem montis, ubi Alba erat *ibid.* Quæ ostendunt illic diversa ædificia insignis structuræ fuisse *ibidem*. Hoc rus alii Cæsares post ea frequentarunt 191.

DURARIÆ gentis sepulcrum ad tertium lapidem Appiæ viæ 182.

DUUMVIRATUS, Magistratus Colonicus ad Augusti Imperium definitum tempus non habuit 111. Postea semper fuit annuus, nisi ex indulgentia Principis prorogaretur *ibid.*

E

EBURIA familia in agro Setino villam habuit 163. M. Eburii sepulcrum in agro Veliterno ad Appiam viam 196.

ECCLESIA sancti Andreae Apostoli ad tricesimum lapidem Appiæ viæ 199. Restaurata, & ornata à Leone III. *ibid.* Sita in loco, qui nunc dicitur *Torre Tibalda* *ibid.*

— sancti Eleutherii in finibus castri Tiberii 199.

— vetusta sancto Jacobo dicata ad Appiam viam, non procul à Regeta loco 212. Hinc proxima fossa vocitatur sancti Jacobi *ibid.*

— divo Matthæo sacra ad tricesimum secundum lapidem Appiæ viæ 201. Ibi adhuc est locus, quem sancti Matthæi vulgus

gus appellat *ibid.*
 — divo Paulo Doctori Gentium dicata à Foro Appiensibus ad quadragesimumsecundum lapidem Appiæ viæ, & qua de causa 211. Ex antiquo Setinorum diplomate situs ille sancti Pauli fundus vocitatur *ibid.*
 — sancti Thomæ Apostoli ad Appiam viam Tres Tabernas inter & Cisternam 199.
 ECETRA urbs, ubi fuerit sita, dissident inter se Scriptores 125. Probatur fuisse non procul à Cora in jugo Lepinorum montium 126. & 127. In Pomptino sita 124. Quomodo Pometini agri denominatio accipiatur 123. & 124.
 ELPENOR Ulyssis socius 256. Ebrius per scalas domus Circei cecidit & ideò mortuus putatur 257. Ab Ulysse Circeiis cum armis sepultus *ibid.* Tumuloque remus ipsius affixus *ibidem*. Hujusmodi Elpenoris tumulatio Circeiis & Ulyssis ad id promontorium accessus fabula *ibidem* & 258. Quæ è Græcia advecta à Græcis prisca Latii accolis. Circejo promontorio applicita fuit *ibidem*, & 259. Ejusdem tamen Elpenoris tumulus Circeiis erat 256. & seqq. Quo verò loci situs ex relatis opinionibus, incertum est 256. & 257. Circa illum myrti erant, quæ coronarii operis in modum crescentes hominis exhibebant figuram *ibid.* & 258. Hæc myrtus prima fuit, quæ in Latio, & Italia apparet 257. Vide MYRTUS. Sacra

Circeiensibus fuit *ibidem*.
 Elpenoris tumulus, remus, & myrtus hujusmodi religiosæ, fuerunt Circeiensibus 259. Eisdem Elpenori tamquam Heroi parentasse colligitur *ibid.* Elpenoris fabula, de qua Homerus, in templo Apollinis Delphici picta *ibid.* Eadem describitur *ibid.*

EUTRYPYLI tumulus apud Patrenses in Achaja religiosus 259. Apud illum parentalia anniversaria fiebant *ibid.*

F

FABIA familia ab Hercule originem ducebat 3.

FABRORUM collegium Setiæ 59.

FAUNA ex Hercule Latinum genuisse narratur, à quo Latina gens nomen accepit 155.

FAUNUS dicitur primus, qui avos suos & superiores Latii Reges colere docuit 25.

FAUSTINI villa ad Appiam viam 213. Illius situs *ibid.* Quis fuerit iste Faustinus *ibid.* & 214.

FERENTINUM circumdant Frusino, Verulæ, Anagnia, Signia, & castrum Fumonis 126. De alio Ferentino in monte Albano, qui locus nunc vulgò dicitur *la Fajola*, *ibid.*

FERONIA quænam Dea fuerit, referuntur diversæ opiniones 268. & 269. Fuisse Junonem probatur *ibid.* & 270. Dicta Feronia à ferendo, & quare *ibidem*. Libertini & Libertinæ plurimum hanc Deam colebant, & quare 264. Libertatis Dea

dicta *ibidem*. Sacerdotes foeminae illi ministrabant 266. Ejus aedes ad Appiam viam tribus mille passibus Terracina distans 212. & 260. Terracina tunc erat sita in monte, cujus rudera apparent 262. Hujus aedis distantia à diversis locis 212. & 260. In Pometino agro constructa 261. Dicitur sita in Circejensi 260. & 261. Pometini agri pars Circejensibus adjudicatus fuit *ibid.* Statuitur etiam in Terracinensi, seu Terracinæ 264. & 265. Ea Circejensis agri pars ad Terracinenses transiit *ibidem*. Quo loco ejusdem agri sita 261. & 262. Regio, ubi fuit à Romanis dicebatur Faronia, à nostris nunc dicitur *Faronæ*, veriùs *Feronæ* 261. Condita à Laconibus, & qua occasione *ibid.* Erat Deæ sacer Fons 262. Eidemque sacer Lacus *ibidem*. Lymphidium dicebant 263. Circumquaque Fanum Lucus Numini sacer 262. Cùm fortuito arfisset incendio, subito revivuisse jactabatur *ibidem*. Quare iste Lucus sacer Deæ factus *ibid.* & 263. In eo Arvales fratres sacra faciebant *ibidem*. Depopulatio templi Feroniæ facta in recessu Hannibalis *ibid.* & 264. Incertum est an illam passa fuerit hæc aedes, an altera in Sabinis, an alia in Capenatibus *ibid.* & 265. In hac aede Augures responsa dabant 263. In eadem servi libertate donabantur 264. Quomodo, & quibus cæremoniis hoc fieret

ibid. & 265. In ea etiam adducti compedibus, & ergastulo Libertorum munia accipiebant *ibid.* Commune fuit hoc Fanum Latinis, Sabinisque *ibidem*. Ex hac vetustissima aede cultus Feroniæ in Sabinos propagatus *ibidem*. Aliarum mater, & caput fuit *ibidem*. Ejus Deæ aedes aliæ fuerunt, nempe una Septempedæ in Sabinis 266. Alia cum Luco sub Soracte monte 266. & 267. Uno circiter milliario ab eodem distans *ibidem* & 268. Et in agro Capenate *ibid.* Ejus magna vestigia apparent 267. Locus ille Lucus Feroniæ dictus *ibidem*. Corrigitur error Lib. I. Cap. IX. circa aedem Feroniæ in Soracte, & quare ille irreperit *ibid.* Mendosum, seu erroneum ostenditur quod legitur in Strabone, attribuente sacrum Apollinis in Soracte Feroniæ *ibid.* De hoc sacro *vide* APOLLINIS TEMPLUM. Alia Feroniæ aedes cum luco in Tuscia 266. In loco, ubi est Petra-sancta *ibid.* Alia apud Trebulam, seu Trebiam, seu Tribulam Moetuescam, seu Mutuescam, in Sabinis *ibidem*, 267. & 268. Error Servii circa nomen Trebiæ *ibidem*. Hujus aedis magnificentissima rudera adhuc visuntur 267. Hæc quoque Latinis, Sabinisque communis fuit *ibidem*. Et etiam à Lacedæmoniis condita *ibid.* Alia Feroniæ aedes ad Appiam viam inter portam Capenam, & primum lapidem 175.

FIDELES memores stationis habitæ à beato Paulo Apostolo apud forum Appii & tres Tabernas, Appiam viam toto illo spatio templis in honorem Apostolorum omnium locupletarunt 199.

FLAUDIÆ seu potiùs Aproniæ gentis monumentum ad duodecimum lapidem Appiæ viæ propè villam Pompeii 191.

FONS propè Setiam saluberrimus antiquitus thermarum publicarum usui addictus 7.

FONTIS delubrum extrà portam Capenam 175. Ibi duo fontes, & primum fontinalia sacra quotannis agitata *ibid.*

FORA plura constituta exemplo fori Appii 93. Aliqua enumerantur *ibidem*. Fora habuerunt magistratus, dignitates, sacerdotes, equitesque publicos quemadmodum Colonia 110.

FORUM Appii. *Vide* APPII FORUM.

FOSSA nova, locus in agro Priverinati 44. Ibi est celeberrimum monasterium Cisterciensis ordinis *ibid.* Ibi etiam sanctus Thomas Aquinas obiit *ibid.*

FULVIA gens consularis, & triumphalis 215. Alii illam faciunt Tusculanam, quod reiicitur *ibidem* & 216. Alii Lanuvinam, quod pariter reiicitur *ibidem*, & 217. Alii Tiburtinam, & hoc non admittitur *ibid.* & 44. Setinam fuisse ex quibus probetur 215. & seqq. 219. & 229. Ad Herculis ætatem suam originem referebat 43. Sacrorum cura ab Hercule ei tra-

ditæ & ubi 4. & 43. Herculi semper devota fuit *ibid.* & 218. Eiusdem templum Setiæ restauravit 36. De Fulviæ gentis dignitatibus & triumphis quis disseruerit 219. & 220. Quando Romam venerit *ibidem*.

Quando illius Romæ notitia apparuerit *ibidem*. Plures viri illustres ex eadem gente & ex Petinis, Centumalis, Nobilioribus, & Flaccis ex illa ortis referuntur 220. & sequentibus. Ex eadem fuerunt Macrinianus uterque, & Quietus Imperatores 43. 218. & 225. *Vide* MACRINIANORUM familia. Antiqui Fulviam Foulviam scribebant 36. Plerisque Fulviæ, & Anniæ gentis fuit Setini cognomen 229.

G

GALLIENI Imperatoris, & Severi Cæsaris monumentum ad Appiam viam 186.

GENIUS erat qui credebatur pueros genitos suscipere & tueri 274. Quid lapidi insculptum, ut dedicationi factæ eidem & Profæ Deæ Numini parientium alluderetur *ibid.*

GOTHI, ubi Vitigin Regem elegerint 118. 121. & 211.

GRÆCI prisca Latii cultores palæstræ, cursus, & disci artes illuc tranfuerunt 34.

H

HELVIDII Prisci villa ad Appiam viam inter ædem Feroniæ,

roniæ, & Terracinam 2 1 3 .
Ejus laudes *ibid.*

HERCULIS in Latium adventus comprobatur 2 . 3 . & 45 .
Magnum poculum ligneum secum tulit, quo uteretur in sacris 47 . Familias in Latio propagavit 3 . Latinum Regem Latii filium habuit *ibidem* & 155 . Auctor Coloniae Setinae 2 . & seqq . Et Coloniae Pompejorum in Campania 3 . Plures in Latio atque in Italia condidit urbes *ibid.* Saturni aram erexit in colle Capitolino 2 . Ipse, aut ejus comites ædem ejusdem Saturni condiderunt, ubi Roma fuit 3 . & 21 . Patri seu Jovi inventori aram posuit propè speluncam Caci 2 . Latini, Romani, Italique universi devotos Herculi sese fecerunt & quare 3 . Nulla ferè erat in Latio urbs, quæ Herculis æde sacra careret *ibid.* Ejusdem monitu immutatum sacrum, quo Saturno humanæ victimæ immolabantur 34 .

HERCULIS templa in diversis Latii urbibus erecta enumerantur 3 . Ara eidem ab Evandro erecta Ara Maxima appellata 2 . *Vide* ARA MAXIMA . Fanum Herculis Musarum extractum à M. Fulvio Nobiliore 43 . In eo Musarum signa posuit ex Ambracia translata *ibid.* Hercules ædem sibi Setiæ constituit 4 . Templum Herculis Setiæ insignis structuræ 3 5 . Ubi situm *ibid.* Penè medietatem recentis urbis Setinae occupabat *ibid.* Tres ambitus habebat, qui de-

scribuntur, & quibus locis nunc respondeant *ibidem*, & 3 6 . Ampliatum, & restauratum à Fulvia gente *ibidem*. Quomodò in hoc templo sacrificaretur 45 . & sequentibus . In eo Sallii ministrabant 48 . Hercules suis sacris Romæ præfecit Pinarium, & Potitium 3 . & 43 . Et Setiæ auctores Fulviæ familiae 4 . & 43 . Latini prisca, cæteræque gentes in factis Herculis ritus ab ipso dictatos religiosè servabant 48 . Eidem Latini Herculi Sallios assignaverunt *ibid.* Quos ritus isti servarent 49 . In Herculis convivio quotannis exhibebatur Romæ poculum, quo ebibisse ferebatur 3 . Quomodò Herculis simulacrum effingeretur & quare 45 . Ejus aræ populi arboris frondibus ornabantur, & quare *ibid.* Bos perpetuus Herculis quisnam esset, & quare ità diceretur *ibid.* 46 . & 48 . Ex qua vite deberet esse vinum, quod supra exta bovis sacrificati spargebatur 46 . Qui rem divinam ei faciebat, alium Deorum appellabat neminem *ibid.* Canes pellebantur à templis, & urbibus eo die, quo in illis Herculi sacrificabatur, & quare *ibidem*. Quæ personæ ejus sacris adstare non possent, & de foeminis quare *ibid.* & 47 . In illius ædibus sacra fiebant aperto capite, & quare *ibid.* & 48 . Mane & vesperi eodem die illi litatum *ibidem*. Quid servatum cum in Herculis sacris epularentur 47 . Libantes Herculi nihil in calice vini

vini relinquebant, & quare *ibidem*. Afferre illi soli licebat omnia esculenta, & poculenta 48. In Latio ei fructuum decima vovebatur, quod auspiciatissimum, & fortunatissimum ducebatur, & quare *ibid.* Ex illa gustabant tantum sacerdotes, ædisque ministri, & quare *ibid.* Apud Lindum inter sacrificandum Herculi non benedictis, sed maledictis utebantur, & quare *ibid.*

HERCULEUS portus in Italia inter Pompejos, & Neapolim 3. Cur ita dictus *ibid.*

HEROUM apud sepulcrum Græci iisdem parentare consueverunt 259. Referuntur exempla *ibid.* & 260

HIRPINEJA gens Setia oriunda 235. In agro Setino villam habuit 163. Ejusdem sepulcra in via Setina 209.

HONORI, Virtuti, & Tempestatum ædes dedicavit M. Marcellus ad Appiam viam propè suæ gentis monumentum 175. Eas ornavit signis, tabulisque; quibus abundabant Syracusæ, *ibidem*. Ejus artificiosa inscriptio, qua avi, patris, & suos consulatus cumulavit *ibid.*

HORATIÆ tergeminarum sororis sepulcrum ad Appiam viam 184. Quoto lapide ejusdem viæ situm *ibidem*. Cur à fratre confossa *ibid.* Sepulta quo loco corruerat icta *ibid.*

HORATORUM sepulcrum. Vide CLOELIÆ FOSSÆ.

HORTENSIIÆ familiæ sepulcrum inter tertium, & quintum lapidem Appiæ viæ 183.

I

JANUS in Latio primus æra signavit 23. Quomodo in eis Saturni memoriam propagaverit *ibid.* Ab eodem Janiculum vel dictum vel conditum 21. Regni societate Saturnum donavit, & quare 23. Jano in omnibus sacrificis præfari solitum, præterquam in illis Herculis 46.

JOSEPHI RENATI Imperialis Cardinalis laudes, decreta, & gesta pro exsiccatione Pomptinarum paludum 144.

Jovis Inventoris ara posita ab Hercule apud portam Trigeminam propè speluncam Caci 2. Ibi ritu Græcanico ex ejusdem Herculis instituto sacra fiebant *ibid.* Jovi Capitolino templum vovit Tarquinius Priscus 80. Illius fundamenta jecit Tarquinius Superbus ex Sueffæ Pometiæ spoliis *ibid.* Jovis Anxuris, seu Axuris templum constructum in monte, ubi tunc erat Terracina 262. Nempè Jovis pueri & imberbis *ibidem*, & 270.

ITALIA cognominata fuit Saturnia, & quare 22. Etiam Oenotria *ibid.* Etiam Ausonia & quare 69.

JULIÆ gentis monumenta non procul à Bovillis inter nonum & decimum lapidem Appiæ viæ 187. Illis proximum ejusdem gentis sacrarium Tiberii Imperio constructum *ibid.* & 188. Loca, in quibus ejus proceribus effigies sacratæ 187. Sacrario

crario proximus Circus, ubi quotannis in ejus gentis honorem festæ solemnitates agitantur 188. Ejusdem, seu T. Julii Pætini Bassiani magnifica villa inter Setinos, & Lepinos montes 161. & 162. In loco, ubi situm recens castrum Bassiani 161. Ejusdem gentis fuerunt Bassiani, atque Bursiones 162. Alia Juliæ gentis monumenta ad Appiam viam inter Feroniæ ædem, & Terracinam 212. Juliæ gentis libertorum sepulcra ad Appiam viam non procul à porta Capena 180.

JUNONIS Argolicæ, sive Sospitiæ nemus, ubi draconis erat antrum, quo loci Appiæ viæ fuerit 194. Et ædes Deæ sacrata *ibid.* Eadem ac Feronia 268. & 269. Junonis triplex epitheton *ibidem.* Juno virgo, quæ Feronia dicebatur, ubi culta 262. & 269.

L

L Acus etiam dicebantur loca, in quibus vivi pisces coercerentur 271.

LANUVINORUM illustres ædes, aut forum ad Appiam viam 195. Ibi res venales transeuntibus per eandem viam vendebantur *ibid.*

LATINÆ gentis Deorum genealogia ferè omnis fabulosa, cultus tamen verus 24. Latini in omnibus penè sacris ex Æneæ instituto capita velabant 26. Saturno tamen apertis capiti-

bus supplicabatur, & quare *ibidem.* Item in sacris Herculis 47. Cur apud Græcos percrebuerit fama Latinos prifcos veneficiorum peritissimos 253.

LATINIS feriis in Albano monte Jovi Latiali pro salute Romani, & Latini populi quotannis sacra fiebant 225. Eisdem feriis præfectus Urbi constituebatur, & quare *ibid.*

LATINUS Latii Rex Herculis filius 3. & 155. Ab illo Latina gens nomen accepit *ibid.*

LATIUM ità dictum, quia in ea provincia Saturnus latuerat 20. Fuit etiam dictum Aufonia, & quare 71.

LAURENTUM sacra omnium antiquissima in Latio 246.

LEGIONUM Romanarum Primani, Secundani, Tertiani, & sic deinceps, quinam dicerentur, rejecta alia opinione explicatur 109. & 110.

LIBERI Patris templum fori Appii 111. & 211. Et jure quidem optimo, & quare 111. Liberalium die, quo Baccho, seu Libero Patri sacra fiebant, qui ritus fervarentur *ibid.* & 112. Anus pro Emptore sacrificantes 111. Bacchi cultus in Latio, ad quos referendus 112. Eidem caper immolabatur, & quare *ibidem*, & 113. Item lepus, & quare *ibid.* Liber pater emere, & vendere instituit 111. Emptorum tutelare Numen *ibid.* Hoc templum à Foro-appiensibus sacratus fuit Deiparæ, 211.

LICINIA gens villam insignem habuit in agro Circejensi 270. Sita ubi nunc lacus Fogliani *ibid.* & 271. Non ibi tamen fuerunt Lucullorum deliciae, sed L. Licinii Murænae magnificentum rus *ibid.* Dicitur Muræna à pisce ejus nomine, & quare 271. Ibi piscina, quæ maris, & fluvialibus aquis abluebatur *ibid.* Ibi vivarium murænarum *ibid.* Rudera priscorum ædificiorum ostendunt villæ magnificentiam *ibidem*. Hodie etiam ibi est nobilis piscina *ibidem*. Locus ille perquam insignis tempore Romanorum 272. Etiam nunc piscationis, aucupii, & venationis deliciis affluit 271. & 272. In eadem villa turres, quas posteritas *Turres albas* vocavit *ibid.* An ex hac piscina, an ex altera Cæsar habuerit ex murænarum millia, quas una cœna exhibuit *ibid.* Liciniæ gentis monumentum ad Appiam viam in loco, qui dicitur Caput bovis 177. & 178.

LIGORIUS Pyrrhus architectus Cardinalis Pii Ferrariensis 163. Illius opera in perquirendis veterum rerum monumentis *ibidem* & 164. De ejusdem scriptis iudicium *ibid.*

LITERARUM notas ad celeritatem scribendi, qui excogitaverint 157. & 158.

LIVII Odescalchi Principis gesta, & impensæ pro exsiccatione Pomptinarum paludum 144. & 145.

LONGULA oppidum Volscorum,

sed intrâ fines priscorum Latinorum 89. In Pomptina palude positum 123. Verius in Ametino agro 128. Quomodo Pometini agri denominatio accipiatur 123. & 124. Quo loci situm 89. Ubinam in paludibus rudera antiquæ urbis submersa visuntur *ibid.*

LUCILIA familia illustris Pometia oriunda 83. Illam Patriciam alii faciunt 84. Alii verò Plebejam, Senatoriam tamen *ibid.* Secundum alios & Patricia fuit, & aliæ Plebejæ *ibid.* Ex Patricia, vel equestri natus est C. Lucilius poeta *ibidem*, de quo *vide* CAJUS Lucillus poeta. Ex Plebeja Longi, Capitoes, Balbi, Blæsi, & Rufi 85. Ex quibus nonnulli viri memorabiles referuntur 84. & seqq.

LUCIUS Clodianus Madiitianus Theodosii Imperatoris libertus 163. Villam habuit in agro Setino *ibid.*

L. LICINIUS Muræna. *Vide* LICINIÆ gentis villa.

M

MACRINIANORUM familia à Macrinianis Imperatoribus originem ducit, qui ex Fulvia gente fuerunt 225. Quietus etiam Imperator ex eadem ortus. A quo victi & occisi *ibid.* Ex hac familia superstites Alexandri Magni imagine in omnibus ornamentis, & poculis utebantur *ibid.*

MANALIS lapis juxtâ ædem Martis extramuranei ad Appiam

P p viam

- viam 176. Hunc solemniter in Urbem deferre solebant Sacerdotes ad aquam pluviam petendam *ibid.* & 117. Hin Manalis dictus *ibid.*
- MANCIPIA** sui juris facta catenas, anulosque ferreos Saturno suspendebant, & quare 27.
- MARCI** Pontii Celsi præfecti Urbis rus ad decimumtertium lapidem Appiæ viæ 192.
- MARCI** Tarcheitis equitis Romani villa ad decimumtertiū lapidem Appiæ viæ 192. Statua Æsculapii nobilis structuræ ibi effossa *ibid.* Item basis marmorea, in qua sculpta omnia Bacchi gesta *ibid.*
- MARTIS** fanum Setiæ 49. Et Salliorum collegium *ibidem*. Qui Martis sacra cum ancylibus faciebant 50. *Vide* SALII. Aliud Martis delubrum dictum Martis Extramuranei, & bellatoris, vel Gradivi ad Appiam viam 176. Quo loco ejusdem viæ situm *ibid.* A Sulla felice restitutum, ac supra centum columnas positum *ibid.* In eo custoditum ancyle Martis, quod è cœlo delapsum jactabatur *ibidem*; de quo tamen consulendus Liber I. Cap. XXII. hujus operis *ibid.*
- MEDIAS**, seu ad Medias sic nuncupabant diverforium clari nominis ad Appiam viam distans ab Appii foro novem milliariis 63.66. 94. & 173.
- MENÆCEI** Creontis filium, qui se ipsum cultro occiderat, tumulus Thebis 258. Ad quem Malus punica, cujus poma rupto
- exteriore cortice sanguinem ostendebant *ibid.* Hanc sacram Thebani habebant, & quare *ibid.*
- MENENIÆ** familiæ sepulcrum inter tertium, & quintum lapidem Appiæ viæ 183.
- MERCURII** aqua in valle Ægeriæ 179. In loco vulgò nuncupato *la Caffarella*, *ibidem*. Hac se invicem aspergebant Mercuriū invocantes *ibid.* Hac lustratione perjuria dilui opinabantur *ibid.* Mercatores maximè, qui ità uberes quæstus facere credebant *ibidem*. Quid in eo loco dicto *la Caffarella* Romani ad nostram usque ætatem faciant *ibid.*
- METURGIA** gens Setina fuit 235.
- MÆCENAS** Romæ, & in Italia calidarum natationem primus instituit 160. Primus cœcubas vires in Pomptinum transtulit 159. Ipse seu Aquila ejus libertus ad celeritatem scribendi notas quasdam literarum excoGITAVIT 157. & 158. Quàm familiaris Augusti fuerit 161. Quem scripsit heredem 160. Villam habuit in Setino agro 157. Quo loci sita *ibidem*, & seqq. Thermæ ibi nobiles 159. Quarum fabrica ex illarum ruderibus describitur 160. Et proximi fontes aquarum, quorum unus sulphureus *ibidem*. Quàm magnifica, amæna, & latè patens fuerit *ibid.*
- MÆCENATIA** vina an dicta fuerint à rure Setino Mæcenatis, an à regione, seu oppido, cui nomen

- men Mæcenas 159.
- MUCAMITES urbs inter Antium, & Longulam 125. Sita in Pomptino agro 124. Non in Pomptina palude 128. Quomodo Pometini agri amplitudo accipiatur 123. & 124.
- MUGILLA urbs inter Setiam & Coram in jugo Lepinorum montium 124. Et in Pomptino *ibid.* Non in Pomptina palude 128. Quomodo Pometini agri denominatio accipiatur 123. & 124.
- MURÆNARUM vivarium habuit C. Hirtius in sua villa 272. Ab hoc, an ab alio L. Licinii emerit Cæsar sex murænarum milia, quas una cœna Africano triumpho exhibuit *ibid.*
- MYRTUS arbor Circeiis ad Elpenoris sepulcrum fata 257. Sacra Circejensibus *ibidem*, & 258. Prima fuit, quæ in Latio, & Italia apparuerit *ibid.* Undè advecta 257. Græcum ei nomen remansit *ibidem*. Ex illius ramis plantatis Romæ antè ædes Quirini duæ myrti natæ Romanis sacræ *ibid.* Una Plebeja, altera Patricia dicebatur *ibid.* Ex illis Quirites augurabantur prospera & adversa, & quomodo, *ibid.*

N

- NEOPTOLEMI Achilles filii sepulcrum Delphis, apud quod anniversaria sacra fiebant 260.
- NERONIS cisterna ad Appiam viam 199. Quoto lapide ejusdem viæ

sita *ibidem*. Inter Sirminetum, & Velitras 116. & 117. Erroneum est Neronem ibi delituisse, & ideò sic dictam 117. & 199. Quæ vera hujus nuncupationis causa credatur 117. Ibi nunc oppidum nuncupatum *Cisterna* 116. 117. & 199. *Vide CISTERNÆ OPPIDUM.*

NERONIS fossa eadem ac Augusti FOSSA 115. *Vide AUGUSTI FOSSA.* Eam Nero longitudine, ac latitudine ampliavit *ibidem*. Ideò ab ejus nomine nuncupatam *ibid.* Eam ab æde Feroniæ in agro Circejsi Cisternam usque duxit 116. Qui locus Cisterna Neronis est appellatus, & quare 117. Novam etiam fossam fodit, quæ Augusti fossæ exciperet aquas *ibid.* Per quæ loca hæc ducta fuerit *ibidem*. Nunc ab accolis *Fiume vecchio* dicitur *ibid.* Cujus longitudinis, & latitudinis fossam ab Averno Ostiam usque ducere meditaretur 115.

NERVA Coccejus Imperator Appiam viam metis milliariis distinxit, columnas ponendo 105. Aliquæ ex his columnis describuntur 97. & 98.

NORBA colonia Romana 11. In jugo Lepinorum montium sita 126. Sita etiam dicitur in Pomptino 124. Nempe in Pometino agro 128. Quomodo Pometini agri amplitudo accipiatur 123. & 124.

NUMMUS quomodo impressus à C. Sulpicio Platorino, ut suæ gentis originem innueret 228. & 229. Nummi quomodo expressi

à T. Annio, ut significaret anno-
næ abundantiam, quam procu-
raverat 230. Numismata quo-
modò cusa à Pomponio Musa,
ut & sponsæ familiæ alluderet
i 52. Æra quomodò à Jano
signata in Saturni reverentiam,
& memoriam 23.

NYMPHÆ amnis, aliorumque flu-
viorum Pomptinorum cursus
immutatus 137. & 138. *Vide*
POMPTINA PALUS.

O

OSTAVIÆ gentis villa ad Ap-
pianam viam 196.

OPIS Saturni conjux 26. In omni-
bus Saturni ædibus colebatur
ibid. Fœminæ eidem Deæ sacra
faciebant *ibid.* Illius ædícula in
templo Setino Saturni profugi
25. & 26. Inter sacra Saturni
pro Opi Latiam Saturni profer-
re sacrificulus cogebatur *ibid.*

ORA tota maritima Latii Præne-
stem usque Marii filii partes se-
cuta fuit 18.

ORATA piscis sic appellatus à co-
lore auri 273. *Vide* SERGIUS
ORATA.

OSTILIÆ familiæ sepulcrum inter
tertium & quintum lapidem
Appiæ viæ 183.

OTHONIS Imperatoris villa ad Ap-
pianam viam 198. Ubi sita *ibid.*
In ea idem Imperator funera-
tus est *ibid.* Quomodò se ipsum
occiderit *ibid.*

OVIS aut iuntonsa, aut priusquam
peperisset, ne mactaretur edi-
cto cautum erat in prisco Latio
46.

P

PALPELIÆ gentis sepulcra in via
Setina 209.

PAPIA gens Lanuvina 226. Ex ea-
dem fuit Milo, sed à C. Annio
adoptatus illius nomen accepit
ibid.

PAUSANIÆ, & Leonidæ monimen-
ta Spartæ, ad quæ quotannis
orationes habebantur, ludique
fiebant 260.

PELOPIS Herois in tumulo Elei
quolibet mense sacra fiebant
259. Qui ritus fervarentur *ibid.*
Qui præessent iis sacris *ibid.*

PENELOPES Ulyssis uxoris sepul-
crum in vico Arcadiæ, quem
Ladas appellant 254. Eidem
quotannis uti Semidæ paren-
tabant *ibid.*

PENTADORON antiqui dicebant ge-
nus laterum 7. Eorum mensu-
ra & usus *ibid.*

PETRONIÆ familiæ monumentum
ad Appianam viam inter portam
Capenam, & secundum lapi-
dem 181.

PHEDRÆ, & Hippolyti sepulcrum
apud delubrum Veneris specu-
latricis 258. Myrtus ibi sa-
cra terebratis foliis, & quare
ibid.

PICI antiquissimi Latii Regis in
avem mutati à Circe fabula
246. & 247.

PIONIA Herois apud tumulum pa-
rentalia fiebant in Mysiæ urbe
Pionia 259.

PISCINÆ dicebantur loca, in qui-
bus vivi pisces coercebantur
271.

- PLUTONI**, Proserpinæ, ac Deæ viarum præfidi sacellum ad Appiam viam lapide tertio 182. Ejus ornatus *ibid.*
- POETIS** ne quemquam nominatim carpere liceret, lex Romæ lata 84.
- POLUSCA**, dicta etiam Polustia, sed veriùs Polusca priscorum Latinorum urbs 89. In agro Pomptino fuit *ibid.* Et in Pomptina palude 123. Sed veriùs in Pometino agro 128. Dicitur etiam sita in agro Setino, & quare 91. Longulæ contermina 90. Et non procul à Setia 92. Quo loci sita fuerit, referuntur diversæ opiniones 91. & 92. Sed situs ignotus est *ibidem*. Ab eadem dictus est Poluscanus ager, Poluscani populi, & pars Pomptinæ paludis Poluscana 89. Capta à Romanis 90. Item à Marcio Coriolano Volscorum duce *ibid.*
- POMETIA** Nympha ad Ufentem, tamquàm Apollinis conjux culta 83.
- POMETIA** vetustissima Albanorum colonia eversa, Pometini commearunt Sueffam proximam, & in Pomptino, & Latinorum agro sitam 72. & 76. Quæ deindè Sueffa Pometia, Sueffa, Pometia, & Sueffa Pometina appellata fuit *ibid.* Vide SUESSA POMETIA.
- POMPTINA** familia illustris, Sueffa Pometia, seu Pometia oriunda 83. Ab illa, non à Pontia Insula sic appellata *ibid.* Plebeja fuit, & tribunatus plebis honore pluriès Romæ ornata, ex illa C. Pomptinius, qui triumphavit *ibid.* & 84.
- POMPTINA** palus, seu Pomptinæ Paludes quo tempore fuerit etiam vocata Palus Decennovii, & quare 137. In eadem fuisse vigintitres urbes proditum fuit 123. Erroneum est, & intelligendum de Pometino agro 128. Quomodo Pometini agri denominatio accipiatur 123. & 124. Pomptinarum paludum antiqua extensio 123. 124. 129. & 130. Earundem recens extensio 128. 129. & 130. Illarum situs Romanorum tempore longè, latèque minor, quàm præsens 129. & 130. Has paludes primus omnium sicasse dicitur Appius Claudius Cæcus 130. Post lapsum annorum ferè centumtriginta iterùm eas sicavit Cornelius Cethegus *ibid.* Deindè Cæsar earundem exsiccationem aggressus est 131. Quam tandem Augustus perfecit *ibid.* Fossa, aggeres, aliaque opera propter hoc facta ad continendas fluminum aquas, & palustres derivandas *ibid.* & 132. Ex paludibus exsiccatis privatum agrum sibi fecit 133. Hæ exsiccata manserunt spatio trecentorum & plurium annorum *ibidem*. Quid facerent Romani, ut hos campos exsiccatos conservarent *ibidem*. Vide POMPTINI FLUVII. Regnante Theodorico Gothorū Rege Cæcilius Decius Maurus Basilius privata manu hæc paludes exsiccavit 134. & seqq. Ferrarum spatium eidem propter

- pter hoc assignatum 135. & 136. Hujus operis memoria Terracinæ *ibid.* Qua de causa Pomptini campi denuò pristinam illuviem passi fuerint 137. Nymphæi amnis, aliorumque quorundam Pomptinorum fluviorum cursus quo tempore immutatus *ibid.* & 138. Ex hoc Setini aquis obnoxii suam causam agunt *ibidem* & sequentib. Propter hujusmodi fluviorum cursum immutatum, & propter diversas aquarum Pomptinarum derivationes lites, & dissensiones inter Setinos, & Sirminetanos *ibid.* Quin & civilia bella 141. Ordinationes, visitationes, & opera ad hujusmodi lites componendas Sixtus V. Pomptinas paludes iterum siccavit, & opera propter hoc facta 142. Cur postea exsiccati campi stagnantes aquas subje-rint *ibidem*. Eorum tamen pars diutius culta mansit *ibidem* & 143. Successivæ lites inter Setinos, & Sirminetanos, & quare, & decreta ad illas componendas *ibidem* & 144. Inundatio Setini agri 143. Princeps Livius Odescalcus sub INNOCENTIO XII. & CLEMENTE XI. harum paludum exsiccationem aggressus est 144. & 145. Impensæ, & opera huc usque facta *ibid.* Monitum pro exsiccatione paludis, & conservatione agri Setini 145.
- POMPTINA, seu Pometina, vel Pontina tribus, non à Pontia insula, sed à Pometia, seu Sueffa Pometinorum dicta 75. 79. & 83. Quo tempore addita 13. & 75. Quinam in illam conjecti fuerint *ibid.*
- POMPTINI fluvii purgandi locabantur à Romanis 133. Tardi sunt, multamque herbam palustrem pariunt *ibidem* & 134. Ex hoc agrorum inundationes, & navium cursui impedimenta *ibid.* Quomodo ab hisce herbis nunc purgentur *ibid.* Ex hoc utilitas, & inutilitas *ibidem*. Nymphæi amnis, aliorumque quorundam fluviorum diversis temporibus diversus cursus describitur 137. & seqq.
- POMETINUS, seu Pomptinus ager, non à Pontia insula, sed à Pometia, seu Sueffa Pometinorum dictus 75. & 79. In Pomptino agro, non verò in Pomptina palude vigintitres urbes fuisse intelligendum est 123. & 128. Quenam fuerint hæ urbes 123. & seqq. Quomodo ibi Pometini agri denominatio accipiat 123. & 124. Quanta populi Romani cupiditate Pometinus ager divisus fuerit 79. Devastata Pometia, & dein Sueffa Pometia, is ager Circejen-sibus, & Setinis adjudicatus 261. Pometini agri denominatio magis & minus latè patens *ibid.* Partem agri dirutarum urbium, quæ fuerant in Pomptino Setini fortiti sunt 91.
- POMONA. *Vide* CANENS.
- POMONAL ita nuncupata ædes sacra Pomonæ, seu Canentis 247.
- POMPEI rus ad Appiam viam 191. In ejus situ conditum Albanum oppidulum *ibidem*. In ea villa erant

- erant sepulcra Pompejorum *ibidem*. Et præsertim Pompei Magni *ibid.* Cujus reliquiæ ex Asia Romam relatæ ibi tumulatae *ibid.* Quo loci illud situm fuerit *ibid.*
- POMPEII populi in Campania curia denominati 3. Colonia autorem Herculem aiebant *ibid.*
- PONTEJA gens equestra Setina fuit 234. & 235.
- PONS antiqui operis ad quadagesimum primum lapidem Appiæ viæ propè turrim Petratam 202. Illius clarissima vestigia *ibidem*. In fossa Augusti, quam *Cavatam* vulgus appellat *ibid.*
- PONTES tres cum turri ejus nominis ad tricesimum nonum lapidem Appiæ viæ 201. Opus Trajani, & ad quem usum *ibid.* Eorundem longitudo, latitudo, & structura *ibid.* Ad quid turris inserviret *ibid.*
- PONTIA insula in conspectu litoris Volsci 74. & 75. Illam Volsci incoluerunt 74. Colonia deducta fuit, & quando *ibid.*
- PONTIÆ familiæ monumentum inter tertium & quintum lapidem Appiæ viæ 183.
- PORCA Cereri immolabatur, & quare 113.
- POTITORUM, & Pinariorum familiæ sacerdotio decoratæ ab Hercule 3. & 43. Ut ejusdem sacris Romæ præessent *ibidem*. Pinariorum, & familiæ ab eodem Hercule interdictum ad sacras epulas convenire, & quare 48.
- PRÆFECTUS Ægypti Imperatorum ætate vocabatur Augustalis, & quare 52. & 55.
- PRIVERNUM urbs sita in Pomptina palude 123. Sed verius in Pometino agro 128. Quomodo Pometini agri denominatio accipiat 123. & 124. Rebellans à Romanis capitur 16. Iterum deficit à Romanis & capitur, ejusque muri dejiciuntur *ibid.* Illius Senatus indè abductus, & trans Tiberim habitare jussus *ibidem*. Quare L. Æmilio Mamercus cognomen Privernas 17. Senatus Romanus legati Privernatis responso motus, eos populos & venia & civitate dignos judicavit 16.
- PROCILIA gens Romæ plebeja nobiles gessit magistratus 274. Villam habuit in agro Circejensi 273.
- PROCLIS fundus sic dictus ad secundum lapidem Appiæ viæ 182.
- PROSA Dea Numen parientium 274. Quid lapidi insculptum, ut alluderent dedicationi factæ eidem & Genio, quem credebant pueros genitos suscipere ac tueri *ibidem*.

Q

QUARTUMVIRATUS magistratus 110.

Q. Sanctii Nicæi villa in agro Circejensi 274. Statuæ marmoreæ insignis structuræ ibi repertæ *ibid.* Quid repræsentarent, & cui fabulæ alluderent *ibid.*

QUINTILIÆ gentis monumenta ad secundum lapidem Appiæ viæ 182.

R

REGETA locus ad Appiam viam 211. Quantum Roma distaret 119. & 120. Quot ibi stadia computentur in singula milliaria *ibid.* Proximus erat Ufenti 119. Ubi situs 120. & 121. Habebat circumquaque planitiem, quam vocabant *Campos Barbaricos* 121. Vide BARBARICI CAMPI. Visuntur in eo situ sparsa rudera antiqui oppidi *ibid.*

RETARE flumina idem est ac illa purgare 133. Hujus verbi etymologia *ibid.*

RICINIÆ familiæ monumenta ad decimum septimum lapidem Appiæ viæ 194.

RIDICULI templum ad secundum lapidem Appiæ viæ 182. Cur ita dictum *ibid.*

ROMANI proceres municipia evulgabant, e quibus originem ducebant 219. Romanorum mos fuit, ut nobilissimas familias, virosque, qui egregiis factis claruerant, licet hostes essent, cives suos facerent, & ad dignitates evocarent 227. & 228. Referuntur exempla *ibidem.* Romanæ gentes ex Latii & Sabinorum municipiis ortæ ostentabant in nummis originem suam *ibid.* Romanorum plures gentes plebejæ à coloniis ortæ, & civitate Romana donatæ in fastis describebantur cum cognomine à patria desumpto 229. Romanorum gentium ali-

quæ cognomen sibi adsciverunt vel à populis, de quibus progenitores triumphaverant, vel urbibus, quas ii expugnaverant *ibid.*

S

SALII à Latinis prisca Herculi adsignati antequam Roma conderetur 48. Romæ Salii Martis, & Herculis sacris operabantur 49. Ritus, quos Salii Herculi sacriati servabant *ibid.* Saliorum Sacerdotum Martis collegia universo Latio vetustissima *ibid.* Quomodo ei Deo sacrificarent *ibid.* Quis id Sacerdotium transvexerit in Latina litora *ibid.* & 50. M. Nomeicius Salius Martialis cur Capulatus vocatus in lapide 48. & 49.

SALLIA familia villam habuit in agro Setino 163. Quo loci sita fuerit *ibidem.* Ejusdem gentis sepulcra in via Setina 210.

SALLUSTIÆ gentis sepulcrum ad Appiam viam 195.

SATRICUM urbs in planitie inter Antium, & Velitras 125. In Pomptina palude sita 123. Verius in Pometino agro 128.

SATURNUS, qui & Abirides Crentensium Rex in Latium venit, quod probatur 20. & seqq. Filii iram fugiens in colle Setino primum delituit 20. 24. & 125. Ab hujusmodi latebra Latium nomen accepit 20. 21. & 22. Ab eo Italia cognominata Saturnia 22. Capitolinus, seu

seu Tarpejus mons, dictus Saturnius 21. Parva urbs in eo monte extructa, appellata Saturnia *ibidem* & 22. Roma dicta est Saturnia 23. In Saturnio colle primùm non delituit 24. A Jano hospitio exceptus 21. 23. & 24. Quem edocet peritiam ruris 23. In Regni societatem receptus *ibid.* in dicto Saturnio colle non procul à Janiculo regnavit 24. Agrorum culturæ præsidere dicebatur 26. Ærariis & quare 22. & 29. Latina gens eum Pici patrem affirmabat 24. Stercutium, sive Stercen dicebat, & quare *ibid.* An Juppiter Saturnum patrem vinculis exemerit, an eum compedibus vinxerit 27. Verusne, an fabulosus Saturni in Latium adventus, quis verus fuerit cultus hujus falsi Dei 24.

SATURNI Profugi templum vetustissimum Setiæ 20. Quo loci situm *ibid.* & 25. Illius prospectus *ibidem*. Ex illius rudibus admirabilis structura, magnificentia, & immensa moles apparent 20. & 25. Universi Latii opus esse videtur *ibid.* Eo loco extructum, & sic nuncupatum, quia ibi Saturnus in Latium fugiens delituerat 20. Quo tempore, & à quo positum 25. Ibi ab Hercule, aut ejus comitibus ara Saturno consecrata, ubi postea hujusmodi sumptuosissimi operis templum extructum *ibid.* Nulla alia in toto Latio ædes Saturno Profugo sacra 20. Fuit & Saturni ara ab Hercule

erecta in colle Capitolino, ubi ex ejusdem instituto sacrificabatur 2. Herculi comites in Saturni honore ædem, & ærarium condiderut, ubi fuit Roma 3. & 21. Eidem templa & delubra in toto ubique Latio erecta *ibid.*

SATURNO mensis integer à Latinis dicatus 23. In illius honorem, & memoriam æra à Jano signata, & quomodo *ibid.* Sacerdotes, & flamines eidem assignati 21. Sacerdotes, qui Vates, & Faunii dicebantur, & quare 26. Ad quem Saturni cultus referatur. Ritus in Saturni sacris 26. Saturni simulacrum quomodo formaretur *ibid.* Statua Saturni in compedibus, laneoque vinculo alligata, diebus ei festis exceptis *ibid.* & 27. Eidem à priscis Latinis humanæ victimæ immolabantur 34. A quibus hoc immane sacrum inventum *ibid.* Quomodo fieret *ibid.* Herculis monitu immutatum *ibid.* Saturnus & Dis præcipua Numina descendantium in arenam *ibid.* Eidem Saturno Setiæ ludi acti 33. & 34.

SCIPIONUM, & Corneliæ gentis monumentum ad Appiam viam inter portam Capenam, & secundum lapidem 180. In eo Ennius poeta statuam sibi posuit *ibid.* Fuit, & ibi conditus Archias poeta *ibid.* An ibi vel Linterni sepultus fuerit P. Scipio Africanus *ibidem*.

SCIPIONIS Africani prioris manus fatæ olivæ in Linternino religiosæ 258. Item myrtus, sub

- qua manes ejus custodivisse draconem putabant *ibidem*.
- SCUTIÆ gentis monumentum, quo loci ad Appiam viam 212.
- SEJANI villa insignis ubi fuerit 128. & 130.
- SEPTIZONIUM, seu Septizolium, nempè sepulcrum, quod sibi Severus ornaverat 174. In eo Imperatorum cineres condebantur *ibid*. Insignis structuræ opus, quod specie Septizonii fuerat extructum *ibidem*. Fuit in Appia via *ibidem*. Et ab illo principium habebat eadem Appia via 164.
- SERGIÆ familiæ sepulcrum inter tertium, & quintum lapidem Appiæ viæ 183.
- SERGIJ Galbæ Imperatoris villa propè Terracinam 214. Sita eo loco, qui vocitatur *il Palazzo de' Paladini*, *ibid*. Ubi ingentis villæ reliquiæ apparent *ibidem*. In ea idem Imperator natus *ibidem*.
- SERGIUS Orata, sic dictus, quia in piscina oratas pisces coercebat 272. Reicitur alia causa hujus denominationis 273. Primus balneas pensiles habuit *ibidem*. Primus ostrearia in Bajano locavit, ostreisque Lucrinis optimum saporem adjudicavit *ibid*. Villam & piscinam habuit in agro Circejsi 272. Quam fluviales & maris aquæ alluebant *ibid*. & 273. Quo loci sita *ibid*.
- SERVI qua solemnitate mancipia eximerentur à Lacedæmoniis 265.
- SERVILIÆ gentis monumentum ad Appiam viam inter portam Ca-
- penam & secundum lapidem 180.
- SETIA urbs quibus auctoribus memoretur 1. Quis ejus conditor, variæ opiniones *ibidem* 2. & 4. Ab Hercule conditam unde probetur 2. 3. & 4. Constat vetustissimam fuisse urbem *ibidem*. Ab Albanis Regibus deducta colonia *ibidem*. Licet in Volscis sita, Latinorum priscorum oppidis accensetur *ibidem*. Illius situs, prospectus & circuitus describuntur *ibidem*. 5. & 6. Setiæ antiquæ situs idem ac præsens 5. Vetusta tamen amplior erat *ibidem*. Quam partem antiquæ recens occupet *ibidem*. Sita in Pomptina palude 123. Verius in Pométino agro 128. Quomodo Pometini agri denominatio accipiatur 123. & 124. Antiquitus dicta etiam Cetia, & ab ea Cetii populi & quare 125. Dicta & Setium neutro genere 6. Oppidani sunt Setini *ibid*. Viæ, quæ Roma Setiam ducebat, structura, & situs 5. A quibus strata *ibidem*. Porta Romæ, à qua via hæc inchoabatur, Setina dicta 6. Describitur planicies, seu vallis Setiæ proxima *ibidem*. & 7. Quoties & quando Setia à Romanis colonia deducta fuerit 8. 9. 14. & 15. Colonia fuit Romana, non Latina 10. 11. & 12. Quando fuerit deducta colonia militaris 14. Abusivè à Livio nuncupata municipium 9. Pometinæ tribui quando addita fuerit 13. Deindè addita fortè Setina, & qua

qua occasione *ibidem* & 14. Setiam Romanis foederatam, Marcius Coriolanus cepit, & diripuit 16. Eandem Privernates depopulati sunt *ibidem*. Civitatem Romanam perdunt 13. Illam recuperant *ibidem*. Eandem occupare tentarunt Servi Carthaginensium, & quomodo 17. Re patefacta, conjuratio evanuit *ibidem* & 18. Factionis Marianæ à Sulla capitur *ibidem*. L. Antonium sequens, à Cæsarianis capitur *ibid.* & 19. Antonia & Fulvia gentis Setini clientes erant, & quare *ibid.* An antiquus fuerit à Tuscis direpta *ibid.*

SETINUS ager celeberrimus, & quare 62. Ejusdem amplitudo, & situs *ibidem* & 63. Urbes, & loca nobiliora in eo sita referuntur *ibid.* Setini agri fertilitas & deliciae 145. Ejusdem vini præstantia. *Vide* SETINUM VINUM. Olivis etiam abundabat 148. Pars agri dirutarum urbium, quæ in Pomptino fuerant, Setinis in deductione coloniarum data 91. Devastata Pometia, & dein Sueffa Pometia, Pometini agri pars Setinis adjudicata 261. Circejo diruto, ejus agri pars in Setinorum transiit potestatem 262.

SETINORUM curia in ædibus Saturni Profugi templo adjacentibus fuit 28. & 29. Ibi rudera insignis palatii, cujus structura describitur 28. Ille locus etiam hodie corrupto nomine appellatur *Scurula*, & *Scuria*. Cur Setini in sacris ædibus apud Sa-

turni fanum curiam constituerint 29.

— ærarium in eisdem ædibus erat, in quibus curia 29. & 30. Ex earum immensa mole edificatas esse quando Setini plurimum pollebant viribus, colligitur *ibidem*. Earum lapides quadrati similes, immò majores illis ærarii Romani *ibidem*. Setinorum ærarium ad quod tempus referatur *ibid.*

— amphitheatrum insignis structurae adhærebat templo Saturni 30. & 33. Et quare *ibidem* & 34. Ex illius rudibus structura colligitur, qualis erat antiquus amphitheatrorum 33. In eo solemnes ludi, & spectacula exhibebantur *ibid.* Quibus Diis ii ludi dicati essent, & quare *ibid.* & 34.

— forum 34. In qua urbis parte esset 35. In eo statua Titi Claudii Augusti Liberti Oniri, & quare 34. & 35.

SETINUM vinum quibus auctoribus commemoratur 146. Illud Augustus prætulit cunctis, & ferè secuti Principes, & quare *ibid.* Generosissimum erat & pretiosissimum *ibid.* Cæcubæ vites è Cæcuba urbe Campaniæ illuc transportabantur *ibid.* Quibus in locis nasceretur *ibid.* & 147. Non bibebatur, nisi vetustissimum *ibid.* Viginti, & triginta annis servabatur *ibid.* Clarissimorum virorum rogos Romæ aspergebatur vino Setino 148.

SEXTIÆ familiæ monumenta inter tertium & quintum lapidem Appiæ viæ 183.

SEXTII Galli villa ad Appiam viam 188. In ejus fundo ædes Bonæ Deæ *ibid.*

SILVANI delubrum ad Appiam viam 77. Ubi situm *ibid.*

SODALITATES in Latio fuerunt priusquàm Roma conderetur 59. Antè Romam conditam sodalitas Pani, seu Fauno à priscis Latinis in Palatino sacrata fuit *ibid.*

SOLI, & Lunæ templum dicatum ad tricesimumquartum lapidem Appiæ viæ 198. Agrum in eo spatium vulgus Solem, & Lunam vocitat *ibid.*

SPONSAS, seu ad Sponsas dicebant diversorium ad tricesimūquintum lapidem Appiæ viæ 201. Ille locus nunc vocitatur *Torre Mercata*, & quare *ibid.*

STAGNA appellata fuerunt loca, in quibus vivi pisces coercebantur 271.

STATII Poetæ prædium sub Albæ collibus 190. A Domitiano illud accepit *ibid.* Ibi Statii pater tumultatus *ibid.*

SUESSA Auruncorum, seu Aurunca. Vide SUESSA Pometia.

— Camena. Vide SUESSA Pometia.

— Campanorum ad Lirim amnem diversa à Sueffa Auruncorum 76. A Cæsare colonia deducta *ibid.* & 77.

SUESSA Pometia, seu Pometia, urbs olim florentissima 63. Licèt Volscæ, tamen in prisco Latio sita *ibidem* & 64. Ad primos Latii prisci habitatores originem suam referebat *ibid.* Pometini Pometia vetu-

stissima Albanorum colonia everfa, Sueffam proximam urbem commearunt, ideòque Sueffa Pometia, & Pometia nuncupata 72. & 76. Diversa ab alia Sueffa in Campania 63. 76. & seqq. Diversæ opiniones de illius situ reiiciuntur 64. & 65. Sita in recenti Setinorum agro, ubi *Mesa*, seu *Metia* dicitur 65. & 66. Locus describitur *ibidem*.

Quoto lapide Appiæ viæ esset *ibidem* & 212. Ubi rudera insignis urbis apparent 65. & 212. Eadem fuit ac Sueffa Auruncorum, & Sueffa Camena, seu Aufonia, vel Aurunca, & quare sic dicta 69. & sequentibus. Colonia deducta 74. & 77. Et iterum *ibid.* Illam tres populi Latini nominis incoluerunt, Pometini videlicèt, Sueffani, & Aurunci 79. Tarquinius Superbus eandem cepit 80. Et diruit 81. Quantum auri, argentique ex illius direptione conflatum fuerit 80. Ex illius præda idem Tarquinius fundamenta templi Jovis Capitolini jecit *ibidem*. Hæc urbs iterum floruit 81. A Romanis deficit, à quibus capitur, & diruitur *ibid.* Iterum reviviscit, & bellum molitur contra Romanos, à quibus iterum capitur, & prædæ datur 82. Iterum capitur, sed non diruitur *ibidem*. Marci Antonii ætate adhuc florebat 83. Qua clade, & quo anno interjerit non liquet *ibid.* Pomptina palude ferunt hauritam 82.

SUMO urbs, seu Sulmonetum, nunc Sirminetum, sita in palude Pomptina 123. Verius in Pomptino agro 128.

SYLVÆ propè Terracinam ad mare, ex quibus ligna balneis Urbis suppeditabantur 214.

T

TERENTII tragædiarum scriptoris prædium ad Appiam viam non procul à Bovillis, 188.

TERRACINA antiquitus sita in monte, cujus rudera apparent 262. Quantum distaret ab Urbe Appia via 66. 94. & 121. Dicta etiam Anxur 123. Sita in Pomptina palude 123. Verius in Pometino agro 128. Pometini agri denominatio quomodo accipiat 123. & 124. Terracinam coloniam deduxit Antoninus Pius, hinc illa Pia nuncupata 15. Calcem Urbi præstabat, cum ejus montis saxa calci coquendæ essent aptissima 214.

TERRACINENSIS ager Augusti ætate, & priori ultrà Ufentem non protendebatur 260. Circejo diruto, ejus agri pars Terracinensibus cessit 262.

— portus antiqui cum Faro descriptio 214. & 215. Restauratus per Antoninum Pium *ibidem*. Theodosii Imperatoris ætate extabat *ibidem*. Nunc arena oppletus inutilis est *ibidem*.

THESSALUS Medicus principatu

Neronis in omnes sui ævi medicos peroravit 176. Ejus sepulcrum ad Appiam viam *ibidem*. Ibi Satronicem se inscripsit, *ibidem*.

TIBERII Cæsaris villa ad Appiam viam inter Veliternorum, & Coranorum agros 198. Illius extensio *ibidem*. Ea regio etiam nunc Tiberia vocitatur *ibidem*. Fuit ibi castrum Tiberii dictum in custodiam concessum Frangipanæ genti *ibidem*. & 199. In ejus rudibus effossa Corpora sanctorum martyrum Pontiani papæ, & Eleutherii episcopi, *ibidem*.

TIMPANIA gens Setia oriunda 235. Ejusdem monumentum ad quadragesimum primum lapidem Appiæ viæ 211.

TITINIA gens Romæ Consularis Sabina fuit 234. An ex ea fuerit Titinius comicus togatarum scriptor *ibidem*. Quare Setiam laudaverit, seu potius illi opus dicaverit *ibidem*.

TITUS Pomponius Atticus villam habuit in Pomptino, nempe in Setino 156. & 157. Illius situs obscurus *ibidem*.

TRAPONTIUM urbs Appiæ viæ imminebat 127. In Pomptino sita *ibidem* & 128. Pometini agri denominatio quomodo acciperetur 123. & 124.

TRES Tabernæ, idest tres cauponæ ad Appiam viam 197. Quantum ab Urbe distarent *ibidem*. Dein creverunt in oppidum, & civitatem episcopalem ejus nominis *ibidem*. Reiciuntur opiniones alibi eas ponentium *ibidem*.

Apud

Apud tres Tabernas stationem habuit beatus Paulus apostolus 199.

TULLIÆ gentis sepulcrum inter tertium & quintum lapidem Appiæ viæ 183. Cadaver repertum adolescentulæ mulieris multo ævo vetustum, & incorruptum *ibid.* & 184. Tulliolæ Ciceronis filiæ, aut Priscillæ Abascantis creditur fuisse *ibid.* Alexander VI. Pontifex illud in Tiberim præcipitari iussit & quare *ibid.*

TURRES plures inter Feroniæ ædē, & Terracinam 263. Quando fieri desierint *ibid.* & 264.

TUSCULANI arcem Capitolii ab exulis, servisque occupatam, recuperarunt, & ideò amici, & foederati Populi Romani facti 215.

V

VALERIA gens Setina 236. Non ea, quæ Romæ fuit Consularis, sed alia fortasse ex ea oriunda *ibidem*. Ex Setina ortus C. Valerius Flaccus Balbus Heroicorum scriptor admirandus *ibid.* Vide CAJUS Valerius Flaccus.

VATINIÆ gentis villa, & monumentum inter decimum & duodecimum lapidem Appiæ viæ 189.

VENTILIÆ familiæ sepulcrum inter tertium & quintum lapidem Appiæ viæ 183.

UFENS fluvijs, dictus etiam Decennovius, & quare 118. E ra-

dicibus Setini montis scaturit 6. & 118. In mare Terracinæ proximum effunditur *ibidem*. Dum incipit fluere navigabilis est 6. & 119. Oscitanter collocatur ab aliquibus in agro Privernati *ibidem*. Quanto spatio decurrat per agrum Setinum 119. Fuit terminus Latii antiqui *ibidem*. Et inter tribus Pometinam, & Ufentinam, seu Oufentinam *ibid.* & 260. Item Latinorum, & Oscorum *ibid.* Dictus etiam Aufens, & Oufens 6. & 119. Dictus Ufens à duce Latinorum in eo submerso 6.

UFENTINA, seu Oufentina tribus, quos populos contineret 119.

VIARUM pro refectione, & commoditate quæ fecerit, & edixerit C. Gracchus 167. Viarum curatores quando constituti fuerint à Romanis 170. Non solum viarum consularium, sed & municipalium curatores creabantur *ibid.* Curatores Appiæ viæ id opus locare consueverunt 171. & 172. Qui primi vias sternendas locaverint *ibid.*

VINUM quadraginta annorum Sulla præbuit in convivijs populo exhibitis 147.

VINUM Setinum. Vide SETINUM Vinum.

VIRGINIS Fundus dictus ad decimum tertium lapidem Appiæ viæ 192.

VITELLIORUM illustris villa in agro Setino 161. In regione, quam tunc vocitabant *la Vitellia*, nunc corrupto nomine *i Vitilli*, *ibidem*. Quis, & quando illam acquisiverit *ibid.*

VITELLII villa inter Ariciam ,
& Nemus ad Appiam viam
193.

VIVEJÆ gentis sepulcrum in Setina
via 209.

ULUBRÆ oppidum inter Vellitras,
& Sueffam Pometiam 65. Ibi
Cajus Octavius educatus *ibid.*
In Pomptino sitæ 124. Quod
non de Pomptina palude, sed
de Pometino agro intelligen-
dum 128. Pometini agri de-
nominatio unde accipiatur 123.
& 124.

ULYSSES jactabat se Jovis prone-
potem 254. Illius peculiare Nu-
men Minerva, & quare *ibidem.*
In Boreo monte Arcadiæ ædifi-
cavit templum Minervæ Sospi-
tæ, in quo ejusdem Ulyssis cella
existebat *ibid.* Apud Eurytanas
Ætoliæ populos ei ædes dicata
ibid. Corinthi in templo Apol-
linis pictum Ulyssis in procos
facinus *ibid.* In templo Junonis
apud Elæos antrum, in quo
Ulysses, Circe, aliaque expressa
ibidem. A Telegono ejusdem,
& Circes filio non cognitus
occiditur 255. Illius cineres in
Italiam advecti, & in promon-
torio Circejo tumulati *ibidem.*

Ulysses à Circejensibus cultus
254. Illius poculum, è quo bi-
bisse jactabatur, cùm illius socii
mutarentur in bestias, & rostra
navium ejusdem, servabantur
Circeiis in templo Circes *ibid.*
In eo etiam cella Ulyssi sacra,
in qua eidem quotannis sacra,
& parentalia fiebant 225. Illius
ad Circejum promontorium ad-
ventus non satis probatur, fabu-
la; dicitur, à priscis Græcis Cir-
ceii habitatoribus ei promonto-
rio applicita 257. & 258. Ulyf-
sis, & Circes filii tres Remus,
Antius, & Ardea tres urbes in
prisco Latio condiderunt ab eo-
rum nominibus nuncupatas 71.

USTRINUM ad quintum, seu quar-
tum lapidem Appiæ viæ 184.
Locus erat muro circumdatus,
in quo corpora defunctorum
cremabantur *ibid.* Illius figura
ibidem.

X

XANTIPPI monumentum in re-
gione Thronis 259. Cui quo-
tidie honores, fiebant, maectatisq;
hostiis, sanguis per cavernulam
in sepulcrum infundebatur 259.

F I N I S.

Instruction

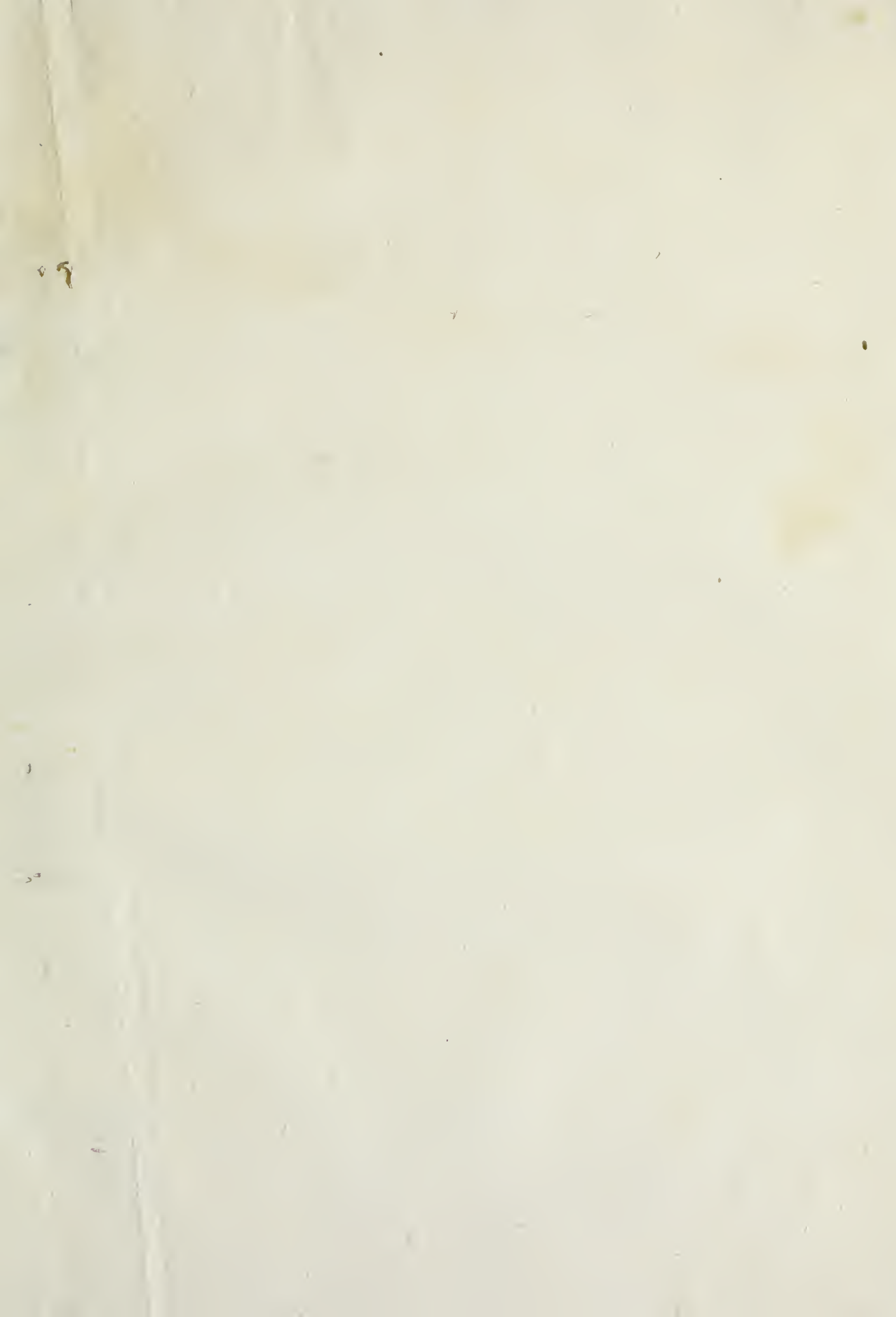
Faint, illegible text in the left column, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

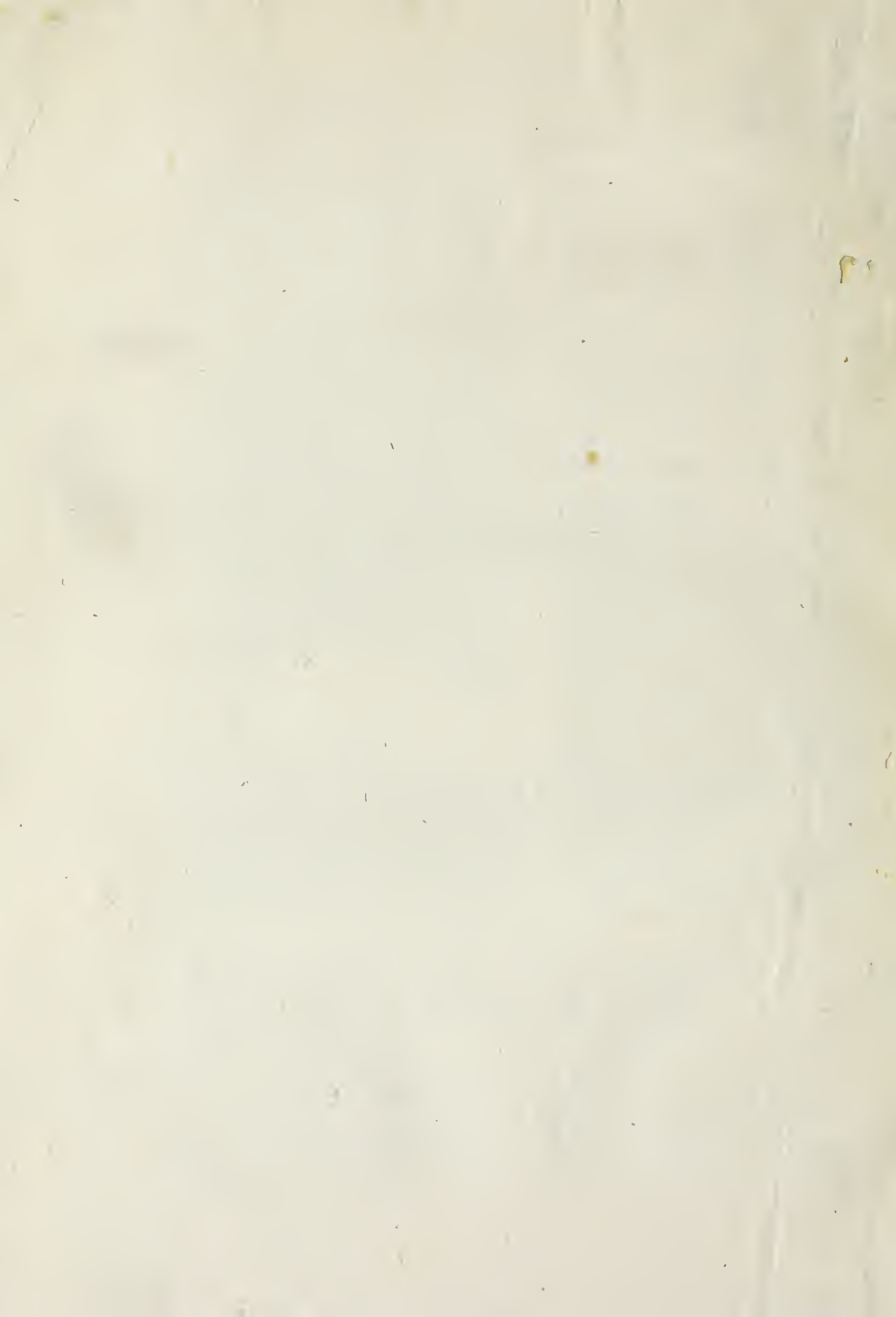
Faint, illegible text in the right column, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text at the bottom left of the page.

Faint, illegible text centered at the bottom of the page.

25





11

WMS

SPECIAL 93-B
3706
V.2

2000
0000

